

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

VIGOTSKI • PSIKOLOJIDEKİ KRİZİN TARİHSEL ANLAMI

Lev Vigotski

Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı

Yöntembilimsel Bir İnceleme

İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut

Yordam Kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

PSİKOLOJİDEKİ KRİZİN TARİHSEL ANLAMI

Yöntembilimsel Bir İnceleme

Lev Vigotski

İngilizceden Çeviren:

Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 386 • Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı • Lev Vigotski
ISBN 978-605-172-418-8 • İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut
Düzeltilme: Didem Gerçek • Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • Birinci Basım: Şubat 2021
© Yordam Kitap, 2019

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

**PSİKOLOJİDEKİ KRİZİN
TARİHSEL ANLAMI**
Yöntembilimsel Bir İnceleme

**“Yapı ustalarının reddettiği taş,
köşenin baş taşı oldu.”¹**

1 İncil, Matta, Mezmurlar 118:22

İÇİNDEKİLER

DİL, KAVRAM VE BİLİNÇ:

LEV VIGOTSKI'NİN ZİHİN KURAMI / <i>Siyaveş Azeri</i>	11
Giriş	11
Psikoloji biliminin konusu: bilinç	14
Psikolojik araçlar ve dil	17
Düşünme ve kavram	21
Sonuç yerine	25

Bölüm 1

KRİZİN DOĞASI	29
---------------------	----

Bölüm 2

YAKLAŞIMIMIZ	36
--------------------	----

Bölüm 3

BİLİMLERİN GELİŞİMİ	45
---------------------------	----

Bölüm 4

PSİKOLOJİDE GÜNCEL AKIMLAR	50
----------------------------------	----

Bölüm 5

GENELLEMEDEDEN AÇIKLAMAYA	56
---------------------------------	----

Bölüm 6

BİR BİLİMİN GELİŞİMİNDE NESNEL EĞİLİMLER	75
--	----

Bölüm 7

BİLİNÇDİŞİ. BAMBAŞKA KURAMLARIN KAYNAŞTIRILMASI	79
---	----

Bölüm 8

BIYOGENETİK VARSAYIM. DOĞA BİLİMLERİNDEN ALINANLAR ..	101
---	-----

Bölüm 9	
BİLİMSEL DİL ÜSTÜNE	125
Bölüm 10	
PSİKOLOJİDEKİ KRİZ VE ANLAMI HAKKINDA YORUMLAR	146
Bölüm 11	
GÖRGÜL BİR PSİKOLOJİ YARATMA FİKRİNİN İFLASI	158
Bölüm 12	
KRİZİN İTİCİ GÜÇLERİ	172
Bölüm 13	
İki PSİKOLOJİ	183
Bölüm 14	
SONUÇ	227
KAYNAKÇA	247
Dizin	251

DİL, KAVRAM VE BİLİNÇ: LEV VİGOTSKİ’NİN ZİHİN KURAMI

Giriş

Yirminci yüzyılın en etkili psikologlarından biri olan ve kuramları günümüzde de psikoloji biliminin açmazlarını çözüme kavuşturmada önemli katkılar sağlayan Lev Simonoviç Vigotski 11 Kasım 1896’da şimdilerde Beyaz Rusya’da yer alan Orşa’da doğdu, 11 Haziran 1934’te Sovyetler Birliği’nin başkenti Moskova’da, 37 yaşında öldü. Kuramları psikoloji biliminde devrim yaratan Vigotski hiçbir zaman resmî bir psikoloji eğitimi almadı. Tıp ve hukuk alanlarında eğitim gördü, çok parlak bir öğrenci olduğundan Çarlık Rusyası’nın Musevilere karşı ayrımcı yasalarına rağmen Moskova Üniversitesi’ne girmeyi başardı. Çok erken bir yaşta ölen Lev Vigotski ardında gelişim psikolojisinden eğitim bilimine, sanat psikolojisinden zihinsel ve bedensel engellilerin eğitimine varıncaya kadar çok farklı alanları kapsayan yüzlerce makale ve onlarca kitap bıraktı ve birçok alan çalışması yürüttü. Bu yüzden de haklı biçimde “psikolojinin Mozart’ı” olarak anılır (Toulmin, 1978).

Vigotski 1926’da kaleme aldığı *Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı* adlı çalışmasında, psikoloji biliminin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtuluşunun yolunun Marksist materyalist bir yöntem bilime dayalı psikoloji bilimini yeniden inşa etmek olduğunu belirtir. Marksist bir psikoloji Marx, Engels ve Lenin’den yapılan alıntılardan oluşturulan bir kolaj olamaz. Bu görevi gerçekleştirmek için Marx’ın kapitalist toplumsal üretim ilişkilerini çözüm-

leme yöntemini, psikoloji biliminin konusuna uygun kavramlar ve kavramsal aygıtlarla psikoloji bilimine uygulamak gerekir:

Böyle aracı nitelikte kuramlar –yöntembilimler, genel bilimler– yaratmak için, verili olgular alanının özünü, bunların değişim yasalarını, nitel ve nicel ayırt edici özelliklerini, nedenselliklerini ortaya çıkarmalıyız, buna uygun kategoriler ve kavramlar yaratmalıyız, kısacası, kendi *Das Kapital*’imizi yazmalıyız. (Vigotski, 2021, 222)

Vigotski’nin bilimi kavramsallaştırma biçimi, yalnızca kendi döneminde yaygın kabul gören davranışçılık, refleksoloji, Gestalt psikolojisi ve çağrışımcılığın kavramsallaştırmalarından farklı olmakla kalmaz, günümüzde psikolojide örtük de olsa halen baskın değerler dizisi olan deneycilik ve işlemselcilik gibi pozitivism ve pozitivist esinli bakışların eleştirisini de barındırır. Deneyciliğe göre bilgi yalnızca duyuşal deney yoluyla elde edilir; herhangi bir kavram veya önerme, derinlikli görünüşüne bakılmaksızın, olgulara göre düzeltilmeli, olgusal gözlemlere dayanmayan kavram ve önermeler yadsınmalıdır. İşlemselciliğe göre ise bir kavramın anlamı o kavramı doğrulamak için gerekli olan işlemlerin toplamından oluşur; örneğin uzunluk kavramı uzunluğun belirlenmesi için kullanılan işlemlerin toplamından başka bir şey değildir (Bridgman, 1993, 59). Deneycilik ve işlemselcilik, bilimi gözlemlenebilir alana hapseder, soyut kavramları ise dolaysız biçimde deneysel gözlemle bağlantılı olduğu ölçüde olumlar (Arocha, 2021, 3). Oysa Vigotski’nin belirttiği gibi, “bilimin salt dolaysız deneyimle edinilmiş şeyleri inceleyebileceğini varsaymak, vahim bir hatadır... Deneye dayalı bilimlerde bile, dolaysız deneyimin rolü gitgide küçülmektedir. Planck, tüm kuramsal fizik sistemini birleştirmenin, insanbiçimci (antropomorfik) öğelerden, özellikle de özgül duyu algılarından kurtulma sayesinde mümkün olduğunu söylemiştir” (Vigotski, 2021, 105).

Burada ön plana çıkan bir başka önemli nokta, Vigotski’nin psikoloji biliminin sözcüğün gerçek anlamında olgun bir bilime

dönüşmesinin kendisine yabancı olan yöntemleri edinmekle değil, gerçek, psikoloji biliminin araştırma konusunu incelemeye yarayan kavramları ve kavramsal aygıtları geliştirmesine bağlı olduğunu vurgulamasıdır. Buna göre beşeri bilimler ile doğa bilimleri arasındaki benzerlik ve bu bilimlerin olgunluklarının ölçütü, bilimlerin nicelikselleştirilmesi veya nicel yöntem kullanması değil, “doğal deneyimden bağımsız olarak inşa edilen” ve “dolaysız olarak verili olmayan şeylerin incelenmesini... bu şeyleri yeniden kurarak, izler ve etkilerini yorumlayarak” olanaklı kılan kavramları geliştirebilmiş olmalarıdır (Vigotski, 2021, 106). Bilimin amacı deneysel görünüm altında yatan özsel gerçeklikleri ortaya çıkarmaktır; bir bilim dalı bunu başardıkça olgunlaşır ve bu olgunluk, günümüzde ana akım psikolojide hâlâ egemen olan pozitivist önyargının tersine, belirlenimsiz nicel yöntemler uygulamakla değil, uygun kavramsal donanımın geliştirilmesiyle ortaya çıkar.

Vigotski kendi döneminin ana akım psikoloji eğilimlerinin bir çeşit meta-psikolojiye dönüştüklerini, bir dünya görüşü, bir metafizik olarak ortaya çıktıklarını ifade eder. Bu farklı psikoloji okulları arasındaki ortak yön olgusal düzeyde ve dar bir alanda doğru olan bir bulguyu bir öze dönüştürmeleridir. Başka bir deyişle, bir anlamda tesadüfen bulunanı, olumsal olanı özelleştirmeleridir. Oysa esas sorun gerçekten de psikoloji biliminin araştırma alanını belirleyip bu araştırma konusunun ana birimini ortaya çıkarmaktır, bu tıpkı Marx'ın politik ekonomi eleştirisinde ve kapitalist üretim tarzını çözümleyişinde örneğin nüfus ile değil meta kategorisiyle işe başlamasına benzer. Sonunda ana akım psikolojinin “kavramları” öylesine evrenselleşiyor ki içerikleri bütünüyle kayboluyor (Vygotsky, 1997b, 245-246). Bu durumun nedeni, bu bakışta kavramın dışsal, hatta olumsal benzerliklerin genelleştirilmesi olarak anlaşılmasıdır; oysa kavram çokluktaki ve farklılıktaki birliği, ortak oluşumsal kökü ideal olarak kurmayı başarırsa gerçekten kavram olur. Psikolojideki bunalım işte böylesi bir kavram kargaşasına yol açan yöntembilimsel bir sorun-

dur. Burada iki önemli başlık kesişiyor: Biri psikoloji biliminin yönteminin ne olduğu, ötekiyse –ki bu ilk sorunun da temelini oluşturuyor– psikoloji biliminin (araştırma) konusunun ne olduğudur. Vigotski’ye göre psikoloji biliminin ana sorunu bilinç (zihin) kavramıdır. Buna bağlı olarak yanıtlanması gereken başka bir soru, insan ve hayvan zihni arasındaki ayrımın ne olduğudur. Dolayısıyla da psikoloji bilimi bu konusunu doğru biçimde çözümlenecek yöntemi ve kavramları geliştirmelidir. Davranışçılık ve refleksoloji insan zihnini hayvan zihnine indirgeyerek, insan zihninin hayvan zihninin daha “karmaşık” bir biçimi olduğu varsayımıyla yola çıkar. Oysa Marx’ın dediği gibi, hayvan anatomisinin anlaşılmasının anahtarı insan anatomisinin anlaşılmasıdır (1993, 105). Bu bedensel anatomi için ne denli geçerliyse zihinsel anatomi için de o denli geçerlidir zira insan psiko-fiziksel bir birliktir (Vygotsky, 1997e, 45). Psikolojinin yöntembilimsel bunalımından çıkışı, ancak ve ancak Marksist materyalist bir yönetime kavuşmasıyla olanaklıdır.

Psikoloji biliminin konusu: bilinç

Vigotski, Behterev ve Pavlov’un refleksoloji yöntemlerini, materyalist görünümüne karşın, tam da özne-nesne ikiciliğini yeniden üretip savunduğu için eleştirir. “Akademisyen Pavlov ve Behterev’in bakış açısının özünde ikici olduğu açıktır” (1997e, 46). Bu ikiciliğin kaynağı, Amerikan davranışçılığının ruh ikizi olan refleksolojinin zihin/bilinç kavramına başvurmaksızın davranışı açıklayabileceği sanrısıdır. Vigotski (1997a) bilinç kavramını dışlayan bir psikoloji biliminin eksikliklerini şöyle sıralar:

1. Karmaşık davranışsal sorunları kavrayamayıp (63).
2. Dar bakış açısı: İç konuşma veya somatik tepkiler gibi birçok psikolojik sürecin dışta bırakılıp yalnızca gözle görülen süreçlerin değerlendirmeye alınması; oysa “insan her zaman düşünür, bu da davranışını etkiler” (64).

3. İnsan ve hayvan davranışları arasındaki sınırın kaybolması; böylece biyoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerin yerini alır (64). Oysa Marksist materyalist bakışın da onayladığı gibi gerçeklik zuhur eden farklı katmanlardan oluşur; her ne kadar üst katmanlar daha alt katmanların üzerinde yükseliyorsa da, bu farklı alanların tabi oldukları yasalar ayrıdır, üst katmanların yasaları alt katmanların yasalarına indirgenemez (örneğin canlı maddenin biyolojik hareket yasaları, her ne kadar kimyasal hareket yasalarını içerse de, bu yasalara indirgenemez). Aynı biçimde, insan toplumu ve bilincinin yasaları hayvanlar âlemini yöneten yasalara indirgenemez; bu iki alan nitelikçe farklıdır. Dahası, insan bilinci doğal değil, tarihsel-toplumsal bir görüngüdür; Engels'in belirttiği gibi gerek insan eli, gerek insan zihni ve bizzat toplumsal varlığı veya insanın toplumsal bir hayvan (*zoon politikon*) olarak ortaya çıkışı insan emeğinin (ve en geniş anlamda insan faaliyetinin) sonucudur (1975, 456). Bu yüzden de insan toplumu ve bilinci belirli tarihsel üretim biçimlerinde belirlenir, farklı *toplumsal biçimlerde* gerçekleşir ve bundan dolayı farklı tarihsel yasalarca yönetilir.
4. Yukarıda da belirtildiği gibi, bilinç kavramını dışlamak kadim metafizik zihin-beden (ruh-madde) ikiciliğini olduğu gibi yeniden üretir: “İnsan davranışının öznel görüngülere başvurulmaksızın bütünüyle açıklanabileceğine (zihni içermeyen bir psikoloji icat edilebildiğine) dair refleksolojinin temel ilkesi öznel psikolojinin ikiciliğinin tersyüz edilmiş biçiminden başka bir şey değildir” (Vygotsky, 1997a, 65).
5. “Bilinç kavramının dışlanmasıyla bütünüyle biyolojik saçmalıklar çemberine sıkışıp kalınır,” (65) oysa psikoloji biliminin konusu bilinç/zihin olarak belirlendiğinde, bu “yeni şey”in bütün özgüllükleri inceleme konusuna dâhil olur.
6. Davranışı bir tepkiler toplamı olarak kavramsallaştırmak yanıltıcı; “tepki” oldukça soyut (belirlenimsiz) bir kavramdır

ve zihnin araştırılmasının temel bir kavramı olarak işlev göstermez. Bunun yanı sıra Vigotski çağdaşı olduğu Sovyet akademisyenlerinin kullanımında “tepki” sözcüğünün neyi imlediği konusunda kafa karışıklığı içinde olduklarını belirtir: Örneğin “özgürlük tepkisi” sözündeki “tepki” “salya tepkisi” sözündekiyle aynı anlama gelmez. Dahası, tüm bu terimleri ortak bir paydaya indirgemek “tepki” sözcüğünü anlamsız kılar (66).

Öyleyse bilinç nedir? “Bilinç, davranışın yapısına dair sorudur” (Vygotsky, 1997a, 67). Hayvan davranışı bütünüyle kalıtsal ve bireysel deneyime (koşulsuz artı koşullu tepkiye) bağlı olarak açıklanabilir. İnsan davranışı içinse böyle bir durum söz konusu değildir: İnsan davranışında işin içine yeni öğeler katılır. Buna örnek olarak *tarihsel* deneyim (öğrenim aracılığıyla atlardan miras alınan, biriken tarihsel deneyim) gösterilebilir. Yanı sıra *toplumsal* deneyimden, kişinin öteki kişilerle ilişkisi içinde öğrendiği deneyimden de söz edilebilir. İnsan davranışının en önemli yönüyle eyleminin etkin uyum sağlayabilme özelliğidir –çevreyi kendi davranışımıza uyumlu hale getirebilme özelliği. Vigotski, Marx’ı izleyerek insan etkinliğinin ürünlerinin öncelikle imgelemde, ideal bir biçimde oluşturulmasından söz eder: “Bir örümcek, dokumacının çalışmasını andıran faaliyetlerde bulunur ve bir arı, bal peteğini yaparken bazı mimarları utandırır. Ama en kötü mimarı en iyi arıdan daha en başından ayırt eden şey, mimarın peteği balmumundan yapmadan önce kafasında kurmuş olmasıdır” (Marx, 2011, 182). Vigotski’ye göre bu durum onun “deneyimin ikizleşmesi” olarak adlandırdığı şeyi ifade eder: “Marx’ın sözünü ettiği şey insan emeği sürecinde kaçınılmaz olan deneyimin ikizleşmesidir... Biz bu durumu ikiz deneyim olarak adlandıracamız” (Vygotsky, 1997a, 68).

İkiz deneyim, öte yandan bilincin emek/etkinlik sürecinde ortaya çıkan toplumsal bir olgu, toplumsal bir görüngü ola-

rak zuhur ettiğini gösterir. Buna göre “bilinç kişinin kendisiyle toplumsal karşılaşmasıdır” (Vygotsky, 1997a, 78). İkizleşme, öte yandan, yeni, yalnızca insana özgün bir etkinlik alanının ortaya çıkmasını imler: Kavramlar düzlemi. Ancak bunun tam olarak ne anlama geldiğini açıklayabilmek için “psikolojik araçlar”ın ve kavramların oluşum sürecine ve buna bağlı olarak özgün insan bilincinin oluşumuna ve dilin bu süreçteki belirleyici rolüne bakmak gerekir.

Psikolojik araçlar ve dil

İnsan dilinin ortaya çıkışı yalın duyumdan düşünceye bir geçişin, Aleksander Luria’nın deyişiyle cansız maddeden canlı maddeye sıçrayışla kıyaslanabilecek (Luria, 1982, 37) bir dönüşümün de göstergesidir. İnsan dilinin ortaya çıkışıyla düşünce ve buna bağlı olarak duyu, genel, anlamlı bir biçime kavuşur, eş deyişiyle, düşünce gerçekliği genelleşmiş bir biçimde “yansıtma”ya başlar. Genelleme, bilincin ilk ve başat birimi olan söz-anlamın kuruluşuyla ilişkili olan “düşüncenin sözel bir edimi”ni imler (Vygotsky 1987, 47).

Yukarıda da değinildiği gibi, insan bilincinin oluşumuyla deneyim ikizleşir. Yanı sıra, insan bilincinin davranışı düzenleyici bir etkisi bulunmaktadır (Vygotsky, 1997a, 72). Başka bir deyişle bilinç organizmanın durumuna en uygun tepkiler dizisini hareket geçiren uygun döngüsel tepkileri yeni uyaranlar olarak seçer. Bu anlamda bilincin temelini oluşturan şey “bedenimizin kendi eylemi aracılığıyla kendi (yeni eylemlerinin) uyaranı olabilme yetisidir” (Vygotsky, 1997a, 71). Bilinç, bireyin toplumsal çevreye etkin biçimde uyum sağlamasına yarayan düzenleyici döngüsel tepkilerin bir bütünü ve bu yüzden toplumsal bir ilişkidir.

Toplumsal davranışın ortaya çıkmasına yol açan söz konusu düzenleyici işlev, Vigotski’nin, maddi üretim araçlarına atfen, “psikolojik araçlar” veya aygıtlar olarak nitelendirdiği belirli araçlar yoluyla gerçekleşir (Vygotsky, 1997e, 85). Düzenleyici tepkiler

aracılığıyla bilinci kuran ve belirleyen en önemli psikolojik araç dil veya konuşmadır. Bir toplumsal ilişki olarak bilincin oluşumu ve toplumsalın bireyselleşmesi olarak bilincin ortaya çıkmasını önceleyen toplumsal (ortak) eylemin kuruluşu toplumsal (ortak) eylemin temeli olarak geri döndürülebilir uyaranların ve tepkilerin belirmesine yol veren konuşma dolayımıyla gerçekleşir.

Dil veya konuşma aynı zamanda bireyselleşme sürecinde toplumsal istencin içselleştirilmesi aracı işlevine sahiptir. Konuşma (dil) özgün bir araç, toplumsal davranış kurallarını dolayımlayan ve bunların bireye aktarılmasını sağlayan bir göstergeler ve imlemler dizgesidir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta kullanımı aracılığıyla kişiye aktarılan belirli bir araç olarak dilin “toplumsal anlamı”dır: Her araç kaçınılmaz olarak onu kullanana belirli hareket biçimleri dayatır. Örneğin, yalın bir araç olan bir kaşığın “doğru” işlevini yerine getirmesi belirli bir biçimde tutulmasına, bir çorba kâsesine belirli bir biçimde yaklaştırılmasına, çorbaya belirli bir biçimde daldırılmasına vs. bağlıdır. Ama en önemli yön, bir kaşığın, örneğin, bir şeyi karıştırmak veya yemek için kullanıldığında toplumsal olarak geliştirilen kurallar dizisidir; bir kaşığın kullanım anındaki kullanılma biçiminin yasası toplumsal anlamının bir işlevi ve uğrağıdır. Bundan dolayı gerektiğinde başka bir araçla, örneğin bir çatal veya bıçakla yer değiştirebilir. Dil ve gösterge dizgeleri için de durum buna benzer: Her ne kadar bir dili konuşma, belirli yüz ve gırtlak kaslarının doğru biçimde kullanılmasını gerektirse de dilin (konuşmanın) gerçek anlamı dil aracılığıyla bireye aktarılan anlamdır.

Benin oluşumu ve başkalarıyla karşılaştırılabilmesi özgün toplumsal bir uyaran olarak konuşma aracılığıyla olanak kazanır; konuşma (dil) aracılığıyla kendimi, tıpkı başkalarını bilebildiğim gibi bilebilirim. “Toplumsal davranışın ve bilincin mekanizması bir ve aynıdır. Konuşma bir yandan ‘toplumsal temas tepkileri’ dizgesidir, öte yandan haddizatında bilincin tepkileri dizgesi, eş deyişle öteki dizgeleri yansıtırma aygıtıdır” (Vygotsky, 1997a, 77).

Bu anlamda bireysel bilinç ile toplumsal davranışın kuruluşu örtüşür –bunlar aynı özün, en geniş anlamıyla emek sürecinin (insan etkinliğinin)– iki yüzü veya var olma biçimidir. Bundan dolayı bireysel ve sosyal psikoloji aynı bilimin iki yönü olarak ortaya çıkar; bu bilim, somut bilimlerin biçimlerinin tarihsel irdelenmesinin ve kuramsal çözümlemesinin yolunu açar. Vigotski'nin belirttiği gibi,

Davranışın yüksek biçimleri gelişimleri sürecinde sahneye iki defa çıkar: İlk kolektif davranış biçiminde, zihinler-arası bir işlev şeklinde, ikinci kez ise zihin-içi bir işlev şeklinde, davranışın belirli bir biçiminde. Biz bu gerçeği, çok yaygın olduğundan, ayırt edemiyoruz, onu göremiyoruz. Bunun en açık örneği konuşmadır. Konuşma ilkin çocuk ile toplumsal çevre arasındaki temas kurma aracıdır. Ancak çocuk kendi kendine konuşmaya başladığında bu kolektif bir davranış biçiminin bireysel deneyim pratiğine aktarılması biçiminde anlaşılabilir. (Vygotsky, 1997c, 95)

Yukarıdan da anlaşılabilirdiği gibi psikolojik araçların davranış üzerindeki etkisi fiziksel araçların fiziksel, dışsal faaliyete etkisini andırır. Tıpkı fiziksel aygıtlar gibi psikolojik araçlar da eylem kurallarını belirledikleri veya eylem kurallarının uygulanmasının dolayımı oldukları anlamında “ideal” bir yapıya sahiptir (burada ideal, nesnelerin/nesnelliğin biçimine karşılık gerçekleştirilen insan eyleminin biçiminin nesnelleştirilmesini imler). Kural (yasa) toplumsal ve tarihsel çevre tarafından araçlar dolayımıyla oluşturulur. Araç toplumsal olarak belirlenen eylem kuralları ile insanlaşma ve bireyselleşme sürecinde bu kuralları içselleştiren kişi arasındaki orta terimdir.

Bireyselleşme ne biçimsel mantıktaki örneklemeyi andırır ne de nedensel, belirlenimci bir süreci imler. Bizzat aracın kişi tarafından kullanılması kişinin bireyselleşmedeki etkin bir konuma yerleşmesini sağlar. Araçlar doğal değil, toplumsal-tarihsel yaratılar olduklarından dolayı onları kullanan bireyin sürece müdahil olmasının yolunu açar. Dil ve gösterge dizgelerinin yanı sıra

kavramlar ve “kavramsal organlar” zihinsel işlevlerin sürecini ve yapısını bütünüyle dönüştürür. Dilin araç benzeri işlevinin göstergesi olan ve insan davranışının gerçekleşmesinde devrimci bir etkiye sahip olan anlam sürekliliği daha üst bir düzlemde elde edilebilir. İnsan dışındaki hayvanlarda eylem aleti sürekli bir anlama kavuşmaz. Başka bir deyişle eylem aleti, örneğin bir maymun için, etkinliğin dolaysız çevresine bağlıdır ve yalnızca bu belirli bağlamda bir anlama sahiptir.

İnsan eyleminde ise alet özgül, sürekli bir anlama kavuşur ve bir araca dönüşür; alet bu soyutlama edimi yoluyla anlama kavuşur ve somutlaşır. Öyleyse anlam üretimi sıradan bir nesneyi bir eylem aracına dönüştürmek demektir; başka bir deyişle bir araç olarak nesnenin toplumsal anlamını süreklileştirmek, evrenselleştirmek demektir. Bu anlamda araç bir somut evrenseldir. Göstergelerin kuruluşu ve kullanılmasıyla birlikteyse soyutlamanın daha bir üst seviyesine geçer, dolayısıyla daha somuta yükseliriz. Hayvanların ve insanların alet kullanımını karşılaştırırken Vigotski'nin söylediği gibi “İnsan değneği maymunsa meyveyi ister... Araç dolaysız durumdan soyutlanmayı gerektirir. Araçlar başka türden uyarı ve dürtü gerektirir. Araç (nesnenin) anlamıyla ilintilidir” (Vygotsky, 1997f, 131).

Araçlar ve simgelerin kullanımı psikolojik gelişim sürecinde iç-ilişkili olarak değerlendirilmesi gereken süreçlerdir. Oluşumsal kökleri ayrı olan bu iki sürecin birleşmesi bilincin gelişim sürecinde büyük bir sıçramanın göstergesidir. Konuşma (çocukta) geliştikçe sorun çözme etkinliğinin girift bir ögesine dönüşür: “Çocuk pratik bir sorunu yalnızca gözleri ve elleri aracılığıyla değil, konuşmanın da yardımıyla çözer” (Vygotsky, 1994, 109). Böylece insan etkinliği algılama, konuşma ve eyleme birliğine dönüşür. Göstergeler ve simgelerin bu araç-benzeri veya araçsal işlevleri *dolayımlayıcıdır: Bunlar* (Leontev'in “dolaysızlık postulatı” olarak adlandırıp eleştirdiği) *dolaysız çağrışımsal bağlantıların yerine geçer*. Bunun sonucunda bilinç özgül aygıtlar, “psikolojik”, kavram-

sal veya “ideal” araçlar olan göstergeler aracılığıyla öznelleştirilmiş nesnellik olarak belirir (Azeri, 2011, 11-15).

Düşünme ve kavram

Konuşma ve simgesel araçların işe karışmasıyla çocuğun çevresi ve kendisiyle ilişkisi dönüşüme uğrar. Aynı biçimde kavramların ortaya çıkışıyla oluşan bu yeni simge-dolayımlı etkinlik daha büyük bir sıçrama yapar. Düşünme ve konuşma arasındaki ilişkinin yöntembilimsel bir kavrayışı bu simge-dolayımlı etkinliğin ve insan bilincinin anlaşılmasının anahtarıdır. Böyle bir kavrayış ait olduğu dizgenin bütün özgüllükleri ve özniteliklerini barındıran konuya uygun araştırma biriminin doğru biçimde anlaşılmasına dayanır. Vigotski’nin ifadesiyle,

Elementlere karşıt olarak birimler, bütünün kendisini değil, bu bütünün somut öğelerinin ve özniteliklerinin başat yönlerini oluşturan çözümlemenin ürünüdür. Elementlerden farklı olarak birimler bütüne içkin öznitelikleri kaybetmez. Birim yalın, ilkel bir biçimde çözümlemenin konusunu oluşturan bütünün özniteliklerini barındırır. (Vygotsky, 1987, 244)

Tıpkı Marx’ın politik ekonominin çözümlemesinin temel birimini (hücrecini) meta olarak belirleyip kapitalist ekonomiyi çözümlemesine bu birimden başlaması gibi, Vigotski de düşünme ve konuşma arasındaki ilişkinin (ve bundan dolayı insan bilincinin) çözümlemesinin temel birimini söz-anlam olarak belirler. Düşünmeyle konuşmanın birliği sözün düşüncenin kurucu bir ögesi, düşüncenin de sözün kurucu bir ögesi olduğu anlamına gelir. Düşünce ve söz dışsal olarak ilişkililenmez; bunlar düşünme ve konuşmanın içsel yaşamını kurmak üzere birleşir. Geleneksel (deneyci, Geştalt vb.) ve dilbilimsel psikoloji sözün özüne ilişkin soruyu, bir sözü o söz yapanın ne olduğu sorusunu göz ardı edegelmiştir. Yanı sıra, bu bakış açıları söz-anlamın gelişip değiştiğini de görmezden gelmiştir.

Söz-anlamı insan dilinin ve bilincinin birimi olarak belirlemekle Vigotski insan diline özgü bir özniteliğin altını çizer: Söz (birimses veya ses) ve (sorun çözme davranışı olarak) düşüncenin olumsalsal kökleri farklıdır; ancak bu ikisi insan dilinde birleşip ayrılamaz bir bütün oluşturur. Konuşma ile düşünme veya söz ile anlam insan yaşamında araç-benzeri (soyut) ve bundan dolayı somut evrensel bir biçime bürünür ve toplumsal bir anlama kavuşur. Ses anlama büründüğünde, konuşma düşünsel, düşünme ise dilsel biçime kavuştuğunda gerek söz (ses) gerekse düşünme (anlam) olumsalsal niteliğini yitirir ve “zorunlu” hale gelir. Sözün veya sesin olumsalsallığı (genellikle dışsal) uyaranlara karşı sıradan duysal bir tepki olmasından kaynaklanır. Düşüncenin olumsalsallığıysa koşullu tepkinin temeli olmasında açığa çıkar. Gerek söz gerek düşünce bu başlangıç seviyesinde uyaranlara gösterilen dolaysız tepkilerdir. Bu olumsalsal, örneğin, dilin bireyoluşunda ortaya çıkar. Çocuğun sinkretik imgeleri veya karmaşık simgeleri herhangi bir mantığa uymadıklarından değil, bütünüyle dışsal (nesnel) uyaranların mantığına tabi olduklarından dolayı olumsalsaldır.

Konuşmanın belirmesiyle çocuğun psikolojik işlemleri özel biçimde dönüşüme uğrar. Çocuğun dolaysız etkinlik alanını manipüle etme davranışı yerini dolaylı edimlerden oluşan bir diziye bırakır. Konuşma çocuğun davranışını tümüyle yeniden düzenleyen bir göstergeler dizgesi olarak işler. Çocuk, çevresini manipüle etmek ve verili pratik görevleri yerine getirmekten önce kendi davranışını manipüle eder (Vygotsky, 1994, 122-123). Dahası, çocuğun en temel olduğu varsayılan zihinsel fonksiyonları bile nitelikçe dönüşür ve konuşma tarafından belirlenir.

Bu süreç bireysel düşünme yetisinin içinden “arı” düşünmenin ortaya çıkabilmesine yol açar. Düşünme her zaman çocuktan önce vardır, eş deyişle çocuğun bireysel düşüncüsü kendisinden önce var olan düşünceleri düşünmek biçiminde gerçekleşir. Düşünme çocuğun varlığını potansiyel ve edimsel olmak üzere iki anlamda önceler. Düşüncenin potansiyel olarak çocuktan önce varlığı, konuş-

ma ile düşünmenin farklı oluşumsal köklerden kaynaklanmasıyla ilgilidir. Bu potansiyelin (insan düşüncesi olarak) edimselleşmesi konuşmayı gereksinir. Bu durum ben-merkezli konuşmayla başlayan, bunun iç konuşmaya dönüşmesiyle süren ve bütünlüklü biçimine kavramsal düşünme ve düşünsel dilde kavuşan düşünmenin gelişim sürecini açıklar. Bu, düşüncenin (hayvanlardaki gibi) dışsal uyaranlara karşı sorun çözme biçiminde gerçekleşen sıradan bir tepkiden anlamlı düşünceye dönüşmesi sürecidir.

Düşüncenin edimsel olarak çocuğun varlığını öncelemesi ise bir toplumsal gerçeklik –bir ideal– daha açık biçimde söylenirse bir toplumsal ilişki olarak düşüncenin varlığını imler. Düşüncenin bu yönü sermayenin devimi ve emek ile ilişkisine anırtırma yoluyla anlaşılabilir. Sermaye, her şeyden önce ve temelde, bireysel sermayelerin toplamına indirgenemeyen toplumsal bir ilişkidir. Öz-değerlenme devimi ve büyümesi ise emek gücü ile mübadelesine ve emeği biçimsel ve gerçek biçimde tahakküm altına almasına bağlıdır. Sermaye (soyut) emeğin ürettiği artık değeri iç ettiği ölçüde büyüyebilir. Sermayenin varlığı emeği önceler –emeği işe koşup harekete geçiren sermayedir– ancak bu mantıksal önceliğin edimselleşmesinin yanı sıra bizzat sermayenin varlığı (özgür) emeğin varlığına bağlıdır. Emek tarihsel olarak sermayeyi önceler ancak sermaye mantıksal olarak emekten önce gelir. İlyenkov'un da belirttiği gibi,

Haddizatında emek gücü, tıpkı hava, toprak ve madenler gibi, genel olarak çalışma yetisi biçiminde sermayenin kökeninin tarihsel öncüllerinden biridir. Bu biçimiyle emek, aynı zamanda sermayenin sonucuna veya ürününe dönüşmeksizin, sermayenin ortaya çıkışının sıradan öncüllerinden biri olarak kalır. Ne var ki sermaye emek gücünü etkin biçimde (onu kendi ürünü biçiminde) bir meta olarak, eş deyişle sermayenin bir ögesi olarak iş görecektir somut tarihsel biçimde yeniden üretir. (1982, 211)

Buna benzer olarak bir toplumsal ilişki olarak kavramsal düşüncenin gerçekleşmesi ve kavramın büyümesi düşünsel-malzeme-

nin toplumsal varlığının yanı sıra kavramlarla düşünüp eyleyen insanı (çocuğu) gereksinir. Ancak çocuğun gerçek biçimde düşünüşü (kavramsal düşünme ve buna bağlı olarak bilincin belirmesi) yalnızca bir toplumsal ilişki olarak kavramsal düşünsel-malzemesinin düşünceyi kendi suretinde biçimlendirip kendi ürünü olarak yenden üretmesiyle edimselleşir. Bu durum, neden söz-anlamın (kavramın) düşünme ile konuşmanın ilişkisinin ve buna bağlı olarak bilincin çözümlenmesinin birimi olarak ortaya çıktığını açıklar. Söz-anlam ile bilincin ilişkisi meta ile sermayenin ilişkisine benzer: Nasıl ki metanın çözümlenmesi kapitalist üretim ilişkilerinin öz niteliklerini açığa çıkarıyorsa, söz-anlamın çözümlenmesi de tarihsel görüngüler olarak düşünme, konuşma ve bilincin öz niteliklerini gözler önüne serer. Bu süreç düşünme ve konuşmanın devimini ve söz-anlam biçiminde birleşmesini gösterir. Vigotski'nin ifade ettiği gibi dilin edinimiyle

Çocuk daha önce başkasına uyguladığı davranış biçimlerini kendine uygular, bunun sonucunda kendi davranışını bir toplumsal türe göre belirler. Bundan dolayı karmaşık pratik bir sorunu çözmeye yönelik zekice eyleminin ve davranışını denetlemesinin kaynağı salt mantıksal bir edimin icadı değil, toplumsal bir tutumu kendine uygulaması ve davranışın toplumsal bir biçimini kendi psikolojik düzenlenişine aktarmasıdır. (Vygotsky 1994, 119)

Düşüncenin çocuktan önce varlığı yalnızca mantıksal-ideal bir durumu imlemez. Düşünsel-malzeme çocuğun gerek pratik gerek kuramsal düşünüşünü önceler. Ancak ister pratik olsun ister kuramsal, düşünme yalnızca dışsal, nesnel eylem biçiminde gerçekleşebilir. Konuşmanın kendi üzerine bükülebilmesi sözün ve düşüncenin çocuğun etkinliğini dışarıdan belirlediği düşünmenin somut bir düzeyini gösterir. Konuşmanın tasarlama işlevinin belirmesi ise konuşmanın zihin-içi işlevinde belirginleşen sözün çocuk tarafından içselleştirilmesini, düşünme ile konuşmanın birleşmesini imler.

Sonuç yerine

Kavramlar anlam üretiminin ve süreklileştirilmesinin başat aracıdır. Kavramlar düşünme ile konuşmanın kesişim noktasında ortaya çıkar. Bundan dolayı da kavramlar başından beri özel değil kamusal (toplumsal) varlıklardır. Kavramlar gösterdikleri şeylerin özsel öğelerini imler. Kavram farklı soyutlama düzlemlerinde gerçekliğin belirlenimli öğelerini tanıtır. Bu yolla kavramlar imledikleri nesneleri eylem araçlarının uzantısına dönüştürür. Başka bir deyişle, kavramlar imledikleri görüngülerin toplumsal anlamlarını ortaya çıkarıp belirler. Özgün insan bilinci ise ancak toplumsal varlıklar olarak kavramlar ve kavramsal dizgelerin özümsemesi ve bu yolla kişinin toplumsalın bükülmesi olarak bireyselleşmesiyle ortaya çıkar.

Yanı sıra, insan bilincinin ortaya çıkması düşünsel (zihinsel) ile bedensel devimlerin ayrışmasıyla da koşutluk gösterir. Vigotski'nin belirttiği gibi, "insan eyleminde [etkinliğinde], gösterge ve sözün dolayımı eyleme sokulur sokulmaz, algı ile devimin doğal birlikteliği son bulur ve yerini kültürel yapısal ilişkilere bırakır. Bundan dolayı insan etkinliği bütünüyle dolaylı, dolayımlayıcı bir özgüllük kazanır" (Vygotsky, 1999, 31). Bu yolla genel olarak insan etkinliği araç-dolayımli bir niteliğe bürünür ve dolaysız uyaranlardan "bağımsızlaşır". Araç-dolayımli eylem uyaranlara verilen "gecikmeli" tepkidir; bu durum düşünce edimi için de geçerlidir: Psikolojik ve kavramsal araçlar yoluyla insan düşünüşü dolayımsızlığından, eş deyişle dolaysız sorunlara dolaysız bir karşılık biçiminde gerçekleşen sıradan sorun çözme biçiminden kurtulur. Bu yolla düşünce "arı" zihinsel edim biçiminde bağımsız bir öznitelik kazanır, "düşünme-uğruna-düşünme" veya evrensel düşünce biçimine bürünür. Ne var ki içselleştirilmeleri bireysel bilincin ortaya çıkmasına yol açan psikolojik ve kavramsal araçların toplumsal yapısından dolayı "arı" düşünce

gerçekten toplumsal düşünce biçiminde belirir –evrensel düşünce toplumsal düşünme olarak, eş deyişle arı düşünce birlikte düşünmek biçiminde ortaya çıkar.

Siyaveş Azeri

School of Advanced Studies

University of Tyumen

Tümen, Rusya Federasyonu

Şubat 2021

Kaynakça

- Arocha, J.F. (2021). "Scientific Realism and the Issue of Variability in Behavior". *Theory and Psychology*. <https://doi.org/10.1177/0959354320935972>
- Azeri, S. (2011). "Consciousness as Objective Activity: A Historical Genetic Approach". *Science and Society* 75 (1): 8-37.
- Bridgman, P. (1993). "The Operational Character of Scientific Concepts". *The Philosophy of Science*, edited by R. Boyd, P. Gasper, & J. Trout, 57-69. Boston: MIT Press.
- Engels, F. (1975). *Dialectics of Nature*. MECW, Vol. 27, 311-588. Moscow: Progress Publishers.
- Ilyenkov, E. (1982). *The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital*. Moscow: Progress Publishers.
- Luria, A. (1982). *Language and Cognition*. New York: John Wiley & Sons.
- Marx, K. (2011). *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, 1. Cilt. Çev. M. Selik & N. Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (1993). *Grundrisse: Foundations of Political Economy*. Penguin Books.
- Toulmin, S. (1978). "The Mozart of Psychology". *The New York Review*, Vol. 25, 51-57.
- Vigotski, L. (2021). *Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı: Yöntembilimsel Bir İnceleme*. Çev. Ş. Alpagut. İstanbul: Yordam Kitap.

- Vygotsky, L. (1999). "Tool and Sign in the Development of the Child". *The Collected Works of L.S. Vygotsky*, Vol. 6, edited by Robert W. Rieber and Jeffrey Wollock, 3-68. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997a). "Consciousness as a Problem for Psychology of Behavior". *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollock. 63-79. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997b). *The Historical Meaning of the Crisis in Psychology: A Methodological Investigation. The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollock. 233-343. New York: Plenum Press
- Vygotsky, L. (1997c). "On Psychological Systems". *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollock. 91-107. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997d). "The Instrumental Method in Psychology." *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollock, 85-89. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997e). "The Methods of Reflexological and Psychological Investigation". *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited by W. Rieber and J. Wollock, 35-49. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997f). "The Problem of Consciousness." *The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 3, edited and translated by W. Rieber and J. Wollock, 129-138. New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1994). "Tool and Symbol in Child Development". *The Vygotsky Reader*, Oxford: Blackwell, 99-174.
- Vygotsky, L. (1987). *Thinking and Speech. The Collected Works of L. S. Vygotsky*, Vol. 1, edited by R. Rieber and A. Carton, translated by N. Minick. 37-285. London & New York: Plenum Press.

KRİZİN DOĞASI

Genel psikoloji sorununun birinci dereceden bir sorun olduğunu ilan eden sesler, son zamanlarda gitgide artarak yükseliyor. En dikkat çekicisi, bu kanıyı dile getirenlerin, genelleme yapmayı meslek huyu haline getirmiş olan filozoflar olmayıp hatta kuramsal psikologlar bile olmayıp, uygulamalı psikolojinin özgül alanlarında çalışan uygulayıcı psikologlar –ruh hekimleri ve sanayi psikologları, bilim dalımızın en kesin ve en somut kısmının temsilcileri– olmasıdır. Psikolojinin çeşitli dalları araştırmalarını geliştirmekte, somut malzeme toplamakta, bilgileri sistemleştirmekte, temel tutumları ve yasaları ifade etmekte açıkça bir dönüşüm noktasına varmıştır. Düz bir çizgide daha ileriye gitmenin, aynı çalışmaları sürdürmenin, artan ölçüde malzeme biriktirmenin verimsiz, hatta imkânsız olduğu anlaşıyor. Daha ileriye gitmek için bir yol seçmemiz gerekiyor.

Böyle bir yöntembilimsel bunalımdan, farklı dallarda bilinçli rehberlik gereksiniminden ve –belirli bir bilgi düzeyinde– ayrışık (heterojen) verilerin eleştirel eşgüdümünü gerçekleştirme, eşgüdümsüz yasaları bir sistem içinde düzenleme, sonuçları yorumlama ve doğrulama, yöntemleri ve temel kavramları arındırma, temel ilkeler oluşturma, tek sözcükle, bilgilerimize çekidüzen verme zorunluluğundan genel bir bilim doğuyor.

Genel bir psikoloji kavramı, birçok farklı dalda merkezî yer tutan temel kuramsal psikoloji kavramıyla işte bu yüzden örtüş-

müyor. Bu ikincisi, yani özünde erişkin normal kişiye ilişkin psikoloji, hayvan psikolojisiyle (zoopsikolojiyle) ve ruhsal hastalıklar bilimiyle (psikopatolojiyle) birlikte özgül dallardan biri olarak görülmelidir. Özgül dalların yapısını ve sistemini belli bir dereceye kadar oluşturan, ana kavramlarını sağlayan ve yapılarıyla uyumlu hâle getiren genelleyici bir etmen olarak şimdiye kadar rol oynamış ve bir ölçüde hâlâ oynuyor olması, mantıksal gereklilikle açıklanmaktan çok, bilimin tarihsel gelişimiyle açıklanır. Gelişmeler böyle olmuştur ve bir ölçüde hâlâ böyledir, ama bu durum bilimin kendi doğasından ileri gelmeyip dışsal, ilgisiz koşullarca belirlendiği için, böyle olmamalıdır ve böyle kalmayacaktır. Bu koşullar değişir değişmez, normal kişiye ilişkin psikoloji öncü rolünü yitirecektir. Buna şimdiden bir ölçüde tanıklık etmeye başlıyoruz. Bilinçdışı kavramını geliştirip yerleştirmeye çalışan psikoloji sistemlerinde, böyle bir öncü dal rolünü, yani temel kavramlarının ilgili bilimler için başlangıç noktası işlevi gördüğü bir dal rolünü, psikopatoloji üstleniyor. Bunlar, örneğin, Freud'un, Adler'in ve Kretschmer'in sistemleridir.

Psikopatolojinin bu öncü rolü, Kretschmer'in sisteminde, Freud'un ve Adler'in sistemlerinde olduğunun aksine, artık merkezî konumdaki bilinçdışı kavramıyla, yani verili dalın temel fikrini geliştirmedeki somut önceliğiyle bağlantılı değil, psikoloji tarafından incelenen olguların özünün ve doğasının, aşırı, marazi (patolojik) biçimlerde en saf şekliyle açığa çıkarılabildiğine ilişkin temel yöntembilimsel görüşle bağlantılıdır. Sonuç olarak, şimdiye kadar yapılanın aksine, patolojiden norma doğru ilerlemeli ve normal kişiyi patolojiden yola çıkarak açıklayıp anlamalıyız. Psikolojinin anahtarı hastalık bilimindedir (patolojidedir); yalnızca zihnin kökenini diğer dallardan daha erken keşfetmiş ve incelemiş olduğu için değil, şeylerin içsel doğası bu olduğu için ve bu şeylere ilişkin bilimsel bilginin doğasını bu koşullandırdığı için böyledir. Geleneksel psikolojiye göre, bir inceleme konusu olarak her ruh hastası az ya da çok -farklı derecelerde- normal

bir kişiyken ve onunla ilişkili şekilde tanımlanması gerekirken, yeni sistemlere göre, her normal kişi az ya da çok ruhen sağlıklı-sızdır ve ruhsal açıdan, tam da şu ya da bu marazi tipin bir çeşidi olarak anlaşılmalıdır. Daha dolambaçsız biçimde ifade etmek gerekirse, belirli sistemlerde normal kişi bir tip olarak, marazi kişilik ise bu ana tipin bir çeşidi ya da çeşitlemesi olarak düşünülür; buna karşılık başka sistemlerde, marazi olgu bir tip olarak, normal kişiyse onun çeşitlerinden biri olarak ele alınır. Gelecekte genel psikolojinin bu tartışmayı nasıl karara bağlayacağını kim kestirebilir?

Böyle ikili (kısmen gerçeklere, kısmen de ilkelere dayanan) güdüleri temel alan bazı başka sistemlerse, öncülük rolünü hayvan psikolojisine veriyor. Örneğin, Amerika'daki davranış psikolojisi derslerinin çoğunluğu ve Rusya'da, tüm sistemini koşullu tepke (refleks) kavramı üstüne kurarak tüm malzemesini bu çerçevede düzenleyen tepkebilim (refleksoloji) dersleri bu türdendir. Kimi yazarlar, hayvan psikolojisine davranışla ilgili temel kavramların yetkinleştirilmesinde somut öncelik tanınması dışında, bunun diğer dalların bağıntılı olması gereken genel dal hâline gelmesini öneriyorlar. Bir davranış biliminin mantıksal başlangıcı, zihin konusundaki her genetik araştırmanın ve açıklamanın çıkış noktası ve katıksız bir biyolojik bilim olarak, bilimin temel kavramlarını yetkinleştirmesi ve bunları kardeş dallara sunması gereken, işte tam da bu bilimdir.

Bu, örneğin Pavlov'un görüşüdür. Onun gözünde psikologların yapabildiklerinin hayvan psikolojisine hiçbir etkisi olmaz, ama hayvan psikologlarının yaptıkları, psikologların çalışmalarını çok köklü bir şekilde belirler. Psikologlar üstyapıyı kurar, ama temeli kuran hayvan psikologlarıdır [Pavlov, 1928, *Koşullu Refleks Üzerine Dersler*]. Gerçekten de davranış araştırması ve betimlemesi için tüm temel kategorilerimizi aldığımız kaynak, bulgularımızı doğrulamak için yararlandığımız ölçüt, yöntemlerimizi ayarlarken başvurduğumuz model hayvan psikolojisidir.

Yine burada konu, geleneksel psikolojinin seyrine aykırı bir seyir izlemiştir. Orada çıkış noktası insandı; hayvan zihni hakkında fikir edinmek için insandan yola çıkılıyordu. Hayvan ruhunun dışavurumları bizimkilerle benzerlik kurularak yorumlanıyordu. Bu yapılırken, hiçbir şekilde, konu her zaman kaba bir insanbiçimciliğe (antropomorfizme) indirgenmiyordu; çoğu zaman böyle bir araştırma çizgisini ciddi yöntemsel gerekçeler zorunlu kılıyordu: Özel psikolojiyle başka türlü sözden olmazdı. Bu psikoloji, insanı, hayvan psikolojisinin anahtarı sayıyordu; en yüksek biçimleri her zaman daha düşük olanların anahtarı olarak görüyordu. Çünkü araştırmacı her zaman doğanın izlediği yolu tutmak zorunda değildir; tersi olan yol çoğu kez daha çok işe yarar.

Marx [MECW C. 27], “insan anatomisi, kuyruksuz maymun anatomisinin anahtarıdır” dediği zaman, bu “ters” yöntem ilkesinden söz ediyordu.

Daha alt hayvan türlerinde daha yüksek bir ilkeye çağrışımlar, ancak bu daha yüksek ilkenin kendisi zaten biliniyorsa anlaşılabilir. Dolayısıyla, burjuva ekonomisi, bize, antik ekonominin vb. anahtarını verir, ama hiç de tüm tarihsel farklılıkları geçiştiren ve bütün toplum biçimlerinde burjuva biçimler gören iktisatçıların anladığı anlamda değil. Angaryadan bağışıklık vergisini, ondalık vergiyi vb. toprak rantıyla tanıştığımız zaman anlayabiliriz, ama bunları toprak rantıyla özdeş saymamalıyız.

Angaryadan bağışıklık vergisini toprak rantı temelinde, feodal biçimi burjuva biçimi temelinde anlamak –bu, hayvanlardaki düşünmeyi ve gelişmemiş dili, insandaki düşünme ve olgunlaşmış konuşma yeteneği temelinde kavramak ve tanımlamak için kullanılanla aynı yöntemsel araçtır. Belirli bir gelişim aşaması ve sürecin kendisi, ancak, o sürecin bitim noktasını, sonucunu, gittiği yönü ve gelişerek büründüğü biçimi bildiğimiz zaman tam olarak anlaşılabilir. Elbette, somut gözlemlerin ve genellemelerin aktarılmasından değil, yalnızca temel kategorilerin ve kavramla-

rın yüksekte alçağa yöntembilimsel aktarımından söz ediyoruz. Örneğin, toplumsal sınıf ve sınıf mücadelesi kategorisine ilişkin kavramlar, kapitalist sistem çözümlemesinde en arı biçimleriyle açığa çıkar, ama bu aynı kavramlar, her oluşumda, farklı sınıflarla, farklı bir mücadele biçimiyle, bu kategorinin özgül bir gelişim aşamasıyla karşılaştık da kapitalizm öncesi tüm toplumsal oluşumların da anahtarıdır. Farklı devirlerin tarihsel benzersizliğini kapitalist biçimlerden ayıran ayrıntılar kaybolup gitmediği gibi, aksine, bunlar ancak kendilerine öteki daha yüksek oluşumun çözümlenmesinden elde edilen kategorilerle ve kavramlarla yaklaşılarak incelenebilir.

Marx'ın [MECW C. 27] açıkladığı üzere,

burjuva toplumu, en gelişmiş ve en çeşitlenmiş tarihsel üretim örgütlenmesidir. Bu nedenle, bunun ilişkilerini ifade eden kategoriler ve bileşimine dair edinilen anlayış, ortadan kalkmış olan tüm toplumsal biçimlerin bileşimi ve üretim ilişkileri konusunda da içgörü kazandırır. Burjuva toplumu, o toplumların hâlâ yer yer tam geride bırakılamamış olan, hâlâ ayak sürüyen artıklarla ve basit birer işaretken, gelişip dört başı mamur anlamlar kazanan öğeleriyle inşa edildi.

Yolun sonuna ulaşınca, farklı aşamalarının içerdiği anlamın yanı sıra, yolun kendisini de bütünlüğü içinde daha kolay anlayabiliriz.

Bu olabilecek bir yöntemdir; pek çok bilim dalında yeterince kanıtlanmıştır. Peki ama psikolojiye uygulanabilir mi? Pavlov insandan hayvana doğru bir yol izlenmesine, tümüyle yöntembilimsel gerekçelerle karşı çıkıyor. "Ters" in tersini, yani doğanın izlediği yolu tekrarlayan dolaysız araştırma yolunu savunuyor. Bunun nedeni, görüngülerde herhangi bir somut farklılığın bulunması değildir, daha çok, psikolojik kategorilerin ve kavramların uygulanabilir olmaması ve bilgilimsel (epistemik) kısırlığıdır. Kendi sözleriyle,

hayvan davranışı düzeneğine (mekanizmasına), bu ilişkilerin düzeneğine, özünde uzamsal olmayan psikolojik kavramlar yoluyla nüfuz etmek olanaksızdır [Pavlov, 1928, *Koşullu Refleks Üzerine Dersler*].

Dolayısıyla bu, gerçeklerle değil, kavramlarla ilgili, yani bu gerçeklerin kavranış tarzıyla ilgili bir sorundur. Pavlov [aynı yerde (a.y.)] şöyle diyor,

bizim gerçeklerimiz zaman ve uzam açısından kavranır; bunlar katıksız bilimsel gerçeklerdir; ama psikolojik gerçekler, yalnızca zaman açısından düşünülür.

Sorun farklı görüngülerle değil farklı kavramlarla ilgilidir. Pavlov, yalnızca kendi araştırma alanına bağımsızlık kazandırmayı istemekle kalmıyor, alanının etkisini ve yol göstericiliğini tüm psikolojik bilgi alanlarına yaymayı da istiyor. Bu durum, tartışmanın yalnızca psikolojik kavramların iktidarından kurtulmakla ilgili olmadığını, yeni uzamsal kavramlardan yararlanarak bir psikoloji geliştirmeye de ilgili olduğunu açıkça belirtmesinden anlaşılıyor.

Onun kanısına göre, “dışsal belirtilerin benzerliğini ya da özdeşliğini kılavuz edinen” bilim [a.y.], elde edilen nesnel verileri insan zihnine er ya da geç uygulayacaktır. Pavlov’un yolu, basitten karmaşığa, hayvandan insana uzanıyor. Şöyle diyor [a.y.],

Basit olan, ilkel olan, her zaman karmaşığa gerek duyulmadan kavranabilirken, karmaşık olanın kavranabilmesi için basit olana gerek vardır.

Bu veriler, “psikolojik bilginin temeli” [a.y.] olacaktır. Hayvan davranışlarını incelediği yirmi yıllık deneyiminden süzülen kitabının önsözünde açıkladığı üzere, Pavlov,

bu yolda ilerlerken, insan doğasının düzeneklerine ve yasalarına ilişkin bilgileri bulmayı [başaracağımız] konusunda derin ve sarsılmaz bir inanç [a.y.] taşımaktadır.

Burada, hayvanların incelenmesi ile insan psikolojisi arasında yeni bir uyumsuzlıkla karşı karşıyayız. Özünde durum, psiko-patoloji ile normal insan psikolojisi arasındaki uyumsuzlığa çok benziyor. Temel kavramlara, ilkelere ve yöntemlere kılavuzluk edecek, onları birleştirip yetkinleştirecek, tüm diğer alanlara ait verileri onaylayıp sistemleştirecek olan dal hangisidir? Önceleri geleneksel psikoloji, hayvanı, insanın az ya da çok uzak bir atası gibi görmüşken, şimdi refleksoloji, insanı, Platon'un ifadesiyle bir "tüysüz iki ayaklı" olarak görmeye eğilimlidir. Eskiden hayvan zihni, insanların incelenmesiyle elde edilen kavramlar ve terimler açısından tanımlanıyor ve betimleniyordu. Şimdilerdeyse hayvan davranışı, "insan davranışını anlamanın anahtarı"nı veriyor ve "insan" davranışı dediğimiz olgu, dik yürüdüğü ve durduğu için başparmağı gelişmiş olan ve konuşabilen bir hayvanın eseri olarak anlaşıyor.

Yine, şunu sorabiliriz: Genel psikoloji dışında hangi dal, psikolojide hayvan ve insan ile ilgili bu anlaşmazlığı çözebilir? Çünkü ne eksik ne de fazlasıyla, gelecekte bu bilimin tüm yazgısı bu karara bağlı olacaktır.

Bölüm 2

YAKLAŞIMIMIZ

Burada sınırları ve yaklaşık içeriği kısmen çizilen bir genel psikolojiye ne denli ivedi bir gereksinim duyulduğu, yukarıda ele aldığımız üç tür psikoloji sistemine ilişkin çözümlemeden zaten açık seçik anlaşıyor. Soruşturmamızın izlediği yol her zaman şöyle olacaktır: Her ne kadar hayli genel ve soyut nitelikte olsa da gerçeklerin çözümlenmesinden yola çıkacağız; sözgelişi belirli bir psikoloji sistemini ve türünü, farklı kuramların eğilimlerini ve yazgılarını, çeşitli biligibilimsel yöntemleri, bilimsel sınıflamaları ve şemaları vb. inceleyeceğiz. Gerçekleri, soyut-mantıksal, katıksız felsefi yönden değil, bilim tarihinde özgül gerçekler olarak eğilimleriyle, mücadeleleriyle, elbette somut bağlamları içinde ve biligibilimsel-kuramsal özleriyle somut, canlı tarihsel olaylar olarak, yani kavramayı amaç edindikleri gerçekliğe denk düşmeleri açısından irdeleyeceğiz. Tek bir bilimin iki yönü olarak bireysel ve toplumsal psikolojinin özü konusunda, tarihsel yazgıları konusunda soyut yorumlar yaparak değil, bilimsel gerçekliğin çözümlenmesi yoluyla açık bir fikir edinmek istiyoruz. Bir siyasetçinin olayları çözümleyerek çıkarımda bulunması gibi, biz de bundan, eylem ve bilimsel araştırmanın örgütlenmesi için kurallar çıkaracağız. Yöntembilimsel soruşturma, yol gösterici olarak kabul edilmeye uygun, genellenmiş, doğrulanmış ilkeler elde etmek için, bilimlerin somut biçimleri üzerine tarihsel irde-

lemeden ve bu biçimlerin kuramsal çözümlemesinden yararlanır. Kanımızca bu, okumakta olduğunuz bölümde açıklığa kavuşturmaya çalışacağımız genel psikolojinin can alıcı noktasıdır.

Çözümlemeden elde ettiğimiz ilk şey, genel psikoloji ile normal kişiye ilişkin kuramsal psikoloji arasındaki ayrımdır. Gördüğümüz üzere, ikincisinin illa genel bir psikoloji olması gerekmez; pek çok sistemde kuramsal psikolojinin kendisi, başka bir alanın belirlediği özgül dallardan birine dönüşür; hem ruh hastalığı bilimi hem de hayvan davranışı kuramı genel psikoloji rolünü üstlenebilir, üstlenmiştir de. Vvedenski'nin [1917, s. 5] kanısına göre, genel psikolojinin

temel psikoloji olarak adlandırılması çok daha doğru olabilir, çünkü her türlü psikolojinin temelinde bu kısım yatar.

Psikolojinin “birçok değişik tarzda ve şekilde uygulanabildiği”ni, “tek değil birçok psikolojinin olduğu”nu düşünen ve birliğe gerek duymayan Høffding, yine de öznel psikolojiyi, “öteki yaklaşımların katkılarını bir araya toplaması gereken temel ve merkez olarak” görme eğilimindeydi. Şimdiki durumda, genel bir psikolojiden çok temel, merkezî bir psikolojiden söz etmek gerçekten de daha uygun olurdu; ama sistemlerin bütünüyle farklı bir temelden ve merkezden doğup yükselebildiği, profesörlerin o sistemlerde temel saydıkları şeyin bizatihi eşyanın doğası gereği çevreye sürüklendiği gerçeğini göz ardı etmek, biraz fazlaca dogmatik ve safça uzlaşmacı olurdu. Öznel psikoloji birçok sistemde temel ya da merkezî nitelikteydi ve bunun nedenini anlamamız gerekiyor. Şimdiyse önemini yitiriyor ve bunun da nedenini anlamamız gerekiyor. Şimdiki durumda, Münsterberg'in yaptığı gibi, uygulamalı psikoloji ile karşılıklı olarak ele alınacak kuramsal psikolojiden söz etmek terim olarak daha doğru olurdu. Erişkin normal kişiye uygulanan bir bilim dalı olarak bu, çocuk psikolojisinin, hayvan psikolojisinin ve ruhsal hastalıklar biliminin yanı sıra özgül bir kol olurdu.

Binswanger'ın dediğine göre, kuramsal psikoloji, genel psikoloji değildir, onun bir parçası da değildir; kuramsal psikoloji genel psikolojinin nesnesi ya da ana konusudur. Genel psikoloji ilke olarak kuramsal psikolojinin mümkün olup olmadığı, kavramlarının yapısının ve uygunluğunun ne olduğu gibi soruları ele alır. Yalnızca psikolojide kuram oluşturma sorununun tam da genel psikolojinin temel bir sorunu olduğu gerekçesiyle olsa bile, kuramsal psikoloji, genel psikolojiyle özdeşleştirilemez.

Çözümlememizden güvenle çıkarsayabileceğimiz ikinci bir şey var: Kuramsal psikolojinin ve daha sonra diğer dalların genel psikoloji rolünü üstlenmesini gerektiren durum, bir yandan bir genel psikolojinin olmayışı, diğer yandan da bilimsel araştırmayı olanaklı kılmak için onun işlevinin geçici olarak yerine getirilmesine kuvvetle ihtiyaç duyulmasıdır. Psikoloji, genel bir bilim dalına gebedir, ama onu henüz doğurmamıştır.

Çözümlememizden elde edebileceğimiz üçüncü şey, bilim ve yöntembilim tarihinin ortaya koyduğu gibi, herhangi bir genel bilimin, herhangi bir genel dalın gelişiminin iki evresi arasındaki ayrımdır. Birinci gelişim evresinde, genel dal, özgül olandan yalnızca nicel olarak farklıdır. Böyle bir ayrım, Binswanger'ın haklı olarak dediği gibi, bilimlerin çoğunda görülen bir özelliktir. Bu nedenle, genel ve özgül botanik, zooloji, biyoloji, fizyoloji, patoloji, psikiyatri vb. ayrımı yaparız. Genel dal, verili bilimin tüm konularının ortak yanlarını inceler. Özgül dal ise, aynı türden nesnelere ait çeşitli grupların, hatta tekil örneklerin ayırt edici özelliklerini inceler. Bugün farklar psikolojisi (diferansiyel psikoloji) adını verdiğimiz dal, işte bu anlamda özgül bir dal olarak nitelenirdi; yine aynı anlamda, bu alana bireysel psikoloji adı verilmişti. Botaniğin ya da zoolojinin genel kısmı tüm bitkilerde ya da hayvanlarda ortak olan şeyleri, psikolojinin genel kısmı ise tüm insanlarda ortak olan şeyleri inceler. Bunu yapmak için, çoğunda ya da tümünde ortak olan bir özelliğe ilişkin kavram, gerçek çeşitlilikten soyutlanmıştır ve somut özelliklerin gerçek çeşitlili-

ğinden soyutlanmış bu biçimiyle, genel dalın incelediği ana konu hâline gelmiştir. Bu nedenle, böyle bir dalın ayırt edici özelliği ve görevi, verili alandaki belirli görüngülerin en çoğunda ortak olan gerçeklerin bilimsel incelemesi olarak görülmüştür [Binswanger].

Tüm psikoloji dallarında ortak olan, hepsinin ana konusunu oluşturan, çeşitli görüngülerin kargaşasından nelerin yalıtılması gerektiğini ve görüngülerde nelerin psikoloji için bilgisel değer taşıdığını belirleyen soyut bir kavramın arandığı ve uygulanmaya çalışıldığı bu aşamanın, çözümlememizde bütün canlılığıyla ortaya çıktığını görüyoruz. Bu arayışlarla ve amaç edinilen psikolojinin ana konusu kavramıyla, psikolojinin incelediği şeylere dair soru için arzu edilen yanıtın, bugünkü tarihsel gelişim anında bilimimiz açısından ne anlam taşıdığına ilişkin olarak da bir yargıya varabiliriz.

Herhangi bir somut görüngü, ayrı özellikleri bakımından tam anlamıyla bitip tükenmez ve sınırsızdır. Görüngüde her zaman aramamız gereken şey, onu neyin bilimsel bir gerçek yaptığıdır. Güneş tutulması konusunda gökbilimcinin yaptığı gözlemi, aynı görüngüyü izleyen bir kişinin sırf merakından dolayı yaptığı gözlemden ayıran tam da budur. Gökbilimci o görüngüde, onu gökbilimsel bir gerçek yapan şeyi ayırt eder. Sıradan kişi ise dikkatini öylesine çeken rastlantısal özellikleri gözlemler.

Psikolojinin incelediği tüm görüngülerde ortak olan yan nedir; en farklı görüngüleri –bir köpeğin ağzının sulanmasından bir tragedyanın verdiği hazza kadar– birer psikolojik gerçeğe dönüştüren nedir; bir delinin saçmalamaları ile bir matematikçinin titiz hesaplamaları neyi paylaşır? Geleneksel psikoloji şöyle yanıt verir: Bunların ortak yanı, hepsinin de uzamsal olmayan ve ancak bunları bizzat yaşayan öznelere algılayabildiği psikolojik görüngüler olmasıdır. Refleksoloji şöyle yanıt verir: Paylaştıkları şey, tüm bu görüngülerin, davranışla, bağıntılı etkinlikle, tepkelerle (reflekslerle), organizmanın yanıt eylemleriyle ilişkili gerçekler olmasıdır. Psikanalistler şöyle yanıt verirler: Tüm bu gerçeklerin

ortak yanı, hepsini birleştiren en asal etmen, bunların temelini oluşturan bilinçdışıdır. Sırasıyla bu üç yanıtın genel psikoloji için anlamı, bunun (1) zihinsel olanı ve özelliklerini; ya da (2) davranışı; ya da (3) bilinçdışını inceleyen bir bilim olduğudur.

Bundan açıkça anlaşıldığı üzere, böyle bir genel kavram, bu bilimin tüm gelecek yazgısı için önemlidir. Bu üç sistemin her birinde ifade edilen herhangi bir gerçek ise tamamen farklı üç biçim alacaktır. Daha kesin bir deyişle, tek bir gerçeğin üç farklı biçimi olacaktır. Daha da kesin bir deyişle, üç farklı gerçek olacaktır. Bilim ilerledikçe ve derlediği gerçekler çoğaldıkça da ardışık olarak üç farklı genellemeye, üç farklı yasaya, üç farklı sınıflamaya, üç farklı sisteme sahip oluruz –başarılı şekilde geliştikleri ölçüde, birbirinden ve onları birleştiren ortak gerçekten o denli uzaklaşan üç ayrı bilim ortaya çıkar. Başlangıçtan kısa süre sonra ise her biri zaten farklı gerçekler seçmek zorunda kalır ve bizatihi bu seçim, bilimin yoluna nasıl devam edeceğini zaten belirler. Her şey olduğu gibi devam ederse, içgözlemsel psikolojinin ve davranış psikolojisinin iki ayrı bilim hâlinde gelişeceği fikrini ilk kez Koffka dile getirdi. İki bilimin yolları birbirinden öylesine ayrıdır ki, “en sonunda aynı menzile varacakları hiçbir şekilde kesin değildir”.

Pavlov ile Behterev temelde aynı görüşü paylaşıyorlar. Aynı konuyu farklı yönlerden inceleyen iki koşut bilimin –psikolojinin ve refleksolojinin– varlığını kabul ediyorlar. Pavlov’un [1928, *Koşullu Refleks Üzerine Dersler*] bu bağlamda dediğine göre, “İnsanın öznel durumuyla ilgilendiği ölçüde, psikoloji kesinlikle doğal bir varoluş hakkına sahiptir”. Behterev’e göre, refleksoloji ne öznel psikolojiyle çelişir ne de onu dışlar, ama özgül bir araştırma alanının sınırlarını çizer, yani yeni bir koşut bilim yaratır. Behterev, her iki bilim dalının arasında yakın bir karşılıklı ilişki bulunduğundan ve hatta gelecekte kaçınılmaz bir gelişme olarak öznel refleksolojiden söz ediyor. **Yeri gelmişken, hem Pavlov’un hem de Behterev’in gerçekte psikolojiyi reddettiklerini ve insana dair bilgi alanının**

tümünü yalnızca nesnel yollarla anlamayı umduklarını söylememiz gerek; yani onlar, iki bilim dalının varlığını sözde tanımakla birlikte, yalnızca bir tek bilimin olabileceğini öngörüyorlar. Bu yolla, bilimin içeriğini peşinen genel kavram belirliyor.

Günümüzde psikanaliz, davranışçılık ve öznel psikoloji, yalnızca farklı kavramları değil, farklı gerçekleri de temel alarak çalışıyor. Psikanalistler için tartışılmaz bir olgu olan Oedipus kompleksi gibi gerçekleri başka psikologlar düpedüz yok sayıyor; birçoğu bunu en uçuk kuruntu olarak görüyor. Psikanalizle genelde olumlu bir ilişkisi bulunan Stern'e göre, Freud okulunda iyice sıradanlaşan ve hastanede ateş ölçümü kadar kuşku götürmez sayılan psikanalitik yorumlar ve sonuçta var olduğu farz edilen gerçekler, 16. yüzyıldaki el falına ve yıldız falına benziyor. Pavlov'a göre de bir köpeğin zil sesini duyunca yemeği anımsadığını öne sürmek, katıksız bir hayalciliktir. Keza davranışçılarca düşünme edimi sırasında oluştuğu varsayılan kas hareketleri, içgözlemciler göre gerçekte yoktur.

Ama bir bilimin temelinde yatan asal kavram, deyim yerindeyse birincil soyutlama, yalnızca içeriği belirlemekle kalmaz, farklı dallardan oluşan birliğin niteliğini ve bu yolla gerçekleri açıklama şeklini, yani bilimin ana açıklayıcı ilkesini de önceden belirler.

Anladığımız üzere genel bir bilim, karma nitelikteki bilgi kollarını birleştirme gereksiniminden doğar; çeşitli dalların gelişip genel bir bilime dönüşme ve etkilerini komşu bilgi kollarına yayma eğilimi de öyledir. Benzer nitelikteki dallar, birbirlerinden görece uzak alanlarda yeterli malzeme topladıkları zaman, karma nitelikteki malzemeyi birleştirme, farklı alanlar arasındaki ve her bir alan ile bilimsel bilginin bütünü arasındaki ilişkiyi saptayıp tanımlama gereksinimi ortaya çıkar. Hastalık bilimine, hayvan psikolojisine ve toplumsal psikolojiye ait malzemeler birbirine nasıl bağlanmalıdır? Birliğin temelinde, öncelikle birincil soyutlamanın bulunduğunu gördük. Ama karma nitelikteki malzeme,

sırf birbirine eklenerek birleştirilemez; Geştalt (bütünsel kavrayış) psikologlarının dediği gibi, “ve” bağlacı kullanılarak ya da her bir kısmın kendi dengesini ve bağımsızlığını koruyarak yeni bütüne dâhil edilmesine olanak verecek şekilde kısımlar bir araya getirilerek de birleştirilemez. Birliğe, farklı dalların tek bir genel bilim lehine kendi bağımsızlığından vazgeçmesi yoluyla, boyun eğdirmeye, egemenlik kurmayla ulaşılır. Çeşitli dallar yeni bütünün içinde basitçe bir arada bulunmaz, ama güneş sistemi gibi, birincil ve ikincil merkezlere sahip sıradüzenli bir sistem oluşturur. Dolayısıyla, bu birlik her ayrı alanın rolünü, anlamını, önemini belirler, yani yalnızca içeriği belirlemekle kalmaz, bilimin gelişim süreci içinde açıklayıcı ilkesi haline gelen, en önemli genellemesi olan, şeyleri açıklama şeklini de belirler.

Zihni, bilinçdışını ya da davranışı birincil ilke olarak almak, yalnızca üç farklı kategoriye ait gerçekleri bir araya getirmekle kalmayıp bu gerçekleri açıklamanın üç farklı yolunu önermeyi de içerir.

Gördüğümüz üzere, bilgiyi genelleme ve birleştirme eğilimi, bu bilgiyi açıklamaya dönük bir eğilime dönüşür ya da o yönde gelişir. Genelleyici kavramın birliği, açıklayıcı ilkenin birliği yönünde gelişir, çünkü açıklamak, bir gerçekle ya da gerçekler kümesiyle başka bir küme, başka bir görüngüler dizisi arasında bağlantı kurmak demektir. Bilim için, açıklamanın anlamı, nedensel açıklama getirmektir. Birleştirme işlemi tek bir dal içinde yürütüldüğü sürece, o tek alandaki görüngüler arasında nedensel bağlantı kurularak böyle bir açıklama getirilir. Ama farklı dalları kapsayan bir genelleme yapmaya, farklı alanlara ait gerçekleri birleştirmeye, ikinci dereceden genelleme yapmaya giriştiğimiz anda, daha yüksek derecede bir açıklama arama zorunluluğu da hemen karşımıza çıkar, yani verili bilginin tüm alanları ile bunların dışındaki gerçekler arasında bağlantı aramak zorunda kalırız. Böylece açıklayıcı bir ilke bulma arayışı, bizi, verili bilimin sınır-

ları dışına götürür ve daha geniş bir görüngü çemberi ortasında verili görüngü alanının yerini bulmak durumunda kalırız.

Genel bir bilimin yalıtılmasının temeli olan bu ikinci eğilim, birleşik bir açıklayıcı ilkeye yönelik eğilim olmasının yanında, verili varlık kategorisinin genel varlık sistemi içindeki ve verili bilimin genel bilgi sistemi içindeki yerini bulmak için, verili bilimin sınırlarını aşmaya yönelik eğilimdir de. Ayrı dalların gi-riştiği üstünlük yarışında bu eğilim zaten görülebilir. Her genelleyici kavramın açıklayıcı bir ilke hâline gelme eğilimi zaten bulunduğu için ve dallar arasındaki mücadele genelleyici kavram için bir mücadele olduğu için, bu ikinci eğilim de kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Gerçekten de refleksoloji, yalnızca davranış kavramını değil, koşullu tepke ilkesini de savunur, yani davranışı açıklamak için hayvanın dışsal deneyimini temel alır. Sözü edilen akım için bu iki fikirden hangisinin daha temel nitelikte olduğunu söylemek de zordur. İlkeyi atarsanız, bilince dayanarak ya da öznel psikolojide uzun zamandır var olan bir anlayışa dayanarak açıklamak üzere davranışla, yani dışsal hareketlerden ve eylemlerden oluşan bir sistemle baş başa kalırsınız. Davranış kavramını atıp ilkeyi tutarsanız, duyumcu çağrışımsal psikolojiye varırsınız. Aşağıda bunların ikisinden de söz edeceğiz. Burada önemli olan, genelleyici kavramın ve açıklayıcı ilkenin, genel bir bilimi ancak bir arada, birleşik bir çift olarak belirlediklerini sap-tamaktır. Tamamen aynı şekilde, ruh hastalıkları bilimi, genelleyici kavram olarak bilinçdışını basitçe savunmakla kalmaz, bu kavramı, cinsellik ilkesiyle nedensel olarak da açıklar. Psikanalize göre, psikoloji dallarını genellemek ve bilinçdışı kavramı temelinde birleştirmek, psikolojinin incelediği tüm dünyayı cinsellik yoluyla açıklamak demektir.

Ama burada iki eğilim –birleştirmeye ve genellemeye yönelik eğilim– yine de birbirine karışır ve ayırt edilmeleri çoğu zaman zordur. İkinci eğilim yeterince belirgin değildir ve hatta bazen hiç görünmeyebilir. Bunun birinci eğilimle örtüşmesi, yine, mantık-

sal gereklilikle açıklanmaktan çok, tarihsel olarak açıklanmalıdır. Farklı dallar arasındaki üstünlük mücadelesinde bu eğilim çoğu zaman boy gösterir; çözümlememizde bunu saptadık. Ama ortaya çıkmayabilir de ve en önemlisi, farklı bir gerçekler dizisinde, saf biçimiyle, ilk eğilimle karışmamış ve ondan ayrı olarak da ortaya çıkabilir. İki durumda da bu eğilimlerin her birini saf biçimiyle görürüz.

Nitekim gelişigüzel bir açıklamanın yapılamayacağı kabul edilse de zihinsellik kavramı geleneksel psikolojide birçok şekilde açıklanabilir: çağrışımcı anlayış, edimselci (aktüalist) anlayış, yeti kuramı vb. Dolayısıyla, genelleme ve birleştirme arasındaki bağ sıkıdır, ama apaçık değildir. Tek bir kavram birçok açıklamayla bağdaştırılabilir ve bunun tersi de doğrudur. Ayrıca bilinçdışına dayalı psikoloji sistemlerinde, bu temel kavram illaki cinsellik olarak yorumlanmaz. Adler ve Jung, açıklama yaparken başka ilkeleri temel alıyorlar. Dolayısıyla, dallar arasındaki mücadelede, bilginin birinci eğilimi –birleşme yönündeki eğilim– mantıksal olarak gerekliyken, ikinci eğilim mantıksal olarak gerekli değildir, ama tarihsel olarak belirlenir ve kendini değişen derecelerde gösterir. Bu yüzden, ikinci eğilim, saf biçimiyle –bir ve aynı dal bünyesindeki ilkeler ve okullar arası mücadelede– en kolay ve en rahat olarak gözlemlenir.

Bölüm 3

BİLİMLERİN GELİŞİMİ

Herhangi bir alandaki önemli bir buluş, o belirli alanın sınırlarını aştığı zaman, o buluşun, tüm psikolojik görüngüler için açıklayıcı bir ilkeye dönüşme ve psikolojiyi asıl sınırlarının ötesinde daha geniş bilgi âlemlerine götürme eğilimi taşıdığı söylenebilir. Son birkaç onyılıda bu eğilim öylesine şaşırtıcı bir kesinlikle ve tutarlılıkla, öylesine düzenli bir tekdüzelikle kendini açığa vurmuştur ki, şu ya da bu kavramın, buluşun ya da fikrin gelişim seyrini öngörmek kesinlikle mümkün hâle geliyor. Çok çeşitli alanlardaki fikirlerin gelişiminde gözlenen bu düzenli yinelenme, aynı zamanda bilimin gelişimine temel oluşturan nesnel bir gerekliliğe, bilimsel gerçeklere yine bilimsel bir açıdan yaklaşıncaya gözlemleyebileceğimiz bir gerekliliğe, –bilim tarihçilerinin ve yöntembilimcilerin pek seyrek tanık olduğu bir açıklıkla– çok belirgin biçimde işaret ediyor. Tarihsel bir temel üzerine kurulmuş bilimsel bir yöntemin olabilirliğini gösteriyor.

Fikirlerin yenileriyle değiştirilip geliştirilmesinde, kavramların geliştirilmesinde ve çökmesinde, hatta sınıflandırmaların yenileriyle değiştirilmesinde vb. gözlenen düzenlilik –tüm bu olgular, bilimsel olarak, (1) çağın genel sosyokültürel bağlamı; (2) bilimsel bilginin genel koşulları ve yasaları; (3) bilimsel bilgiye ilişkin olarak, belirli bir araştırma aşamasında incelenen görüngülerin doğasından kaynaklanan nesnel beklentilerle (son çözümlemede, verili bilimin incelediği nesnel gerçekliğin gerektirdikle-

riyle) açıklanabilir. Ne de olsa bilimsel bilgi, incelenen gerçeklerin özgüllüklerine uyum sağlamalı ve uymalı, bunların gereklerine göre inşa edilmelidir. Belirli bir bilimin incelediği nesnel gerçeklerin, bilimsel bir gerçeğin değişmesinde nasıl rol oynayabildiğini işte bu yüzden her zaman ortaya koyabiliriz. Bu araştırmamızda, üç bakış açısının üçünü de dikkate almaya çalışacağız.

Bu tür açıklayıcı fikirlerin genel yazgısını ve gelişim çizgilerini genel hatlarıyla ortaya koyabiliriz. Başlangıçta, az ya da çok önem taşıyan, ilintili olduğu görüngü alanının tümüne dair alışılmış anlayışı değiştiren, hatta ilk kez gözlemlendiği ve tanımlandığı verili görüngü kümesinin sınırlarını aşan somut bir buluş vardır.

Ardından, bu fikirlerin etkisinin komşu alanlara yayıldığı bir aşama gelir. Bir bakıma fikir, ilk başta kapsadığından daha geniş malzemeyi kapsar hâle gelir. Süreç içinde, fikrin kendisi de (veya uygulaması da) değişir, daha soyut şekilde tanımlanan bir hâl alır. Fikri doğurmuş olan malzemeyle bağları az ya da çok zayıflar ve bu bağlar, yalnızca yeni fikrin inandırıcılığını beslemeye devam eder, çünkü bu fikir, bilimsel yönden doğrulanmış, güvenilir bir buluş olarak çıktığı fetih seferini tamamlamıştır. Burası çok önemlidir.

Gelişimin üçüncü aşamasında, fikir, ilk başta doğmuş olduğu dalın tümüne az ya da çok hâkim olur. Bilim dalının yapısını ve boyutunu kısmen değiştirmiş, kendisi de bunlar tarafından bir ölçüde değiştirilmiştir. Kendisini doğurmuş olan gerçeklerden ayrılır; az ya da çok soyut şekilde tanımlanan bir ilke biçiminde varlığını sürdürür ve dallar arasındaki üstünlük mücadelesine, yani birleşmeye yönelik eğilimin eylem alanına katılır. Genellikle bunun meydana gelmesinin nedeni, açıklayıcı bir ilke olarak o fikrin, tüm dalı ele geçirmeyi başarmasıdır, yani kısmen kendisi uyum sağlamış, kısmen de dalın dayandığı temel kavramı kendine uyarlamış ve artık onunla uyum içinde hareket ediyor olmasıdır. **Çözümlememizde, bir fikrin yaşamında her iki eğilimin birbirine yardım ettiği böyle bir karma aşamanın varlığını sapt-**

dık. Fikir, birleşmeye yönelik eğilimden dolayı yayılmaya devam ederken, kolaylıkla komşu dallara aktarılır. Hep yeni malzemenin katılmasıyla genişleyerek sürekli dönüşüm geçirmekle kalmaz, nüfuz ettiği alanları da dönüştürür. Bu aşamada fikrin yazgısı, tamamen, temsil ettiği ve üstünlük kavgası veren dalın yazgısına bağlıdır.

Dördüncü aşamada fikir tekrar temel kavramdan kopar, çünkü fetih gerçeğinin kendisi, işte bu gerçek, –en azından tek bir okulun, tüm psikolojik bilgi alanının ya da tüm dalların savunduğu bir proje biçiminde–fikrin daha da ilerlemesi için baskı yapar. Fikir, temel kavramın sınırlarını aştığı ana kadar açıklayıcı ilke olarak kalır. Çünkü gördüğümüz üzere, açıklamak demek, dışsal bir neden arayışıyla kendi sınırlarının aşılması demektir. Fikir, temel kavramla tam olarak örtüşür duruma gelir gelmez herhangi bir şeyi açıklayamaz olur. Ama temel kavram, kendisiyle çelişmeksiz mantıksal gerekçelerle daha fazla gelişemez. Çünkü onun işlevi, psikolojik bir bilgi alanını tanımlamaktır. Özü gereği kendi sınırlarını aşamaz. Sonuç olarak, kavram ve açıklama yeniden ayrılacak zorundadır. Dahası, yukarıda gösterildiği üzere, birleşme, mantıksal olarak, daha geniş bir bilgi alanıyla bağ kurmamızı, asıl sınırları aşmamızı gerektirir. Bunu kendisini kavramdan ayıran fikir gerçekleştirir. Fikir, artık, psikolojinin dışında yer alan geniş alanlarla, biyolojiyle, fizikle, kimyayla, mekanikle psikoloji arasında bağ kurarken, temel kavram kendini o alanlardan ayırır. Geçici olarak işbirliği yapan bu müttefiklerin işlevleri yeniden değişmiştir. Fikir artık şu ya da bu felsefi sisteme açıkça dâhil olur, varlığın en uzak alanlarına, tüm dünyaya yayılır –bu arada dönüştürür, kendisi de dönüşür– ve evrensel bir ilke olarak, hatta bütün bir dünya görüşü olarak dile gelir.

Şişerek öküz cüssesine ulaşan bir kurbağa gibi genişleyip bir dünya görüşü hâline gelen, kibarların arasındaki bayağı biri gibi duran bu buluş, şimdi besinci ve en tehlikeli gelişim aşamasına girer: Sabun köpüğü gibi kolayca sönebilir. Her hâlükârda, artık

her yandan üzerine gelen bir mücadele ve yadsıma aşamasına girer. Elbette önceki aşamalarda da fikre karşı mücadele olmuştu. Ama bu, fikrin yayılmasına karşı normal muhalefetti, saldırgan eğilimlerine karşı farklı alanların her birinde gösterilen direnişti. Fikri doğuran buluşun ilk baştaki gücü, tıpkı bir ananın yavrusunu koruması gibi, onu gerçek bir ölüm kalım mücadelesinden korumuştur. Fikir, ancak şimdi, kendini üreten gerçeklerden bütünüyle kopunca, mantıksal uç noktalarına kadar geliştirilince, nihai sonuçlarına vardırılnca, mümkün olduğu kadar genellenince, en sonunda hakikaten ne olduğunu ortaya koyar, gerçek yüzünü gösterir. Ne kadar tuhaf görünürse görünsün, fiilen ancak şimdi, felsefi bir biçime indirgenince, sonraki birçok gelişme nedeniyle görünüşte muğlaklaşınca ve dolaysız köklerinden, kendini üreten toplumsal nedenlerden çok uzaklaşınca, fikir, ne istediğini, ne olduğunu, hangi toplumsal eğilimlerden doğduğunu, hangi sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini açığa vurur. Belirli bir fikir ancak gelişip bir dünya görüşü hâline gelince ya da öyle bir görüşe bağlanınca, bilimsel bir gerçekken değişim geçirip yeniden toplumsal yaşamın bir gerçeği haline gelir, yani kendisini doğuran bağıra döner. Ancak yeniden toplumsal yaşamın bir parçası olunca, elbette her zaman varlığını sürdüren ama temsil ettiği tarafsız bilimsel gerçeğin kisvesi altında saklanan, toplumsal niteliğini dışa vurur.

Fikre karşı mücadelenin bu aşamasında, fikrin yazgısı aşağı yukarı şöyledir: Tıpkı yeni bir soylu gibi yeni fikir de bayağı, yani gerçek kökeninin ışığı altında görülür. İçinden çıktığı alanların sınırlarına geri döndürülür. Gelişimini gerisingeri yaşamaya zorlanır. Özgül bir buluş olarak kabul görür, ama bir dünya görüşü olarak reddedilir. Bu özgül buluşu ve onunla ilintili gerçekleri yorumlamak için artık yeni yollar da önerilir. Yani, başka toplumsal eğilimleri ve kuvvetleri temsil eden başka dünya görüşleri, o fikrin özgün alanını bile yeniden ele geçirir, ona dair kendi görüşlerini geliştirir –ve sonra, o fikir ya sönüp gider ya da birçok baş-

ka dünya görüşü arasında şu veya bu dünya görüşüne az çok sıkı sıkıya sarılarak, onun yazgısını paylaşıp onun işlevlerini yerine getirerek varlığını sürdürür. Ama bilimde devrim yapan bir fikir olmaktan çıkar; köşesine çekilmiş ve ancak kendi dar alanından genellik rütbesi almış bir fikirdir artık.

Fikir niçin öylelikle varlığını yitirir? Çünkü dünya görüşleri âleminde işlerlik göstermek, Engels'in keşfettiği bir yasaya göre yürür ve bu yasa, fikirlerin iki kutup çevresinde –toplum düzeyindeki iki kutba, birbiriyle kavga içindeki iki temel sınıfa denk gelen idealizm ve maddecilik kutupları çevresinde– toplandığını söyler. Fikir, bilimsel bir gerçek iken olduğundan çok, felsefi bir gerçek iken toplumsal niteliğini çok daha kolay dışa vurur. İşte rolü de burada son bulur –bilimsel bir gerçek kisvesine bürünmüş gizli, ideolojik bir etmen maskesini yitirir ve fikirlerin genel, açık mücadelesine katılmaya başlar. Ama tam da burada, devasa bir toplam içindeki küçük bir öge olarak, okyanusa düşen bir damla gibi buharlaşıp gider ve bağımsız varlığı yok olur.

PSİKOLOJİDE GÜNCEL AKIMLAR

Psikolojide, açıklayıcı bir ilkeye dönüşme eğilimi taşıyan her buluş bu süreci izler. Böyle fikirlerin yükselişi de son çözümlemede, incelenen görüngülerin, verili bilgi aşamasında açığa çıkan doğasından kökenlenen, nesnel bir bilimsel gereksinimin varlığıyla açıklanabilir. Başka türlü söylersek, bilimin doğasıyla, dolayısıyla da son çözümlemede bu bilimin incelediği psikolojik gerçeğin doğasıyla açıklanabilir. Ne var ki bilimin tarihi, gelişiminin verili bir aşamasında fikirlere duyulan gereksinimin niçin geliştiğini, bunun yüz yıl önce niçin mümkün olmadığını açıklayabilir ancak –daha fazlasını açıklayamaz. Tam olarak hangi fikirlerin birer dünya görüşüne dönüştüğü ve hangilerinin dönüşmediği; hangi fikirlerin ileriye sürüldüğü, bunların hangi yolu tuttuğu; yazgılarının ne olduğu –tüm bunlar, bilimin tarihi dışında yer alan ve bizatihi bu tarihi belirleyen etmenlere bağlıdır.

Bunu, Plehanov'un [1922] sanat kuramıyla karşılaştırabiliriz. Doğa, insanı estetik gereksinimiyle donatmıştır; onun estetik fikirler, beğeniler ve duygular taşımasına olanak vermiştir. Ama verili bir tarihsel dönemin toplumundaki verili bir kişinin tam olarak hangi beğenileri, fikirleri ve duyguları taşıyacağı insanın doğasından çıkarımla saptanamaz; yanıtı ancak maddeci bir tarih anlayışı verebilir. Aslında bu sav bir karşılaştırma bile değildir, bir mecaz da değildir. Plehanov'un özgül olarak sanat sorunlarına uyguladığı aynı genel yasaya harfiyen uymaktadır. Gerçekten de bilimsel bilgi edinimi, toplumsal insanın gösterdiği başka birçok etkinlik arasında yer alan bir etkinlik türüdür.

Dolayısıyla ideoloji anlamında değil, doğa hakkında bilgi edinme biçiminde anlaşılan bilimsel bilgi edinimi, belirli bir emek türüdür. Ve bu her türlü emek için geçerli olduğu gibi, öncelikle insan ve doğa arasında işleyen, bizzat insanın doğal bir güç olarak doğayla karşılaştığı bir süreçtir. Bu süreci, en başta, dönüştürülen doğanın özellikleri ve dönüştüren doğal güç, yani buradaki olguda, psikolojik görüngülerin doğası ve insanın bilgi edinme koşulları belirler. Ama tam da doğal oldukları, yani değiştirilemez oldukları için, bu özellikler, bir bilimin tarihinde gelişmeyi, hareketi ve değişmeyi açıklayamaz. Bu, genel olarak bilinen bir şeydir. Yine de verili aşamada, yani elbette görüngülerin doğasınca değil, insanın tarihince belirlenen bir aşamada bildikleri hâliyle, araştırma konusu yapılan görüngülerin bizatihi doğasının ortaya çıkardığı gereklilikleri, bir bilimin gelişiminin her aşamasında ayırt edebilir, farklılıklarını belirleyebilir ya da soyutlayabiliriz. Tam da belirli bir bilgi düzeyinde zihinsel görüngülerin doğal özellikleri –bu özellikler bilgi edinme süreci içinde değiştiği için– katıksız bir tarihsel kategori olduğundan ve bilinen özelliklerin genel toplamı katıksız bir tarihsel nicelik oluşturduğundan, bunlar bilimin tarihsel gelişiminin nedeni ya da nedenlerinden biri olarak düşünülebilir.

Psikolojide genel fikirlerin gelişimiyle ilgili şimdi anlattığımız modeli örneklendirmek için, son birkaç onyılıda etkili olan dört fikrin akıbetini inceleyeceğiz. Bunu yaparken ilgileneceğimiz tek şey, bu fikirlerin kendileri değil, bu fikirlerin gelişimini mümkün kılan olgudur, yani bilimin tarihinin dışından değil, içinden kökenlenen bir olgudur. Bu bilimin tarihinin içinde bulunduğu aşamanın bir belirtisi ya da işareti olarak niçin tam da bu fikirlerin ve bunların tarihinin önem taşıdığını sorgulamayacağız. Şu anda tarihsel değil, yöntembilimsel bir sorunla ilgilenmekteyiz: Şu anda psikolojik gerçekler ne kadar ortaya çıkarılmıştır, ne kadar bilinmektedir ve bu durum, hâlen bilinenler temelinde bilgi edinimini daha da ilerletebilmek için bilimin yapısında han-

gi değişikliklerin yapılmasını gerektirir? Bu dört fikrin akıbeti, içinde bulunduğumuz anda bilimin neye gereksinim duyduğuna, bu gereksinimin içeriğine ve boyutlarına tanıklık ediyor. Bilimin tarihi, psikolojik gerçeklerin ne derecede kavrandığını belirlediği süreç, bizim için önemlidir.

Bu dört fikir şunlardır: psikanaliz, refleksoloji (tepkebilim), Geştalt (*bütünsel kavrayış*) psikolojisi ve kişilikçilik.

Psikanaliz fikri nevrozlar konusunda yapılan belirli keşiflerden doğdu. Birtakım zihinsel görüngülerin bilinçdışında belirlendiği ve o zamana kadar kösnül (erotik) görüngüler alanına dâhil edilmeyen birçok etkinliğin, birçok biçimin gizli cinsellik içerdiği kuşku götürmez bir kesinlikle saptandı. Bu anlayışa dayalı sağaltım önlemlerinin başarısının, yani uygulamada onaylanmasının da verdiği destekle, bu buluş yavaş yavaş birçok komşu alana –günlük yaşamla ilgili psikopatolojiye ve çocuk psikolojisine– aktarıldı ve nevrozlar alanının bütününe yayıldı. Bilim dalları arasındaki mücadelede, bu fikir, psikolojinin en uzak kollarını bile egemenliği altına aldı. Bu fikir temel alınarak bir sanat psikolojisi ve bir etnik psikoloji geliştirilebildiği gösterildi. Ama psikanaliz bu süreçte psikolojinin sınırlarını aştı: Cinsellik, tüm diğer metafizik fikirler arasında bir metafizik ilke olup çıktı, psikanaliz bir dünya görüşü hâline, psikoloji ise bir üstpsikoloji (metapsikoloji) hâline geldi. Psikanalizin kendi bilgi kuramı ve kendi metafiziği, kendi sosyolojisi ve kendi matematiği var. Komünizm ve totem, Kilise ve Dostoyevski'nin yaratıcı çalışması, gizlilik ve reklamcılık, mitos ve Leonardo da Vinci'nin icatları –bunların tümü, kılık değiştirmiş ve maskelenmiş seks ve cinselliktir, işte o kadar.

Koşullu refleks fikri de benzer bir seyir izledi. Herkes bilir ki bu fikir, köpeklerde beyin kaynaklı salya salgısının incelenmesinden doğmuştur. Ama sonra birçok başka görüngüyü de kapsayacak şekilde genişletilmiş, hayvan psikolojisini ele geçirmiştir. Behterev'in sisteminde bu fikir, psikolojinin tüm alanlarında uygulanıp kul-

lanılır ve hepsine hükmeder. Her şey –uyku, düşünme, çalışma, yaratıcılık– bir refleks olarak anlaşılır. Sonunda psikolojinin tüm dallarına –topluluk sanat psikolojisi, sanayi psikolojisi ve çocuk psikolojisi, psikopatoloji, hatta öznel psikoloji dallarına– hükmeder duruma gelmiştir. Refleksoloji şu andaysa ancak evrensel ilkelere, evrensel yasalarla ve temel mekanik ilkeleriyle aşık atmaktadır. Tıpkı psikanalizin biyoloji aracılığıyla gelişip bir metapsikoloji hâline gelmesi gibi, refleksoloji de biyoloji aracılığıyla gelişip enerjiye dayalı bir dünya görüşü hâline geliyor. Bir refleksoloji ders kitabının içindekiler bölümü, küresel yasaların evrensel bir listesi gibidir. Yine, tıpkı psikanaliz örneğinde olduğu gibi, dünyadaki her şey bir tepke (refleks) olarak anlaşılmıştır. Anna Karenina ve kleptomani (çalma tutkusu), sınıf mücadelesi ve bir manzara, dil ve düş, hepsi birer reflekstir [Behterev, 1921; 1923].

Geştalt (bütünsel kavrayış) psikolojisi de ilkin biçim algısı süreçlerine ilişkin somut psikolojik araştırmalardan doğdu. Orada uygulanıp onaylandı; doğruluk sınavını geçti. Ama psikanalizle ve refleksolojiyle aynı zamanda doğduğu için şaşırtıcı bir tekdüzellikle aynı yolu izledi. Hayvan psikolojisini ele geçirdi ve kuyruksuz maymunların düşüncesinin de bir Geştalt süreci olduğu anlaşıldı. Sanat psikolojisini ve etnik psikolojiyi ele geçirdi; dünyaya ilişkin ilkel kavrayışın ve sanat yaratısının da Geştalt tarzında olduğu ortaya çıktı. Çocuk psikolojisini ve psikopatolojiyi ele geçirdi; böylece hem çocuk gelişimi hem de zihinsel hastalıklar Geştalt kapsamında ele alındı. Son olarak, Geştalt psikolojisi bir dünya görüşü hâlini alınca, fizik ve kimya, fizyoloji ve biyoloji de Geştalt'ı keşfetti; böylece Geştalt, mantıksal bir formüle indirgenerek dünyanın temeli gibi görüldü. Tanrı dünyayı yarattığında şöyle buyurdu: Geştalt olsun –ve her yerde Geştalt oldu [Koffka, 1925; Köhler, 1917, 1920; Wertheimer, 1925].

Son olarak, kişilikçilik ilk önce farklar psikolojisi (diferansiyel psikoloji) araştırmalarında ortaya çıktı. Ruhsal ölçüm (psikometri) kuramında ve meslek seçimi kuramında vb. kişilikle

ilgili olağanüstü değerli bir ilkeyken, önce psikolojinin bütününe taşındı, sonra psikolojinin de sınırlarını aştı. Eleştirel kişilikçilik biçimini alarak, kişilik kavramını, yalnızca insanları değil, hayvanları ve bitkileri de kapsayacak şekilde genişletti. Psikanalizin ve refleksolojinin tarihinden iyi bildiğimiz üzere, bir adım daha atılınca her şey kişilik hâline geldi. Kişiliği şeylerin karşısına dikerek, kişiliği şeylerin iktidarından kurtararak yola çıkan bu felsefe, en sonunda tüm şeyleri birer kişilik olarak görme noktasına vardı. Şeyler tamamen kaybolup gitti. Bir şey, kişiliğin sadece bir parçasıdır: Ele aldığımız şeyin bir kişinin bacağı ya da bir masanın bacağı olması fark etmez. Ama bu parçanın kendisi de parçalardan oluştuğundan ve bu böyle sonsuza kadar gittiğinden, bu parça –bir kişinin ya da bir masanın bacağı– da yine parçalarıyla ilişkisi bakımından bir kişilik ve bütünlü ilişkisi bakımından bir parça olarak ortaya çıkar. Güneş sistemi ve karınca, vatman ve Hindenburg, masa ve panter –hepsi birer kişiliktir [Stern, 1924].

Aynı yağmurun dört damlası gibi, bu akıbetler, fikirlerin bir ve aynı yol boyunca sürüklenmesine yol açar. Kavramın kaplamı genişler ve sonsuza uzanmaya çalışır, ama iyi bilinen mantık yasasına göre, içeriği de bir o kadar sert düşüşle sığır iner. Bu dört fikrin her biri kendi çapında son derecede zengindir, anlam ve çağrışım yüklüdür, değerli ve verimlidir. Ama evrensel yasa mertebesine yükseltince, yuvarlak ve boş sıfırlar gibi birini alıp ötekine vurabilirsiniz, hepsi mutlak olarak birbiriyle aynı değerdedir. Stern'in kişilik kavramı, Behterev'e göre refleksler karmaşası, Wertheimer'e göre bir Gestalt, Freud'a göreyse cinselliktir.

Gelişimin beşinci aşamasında ise bu fikirler, tek bir tümceye indirgenebilen tam aynı eleştiriyle karşılaşır. Psikanaliz hakkında şöyle denir: Bilinçdışı cinsellik ilkesi, histerik nevrozların açıklanması için vazgeçilmez niteliktedir, ama ne dünyanın bileşimini açıklayabilir ne de tarihin seyrini. Refleksoloji hakkında şöyle denir: Mantıksal bir yanlışlık yapmamalıyız; refleks, psikolojinin sadece bir bölümüdür, ama psikolojinin bütünü değildir, dahası,

elbette bütün dünya da değildir [Vagner, 1923; Vigotski, 1925a]. Geştalt psikolojisi hakkında şöyle denir: Kendi alanınızda çok değerli bir ilke buldunuz. Ama düşünme, birlik ve tümleşik bütünlükten ibaretse, yani Geştalt formülünden ibaretse ve bu aynı formül, her organik ve hatta fiziksel sürecin özünü ifade ediyorsa, o zaman dünyanın manzarası elbette hayret verici derecede eksiksiz ve basit bir hâl alır –elektrik, kütle çekimi ve insan düşüncesi aynı ortak paydaya indirgenir. Hem düşünmeyi hem de ilişkiyi yapılardan oluşan tek bir potaya atmamalıyız: İlk önce, bunun, yapısal işlevlerle aynı potaya ait olduğunun gösterilmesi gerekir. Yeni etmen, sınırlı olmakla birlikte geniş bir alana rehberlik ediyor. Ama evrensel bir ilke olarak, eleştirinin karşısında ayakta duramıyor. Varsın açıklama çabalarında gözüpek kuramcıların düşüncesine “ya hep ya hiç” düsturu damga vursun. Ama sağlam bir karşı denge olarak, temkinli araştırmacı, gerçeklerin dikbaşı muhalefetini göz önünde bulundurmalıdır. Ne de olsa her şeyi açıklamaya çalışmak hiçbir şeyi açıklamamak demektir.

Psikolojideki her yeni fikrin evrensel bir yasa hâline gelmeye yönelik bu eğilimi, psikolojinin gerçekten de evrensel yasalara dayanması gerektiğini, bütün bu fikirlerin, bir büyük fikrin çıkagelip her bir farklı, özgül fikri yerli yerine oturtmasını ve önemini bildirmesini beklediğini göstermiyor mu? En farklı fikirlerin şaşırtıcı bir tutarlılıkla izlediği yolun bu düzenliliği, elbette açıklayıcı bir ilkeye duyulan gereksinimin bu yolu peşinen belirlediği gerçeğine tanıklık eder ve tam da ihtiyaç duyulan böyle bir ilke elde olmadığı için, onun yerini çeşitli özgül ilkeler dolduruyor. Psikoloji, genel bir açıklayıcı ilke bulmanın ölüm kalım meselesi olduğunu kavrayarak, güvenilirmez olsa bile her fikre sarılıyor.

“Anlayışın İlerletilmesi Üzerine İnceleme”sinde, Spinoza [1677], bilgi konusunda benzer bir durumu anlatıyor:

Ölümcül bir hastalıkla pençeleşen hasta bir adam, derman bulunmazsa kesinlikle öleceğini anlayınca, can havliyle böyle bir derman aramak zorunda kalır, çünkü tüm umudu buna bağlıdır.

GENELLEMEDEN AÇIKLAMAYA

Belirli açıklamaların gelişip genel ilkelere dönüşmesi sürecinde, açıklamaya yönelik belirgin bir eğilimin –zaten disiplinler arasındaki üstünlük mücadelesinde şekillenmiş bir eğilimin– izini sürdük. Ama böyle yaparken, yukarıda üstünkörü değindiğimiz üzere, genel bir bilimin gelişimindeki ikinci evreye gelmiş buluyoruz. Genellemeye yönelik eğilimin belirlediği birinci evrede, genel bilim, özgül bilimlerden esas olarak nicel olarak farklıdır. İkinci –yani, açıklamaya yönelik eğilimin ağır bastığı– evrede ise, genel bilimin içsel yapısı artık özgül dallarından nitel olarak farklıdır. Göreceğimiz üzere, tüm bilimlerin gelişim sürecinin bu iki evresini birden geçirmez. Çoğunluk, yalnızca ilk evresindeki genel bir bilimi tanır. İkinci evrenin nitel farkını dikkatle belirlediğimiz anda bunun nedeni açıkça ortaya çıkacaktır.

Gördüğümüz gibi, açıklayıcı ilke, bizi verili bir bilimin sınırlarının ötesine taşır ve birleşik bilgi alanının tümünü, başka birçok kategori arasında özgül bir varlık kategorisi ya da aşaması olarak açıklamalıdır, yani yüksek düzeyde genelleşmiş, nihai, özünde felsefi ilkeler söz konusudur. Genel bilim, bu anlamda, özgül dalların felsefesidir.

Binswanger'ın [1922, s. 3] bu anlama ilişkin olarak söylediği gibi, genel bir bilim, örneğin genel biyoloji, bütün bir varlık alanının temellerini geliştirir ve sorunlarını inceden inceye irdeler. Ne ilginçtir ki genel biyolojinin temellerini kuran ilk kitap, *Zoolojinin Felsefesi* (Lamarck) adını taşıyordu. Genel bir araştırma ne denli derine inerse, diye devam ediyor Binswanger, kapsadığı alan da

o denli genişler, böyle bir araştırmanın ana izleği de o denli soyutlaşır ve dolaysız algılanan gerçeklikten o denli uzaklaşır. Canlı bitkiler, hayvanlar, kişiler yerine, yaşamın dışavurumları ve en sonunda yaşamın kendisi bilimin ana izleği hâlini alır; tıpkı fizikte cisimlerin ve geçirdikleri değişikliklerin yerini kuvvetin ve maddenin alması gibi. Her bilimin kendini bütün olarak kabul etmesi, yöntemleri üzerinde düşünmesi, dikkatini gerçeklerden ve görüngülerden uzaklaştırıp kullandığı kavramlara odaklaması gereken an, er ya da geç gelip çatar. O andan sonra, genel bilim, yalnızca kapsamı daha geniş olduğu için değil, nitel olarak farklı bir biçimde düzenlendiği için de özgül bilimden farklılaşır. Artık özgül bilimle aynı nesneleri incelemeyi bırakır; bunun yerine bu bilimin kavramlarını araştırır. Kant'ın kastettiği anlamda, eleştirel bir inceleme hâlini alır. Artık biyolojik ya da fiziksel bir araştırma olmayan eleştirel araştırma, biyoloji ya da fizik kavramlarıyla ilgilenir. Sonuç olarak Binswanger'ın tanımlamasına göre, genel psikoloji, temel psikoloji kavramlarının eleştirel biçimde düşünülmesidir, kısacası, "psikolojinin eleştirisi"dir. Genel yöntembilimin bir koludur, yani mantıksal biçimlerin ve normların, çeşitli bilimlerde, bu bilimlere özgü konuların, işlemlerin ve sorunların biçimsel ve maddi doğasının gerçekliğine uygun biçimdeki farklı uygulamalarını inceleyen bir mantık koludur.

Biçimsel mantık öncüllerine dayanan bu sav ancak yarı yarıya doğrudur. Genel bilimin, verili bir bilgi alanının nihai temellerine, genel ilkelerine ve sorunlarına ilişkin bir kuram olduğu ve dolayısıyla, ana izleğinin, araştırma yöntemlerinin, ölçütlerinin, görevlerinin, özgül dallarinkilerden farklı olduğu doğrudur. Ama sanki genel biyoloji artık biyolojinin bir dalı değil de mantığa ait bir dalmış gibi, sanki genel psikoloji artık psikoloji olmaktan çıkıp mantık hâline gelmiş gibi, genel bilimi sırf mantığın bir parçası saymak, sırf bir mantık dalı olarak görmek yanlıştır. Sırf Kantçı anlamda bir eleştiri olarak görmek, yalnızca kavramları incelediğini düşünmek yanlıştır. Bu, her şeyden önce tarihsel açı-

dan yanlışı olduğu gibi, bilimsel bilginin maddi özü ve içsel doğası açısından da yanlıştır.

Tarihsel açıdan yanlıştır, yani herhangi bir bilimdeki somut durumla örtüşmemektedir. Binswanger'ın betimlediği biçimde, bir tek genel bilim bile yoktur. Gerçekten var olduğu hâliyle genel biyoloji bile, Lamarck'ın ve Darwin'in çalışmalarıyla temelleri atılan biyoloji bile, şimdiye kadar canlı maddeye ilişkin bütün bilgilerin temeli olan biyoloji bile, elbette mantığın değil, en yüksek düzeyde de olsa doğa biliminin bir parçasıdır. Elbette bitkiler ve hayvanlar gibi canlı, somut nesnelerle değil, organizma, türlerin evrimi, doğal seçim ve yaşam gibi soyutlamalarla ilgilenir, ama son çözümlemede bu soyutlamalar aracılığıyla yine de zooloji ve botaniğin incelediği aynı gerçekliği inceler. Bir makinenin planını inceleyen mühendisin makineyi değil planı incelediğini ya da bir anatomi atlasını inceleyen anatomicinin insan iskeletini değil bir çizimi incelediğini söylemek ne kadar yanlışa, genel biyolojinin, kavramlarda yansımaları bulan gerçekliği değil de kavramların kendisini incelediğini söylemek bir o kadar yanlıştır. Çünkü kavramlar da planlardan, şipşak fotoğraflardan, gerçekliğin şemalarından farklı değildir ve bunları incelemekle, tıpkı bir kroki ya da coğrafi harita üzerinde yabancı bir ülkeyi ya da kenti incelediğimiz gibi, gerçekliğin modellerini inceleriz.

Fizik ve kimya gibi iyiden iyiye gelişmiş bilimlere gelince, Binswanger'ın [1922, s. 4] kendisi de eleştirel kutup ile görgül kutup arasında geniş bir soruşturma alanının geliştiğini ve bu alana, kuramsal ya da genel fizik, kimya vb. adlarının verildiğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Binswanger, ilke olarak fizik gibi olmayı arzulayan doğabilimsel kuramsal psikolojide de benzer bir durumun olduğunu belirtiyor. Kuramsal fizik, incelediği konuyu ne denli soyut olarak, örneğin, “doğal görüngüler arasındaki nedensel bağımlılıklar kuramı” olarak dile getirirse etsin, yine de gerçek olguları inceler. Genel fizik, gerçek görüngülerin fiziksel nedenlerle açıklanabilmesine temel oluşturan çeşitli yasaları ve kuramları değil, bizzat fiziki görüngü kavramını ya da fiziki

nedensel bağ kavramını inceler. Genel fiziğin araştırma konusu, esasta, fiziksel açıklamanın kendisidir.

Gördüğümüz üzere Binswanger, genel bilime dair anlayışının, birçok bilimde fiilen geçerli olan anlayıştan bir noktada ayrıldığını kabul ediyor. Bilimler, kavramların soyutlama derecesinin daha çok ya da daha az olmasıyla birbirinden farklılaşmaz –gerçek, görgül şeylerden uzak kalma konusunda, bütün bir bilimin ana konusu olarak nedensel bağımlılığın alınmasından daha uzak ne olabilir ki?– ama nihai olarak neye odaklandığıyla farklılaşır: Genel fizik, nihayetinde, soyut kavramlar aracılığıyla açıklamak istediği gerçek olgulara odaklanır. Genel bilim ilke olarak, gerçek olgulara değil, kavramların kendilerine odaklanır ve gerçek olgularla ilgili değildir.

Genel kabule göre, bugünkü durumda olduğu gibi fikir ile gerçek arasında bir uyumsuzluk olduğu zaman, kuram ile tarih arasında bir tartışma çıktığı zaman, tartışma her zaman tarih ya da gerçek lehine çözülür. Ama temel araştırma alanında, gerçeklere dayanma savının kendisi, her zaman uygun düşmeyebilir. O zaman fikirlerin gerçeklere denk düşmediği yakınmasına yanıt olarak, bırakalım bunu gerçekler düşünsün demekte tamamen haklıyız. Şimdiki durumda, kendilerini bir genel bilim aşamasına henüz ulaşmadıkları bir gelişim evresinde bulan bilimlerin daha da kötü durumda olduğunu söyleyebiliriz. Genel bir bilim bu anlamda henüz mevcut değilse, bundan, hiçbir zaman var olmayacağı, var olmaması gerektiği, bunun temellerini kuramayacağımız ve kurmamamız gerektiği sonucu çıkmaz. Bu nedenle sorunun özünü, mantıksal temelini irdelemeliyiz ve o zaman, genel bilimin kendi soyut fikrinden tarihsel sapmasının anlamını açıklığa kavuşturmak da mümkün olacaktır.

İki noktaya parmak basmak önemlidir.

1. Görgül gerçekten ne denli yüksek derecede soyutlanmış olursa olsun, her doğabilimsel kavram, çok seyrek bir çözelti içinde olsa bile, her zaman somut, gerçek ve bilimsel olarak bilinen

gerçekliğin bir pıhtısını, bir tortusunu içerir, yani her nihai kavrama, hatta en soyut olanına bile, o kavramın soyut, yalıtılmış biçimde ifade ettiği gerçekliğin şu ya da bu yönü denk düşer. Hatta doğabilimsel olmayan, tümüyle hayali, matematiksel kavramlar bile, her ne kadar görgül, somut bilgidен gelişmiş olmayıp kurgusal mantıksal işlemlerin çıkarımsal yoluyla, katıksız önsel [*a priori*] biçimde elde edilmiş olsalar da, nihayetinde nesneler ve gerçek süreçler arasındaki gerçek ilişkilerin bir yankısını, bir yansımasını içerirler. Engels'in göstermiş olduğu gibi, sayı dizisi gibi soyut bir kavram bile ya da sıfır gibi apaçık bir kurgu, yani herhangi bir büyüklüğün var olmadığı düşüncesi bile, nitel olan özelliklerle doludur; yani sonuçta bunlar, çok uzak ve dağınık biçimde, gerçek, somut ilişkilere denk düşer. Matematiğin hayal ürünü soyutlamalarında bile gerçeklik vardır.

16 yalnızca 16 birimin toplamı değildir, aynı zamanda 4'ün karesi ve 2'nin karesinin karesidir. ... Yalnızca çift sayılar ikiye bölünebilir. ... 3'e bölme işlemi için, rakamların toplamı kuralımız var. ... 7 için özgül bir yasa var. ... Sıfır, kendisiyle çarpılan başka her sayıyı yok eder; başka bir sayının böleni ya da bölüneni yapıldığı zaman, bu sayı birinci durumda sonsuz büyür, ikinci durumdaysa sonsuz küçülür [Engels, 1925/1978, s. 522/524].

Her iki matematik kavramı hakkında, Engels'in sıfırla ilgili olarak Hegel'in ağzından dile getirdikleri söylenebilir: "Bir şeyin var olmayışı, özgül bir var olmayıştır" [*a.y.*, s. 525], yani sonuçta, gerçek bir var olmayıştır. Ama belki kavramların bu nitelikleri, özellikleri, özgüllüğü gerçeklikle hiçbir şekilde ilgili olmayabilir.

Engels [*a.y.*, s. 530], matematikte insan zihninin nesnel dünyadaki hiçbir şeye denk düşmeyen katıksız özgür yaratılarıyla ve hayalleriyle uğraşmakta olduğumuz görüşünü açıkça reddeder. Durum bunun tam tersidir. Doğada bu hayali niceliklerin her birinin örnekleriyle (prototipleriyle) karşılaşırız. Kütlesiyle ilişkili olarak molekülün taşıdığı özellikler, değişkeniyle ilişkili olarak matematiksel diferansiyelin taşıdığı özelliklerin tıpatıp aynısıdır.

Matematiğin kendi soyut diferansiyelleri temelinde işlemesiyle tıpatıp aynı şekilde ve aynı yasalara göre, doğa da bu diferansiyeller, moleküller temelinde işler [a.y., s. 531].

Matematiksel soyutlamaların gizemli bir şeylere dönüşmesi, matematikte tüm bu benzetmeleri unuttuğumuz içindir. “Matematiksel ilişkinin ... alınmış olduğu gerçek ilişkileri ... hatta bu ilişkilere açıklık kazandırmak için matematiksel yolun doğal benzerlerini” [a.y., s. 534] bulabiliriz.

Matematiksel sonsuzluğun ve başka kavramların örnekleri gerçek dünyada bulunur.

Matematiksel sonsuzluk, her ne kadar bilinçli olmasa da gerçeklikten alınır ve bu nedenle, kendi temelinde değil, matematiksel soyutlama temelinde değil, ancak gerçeklik temelinde açıklanabilir [a.y., s. 534].

Yapılabilecek en yüksek soyutlama, yani matematiksel soyutlama için bu doğruysa, gerçek doğa bilimlerine ait soyutlamalar için haydi haydi doğrudur. Elbette bunlar, kendi temellerinde, yani soyutlama temel alınarak değil, gerçeklik temel alınarak açıklanmalıdır.

2. Genel bilim sorununa ilişkin esaslı bir çözümleme sunmak için parmak basmamız gereken ikinci nokta, birincinin karşıtıdır. Birincisi, en yüksek bilimsel soyutlamanın gerçekliğe ait bir öge içerdiğini öne sürerken, ikincisi, bunun zıt teoremidir: En dolaysız, görgül, ham, tekil doğabilimsel gerçek bile zaten bir ilk soyutlama içerir. Gerçek ve bilimsel olgu farklıdır, çünkü bilimsel olgu, belirli bir bilgi sisteminin parçası olmuş gerçek bir olgudur, yani doğal gerçeğin özelliklerinin bitip tükenmez toplamından birkaç özelliğe ilişkin bir soyutlamadır. Bilimin malzemesi ham değildir, mantıksal olarak işlenmiş, belirli bir açıdan seçilmiş doğal malzemedir. Fiziki cisim, hareket, madde –tüm bunlar birer soyutlamadır. Bir gerçeği bir sözcükle adlandırma olayının kendisi, o gerçeği bir kavramla çerçeveleme, içerdiği yönlerden birini seçip

alma anlamına gelir; o gerçeği, daha önce görgül olarak incelenmiş görüngülerden oluşan bir kategori kapsamına sokarak anlamaya yönelik bir edimdir. Dilbilimcilerin oldukça uzun zaman önce belirttiği ve Potebnya'nın [1913/1993] parlak bir biçimde ortaya koyduğu gibi, her sözcük zaten bir kuramdır.

Bir gerçek olarak betimlenen her şey zaten bir kuramdır. Bunlar, Münsterberg'in bir yöntemin gerekliliğini savunurken gönderme yaptığı Goethe'nin sözleridir. İnek denilen canlıyla karşılaşınca "Bu bir inek," dediğimizde, algılama edimine düşünme edimini ekleyerek, verili algıyı genel bir kavramın kapsamına sokarız. Nesneleri ilk kez adlarıyla ifade eden bir çocuk, gerçek keşiflerde bulunmaktadır. Kendisi inek olan bir nesne göremem, çünkü bu görülemez. Büyük, siyah, hareket eden, otlayan vb. bir nesne görür ve bunun bir inek olduğunu anlarım. Bu ise bir sınıflandırma, tekil bir görüngüyü benzer görüngülerin oluşturduğu bir sisteme dâhil etme, deneyimi sistemleştirme vb. edimdir. Dolayısıyla dilin kendisi, bir gerçeğe ilişkin bilimsel bilginin temelini ve olanaklarını içerir. Sözcük, bilimin tohumudur ve bu anlamda, bilimin başlangıcında sözcük vardı diyebiliriz.

Buhar üretiminde ısının kendisi gibi görgül gerçekleri kim görmüştür, kim algılamıştır? Bu gerçek, tekil bir somut süreçte algılanamaz, ama güvenle çıkarsanabilir, çıkarım yapmak ise kavramlarla iş görmek demektir.

Her bilimsel gerçekte soyutlamaların varlığına ve düşüncenin katkısına ilişkin iyi bir örneği Engels'te buluruz. Karıncaların gözleri bizimkilerden farklıdır. Onlar, bizim göremediğimiz kimyasal ışınları görebilir. Bu bir gerçektir. Nasıl saptanmıştır? "Karıncaların bizim göremediğimiz şeyleri gördükleri"ni nasıl biliyoruz? Doğal olarak, bu, gözlerimizin algılarına dayanır, ama buna ek olarak, bizim başka duyularımız olduğu gibi, düşünme yeteneğimiz de vardır. Dolayısıyla, bilimsel bir gerçeği saptamak, zaten düşünmeyle, yani kavramlarla ilgili bir konudur.

Bu kimyasal ışınların karıncalara nasıl göründüğünü elbette hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Buna hayıflanmanın bir yararı yoktur [Engels, 1925/1978, s. 507].

Bu, gerçek ve bilimsel olguların örtüşmemesinin en iyi örneğidir. Bu örtüşmeme, burada özellikle canlı bir anlatımla sunuluyor, ama belli bir dereceye kadar her gerçekte vardır. Bu kimyasal ışınları hiçbir zaman görmedik ve karıncaların duyumlarını algılamadık, yani karıncaların belirli kimyasal ışınları görebiliyor olmaları, bizim dolaysız olarak deneyimlediğimiz somut bir gerçek değildir, ama insanlığın ortak deneyimine göre bu bilimsel bir gerçektir. Peki öyleyse, dünyanın güneş çevresinde döndüğü gerçeğine ne demeli? Çünkü burada, insanın düşünüşüne göre, dünyanın güneş çevresindeki dönüşü, güneşin dünya çevresindeki dönüşlerine ilişkin gözlemlerle saptanmış olduğundan, somut gerçek, bilimsel bir gerçek hâline gelmek için zıddına dönüşmek zorunda kalmıştır.

Bu sorunu çözmek için gerek duyduğumuz her şeyle artık donanmış durumdayız ve doğruca hedefe gidebiliriz. Eğer her bilimsel kavramın kökeninde bir gerçek yatıyorsa ve bunun tersi de doğruysa, o zaman bundan çıkan kaçınılmaz sonuç, araştırma konusu bakımından genel ve deneysel bilimler arasındaki farkın, temel nitelikte değil, salt nicel olduğudur. Bu, görüngünün doğasına dair bir fark değil, bir derece farkıdır. Genel bilimler, somut nesnelerle değil, soyutlamalarla uğraşır; bitkileri ve hayvanları incelemez, yaşamı inceler. Bunların ana izleği, bilimsel kavramlardır. Ama yaşam da gerçekliğin bir parçasıdır ve bu kavramların örnekleri gerçeklikte vardır. Özgül bilimler, ana izlek olarak gerçekliğin somut olgularını ele alır, başlı başına yaşamı incelemez, bitkilerden ve hayvanlardan oluşan somut sınıfları ve grupları inceler. Ama hem bitki hem de hayvan, hatta hem huş ağacı hem de kaplan, dahası hem bu huş ağacı hem de belirli bir kaplan, zaten birer kavramdır. En ilkel olsalar bile, bilimsel gerçekler de zaten birer kavramdır. Gerçek ve kavram, tüm dalların ana konusunu oluşturur, ama farklı derecelerde ve farklı oranlarda. Sonuç

olarak, genel fizik, en soyut fiziksel kavramlarla uğraşılıyor diye bir fizik dalı olmaktan çıkmaz ve mantığın bir parçası hâline gelmez. Sonuçta, bunlar bile gerçekliğin bir parçasını bilmeye yarar.

Ama belki genel ve özgül dalların konularının niteliği gerçekten aynıdır, belki bunlar yalnızca kavram ile gerçek arasındaki oran bakımından farklıdır ve birini mantık, diğerini ise fizik saymamıza yol açan temel fark, her iki araştırma alanının doğrultusunda, ereğinde ve bakış açısında, deyim yerindeyse, aynı öğelerin her iki durumda üstlendikleri farklı rolde yatıyor olabilir mi?

Bunu belki şöyle ifade edebilir miyiz: Hem kavram hem de gerçek, herhangi bir bilimin ana konusunun gelişimine katılabilir, ama bu durumların birinde –deneysel bilimde– gerçekler hakkında bilgi edinmek için kavramlardan yararlanılır, ikincisinde –genel bilimde– ise, kavramlar hakkında bilgi edinmek için gerçeklerden yararlanılır, diyebilir miyiz? Birinci durumda kavramlar, bilgi edinmeye dönük ana izlek, erek, hedef değildir, bunun yalnızca araçları, yolları, yardımcı aygıtlarıdır. Bilgi edinmeye dönük ereği, ana izleği, gerçekler oluşturur. Bilginin çoğalması sonucunda, kavramların sayısı değil, bilinen gerçeklerin sayısı artar. Buna karşılık kavramlar, herhangi bir iş âleti gibi, kullanıldıkça yıpranıp aşınır, eskir, gözden geçirilmeye ve çoğu kez yenisiyle değiştirilmeye ihtiyaç gösterir. İkinci durumda bunun tersi geçerlidir; bizatihi kavramları inceleriz, bunların gerçeklerle örtüşmesi yalnızca uygunluklarının bir aracı, bir yolu, bir yöntemi, bir doğrulamasıdır. Sonuçta yeni gerçekler öğrenmeyiz, ama yeni kavramlar ya da kavramlara dair yeni bilgiler ediniriz. Ne de olsa bir su damlasına mikroskop altında iki kere bakabiliriz ve her ikisinde hem damla hem de mikroskop aynı kalsa da bu bütünüyle farklı iki süreç olacaktır: İlkinde, mikroskop aracılığıyla su damlasının bileşimini inceleriz; ikincisinde ise, su damlasına bakarak bizatihi mikroskobun uygunluğunu denetleriz –öyle değil midir?

Ama sorunun bütün zorluğu, tam da işte böyle olmamasıdır. Özgül bir bilimde, gerçekler hakkında bilgi edinmek için kavram-

lardan araç olarak yararlandığımız doğrudur. Ama araç kullanmak, aynı zamanda da araçları sınamak, inceleyip iyice kavramak, uygun olmayanları atmak, iyileştirmek, yenilerini yaratmak anlamına gelir. Görgül malzemeyi bilimsel olarak işlemenin henüz ilk aşamasında bir kavramın kullanımı, o kavramı gerçeklerle sınamak, kavramları birbiriyle karşılaştırmak, gerekli değişiklikleri yapmak demektir. Yukarıda değindiğimiz ve kesinlikle genel bilime ait olmayan iki bilimsel gerçeği –dünyanın güneş çevresinde dönmesini ve karıncaların görüşünü– örnek olarak alalım: Bu gerçekleri saptamak için algılarımız üzerinde ve dolaylı olarak bunlarla bağlantılı kavramlar üzerinde ne kadar çok eleştirel çalışma yapılmasına, bu kavramlar –görülebilirlik, görünmezlik, görünür hareket– üzerinde ne kadar çok doğrudan inceleme yürütülmesine, ne kadar çok yeni kavram ve kavramlar arası yeni bağlantı yaratılmasına, bizatihi görme, ışık, hareket vb. kavramlarında ne kadar çok değişiklik yapılmasına gerek duyuldu! Son olarak, bu gerçekleri bilmek için gerekli kavramların seçilmesi bile, gerçeklerin çözümlenmesine ek olarak kavramların çözümlenmesini de gerektirmez mi? Ne de olsa birer araç olarak kavramlar belirli deneyim olguları için önceden hazırlanıp bir kenara konmuş olsaydı, bilime hiç gerek kalmazdı: Bin kişilik bir yönetici-kayıt memuru ya da istatistikçi-sayıcı kadrosu, evreni kartlara, grafiklere, sütunlara kaydedebilirdi. Bilimsel bilgi, bir gerçeğin kayda geçirilmesinden, hangi kavramın gerekli olduğunu kararlaştırmasıyla, yani hem gerçeği hem de kavramı çözümlemesiyle ayrılır.

Her sözcük bir kuramdır. Bir nesneye ad koymak, ona bir kavram uygulamaktır. Nesneyi sözcük aracılığıyla kavrayıp anlamak istediğimiz doğrudur. Ama her ad, her sözcük uygulaması, bu bilim tohumu, sözcüğün eleştirisidir, biçiminin bulandırılmasıdır, anlamının genişletilmesidir. Sözcüklerin kullanımla nasıl değişim geçirdiğini, dilbilimciler yeterince açık seçik bir biçimde göstermiştir. Aksi hâlde, dil hiçbir zaman yenilenmezdi, sözcükler ölmezdi, doğmazdı ya da eskimezdi.

Son olarak, bilimdeki her keşif, deneysel bilimdeki her ileri adım, daima ve aynı zamanda, kavramı eleştiren bir edimdir. Pavlov, koşullu tepke (refleks) gerçeğini keşfetti. Ama gerçekte, aynı zamanda da yeni bir kavram yaratmadı mı!? Çalışmayla edinilmiş, iyi öğrenilmiş bir harekete daha önce gerçekten de tepke diyor muyduk? Başka türlü de olamazdı: Eğer bilim, kavramlarının sınırlarını genişletmeksizin yalnızca birtakım gerçekler keşfetseydi, yeni bir şey keşfetmiş olmazdı. Aynı kavramların hep daha yeni örneklerini bulmakla ilerleme kaydetmezdi. Minicik de olsa her yeni gerçek, zaten kavramda yapılan bir genişletmedir. İki gerçek arasında yeni keşfedilen her ilişki, birbirine denk düşen iki kavramın derhal eleştirilmesini ve aralarında yeni bir ilişkinin kurulmasını gerektirir. Koşullu tepke, eski bir kavram aracılığıyla yeni bir gerçeğin keşfidir. Zihinsel salya üretiminin doğruca tepkeden geliştiğini, daha doğrusu aynı tepke olduğunu, ama başka koşullar altında işlediğini öğrendik. Ama bu, aynı zamanda, eski bir gerçek aracılığıyla yeni bir kavramın keşfedilmesidir: Hepimizin çok iyi bildiği “yiyecek görmenin tükürük salgısına yol açtığı” gerçeği sayesinde, tamamen yeni bir kavram olan tepke kavramını edindik, bu konudaki fikrimiz yüz seksen derece değişti. Tepke, eskiden, zihin öncesi, bilinçdışı, değiştirilemez bir olgunun eşanlamlısıyken, şimdilerde zihnin tamamı tepkelere indirgeniyor, tepkenin çok esnek bir düzenek olduğu ortaya çıkmış bulunuyor vb. Eğer Pavlov tepke kavramını değil de yalnızca salya akışı olgusunu incelemiş olsaydı, bu nasıl mümkün olurdu? Temelde bu, iki şekilde ifade edilen aynı şeydir, çünkü her bilimsel keşifte gerçeğe dair bilgi, aynı ölçüde kavrama dair bilgidir. Gerçeklere ilişkin bilimsel araştırma, kavramların birikimi olduğu, kavramsal bir getiri sağlayacak şekilde kavramların ve gerçeklerin dolaşımı olduğu içindir ki, kaydetme işleminden farklıdır.

Son olarak, genel bilimin incelediği tüm kavramları özgül bilimler üretir. Çünkü doğa bilimleri mantıktan doğmaz, onlara hazır kavramlar sağlayan mantık değildir. Gitgide soyutlaşan

kavramlar yaratmanın bütünüyle bilinçdışı olarak yürütüldüğünü gerçekten düşünebilir miyiz? Kavramların eleştirisi olmasa, kuramlar, yasalar, çatışan varsayımlar nasıl var olabilir? Kavramlar üzerinde çalışmadan nasıl kuram geliştirebilir ya da nasıl varsayım ortaya atabiliriz, yani nasıl gerçeklerin sınırlarını aşan bir şey öne sürebiliriz?

Belki denebilir ki, özgül bilimlerde kavramların incelenmesi, öylesine geçerken, yani gerçekler incelenirken tesadüfen yapılabilir; oysaki genel bilim yalnızca kavramları inceler. Ama bu da doğru olmaz. Genel bilimin çalışırken kullandığı soyut kavramlarda bir gerçeklik çekirdeğinin bulunduğunu daha önce gördük. Bilimin bu çekirdekle ne yaptığı sorusu akla geliyor –bu çekirdek görmezden mi gelinir, unutulur mu, saf matematik gibi soyutlamaların erişilmez kalesine mi kapatılır? Sanki bu çekirdek hiç var olmamış gibi, soruşturma sürecinde ya da sonrasında kimse buna hiçbir zaman eğilmez mi? Bunun doğru olmadığını anlamak için, genel bilimde uygulanan araştırma yöntemini ve bunun nihai sonucunu irdelemek yeter de artar bile. Kavramlar gerçekten tümdengelimle başvurularak, yeni ilişkilerin saptandığı yeni çözümlemeler yapılarak, kısacası, bu kavramların gerçek içerikleri üstünde çalışılarak değil de katıksız çıkarım yoluyla mı, kavramlar arasında mantıksal ilişkiler kurularak mı inceleniyor? Gerçekte, fikirlerimizi, matematikte olduğu gibi, özgül öncüllere dayanarak geliştirmeyiz, tümevarım yolundan yürürüz –devasa boyuttaki olgu kümelerini genelleriz, karşılaştırırız, çözümleriz ve yeni soyutlamalar üretiriz. Genel fiziğin ve genel biyolojinin yürüdüğü yol budur. Başka yoldan yürüyebilen tek bir genel bilim bile olamaz, çünkü “A, B’dir” şeklindeki mantık formülünün yerini, bir tanım, yani gerçek A ve B almıştır: kütle, devinim, beden ve organizma almıştır. Genel bilimde bir araştırmadan çıkan sonuç da mantıkta olduğu gibi, kavramlar arası ilişkilerin yeni biçimleri değil, yeni gerçeklerdir: Evrim, kalıtım, eylemsizlik hakkında bir şeyler öğreniriz. Bunu nasıl öğreniriz, evrim kavramına nasıl

ulaşırız? Karşılaştırmalı anatomi ve fizyoloji, botanik ve zooloji, embriyoloji ve fototekni/zootekni vb. verileri gibi gerçekleri karşılaştırırız, yani özgül bir bilimdeki tekil gerçekleri ele aldığımız şekilde ilerleriz. Çeşitli bilimlerce geliştirilmiş gerçekler üzerinde yeni bir inceleme yaparak, yeni gerçekler saptarız, yani araştırma sürecinde ve sonuçlarında daima gerçeklerle iş görürüz.

Dolayısıyla yine görüldüğü gibi amaç, yönelim, kavramları geliştirme ve gerçekleri inceleme yordamı bakımından genel ve özgül bilim arasındaki fark yalnızca niceldir. İki bilimin doğasına ilişkin bir fark değil, bir ve aynı olgunun derecesiyle ilgili bir farktır. Mutlak ya da temel nitelikte değildir.

Son olarak, genel bilimin olumlu bir tanımına geçelim. Ana izlek, yöntem ve inceleme amacı bakımından genel ve özgül bilim arasındaki fark, mutlak değil yalnızca göreliyse, temel değil yalnızca nicelse, bunlar arasında kuramsal olarak ayırım yapmak için hiçbir dayanağımız kalmaz gibi görünebilir. Özgül bilimlerden ayrı bir genel bilim hiç yokmuş gibi görünebilir. Ama bu elbette doğru değildir. Nicelik burada niteliğe dönüşür ve nitel açıdan farklı bir bilimin temelini oluşturur. Bununla birlikte, bu ikincisi, verili bilimler ailesinden koparılmaz ve mantığa aktarılmaz. Her bilimsel gerçeğin kökeninde bir gerçeğin bulunuyor olması, o gerçeğin her bilimsel kavramda aynı şekilde ifade edildiği anlamına gelmez. Gerçekliğin matematikteki sonsuzluk kavramında ifade ediliş tarzı, koşullu refleks kavramında ifade ediliş tarzından bütünüyle farklıdır. Genel bilimin ele aldığı daha yüksek dereceden kavramlarda gerçeklik, deneysel bir bilimin kavramlarında olduğundan başka bir şekilde ifade edilir. Gerçekliğin, çeşitli bilimlerde, her somut örnekte ifade edilme şekli, niteliği ve biçimi, her bilim dalının yapısını belirler.

Ama gerçekliğin ifade ediliş tarzındaki, yani kavramların yapısındaki bu farklılık da mutlak bir şey gibi anlaşılmamalıdır. Deneysel bir bilim ile genel bir bilim arasında birçok geçiş düzeyi vardır. Binswanger'in [1922, s. 4] dediği gibi, adını hak eden bir tek bilim bile, "kavramları basitçe biriktirmekle yetinemez, bunun

yerine kavramları sistematik olarak geliştirip kurallara, kuralları yasalara, yasaları kuramlara dönüştürmeye çabalar". Kavramların, yöntemlerin ve kuramların inceden inceye işlenmesi, bilimsel bilgi edinme sürecinin tümü boyunca meydana gelir, yani bir kutuptan diğerine, olgudan kavrama geçiş, bir dakika bile ara verilmeksizin gerçekleştirilir. Mantıksal uçurum, genel ve özgül bilimler arasındaki geçilmez çizgi de böylelikle silinirken, genel bir bilimin gerçeğe dayalı bağımsızlığı ve gerekliliği yaratılır. Nasıl ki özgül bir bilim, kurallar yoluyla olgulardan yasalara ve kuramlar yoluyla yasalardan varsayımlara ulaşma işini tümüyle kendi içinde kotarıp gerçekleştirirse, genel bir bilim de aynı işi, aynı amaçları güderek, aynı yöntemle, ama çeşitli özgül bilimler için yürütür.

Bu, Spinoza'nın yöntemle ilgili savına çok benzemektedir. Sanayi alanıyla bir benzetme yapacak olursak, yöntem kuramı, elbette üretim araçlarının üretimidir. Ama sanayide, üretim araçlarının üretimi hiç de özgül, her şeyin önüne geçmesi gereken bir üretim değildir, genel üretim sürecinin bir parçasını oluşturur ve kendisi de tüm diğer üretimler gibi, aynı üretim yöntemlerine ve âletlerine tabidir.

Spinoza'nın [1677/1955, s. 11-12] öne sürdüğüne göre,

ilk önce kendimizi sonsuza doğru giden bir arayışa mahkûm etmemeye dikkat etmeliyiz, yani doğruyu bulmanın en iyi yöntemini keşfetmek için, böyle bir yöntemi keşfetmenin başka bir yöntemine gerek yoktur; ikincisini keşfetmek için bir üçüncüye ve böyle sonsuza kadar giden bir şeye gerek yoktur. Böyle davranarak, asla doğrunun bilgisine ya da aslında hiçbir bilgiye varamayız. Sorun, benzer bir yaklaşımla, hakkında fikir yürütülebilecek olan maddi âletlerin yapılmasıyla aynı zeminde durmaktadır. Çünkü demiri işlemek için bir çekiç gereklidir, çekiç ise imal edilmedikçe ortaya çıkamaz; ama onu imal etmek için başka bir çekice ve başka âletlere gerek vardı ve bu böyle sonsuza kadar giderdi. Dolayısıyla, insanların demiri işleme gücüne sahip olmadıklarını kanıtlamak için boş bir çabaya girebilirdik. Ama insanlar, ilk başta, çok basit imalât işlerini büyük bir emekle ve kaba şekilde başarmak için do-

ğanın sağladığı araçlardan yararlandılar, sonra bunları yapıp bitirince, daha güç olan başka şeyleri daha az emekle ve daha kusursuz şekilde ürettiler; böylece, yavaş yavaş, en basit işlemlerden yola çıkıp âlet yapacak düzeye yükseldiler ve âlet yapacak düzeyden de daha karmaşık âletler yapacak, yepyeni ustalık başarıları sergileyecek düzeye geldiler; öyle ki, şimdi sahip oldukları muazzam sayıda düzeneği az bir emek harcayarak yapacak duruma ulaştılar. Dolayısıyla, benzer şekilde zekâ da doğasındaki güçle kendisi için zihinsel araçlar yapar, böylelikle başka zihinsel işlemleri yerine getirebilecek gücü kazanır ve bu işlemler sayesinde, yine yepyeni araçlara ya da araştırmalarını ilerletme gücüne kavuşur ve böylece aşama aşama ilerleyerek bilgeliğin doruğuna ulaşır.

Binswanger'in mensup olduğu yöntembilimsel akım da âlet üretiminin ve yaratıcı iş üretiminin, ilke olarak, bilimde iki ayrı süreç olmadığını, aynı sürecin el ele yürüyen iki yönü olduğunu kabul ediyor. Rickert'i izleyen Binswanger, her bilimi, malzemenin işlenmesi [*Bearbeitung*] olarak tanımlıyor ve bu nedenle, her bilimde –biri malzemeyeyle ilgili, diğeriye malzemenin işlenmesiyle ilgili– iki sorunun doğduğunu öne sürüyor. Ne var ki böyle keskin bir ayrım çizgisi çizilemez, çünkü deneysel bilimin nesnesine dair kavramın içinde, önemli miktarda işlem zaten vardır. Binswanger [1922, s. 7-8], hammadde, gerçek nesne [*wirklichen Gegenstand*] ve bilimsel nesne [*wissenschaftlichen Gegenstand*] arasında bir ayrım yapar. Bu sonuncusu bilim tarafından kavramlar aracılığıyla gerçek nesneden yaratılır. Üçüncü bir sorunlar kümesini –maddi olan ile bunun işlenmesi arasındaki ilişkiye, yani nesne ile bilim yöntemi arasındaki ilişkiye dair olanı– gündeme getirdiğimizde, tartışma yine neyin neyi belirlediği üzerinde odaklanır: Nesneyi yöntem mi belirler, yoksa tersi mi doğrudur? Stumpf gibi bazıları, yöntemdeki tüm farklılıkların nesneler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı kanısındadır. Rickert gibi bazılarıysa, hem fiziksel hem de zihinsel çeşitli nesnelerin bir ve aynı yöntemi gerektirdiği görüşündedir. Ama gördüğümüz üzere, burada da genel ve özgül bilim arasına ayrım çizgisi çekmek için gerekçe bulamayız.

Tüm bunların gösterdiği tek şey, bir genel bilim kavramını mutlak şekilde tanımlayamayacağımız ve ancak özgül bilimle ilişkili olarak tanımlayabileceğimizdir. Genel bir bilimi özgül bir bilimden ayırt eden şey, ne nesnesi ne de araştırma yöntemi, amacı ya da sonucudur. Ama gerçekliğin birbiriyle ilintili alanlarını tekil bir bakış açısından inceleyen özgül bilimler karşısında, bu bilimlerin her birinin kendi malzemesi için yerine getirdiği aynı çalışmayı, aynı yöntemle ve aynı amaçla yerine getirir. Gördüğümüz üzere, hiçbir bilim kendini sırf malzeme biriktirmekle sınırlı tutmaz, bunun yerine bu malzemeyi çeşit çeşit ve uzun süreli işlemlerden geçirir, malzemeyi gruplandırır ve geneller, gerçeklik konusunda, eşgüdümlememiş çeşitli bulguların ortaya çıkardığı bakış açısından daha geniş bir bakış açısına ulaşmaya yardım eden bir kuram ve kimi varsayımlar üretir. Genel bilim, özgül bilimlerin çalışmalarını devam ettirir. Malzeme, o bilimde ulaşılacak en yüksek genelleme düzeyine taşındığında, ancak verili bilimin sınırları ötesinde ve ilişkili birçok bilimin malzemesiyle karşılaştırılarak daha ileri genelleme yapma olanağı vardır. Genel bilimin yaptığı işte budur. Özgül bilimlerden tek farkı, çalışmalarını birçok bilim bakımından sürdürmesidir. Eğer tek bir bilim bakımından aynı çalışmayı yürütseydi, asla bağımsız bir bilim olarak öne çıkamaz, o tekil bilimin parçası olarak kalırdı. Dolayısıyla genel bilim, malzemesini birçok özgül bilimden alan ve o malzeme üzerinde, tek tek çeşitli dallar bünyesinde yapılamayacak daha ileri işleme ve genelleme çalışmaları yürüten bir bilim olarak tanımlanabilir.

Bu nedenle genel bilim ile özgül bilim arasındaki bağ, bu özgül bilimin kuramı ile özgül yasalarının sayısı arasındaki bağa benzer, yani incelenen olguların genellik derecesine göredir. Genel bilim, özgül bilimlerin çalışmalarını, bitme sınırına geldikleri yerden alıp sürdürme gereksiniminden doğup gelişir. Genel bilim ile özgül bilimlerin kuramları, yasaları, varsayımları ve yöntemleri arasındaki bağ, özgül bilim ile incelediği gerçeklik öğeleri arasındaki bağa benzer. Biyoloji, çeşitli bilimlerden malzeme alır

ve bunu, her bir özgül bilimin kendi malzemesini işlediği şekilde işler. Bütün fark, embriyolojinin, zoolojinin, anatominin vb. bittiği yerde [genel] biyolojinin başlaması ve tıpkı bir [özgül] bilimin kendi alanı içindeki çeşitli malzemeleri birleştirmesi gibi, çeşitli bilimlere ait malzemeleri birleştirmesidir.

Bu bakış açısı hem genel bilimin mantıksal yapısını hem de olgusal, tarihsel rolünü tam olarak açıklayabilir. Genel bilimi mantığın bir parçası sayan karşıt görüşü kabul edersek, o zaman, hâlihazırda çok inceltilmiş yöntemler, temel kavramlar ve kuramlar üretip derinleştirmiş olan yüksek gelişim düzeyindeki bilimlerin niçin genel bir bilim yarattığı büsbütün açıklanamaz bir hâl alır. Çünkü gerçekte, yeni, genç, emekleme evresindeki dalların başka bir bilimden ödünç kavramlar ve yöntemler alma gereksinimi daha büyüktür. İkinci olarak, niçin birbiriyle ilintili her dal kendi başına değil de bir grup olarak genel bir bilimi doğurur –biyolojiyi niçin botanik, zooloji ve antropoloji doğurur? Cebir mantığı gibi, salt bir zooloji, salt bir botanik mantığı yaratamaz mıydık? Gerçekten de böyle ayrı bilim dalları var olabilir ve vardır da, ama tıpkı botaniğin yöntembiliminin biyoloji olmaması gibi, bu durum onları birer genel bilim yapmaz.

Bu akımın bütünüyle yaptığı gibi Binswanger de bilimsel bilgi konusunda idealist bir anlayıştan, yani idealist bilgibilimsel öncüllerden ve bilimlerin sisteminin biçimsel mantığa dayalı bir inşasından yola çıkıyor. Binswanger'in gözünde, kavramları gerçek nesnelerden ayıran aşılması olanaksız bir uçurum vardır. Bilginin kendi yasaları, kendi doğası, kendi önseli (*a priori*'si) vardır ve bunları, bilinen gerçekliğe yansıtır. İşte bu yüzden Binswanger'e göre, bu *önseller*, bu yasalar, bu bilgi, ayrı olarak, bunların bildiği şeyden yalıtılarak incelenebilir. Kant için saf aklın eleştirisi nasıl olanaklıysa, Binswanger için de biyolojide, psikolojide ve fizikte bilimsel aklın eleştirisi öyle olanaklıdır. Tıpkı Kant'ta doğa yasalarını aklın dayatması gibi, Binswanger, bilme yönteminin gerçekliği belirlediğini kabule hazırdır. Onun gözünde, bilim-

ler arasındaki ilişkileri belirleyen bu bilimlerin tarihsel gelişimi değildir, hatta bilimsel deneyimin gerekleri de değildir, yani son çözümlemede bu ilişkileri belirleyen, o bilimin incelediği gerçekliğin gerekleri değil, kavramların biçimsel mantıksal yapısıdır.

Başka bir felsefi sistemde böyle bir anlayış düşünülemezdi bile, yani bu bilgibilimsel ve biçimsel mantıksal öncülleri reddettiğimizde genel bilime ilişkin anlayış bir anda tümünden çöküverir. Bilgibilimde gerçekçi, nesnel, yani maddeci bakış açısını, mantıkta ve bilimsel bilgi kuramında ise diyalektik bakış açısını kabul ettiğimiz anda, böyle bir kuram olanaksız hâle gelir. Bu yeni bakış açısıyla, hemen, deneyimlerimizi, bilimin nesnesini ve yöntemini gerçekliğin belirlediğini, herhangi bir bilime ait kavramları o bilimin betimlediği gerçekliklerden bağımsız olarak incelemenin olanaksız olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Engels [1925/1978, s. 514], diyalektik mantığa göre bilim yöntembiliminin, gerçeklik yöntembiliminin bir yansıması olduğuna defalarca işaret etmiştir. Şöyle demiştir:

Her biri farklı bir hareket biçimini ya da birbiriyle bağlantılı ve birbiriyle karışıp kaynaşan birçok hareket biçimini çözümleyen bilimlerin sınıflandırılması, aynı zamanda da bizatihi o hareket biçimlerinin içkin düzenine göre yapılan bir sınıflandırma, bir sıralamadır ve taşıdıkları önem de burada yatar.

Bundan daha açık seçik söylenebilir mi? Bilimleri sınıflandırmakla, bizatihi gerçekliğin sıradüzenini saptarız.

Nesnel diyalektik denen şey tüm doğada hüküm sürer; öznel diyalektik, diyalektik düşünüş denen şey ise yalnızca tüm doğada hüküm süren, karşıtlığa dayalı hareketin bir yansımasından ibarettir [a.y., s. 481].

Öznel diyalektik, yani bazı bilimlerde diyalektik düşünüş incelenirken nesnel diyalektiğin dikkate alınması isteği burada açıkça ifade ediliyor. Elbette bu söz, hiçbir şekilde bu düşünüşün öznel koşullarına gözlerimizi kapatmamızı gerektirmez. Matematikte varlık ile

düşünüş arasında bir ilişki saptayan aynı Engels, “sayı yasalarının tümü,” der, “kullanılan sisteme bağımlıdır ve o sistemce belirlenir. İkili ve üçlü sistemlerde, $2 \times 2 = 4$ değildir, $= 100$ ’dür ya da $= 11$ ’dir” [a.y., s. 523]. Bunu genişleterek diyebiliriz ki, bilgidен doğan öznel önkabuller, doğa yasalarını ifade etme şeklini ve farklı kavramlar arasındaki ilişkiyi her zaman etkileyecektir. Bunları dikkate almıyoruz, ama her zaman nesnel diyalektiğin bir yansıması olarak.

Bu nedenle, genel bir bilimin temelleri olarak bilgilimsel eleştirinin ve biçimsel mantığın karşısına, “tüm hareketin en genel yasalarının bilimi olarak kavranan bir diyalektik”i koymamız gerekir. “Bundan, [diyalektik] yasalarının hem doğadaki hareket için, hem de insanlık tarihi ve düşünce hareketi için geçerli olduğu sonucu çıkar” [a.y., s. 530]. Demek ki psikolojinin diyalektiği –Binswanger’ın yaptığı “psikoloji eleştirisi” tanımını karşısında şimdi genel psikoloji diyebileceğimiz şey –en genel hareket biçimlerinin (davranış şeklindeki hareketin ve bu harekete ilişkin bilginin) bilimidir, yani psikolojinin diyalektiği aynı zamanda psikolojinin nesnesi olarak insanın diyalektiğidir, tıpkı doğa bilimlerinin diyalektiğinin aynı zamanda doğanın diyalektiği olması gibi.

Engels, Hegel’in yargılar konusunda yaptığı katıksız mantıksal sınıflandırmanın bile salt düşünceyi temel almayıp doğa yasalarını temel aldığı kanısındadır. Bunu, diyalektik mantığın ayırt edici bir özelliği sayar.

Hegel’de başlı başına bir düşünce kategorisi olarak yargının gelişmesi gibi görünen şey, şimdi, hareketin doğasına ilişkin bilginin görgül dayanaklar temelinde gelişmesi olarak görünür. Bu da düşünce yasaları ile doğa yasalarının, doğru olarak bilinmeye başladıkları anda, birbirleriyle ister istemez karşılıklı ilişkili olduğunu kanıtlar [a.y., s. 493].

Diyalektiğin bir parçası olarak genel psikolojinin anahtarı bu sözcüklerde yatar: Bilimde düşünce ile varlık arasındaki bu karşılıklı ilişki, bilimin aynı zamanda nesnesidir, en yüksek ölçütüdür ve hatta yöntemidir, yani genel psikolojinin genel ilkesidir.

Bölüm 6

BİR BİLİMİN GELİŞİMİNDE NESNEL EĞİLİMLER

Cebirin aritmetikle ilişkili olması gibi, genel psikoloji de özgül dallarla ilişkilidir. Aritmetik, özgül, somut niceliklerle işlem yapar; cebir ise nitelikler arasındaki her türlü genel ilişki biçimlerini inceler. Sonuç olarak her aritmetik işlemi, bir cebir formülünün özgül bir durumu olarak görülebilir. Bundan açık seçik çıkan sonuç, her bir özgül dal için ve o dala ait yasaların her biri için, hangi genel formüle göre özgül bir durum oluşturdıkları sorusunun hiç de ilgisiz olmadığıdır. Genel bilimin temelde yol gösterici ve üstün rolü, deyim yerindeyse, bilimlerin üstünde bir yer kaplaması gerçeğinden ileri gelmez, yukarıdan, mantıktan, yani bilimsel bilginin nihai temellerinden doğmayıp doğruluk konusunda yetkiyi genel bilime veren bilimlerin kendisinden doğar. Sonuç olarak genel bilim, özgül olanlara göre yer aldığı özel konumdan dolayı gelişir: O bilimlerin bağımsız bağlarını bütünleştirir, onların temsilcisi olur. Psikoloji dallarının tümünü kapsayan bilgi sistemini grafik olarak bir daire şeklinde gösterirsek, genel bilim çemberin merkezine denk gelecektir.

Şimdi, merkez hâline gelmeye heveslenen ayrı dallar arasında tartışma çıkmasında olduğu gibi ya da farklı fikirlerin ana açıklayıcı ilke olduğunu iddia etmesinde olduğu gibi, çeşitli merkezlerimizin bulunduğunu farz edelim. Açıktır ki bunlara farklı çemberler denk gelecektir ve her bir yeni merkez, aynı zamanda

önceki çember üzerinde çevresel bir nokta olacaktır. Sonuç olarak birbiriyle kesişen birkaç çemberimiz olur. Örneğimizde, her bir çemberin bu yeni konumu, merkeze, yani genel disipline bağlı şekilde psikolojinin kapsadığı özgül bilgi alanını grafik olarak temsil eder.

Her kim genel disiplinin bakış açısını benimserse, yani özgül dallara ait olguları eşitlik temelinde ele almayıp bir bilimin malzemesi olarak, yani tıpkı gerçekliğin olgularıyla bizatihi bu dalların ilgilendikleri şekilde ele alırsa, derhal eleştiri açısından bakmayı bırakıp araştırma açısından bakmaya başlayacaktır. Eleştiri, eleştirilmekte olan şeyle aynı düzeydedir; tamamen verili dal içinde hareket eder; amacı kesinlikle eleştireldir ve yapıcı değildir; bilmek istediği tek şey, belli bir kuramın doğru olup olmadığı ve nereye kadar doğru olduğudur; değerlendirir ve yargılar, ama araştırmaz. A, B'yi eleştirir ama her ikisi de olgular karşısında aynı konumda yer alır. A, B'nin olguları ele aldığı şekilde B'yi ele almaya başladığı zaman, yani B'yi eleştirmeyip araştırdığı zaman durum değişir. Araştırma zaten genel bilime aittir, onun görevleri eleştirel değil, yapıcıdır. Belli bir kuramı değerlendirmeyi değil, o kuramı ifade edilen olgularla ilgili yeni bir şeyler öğrenmek ister. Bilim bir araç olarak eleştiriden yararlanmakla birlikte, [araştırmanın –*Rusça yayına hazırlayanlar*] seyri ve bu sürecin sonucu, eleştirel bir irdelemeden esas olarak farklıdır. Son çözümlemede eleştiri, her ne kadar sağlam ve iyi temellendirilmiş olsa da bir görüş hakkındaki bir görüşü betimler. Genel bir araştırma ise, yolun sonuna geldiğinde, nesnel yasalar ve olgular saptar.

Psikolojide yaşanmakta olan krizin nesnel anlamını, ancak, şu ya da bu görüş sistemine ilişkin eleştirel irdelemenin ötesine geçip kendi çözümlemesini genel bilim yoluyla temel bir araştırma düzeyine yükselten biri anlayacaktır. Yaşanmakta olan fikir ve görüş çatışmasının, bilimin kendi gelişmesi ve belli bir bilgi düzeyinde incelediği gerçekliğin doğası tarafından belirlenen yasallığını, ancak öyle biri kavrayacaktır. Ayrışık görüşlerin keşmekeşi yerine,

ayrı tellerden çalan öznel sözlerin uyumsuzluğu yerine, bilimin gelişimine ilişkin temel görüşlerin derli toplu bir planını, bilimin gelişmesiyle öne çıkan tarihsel görevlerin doğasında yatan ve çeşitli araştırmacılara, çeşitli kuramcılara hiç fark ettirmeden çelik bir yay kuvvetiyle etki eden nesnel eğilimlerin oluşturduğu bir sistemi görecektir. Şu ya da bu yazarı eleştirerek tartışmak ve değerlendirmek yerine, tutarsızlıktan ve çelişkilerden dolayı o yazarı suçlamak yerine, bilimde nesnel eğilimlerin neleri gerektirdiği sorusu konusunda yapıcı bir araştırmaya girişecektir. Sonuç olarak da bir görüşe dair görüşler ortaya atmak yerine, tanımlayıcı yasalardan, ilkelerden ve olgulardan meydana gelen bir sistem olarak, genel bilimin iskeletini ana çizgileriyle kavrayacaktır.

Yaşanmakta olan felaketin gerçek, doğru anlamını ancak böyle bir araştırmacı kavrar ve her bir kuramın ya da okulun rolüne, yerine, anlamına ilişkin açık seçik bir fikir edinir. Böyle bir araştırmacının kılavuzu, her eleştiride kaçınılmaz olan izlenimci ve öznelci eğilimden çok, bilimsel güvenilirlik ve doğruculuk olacaktır. Onun gözünde, bireysel farklar silinip gidecektir (ve bu, yeni bakış açısının ilk sonucu olacaktır) –o, tarihte kişiliğin rolünü anlayacaktır. Refleksolojinin evrensel bir bilim olma iddialarını, kurucularının kişisel hatalarına, kanılarına, tikelliklerine ve cahilliklerine dayanarak açıklamanın, Fransız Devrimi’ni kralın ya da sarayın çürümüşlüğüne dayanarak açıklamak kadar imkânsız olduğunu anlayacaktır. Bilimin gelişiminde neyin ve ne derecede uygulayıcıların iyi ve kötü niyetlerine bağlı olduğunu, nelerin onların niyetlerine göre açıklanabileceğini ve bizatihi bu niyetle ilgili nelerin, uygulayıcılara fark ettirmeden işleyen nesnel eğilimler temelinde açıklanması gerektiğini görecektir. Refleksoloji fikrinin Behterev’in ellerinde kazandığı özgül evrenselcilik biçimini, elbette onun kişisel yaratıcılığının tikelliği ve bilimsel deneyiminin tüm ağırlığı belirledi. Ama kişisel katkısı ve bilimsel deneyimi bütünüyle farklı olan Pavlov’da da [1928/1963, s. 41] refleksoloji, “tam, sahici ve kalıcı insan mutluluğu”nu getiren “nihai

bilim”dir, “her şeye gücü yeten bir yöntem”dir. Davranışçılık ve Gestalt (bütünsel kavrayış) kuramı da kendilerine özgü bir anlayışla aynı yolu izler. Açıktır ki araştırmacılar arasındaki iyi ve kötü niyetler mozağini incelemekten çok, psikolojide bilimsel doku yenilenmesi süreçlerinin birliğini incelemeliyiz, çünkü tüm araştırmacıların niyetlerini belirleyen budur.

BİLİNÇDİŞİ.

BAMBAŞKA KURAMLARIN KAYNAŞTIRILMASI

Her psikolojik işlemin genel formüle bağımlılığının tam olarak ne anlama geldiği, özgül bilim dalında ortaya çıkan ve onun sınırlarını aşan herhangi bir sorunla açıklanabilir.

Lipps [1897, s. 146], bilinçdışını psikolojik bir sorun olmaktan çok, psikolojinin sorunu olarak nitelediği zaman, bilinçdışının bir genel psikoloji sorunu olduğunu kastetmiştir. Bununla anlatmak istediği, elbette bu sorunun şu ya da bu tikel araştırmanın sonucu olarak değil, genel bilim aracılığıyla temel bir araştırmanın sonucu olarak, yani en ayrışık bilim alanlarının çok çeşitli verileri karşılaştırılarak; bir yanda tüm bilimlerin temel öncüllerinden bazıları, öte yanda ise tüm bilimlerin en genel sonuçlarından bazıları ile verili sorun arasında bağıntı kurularak; temel psikoloji kavramları sisteminde bu kavrama bir yer bulunarak; bu kavramın niteliğine ve denk düştüğü, yansıttığı varlık özelliklerine ilişkin temel bir diyalektik çözümleme yapılarak yanıtlanacağıdır. Mantıken, bu soruşturma, bilinçaltı yaşama ilişkin herhangi bir somut araştırmadan önce gelir ve böyle araştırmalarla bizatihi sorunun dile getirilişini belirler.

Münsterberg'in [1920, s. V], başka bir dizi sorun hakkında böyle bir araştırmanın gerekliliğini savunurken harika biçimde dile getirdiği gibi: "Sonuçta, doğru ifade edilmiş bir soruya aşağı yukarı kesin bir önyanıt almak, yanlış ifade edilmiş bir soruya

kılı kırk yararcasına kesin bir yanıt almaktan daha iyidir.” Bir sorunun doğru ifade edilmesi, doğru bir yanıtın daha önemsiz bir bilimsel yaratıcılık ve araştırma meselesi değildir –çok daha belirleyici önemdedir. Çağdaş psikolojik araştırmaların çok büyük bölümü, temelde yanlış ifade edilmiş bir soruya yanıt vermek için kılı kırk yaran bir özen ve titizlik göstermektedir.

Münsterberg’in [1920, s. 158-163] bilinçaltını psikolojik değil salt fizyolojik sayan görüşünü kabul edip etmememiz; ya da başkalarının bilinçaltını, bilinçli olabilme gizilgücü taşıyan bütün o anılar, bilgiler ve alışkanlıklar yığını gibi, geçici olarak bilince çıkmayan olguların meydana getirdiğine ilişkin görüşüne katılıp katılmamamız; bilinç eşiğine ulaşmayan ya da asgari ölçüde bilince vardığımız, bilinç alanında kendiliğinden ve fark edilmeden çevresel bir yer tutan bu olgulara, bilinçaltı adını verip vermememiz; bilinçaltının temeli olarak, Freud gibi, cinsel dürtünün bastırılmasını ya da bunu ikinci benimiz olarak, özgül bir kişilik olarak saptayıp saptamamamız; nihayet, bu olgulara bilinçdışı, bilinçaltı ya da bilinçüstü adını verip vermememiz ya da Stern gibi bu terimlerin tümünü kabul edip etmememiz –tüm bunlar, inceleyeceğimiz malzemenin niteliğini, niceliğini, bileşimini, doğasını ve özelliklerini temelden değiştirir. Soru, kısmen yanıtın önbelirleyicisidir.

Bilimsel köken ve bileşim açısından ayrışık ve çeşitli olan iki ya da daha çok sistemin kısımlarını birleştirmeye yönelik esas olarak yamacı (eklektik) çabalarda, işte bu sistem duygusundan, bu [ortak] üslup anlayışından, her tikel ifadenin, bileşiminde yer aldığı tüm sistemin ana fikriyle ilişkili ve ona bağımlı olduğu kavrayışından eser yoktur. Sözgelisi Amerikan yazınında davranışçılık ile Freudçu kuramın bireşimi; Adler’in ve Jung’un sistemlerinde Freud’suz Freudçu kuram; Behterev ile Zalkind’in refleksolojik Freudçu kuramı; son olarak, Freudçu kuramla Marksizmi birleştirme girişimleri [Luria, 1925; Fridman, 1925] işte böyledir. Bir tek bilinçaltı sorunuyla ilgili alandan ne çok örnek var! Bütün bu giri-

şimlerde, bir sistemin kuyruğu alınıp bir diğerinin başına getiriliyor, arada kalan boşluğa ise bir üçüncünün gövdesi yerleştiriliyor. Konu bu ucube birleşimlerin yanlış olması değildir, bunlar son virgülüne kadar doğrudur, ama yanıtlamak istedikleri soru yanlış ifade edilmiştir. Paraguay'ın nüfusunu ve kilometre cinsinden dünyayla güneş arasındaki uzaklığı çarpıp çıkan sonucu filin ortalama ömrüne bölebiliriz ve bütün bu işlemleri de kusursuz şekilde, hiçbir rakam hatası yapmadan yürütebiliriz, ama yine de elde ettiğimiz nihai sonuç, bu ülkenin ulusal geliriyle ilgilenen birini yanıltabilir. Yamacıların (seçmecilerin) yaptığı, Marksist felsefenin ortaya attığı bir soruya karşılık, Freudçu metapsikolojiye dayalı bir yanıt vermektir.

Bu tür girişimlerin yöntemsel açıdan geçersiz olduğunu göstermek için, ilk önce birbiriyle bağdaşmaz soruları ve yanıtları birleştirmenin üç türlü yoluna değineceğiz; bunu yaparken de söz konusu üç türlü yolun, böylesi girişimlerin çeşitliliğini tükettiğini bir an olsun düşünmeyeceğiz.

Herhangi bir okulun başka bir alana ait bilimsel ürünleri özümsemesinin ilk yolu, tüm yasaların, kuramların, fikirlerin vb. doğruca aktarılmasından, başka araştırmacıların faaliyet gösterdiği az çok geniş bir alanın gasp edilmesinden, yabancı toprağın ilhak edilmesinden oluşur. Böyle bir doğrudan gasp politikası, etki alanını komşu disiplinlere yayan ve genel bir bilim olarak öncülük iddiasında bulunan her yeni bilimsel sistemin yaygın olarak başvurduğu bir yoldur. Böyle bir sistemin kendi malzemesi yetersizdir ve yalnızca birazcık eleştirel çalışma yaptıktan sonra, yabancı cisimleri içine alır, bunlara boyun eğdirir, şişirilmiş sınırlarının boşluğunu bu yoldan doldurur. Çoğunlukla birleştirici düşüncenin çerçevesine korkunç bir keyfilikle tıkkıştırılmış bilimsel kuramların, olguların vb. meydana getirdiği bir yığışım elde edilir.

Behterev'in refleksolojisi işte böyle bir sistemdir. Behterev her şeyi kullanabilir: Vvedenski'nin dış benliğin bilinmemeyeceğiyle il-

gili kuramını, yani psikolojide tekbenciliğin (solipsizmin) ve idealizmin en uç ifadesini bile kullanabilir, yeter ki bu kuram, nesnel bir yöntemin gerekliliği konusunda ortaya attığı iddiayı doğrulasın. Bunun tüm sistemin genel anlamını bozması, kişiliğe yönelik gerçekçi yaklaşımın temellerini dinamitlemesi bu yazar için hiç önemli değildir (Vvedenski'nin de kendisini ve kuramını güçlendirmek için Pavlov'un çalışmalarına atıfta bulunduğunu, ama bir nesnel psikoloji sisteminden yardım ummakla kendi mezar kazıcısına destek eli uzattığının farkında olmadığını gözlemliyoruz). Ama Behterev-Vvedenski ve Vvedenski-Pavlov gibi taban tabana zıt kutupların sırf birbiriyle çelişmekle kalmayıp ister istemez birbirinin varlığını gerektirmeleri ve aşırılmış sonuçların örtüşmesini, "bu sonuçların güvenilirliği"nin kanıtı olarak görmeleri yöntembilimci için çok anlamlıdır. Burada farklı uzmanlık dallarını temsil edenlerin, örneğin filozof Vvedenski'nin ve fizyolog Pavlov'un tamamen bağımsız olarak ulaşmış oldukları sonuçların örtüşmesiyle karşı karşıya olmadığımız, aksine ikinci idealizmin temel varsayımlarının, başlangıç noktalarının ve felsefi öncüllerinin örtüşmesiyle karşı karşıya bulunduğumuz, bu üçüncü kişi [yöntembilimci, *Rusça yayına hazırlayanlar*] için besbelli bir şeydir. Bu "örtüşme" en başından varsayılmıştır: Behterev Vvedenski'yi var-sayar –biri doğru olunca, diğeri de doğrudur.

Aslında birbiriyle bağdaşmayan Einstein'ın görelilik ilkesi ile Newtoncu mekaniğin ilkeleri, bu yamalı (eklektik) sistemde koursuz şekilde bağdaştırılır. Behterev, "kolektif refleksoloji"sinde mutlak bir evrensel yasalar dizini derlemiştir. Sistemin yöntembiliminin ayırt edici özelliği, hayal gücünün dizginlerinin tamamen boş bırakılmasıdır; tüm ara adımları atlayarak, dolaysız iletişim yoluyla bizi alıp mekanikte saptanan devindirici kuvvetle hareket hızının orantısız bağıntısı yasasından, ABD'nin Avrupa'daki büyük savaşa katılması gerçeğine götüren, sonra tekrar, Dr. Schwarzmann adlı birinin, derinin, bir çağrışım refleksine yol açan elektrikle uyarılmasının sıklık sınırları üzerine

yaptığı bir deneyden, “her yerde geçerli olan ve Einstein’ın parlak araştırmaları sonucunda nihayet gök cisimleriyle ilgili olarak kanıtlanmış bulunan evrensel görelilik yasası”na getiren fikrin ayırt edici özelliği temelde atıl olmasıdır.

Psikolojiyle ilgili alanların ilhakının daha az kesinlikle, daha az cüretkârca yapılmadığını söylemeye gerek bile yoktur. Yüksek düşünce süreçleri üzerinde Würzburg okulunca yapılan araştırmalar, başka öznel psikoloji temsilcilerince yapılan araştırmaların sonuçları gibi, “beyinsel veya çağrışımsal refleksler şemasıyla bağdaştırılabilir”. Behterev’in umurunda bile değil ama bizatihi bu ifade, onun kendi sisteminin tüm temel önermelerini çürütüyor: Çünkü eğer her şeyi tepke şemasıyla bağdaştırabiliyorsak ve her şey –öznel psikolojiyle keşfedilenler bile– “refleksolojiyle mükemmel uyum içinde”yse, ona karşı silaha sarılmak niye? Würzburg’da yapılan buluşlar, Behterev’e kalırsa doğruya götürmesi imkânsız olan bir yöntemle yapıldı. Ne var ki bunlar, nesnel doğruyla tam uyum içindedir. Peki bu nasıl oluyor?

Psikanalizin alanına da bir o kadar pervasızca giriliyor. Bunun için, “Jung’un karmaşalara ilişkin öğretisinde, refleksolojinin verileriyle tam uyuma rastlıyoruz,” diye bir duyuruda bulunmak yeterli. Oysaki biraz öncesinde bu öğretinin, Behterev’ce reddedilen öznel çözümlemeye dayandığı söyleniyordu. Hiç sorun değil: Önceden kurulmuş uyumun olduğu, mucizevi bir denkliğin gözleendiği, yanlış çözümlemelere dayalı kuramlarla kesin bilimlerin verilerinin hayret verici şekilde örtüştüğü bir dünyada yaşıyoruz. Daha doğrusu –Blonski’ye [1925a, s. 226] göre– “terimbilimsel devrimlerin olduğu bir dünyada yaşıyoruz”.

Bütün bu yamalı bohça (eklektik) dönemimiz böyle örtüşmelerle dolu. Örneğin Zalkind, psikanalizin aynı alanlarına ve karmaşalar kuramına başatlık adına el koyuyor. Şu gerçek ortaya çıkıyor ki psikanaliz okulu, başatlıkla ilgili aynı kavramları, refleksoloji okulundan tamamen bağımsız olarak geliştirmiş, ama “bizim terimlerimizle ve başka bir yöntemle”. Psikanalistlerin “karmaşa

yönelimi”, Adlercilerin “stratejik küme”si, bunlar da birer başat ama genel fizyolojide değil, klinik, genel sağaltımsal (terapötik) deyimlemelerde. İlhak –yabancı bir sistemin parçalarını mekanik şekilde kendi sistemine aktarma– her zaman olduğu gibi bu örnekte de neredeyse mucizevi görünür ve onun doğruluğuna tanıklık eder. Tümünden farklı malzemeyle ve tamamen ayrı yöntemlerle çalışan iki öğretinin böyle “neredeyse mucizevi” şekilde kuramsal ve olgusal örtüşmesi, çağdaş refleksolojinin izlediği ana yolun doğruluğunu inandırıcı şekilde onaylamış olur. Vvedenski’nin de ifadelerinin doğruluğunun kanıtını, Pavlov’la örtüşmesinde gördüğünü hatırlıyoruz. Ve dahası: Bu örtüşme, Behterev’in birçok kez gösterdiği gibi, aynı doğruya tamamen farklı yöntemlerle ulaşabildiğimiz gerçeğine tanıklık eder. Gerçekte bu örtüşme, yalnızca, böyle bir örtüşmenin gözlemlendiği sistemin yöntembilimsel ilkesizliğine ve yamalı bohçacılığına (seçmeciliğine) tanıklık eder. Özdeyişte söylendiği gibi, “Katrana dokunan kirlenir”. Psikanalistlerden ödünç alan –Jung’dan karmaşalar öğretisini, Freud’dan duygu boşalımını, Adler’dan stratejik kümeyi ödünç alan– bu sistemlerin “katran”ından payına düşeni, yani yazarların felsefi ruhunu da alır.

Bir okula ait yabancı fikirleri başka birine aktarmanın ilk yöntemi, yabancı bir toprağın ilhak edilmesini andırırken, yabancı fikirleri karşılaştırmının ikinci yöntemi, iki bağlaşıklık ülkesi arasında imzalanan ve ikisinin de bağımsızlığını koruduğu, ama ortak çıkarları doğrultusunda birlikte davranmayı kabul ettikleri bir antlaşmaya benzer. Bu yöntem çoğu kez Marksizm ile Freudcu kuramın birleştirilmesinde uygulanır. Yazar, öyle yaparken, geometriyle benzerlik kurularak kavramları mantıksal olarak üst üste bindirme (üstdüşüm, süperpozisyon) yöntemi denilebilecek bir yöntem kullanır. Marksizm sistemi tekçi, maddeci, diyalektik vb. olarak tanımlanır. Ardından, Freud’un sisteminin tekçiliği, maddeciliği, vb. saptanır; üst üste bindirilen kavramlar örtüşür ve sistemlerin birbiriyle kaynaştığı ilan edilir. Göze batan çok be-

lirgin, keskin çelişkiler bir çırpıda ortadan kaldırılır: Basitçe sistemin dışında bırakılır, bunların birer abartma olduğu ilan edilir vb. Nitekim panseksüalizm (yani, her şeyi cinsellikle açıklayan kuram, -İng. çev.) Marx'ın felsefesiyle açıkça bağdaşmadığı için, Freudçu kuram cinsellikten arındırılır. Derler ki, hiç sorun değil -Freudçu kuramı cinsellik öğretisi olmadan kabul edeceğiz. Oysaki bu öğreti, tüm sistemin ruhunu, can damarını, merkezini oluşturur. Merkezi olmayan bir sistemi kabul edebilir miyiz? Gerçekte bilinçdışının cinsel doğasına ilişkin öğretiyi içermeyen bir Freudçu kuram, İsa'nın olmadığı Hıristiyanlığa ya da Allah'ın olduğu Budizme benzer.

Batı'da bütünüyle farklı köklerden ve tamamen farklı bir kültürel ortamda dört başı mamur bir Marksist psikoloji doğup gelişseydi, bu gerçekten tarihsel bir mucize olurdu. Bu, bilimin gelişimini felsefenin hiç de belirlemediği anlamına gelirdi. Gördüğümüz gibi, Schopenhauer'dan yola çıkıp bir Marksist psikoloji yarattılar! Ama tıpkı Behterev'ce savunulan örtüşmenin ulaştığı başarının nesnel yöntemin iflası anlamına gelmesi gibi, bu da Freudçu kuramı Marksizmle birleştirme girişiminin toptan kısırlığını gösterdi: Gerçekten de eğer öznel çözümleme verileri, nesnel çözümleme verileriyle tam olarak örtüşürse, öznel çözümlemenin hangi anlamda alt kademedede olduğu pekâlâ sorgulanabilir. Eğer Freud, bilmeden başka felsefi sistemler hakkında düşünüp bilinçli olarak onların yanında yer alarak, yine de zihinle ilgili Marksist bir öğreti yarattıysa, o zaman, bu en verimli kuruntuyu bozmanın ne uğruna gerekli olduğu pekâlâ sorulabilir: Ne de olsa bu yazarlara göre, Freud'de herhangi bir şeyi değiştirmemize gerek yoktur. Öyleyse, psikanalizi Marksizmle birleştirmek niye? Ayrıca şu ilginç soru akla geliyor: Marksizmle tamamen örtüşen bu sistemin, mantıksal olarak, Marksizme açık aykırı nitelikteki cinsellik fikrini kendine köşe taşı yapması nasıl mümkün olabilir? Yöntem, onun yardımıyla ulaşılan sonuçlardan büyük ölçüde sorumlu değil midir? Ve doğru öncülle-

re dayanarak doğru bir sistem kuran doğru bir yöntem, nasıl olur da onu kuranları yanlış bir kurama, yanlış bir ana fikre götürebilir? Herhangi bir bilimsel sistemin merkezini taşımaya –buradaki olguda, iradeyi dünyanın temeli sayan Schopenhauer’ın öğretisinden, maddenin diyalektik gelişimiyle ilgili Marx’ın öğretisine taşımaya– yönelik mekanik girişimde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bu sorunları görmemek için oldukça büyük bir yöntemsel özensizlik içinde olmak gerekir.

Ama en kötüsüyle henüz karşılaşmadık. Bu tür girişimlerde bulunan birinin, çelişkili olgulara düpedüz gözlerini kapaması, geniş alanları ve ana ilkeleri hiç dikkate almaması, birleştirmeye kalkıştığı sistemlerin her ikisinde de ucube çarpıtmalar yapması gerekir. Öyle yapan biri, iki ifadenin özdeşliğini kanıtlamak için, cebirde kullanılanlara benzer dönüşümler gerçekleştirir. Ama birleştirilecek sistemlerin dönüştürülmesi, cebirsel birimlerden mutlak şekilde farklı birimlerle işlem yapmayı gerektirir. Uygulamada bu her zaman ilgili sistemlerin özünün çarpıtılmasına yol açar.

Örneğin Luria’nın kaleme aldığı makalede [1925, s. 55], psikanaliz, Marksizmin “yöntembilimiyle örtüşen bir yöntembilimi”ne sahip “tekçi bir psikoloji sistemi” olarak tanıtılıyor. Bunu kanıtlamak için her iki sistemde en acemicesinden birçok dönüşüm yapılıyor ve sonuçta bu sistemler “örtüşür” sayılıyor. Bu dönüşümlere kısaca göz atalım: İlk olarak, hep birlikte dönemin genel yöntembilimsel temellerini yaratan Darwin, Comte, Pavlov ve Einstein’ın yanı sıra Marksizm de dönemin genel yöntembilimi içinde konumlandırılıyor. Bu yazarların her birinin rolü ve önemi elbette derinden ve temelden farklıdır; bizatihi doğası gereği diyalektik maddeciliğin rolü ise bunların hepsinden tamamen farklıdır. Bunu görmemek, yöntembilimini “büyük bilimsel başarılar”ın genel toplamından çıkarsamak anlamına gelir. Bütün bu adlar ve Marksizm ortak bir paydaya indirgendiği anda, Marksizmi herhangi bir “büyük bilimsel başarı”yla birleştirmek zor olmaz,

çünkü bu zaten varsayılıyordu: Aranan “örtüşme” varılan sonuçta değil, baştaki önkabuldedir. “Dönemin genel yöntembilimi”ni, Pavlov, Einstein vb. tarafından yapılan buluşların genel toplamı oluşturur. Marksizm, “yakından ilişkili pek çok bilim için vazgeçilmez nitelikteki ilkeler kümesi”ne ait olan bu buluşlardan biridir. Burada, daha ilk sayfada tartışma bitmiş sayılabilirdi: Einstein’dan sonra bir tek Freud’a değinmeden geçmek olmazdı, çünkü sonuçta o da bir “büyük bilimsel başarı”dır ve dolayısıyla, “dönemin genel yöntembilimsel temelleri”ne katkı yapan biridir. Ama bir dönemin yöntembilimini, ünlü adların genel toplamından çıkarsamak için, bilimsel şöhrete hiç eleştirisiz çok büyük güven duyuyor olmak gerekir.

Dönemin hiçbir yekpare temel yöntembilimi yoktur. Elimizdeki, itişip kakışan, derin husumet güden, karşılıklı birbirini dışlayan bir yöntembilimsel ilkeler sistemidir ve her bir kuramın –ister Pavlov’a, ister Einstein’a ait olsun– kendi yöntembilimsel değeri vardır. Dönemin genel bir yöntembilimini damıtmak ve Marksizmi onun içinde eritmek, Marksizmin yalnızca görüntüsünü değil, özünü de dönüştürmek anlamına gelir.

Ama Freudçu kuram da kaçınılmaz biçimde aynı türden dönüşümlere tabi tutuluyor. Freud, psikanalizin tekçi (monist) bir psikoloji sistemi olduğunu ve “kendisinin yöntemsel olarak ... tarihsel maddeciliği sürdürdüğü”nü [Fridman, 1925, s. 159] öğrenseydi, şaşırıp kalırdı. Psikanaliz dergilerinin bir teki bile Luria’nın ve Fridman’ın makalelerini elbette basmazdı. Bu hayli önemlidir. Çünkü çok acayip bir durum gelişmiştir: Freud ve kurduğu okul hiçbir zaman tekçi, maddeci, diyalektikçi ya da tarihsel maddecilik yanlısı olduğunu söylememiştir. Ama şimdi onlara deniyor ki, siz hem birincisi, hem ikincisi, hem de üçüncüsünüz. Kendiniz kim olduğunuzu bilmiyorsunuz. Elbette böyle bir durum hayal edilebilir, bu tümüyle olanaklıdır. Ama o zaman, kurucularınca anlaşıldığı ve kavrandığı şekliyle bu öğretinin yöntembilimsel temellerine kesin bir açıklama getirmek ve sonra, bu temellerin

çürütüldüğünü gösteren bir kanıt sunmak ve psikanalizin nasıl bir mucizeyle, hangi temeller üzerinde, kurucularına yabancı bir yöntembilim sistemi geliştirdiğini açıklamak gerekir. Böyle yapmak yerine ayırt edici özellikler basit bir biçimsel mantıkla üst üste bindirilerek –Freud’un temel kavramları üzerinde tek bir çözümleme yapılmadan, onun varsayımları ve çıkış noktaları eleştirel olarak tartılıp açıklanmadan, fikirlerinin kökeni eleştirel olarak irdelenmeden, hatta sisteminin felsefi temellerini kendisinin nasıl anladığı bile sorgulanmadan– iki sistemin özdeş olduğu ilan ediliyor.

Peki, iki sistemin bu biçimsel mantıksal tanımlaması doğru olabilir mi? Dönemin genel yöntembiliminde Marksizmin payının nasıl damıtıldığını, her şeyin nasıl kabaca ve acemice ortak bir paydaya indirgendüğünü zaten görmüştük: Eğer hem Einstein hem Pavlov hem de Marx bilimin parçasıysa, o zaman bunların ortak bir temeli olmalıdır. Ama Freudçu kuramın bu süreçte uğradığı çarpıtmalar daha da vahimdir. Zalkind’in [1924] nasıl mekanik olarak bu kuramı ana fikrinden yoksun bıraktığına değinmeyeceğim bile. Zalkind makalesinde bunu sessizce geçirir, bu da dikkat çekici bir noktadır. Ama psikanalizin tekçiliğini alalım –Freud buna karşı çıkardı. Makalede onun tekçiliğe yöneldiğinden söz ediliyor, ama nerede, hangi sözcüklerle, neyle bağlantılı olarak? Bu belli değil. Bir grup olguda görgül birlik bulunması gerçekten her zaman tekçilik midir? Tersine, Freud her zaman zihinsel, bilinçdışını, başka bir şeye indirgenemeyecek özgül bir güç olarak kabul etti. Dahası, bu tekçilik felsefi anlamda niçin maddeci olsun ki? Ne de olsa farklı organların vb. zihinsel yapılar üzerindeki etkisini tanıyan tıbbi maddecilik, hâlâ felsefi maddecilikten çok uzaktır. Marksizmin felsefesinde bu kavram özgül, birincil bir bilgilimsel anlam taşır ve Freud tam da bilgilimiyle idealist bir felsefi zeminde durur. Çünkü bilince çarpıtılarak yansıtılmış hâliyle kör dürtülerin, bilinçdışının birincil rolüne ilişkin Freud’un geliştirdiği kuramın, doğrudan doğruya

Schopenhauer'ın iradeye ve düşünceye ilişkin idealist metafiziğine dayandığı gerçeği, "örtüşmeler"ın yazarlarınca çürütölmeyen, hatta göz önüne bile alınmayan bir gerçektir. Freud'un kendisi [1920/1973, s. 49-50], çıkardığı aşırı sonuçlarda Schopenhauer'ın limanına sığındığını belirtir. Ama en basit çözümlemenin bile ortaya koyabileceği gibi, sisteminin ana çizgilerinin yanı sıra, temel varsayımları da o büyük kötümserin felsefesiyle bağlantılıdır.

Psikanaliz, yaptığı daha "somut" çalışmalarda da dinamik değil, hayli durağan, tutucu, diyalektik karşıtı ve tarihsellik karşıtı eğilimler sergiler. Yüksek zihinsel süreçleri –hem kişisel hem de ortak olanları– doğrudan ilkel, birincil, esas olarak tarih öncesi-ne ait, insan öncesi köklere indirgeyerek, tarihe hiç yer bırakmaz. Aynı anahtar Dostoyevski'nin yaratıcılık kilidini açtığı gibi, eski zaman kabilelerinin totemlerini ve tabularını da açar; Hristiyan kilisesinin, komünizmin, ilkel insan sürüsünün kilidini de açar –psikanalizde her şey aynı kaynağa indirgenir. Böyle eğilimlerin psikanalizde bulunduğu, bu okulun kültürle, sosyolojiyle ve tarihle ilgili verdiği tüm eserlerde açıkça görülür. Psikanalizin buralarda Marksizmin yöntembilimini sürdürmediğini, tersine onunla çeliştiğini görebiliriz. Ama bu konuda da sessiz kalınmaya devam ediliyor.

Son olarak üçüncü nokta: Freud'un psikolojik sisteminin temel kavramlarının tümü Lipps'e [1903] uzanır: bilinçdışı kavramı, belirli fikirlerle bağlantılı zihinsel enerji kavramı, zihnin temeli olarak dürtüler kavramı, dürtüler ve bastırma arasındaki mücadele kavramı, bilincin duygusal doğası kavramı vb. Başka bir deyişle Freud'un psikolojik kökleri, Lipps'in psikolojisinin tinselci katmanlarına uzanır. Freud'un yöntembiliminden söz ederken bunu görmezden gelmek nasıl mümkün olur?

Dolayısıyla Freud'un ve kurduğu sistemin nereden gelip nereye yöneldiğini görüyoruz: Schopenhauer'dan ve Lipps'ten gelip Kolnay'a ve kitle psikolojisine gidiyor. Ama metapsikolojiye, sosyal psikolojiye ve Freud'un cinsellik kuramına dair tek söz etme-

den psikanaliz sistemini uygulamak, bu sisteme tamamen keyfî bir yorum getirmek olur. Sonuç olarak Freud'u tanımayan biri, sisteminin bu şekilde açıklanmasından, onun hakkında tümünden yanlış bir fikir edinirdi. Freud'un kendisi her şeyden önce "sistem" sözcüğüne karşı çıkardı. Onun kanısına göre, psikanalizin ve kurucusunun en büyük erdemlerinden biri, sistem hâline gelmekten bilinçli olarak kaçınmasıdır. Freud'un kendisi psikanalizin "monizm"ini reddeder: Keşfettiği etmenlerin münhasır ya da birincil kabul edilmesini istemez. "İnsanın zihinsel yaşamına ilişkin tam kapsayıcı bir kuram sunma"ya kalkışmaz; onun tek istediği, önermelerinin, başka hangi yolla olursa olsun edinmiş bulunduğumuz bilgileri tamamlamak ve düzeltmek için kullanılmasıdır. Freud, başka bir yerde, psikanalizin ele aldığı konunun değil, tekniğinin onun ayırt edici özelliği olduğunu, üçüncü bir yerde de psikolojik kuramın gelip geçici bir nitelik taşıdığını ve yerini organik bir kurama bırakacağını söyler.

Tüm bunlar bizi kolaylıkla yanıltabilir: Sanılabilir ki psikanalizin gerçekten de hiçbir sistemi yoktur ve ortaya koyduğu veriler, hangi yolla edinilmiş olursa olsun bilgilerin tamamlanmasına ve düzeltilmesine hizmet edebilir. Ama bu tümünden yanlıştır. Psikanalizin hiçbir *a priori*, bilinçli bir kuramı-sistemi yoktur. Pavlov gibi, Freud da soyut bir sistem kuramayacak kadar çok şey keşfetmiştir. Ama Molière'in kahramanının yaşamı boyunca hiç farkına varmadan düzyazı türünde konuşmuş olması gibi, araştırmacı Freud da bir sistem yarattı: Yeni bir sözcük ekleyerek, bir terimi bir başkasıyla uyumlu kılarak, yeni bir olguyu betimleyerek, yeni bir sonuç çıkararak, çalışmalarını sürdürürken adım adım yeni bir sistem yarattı. Bu durum onun sisteminin benzersiz, bulanık, karmaşık ve çok güç anlaşılır olmasını açıklar. Bilerek geliştirilmiş, açık seçik olan ve çelişki içermeyen, öğretmenlerinin hakkını tanıyan, birlik gösteren ve mantıksal olarak yapılandırılmış olan yöntembilimsel sistemlerde insanın yolunu bulması çok daha kolaydır. Kendiliğinden, çelişkili bir biçimde, çeşitli etkiler

altında evrilen bilinçdişı yöntembilimlerin gerçek doğasını doğru değerlendirmek ve açığa çıkarmak çok daha güçtür. Ama psikanaliz tam da işte bu son gruba girer. Bu nedenle psikanaliz, iki farklı sistemin özelliklerinin acemice üst üste bindirilmesini değil, çok dikkatli ve eleştirel bir yöntemsel çözümleme yapılmasını gerektirir.

Dmitri İvanovski'nin dediğı [1923, s. 249] gibi, "Bilimsel yöntembilim sorunları hakkında deneyimli olmayan bir kişı, tüm bilimlerin aynı yöntemi paylaştığını sanır." Böyle bir yanlış anlayıştan en çok psikoloji çekti. Her zaman ya biyolojiyle ya da sosyolojiyle aynı sayıldı ve psikolojik yasalar, kuramlar vb. çok seyrek olarak psikolojik yöntembilim ölçütleriyle, yani bizzat psikoloji bilimine, kuramına, yöntembilgisine, kaynaklarına, biçimlerine ve temellerine dayanan bir düşünceyle yargılandı. İşte bu yüzden, yabancı sistemlere ilişkin eleştirimizde, bunların doğruluğuna ilişkin değerlendirmemizde en önemli şeyin eksikliğini çekiyoruz: Ne de olsa bilginin hangi ölçüde doğrulanmış ve kuşkusuz şekilde saptanmış olduğunu, ancak o bilginin yöntembilimsel temelini anlayarak doğru değerlendirebiliriz [İvanovski, 1923]. Her şeye kuşkuyla bakmak, hiçbir şeyi peşinen kabul etmemek, her iddianın neye dayandığını ve kaynağının ne olduğunu sormak gerektiğı kuralı, bu nedenle, bilimin ilk kuralı ve yöntembilimidir. Bu bizi daha da vahim bir yanlıştan –tüm bilimlerin yöntemlerini eşit saymakla kalmayıp her bilimin yapısının eşbiçimli olduğunu da hayal etme yanlışından– korur.

Deneyimsiz zihin, ayrı ayrı bilimlerin her birini, deyim yerindeyse tek düzlemde hayal eder: Bilim güvenilir, tartışılmaz bilgi olduğuna göre, içerdiği her şey de güvenilir olsa gerektir. Bilimin tüm içeriğı, güvenilir bilgiler üreten bir ve aynı yöntemle elde edilip kanıtlanmış olsa gerektir. Gerçekte bu hiç mi hiç doğru değildir: Her bilimin, hiç kuşkuya yer bırakmayacak şekilde saptanmış çeşitli olguları (ve benzer olgulardan meydana gelen kümeleri), çürütülemeyecek şekilde saptanmış genel savları ve

yasaları vardır, ama aynı zamanda da önkabulleri, bazen gelip geçici nitelik taşıyan, bazen de bilginin (en azından verili dönem için) nihai sınırlarını gösteren varsayımları vardır; kesinkes saptanmış tezlerden az ya da çok tartışma götürür şekilde çıkan sonuçlar vardır; bazen bilginin sınırlarını genişleten, bazen de bile bile ortaya atılmış “kurgular” oluşturan yapılar vardır; benzetmeler, yaklaşık genellemeler vb. vb. vardır. Bilimin türdeş bir yapısı yoktur ve bu gerçeğin kavranması, bir kişinin bilimi anlaması için en büyük öneme sahiptir. Farklı bilimsel savların her biri, yöntembilimsel temelinin yoluna ve derecesine bağlı olan kendi bireysel güvenilirlik derecesine sahiptir ve yöntembilimsel açıdan bakılınca bilim, bir tek eşbiçimli som yüzey göstermek yerine, güvenilirlik dereceleri farklı savların oluşturduğu bir mozaik sergiler. [a.y., s. 250]

İşte bu yüzden, (1) tüm bilimlerin (Einstein, Pavlov, Comte, Marx) yöntemini birleştirmek ve (2) bilimsel sistemin tüm o ayrışık yapısını bir tek düzleme, “bir tek eşbiçimli som yüzey”e indirgemek, iki sistemi kaynaştırmanın ikinci yolunun ana yanlışlarını oluşturur. Kişiliği paraya indirgemek; temizliği, inatçılığı ve bin türlü başka, ayrışık şeyi anal kösnüllüğe (erotikliğe) indirgemek [Luria,1925] yine de tekçilik değildir. Güvenilirlik niteliğine ve derecesine gelince, bu savla maddecilik ilkelerini harmanlamak temel bir hatadır. Bu savdan doğan ilke, ardındaki genel fikir, yöntembilimsel anlamı, öngördüğü araştırma yöntemi, derinlemesine tutucudur: El arabasına zincirlenmiş hükümlü gibi, psikanalizdeki karakter, çocukluk çağı kösnüllüğüne zincirlenmiştir. İçsel özüyle insan yaşamı, çocukluk çağındaki çatışmalar tarafından önceden belirlenmiştir. Bütün yaşam Ödipal çatışmanın vb. alt edilmesinden ibarettir. Kültür ve insan yaşamı yine ilkel yaşama yakınlaştırılır. [Ama] bir olgunun ilk görünen anlamını gerçek anlamından ayırt edebilmek, çözümlemenin ilk vazgeçilmez koşuludur. Psikanalizdeki her şeyin Marksizmle çeliştiğini söylemeyi kesinlikle istemem. Yalnızca, ilke olarak bu sorunla hiç uğraşmadığımı söylemek istiyorum. Yalnızca, iki fikir sistemini

(yöntembilimsel olarak) nasıl kaynaştırmamız ve nasıl (eleştirmeden) kaynaştırmaya kalkışmamamız gerektiğine işaret ediyorum.

Eleştirel olmayan bir yaklaşımla, herkes gerçekten olanı değil, görmek istediğini görür: Marksist, psikanalizde tekçilik, maddecilik ve diyalektik bulur, oysa yoktur; fizyolog, örneğin Lenz [1922, s. 69], “psikanaliz sadece ismiyle psikolojik bir sistemdir; gerçekteyse nesnel, fizyolojik bir sistemdir” iddiasını savunur. Yöntembilimci Binswanger ise, psikanalistler arasında tek olduğunu düşündüğü Freud’a adanmış çalışmasında, Freud’un anlayışında tam da psikolojik olanın, yani antifizyolojik olanın, psikiyatri açısından onun asıl değerini oluşturduğunu öne sürer. Ama ayrıca, “bu bilgi henüz kendini tanımıyor, yani kendi kavramsal temellerine, mantığına ilişkin hiçbir sezgiye sahip değil,” der [1922, s. V].

İşte bu yüzden, henüz kendinin, kendi mantığının ayır-dına varmamış bilgiyi incelemek özellikle zordur. Bu elbette Freud’un temel kavramları diyalektik maddecilikle çeliştiği için Marksistlerin bilinçdışını hiçbir şekilde incelememeleri gerektiği anlamına gelmez; aksine, psikanalizin eğildiği alan, tam da yetersiz yollarla araştırılıp irdelendiği içindir ki, Marksizm adına fet-hedilmelidir. Sahici bir yöntembilim yoluyla araştırılıp irdelen-melidir, çünkü aksi hâlde, psikanalizdeki her şey Marksizmle örtüşecek olsaydı, psikologlar bu alanı Marksist sıfatıyla değil, psi-kanalist sıfatıyla geliştirebilirlerdi. Bu araştırma ve irdeleme için ilk dikkate alınması gereken şey ise her bir fikrin, her bir savın yöntembilimsel niteliğidir. İşte bu koşul altında, en metapsiko-lojik fikirler bile ilgi çekici ve öğretici olabilir, örneğin Freud’un ölüm dürtüsü öğretisi böyledir.

Freud’un bu konudaki kitabının çevirisine yazdığım önsözde, tıpkı bir zamanlar matematiğin negatif sayı kavramına ihtiyaç duyması gibi, kurgusal bir yapı olarak ölüm dürtüsünün –bu savın baştan aşağı kurgusal bir nitelik taşımasına, olgusal doğrulamalar (travmatik nevroz ve nahoş deneyimlerin çocuk oyunlarında yi-

nelenmesi) çok inandırıcı gelmemesine, savın yadırgatıcı derecede uçuk olmasına ve genel kabul görmüş biyolojik fikirlerle çelişmesine, Nirvana felsefesiyle açıkça örtüşen sonuçlara varmasına karşın, yani bütün bunlara ve kavramın bütün o yapay niteliğine karşın- çağcıl biyolojinin ölüm fikrini tümüyle öğrenme ihtiyacını karşıladığını göstermeye çalıştım. Yaşam kavramının biyolojide büyük ölçüde açıklığa kavuşturulduğu, bilimin bunu tümüyle öğrendiği, bununla nasıl çalışılacağını, canlı maddeyi nasıl araştıracağını ve anlayacağını bildiği savını kanıt olarak gösterdim. Ama bilim henüz ölüm kavramıyla cebelleşemiyor. Bu kavramın yerinde kocaman bir delik, bomboş bir alan görüyoruz. Ölüm, sırf yaşamın çelişkili karşıtı olarak, yaşamama olarak, kısacası var olmama olarak görülüyor. Ama ölüm, olumlu anlamı da olan bir gerçekliktir; salt var olmama değil, özgül bir var olma şeklidir. Mutlak bir hiçlik değil, özgül bir şeydir. Biyoloji ise ölümün bu olumlu anlamını bilmiyor. Gerçekte ölüm, canlı madde için evrensel bir yasadır. Bu olgunun organizmada, yani yaşam sürecinde hiçbir şekilde temsil edilmeyeceği düşünülemez. Ölümün hiçbir anlam taşımayacağına ya da yalnızca olumsuz bir anlam taşıyacağına inanmak zordur.

Engels [1925/1978, s. 554] buna benzer bir görüşü dile getirir. Hegel'in, ancak ölümü yaşamın temel bir yönü kabul eden ve yaşamın yadsınmasının esas olarak yaşamın kendi içinde bulunduğunu, dolayısıyla da yaşamın, oluşum halinde, yani ölüm şeklinde sürekli mevcut olan kaçınılmaz sonucuyla ilişkisi içinde kavranabileceğini anlayan felsefenin bilimsel sayılabileceği şeklindeki görüşüne gönderme yapar. Yaşama ilişkin diyalektik anlayış bundan fazlasını gerektirmez. "Yaşamak, ölmek demektir."

Freud'un kitabının çevirisine yazdığımı belirttiğim önsözde tam da bu fikri savundum: Biyolojinin ölüm kavramını temel bir bakış açısından iyice öğrenmesi ve hâlâ bilinmeyen, ama -ister cebirdeki "x", ister yadırgatıcı "ölüm dürtüsü" şeklinde- varlığı kuşku götürmeyen, organizmanın süreçlerinde ölüme yönelik eğilimi temsil eden bu olguyu tanımlaması gerektiği fikrini sa-

vundum. Buna rağmen, Freud'un bu denkleme getirdiği çözümün, bilimde bir anayol açtığını ya da hepimiz için bir yol sunduğunu ilan etmeyip yükseklerde başı dönmeyenler için, sarp kayalıkların üstünde bir dağ patikası oluşturduğunu söyledim. Bilimin böyle kitaplara ihtiyacının olduğunu da belirttim: Böyle kitaplar hakikati ortaya çıkarmaz, ama bunu henüz bulmamış olsalar bile, bize hakikati aramayı öğretirler. Yine kesin bir dille söylediğim gibi, bu kitabın önemi, güvenilirliğinin olgular temeline doğrulanmasına dayanmıyor: Kitap, ilke olarak doğru soruyu sormuştur. Ve dediğim gibi, bazen böyle soruları dile getirmek için, hangi bilimde olursa olsun, bilmem kaçınıcı kez yinelenmiş sıradan gözlemler için gerekenden daha fazla yaratıcılık gereklidir [bkz. Van der Veer ve Valsiner, 1994, s. 13-15].

Bu kitap hakkında değerlendirme yazanlardan birinin yargısı, yöntem sorunu konusunda tam bir anlayışsızlığı, fikirlerin dışsal özelliklerine duyulan sonsuz bir güveni ve kötümserliğin fizyolojisine ilişkin safça, eleştirisiz bir korkuyu ortaya serdi. Yazar, Schopenhauer'ın olduğu yerde kötümserliğin de olması gerektiğine peşinen karar vermişti. Uçarak yaklaşılması mümkün olmayan, yürüyerek, topallayarak yaklaşılması gereken sorunların olduğunu ve Freud'un [1920/1973, s. 64] açıkça dediği gibi, öyle durumlarda topallamanın utanılacak bir şey olmadığını anlamamıştı. Ama burada yalnızca aksaklık gören yazar, yöntembilim açısından kördür. Hegel'in idealist olduğunu göstermek zor değildir, bunu cümle âlem bilir. Ama bu sistemde baş aşağı duran bir maddecilik görmek, yani yöntembilimsel doğruyu (diyalektiği) olgusal yanlışlıktan ayırt etmek, Hegel'in gerçeğe doğru topallayarak yürüdüğünü görmek için deha gerekirdi.

Bu, bilimsel fikirlerin doğru kavranmasına giden yolağın yalnızca tek bir örneğidir: Fikirlerin olgusal içeriğini aşır temel doğasını sınamak gerekir. Ama bunu yapabilmek için, bu fikirlerin dışında bir dayanağa sahip olmak gerekir. İki ayakla bu fikirler üstünde durulunca, bunlar sayesinde derlenmiş kavramlarla iş-

lem yapılırken, kendini bunların dışında konumlandırmak olanaksızdır. Yabancı bir sisteme eleştirel bir gözle bakmak için, her şeyden önce kendinize ait bir psikolojik ilkeler sisteminiz olmalıdır. Freud'tan alınmış ilkeler aracılığıyla Freud'u yargılamak, onu peşinen haklı çıkarmak anlamına gelir. Yabancı fikirleri kendine mal etmeye yönelik böyle bir çaba, şimdi değineceğimiz üzere, fikirleri birleştirmenin üçüncü türünü oluşturur.

Yeni yöntemsel yaklaşımın özelliğini bir tek örnekle açığa çıkarmak ve sergilemek yine en kolay yoldur. Pavlov'un laboratuvarında, izlemeli koşullama uyaranlarını ve izlemeli koşullama ketleyicilerini fiilî koşullama uyaranlarına dönüştürme sorununu deneysel olarak çözme çabasına girildi. Bunu yapmak için, izlemeli tepkeyle (refleksle) sağlanan "ketlemeyi gidermek" gerekir. Bu nasıl yapılır? Pavlov bu amaca ulaşmak için Freud okulunun yöntemlerinden bazılarıyla benzerlik kurma yoluna gitti. İstikrarlı ketleyici karmaşaları yok etme çabasıyla, bu karmaşaların ilk başta oluşup yerleştiği durumun aynısını yeniden yarattı. Ve deney başarılı oldu. Bana kalırsa bu deneyin temelindeki yöntemsel teknik, Freud'un izleğine ve genelde başkalarının iddialarına yönelik doğru yaklaşımın bir örneğidir. Bu tekniği tanımlamaya çalışalım. Her şeyden önce sorun, içsel ketlemenin niteliği konusunda Pavlov'un kendi araştırmalarının akışı içinde ortaya atıldı. Görev, onun ilkelerinin ışığı altında çerçevelendi, deyimlendi (formüle edildi) ve anlaşıldı. Deneysel çalışmanın kuramsal konusu ve önemi, Pavlov okulunun kavramlarıyla anlaşıldı. İzlemeli tepkenin ne olduğunu biliriz, fiilî tepkenin ne olduğunu da biliriz. Birini diğere dönüştürmek, ketlemeyi gidermek demektir vb., yani sürecin tüm düzeneğini tamamen özgül ve türdeş kategorilerde anlarız. Duygu boşalımıyla kurulan benzerlik yalnızca buluşu kolaylaştırıcı bir değer taşıyordu: Pavlov'un deneylerinin yolunu kısalttı ve olabilecek en kısa yoldan hedefe varmasını sağladı. Ama yalnızca, deney yoluyla dolaysız doğrulanan bir varsayım olarak kabul edildi. Yazar, kendi görevini çözüme

kavuşturduktan sonra üçüncü ve son yargıya vararak, Freud'un betimlediği olguların hayvanlar üzerinde deneylerle sınanabildiğini ve koşullu salya tepkeleri yöntemiyle daha ayrıntılı çözümlenmesi gerektiğini belirtti.

Freud'u Pavlov'un fikirleri yoluyla doğrulamak, kendi fikirleri yoluyla doğrulamaktan bütünüyle farklıdır; bu olanak da çözümleme yoluyla değil, deney yoluyla saptanmıştır. En önemlisi ise yazarın, Freud okulunca betimlenen olgulara benzer olgularla karşılaşınca, bir an için yabancı alana adım atmaması, başka kişilerin verilerini temel almaması, aksine, kendi araştırmasını yürütmek için bunları kullanmasıdır. Pavlov'un buluşu, Freud'un sisteminde değil, kendi sisteminde önem, değer, yer ve anlam taşır. Bu iki çember, iki sistemin kesiştiği noktada, bulunduğu noktada birbirine değer ve bu tek nokta, aynı zamanda her ikisine de aittir. Bunun yerini, anlamını ve değerini, ilk sistemdeki konumu belirler. Bu araştırmada yeni bir buluş yapıldı, yeni bir gerçek saptandı, yeni bir özellik incelendi –ama tüm bunlar, psikanalizde değil, koşullu refleksler teorisi [çerçevesinde] oldu. “Neredeyse mucizevi” örtüşmelerin her biri böylece uçup gitti!

Behterev'in [1932, s. 413], refleksoloji sistemi için duygu boşalımı hakkında benzer bir değerlendirme yaparken benimsediği katıksız lafazan yaklaşımı bununla karşılaştırmak, bu iki yordam arasındaki derin farkı anlamak için yeterlidir. Burada da iki sistem arasındaki karşılıklı ilişki her şeyden önce duygu boşalımını temel alır, yani,

“boğulmuş” bir duygulanımın ya da ketlenmiş bir mimetik-somatik içtepinin boşalmasını [temel alır]. Bir tepke boşalımı (katarsis) olduğu zaman patolojik durumun doğal şekilde ortadan kalkması, ketlendiği zaman kişiliği bastıran, zincire vuran ve hasta eden tepkenin boşalması demek değil midir? Üzüntünün gözyaşıyla akıtılması, engellenmiş bir tepkenin boşalması değil midir?

Buradaki her söz bir incidir. Bir mimetik-somatik (öykünme kaynaklı bedensel) içtepi –bundan daha açık ya da kesin ne ola-

bilir? Özel psikoloji dilinden kaçınan Behterev, Freud'un teriminin daha bir açıklık kazanmasına pek katkı yapmayan özensiz dil konusunda titizlenmiyor. Bu ketlenmiş tepke, kişiliği nasıl "bastır" dı, nasıl zincire vurdu? Gözyaşıyla akıtılan üzüntü niçin ketlenmiş bir tepkenin boşalımını olsun? Peki ya bir kişi tam da üzüntü anında ağlarsa? Son olarak, başka bir yerde, düşüncenin ketlenmiş bir tepke olduğu, yoğunlaşmanın bir sinirsel akımın ketlenmesiyle bağlantılı olduğu ve bilinçli olguların buna eşlik ettiği öne sürülmüştür. Ey ketleme, sen nelere kadirsin! Bir bölümde bilinçli olguları açıklarken, bir sonrakinde bilinçdışı olguları açıklıyorsun!

Tüm bunlar, bu kısmın başında değindiğimiz izleği açıkça ortaya koyuyor: Bilinçdışı söz konusu olunca, yöntembilimsel bir sorun ile görgül bir sorun arasında, yani psikolojik bir sorun ile psikolojinin sorunu arasında ayırım yapmak gerekir. Bu iki sorunu eleştiri yapmadan birleştirmek, tüm meselenin vahim derecede çarpıtılmasına yol açar. Bilinçdışı konulu sempozyum, bu meselenin esaslı bir çözümünün, görgül psikolojinin sınırlarını aştığını ve genel felsefi kanılarla doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koydu. İster Brentano'ya uyarak bilinçdışı diye bir şeyin olmadığını, ister Münsterberg'e uyarak bilinçdışının sırf fizyolojiden ibaret olduğunu, ister Sehubert-Soldern'e uyarak bilinçdışının epistemolojik açıdan vazgeçilmez bir kategori olduğunu, isterse Freud'a uyarak bilinçdışının cinsel olduğunu kabul edelim –tüm bu durumlarda savlarımız ve sonuçlarımız, görgül psikolojinin sınırlarını aşar.

Rus yazarlar arasında Dale, bilinçdışı kavramının yaratılmasına götüren bilgilimsel güdüleri vurgulamıştır. Dale'nin kanısına göre bu kavramın temeli, tamamen, açıklayıcı bir bilim olarak psikolojinin bağımsızlığını, fizyolojik yöntemlerin ve ilkelerin gaspına karşı savunma çabasıdır. Zihinsel olanı fiziksel olana dayanarak değil, zihinsel olana dayanarak açıklama isteği geniş varsayımlarda bulunma yoluna gitmek anlamına gelse

bile, psikolojinin gerçekleri çözümlerken ve betimlerken kendisi olarak, kendi sınırları içinde kalması gerektiği –bilinçdışı kavramını ortaya çıkaran işte budur. Dale, psikolojik kurguların ya da varsayımların, bir ve aynı bağımsız gerçeklik sisteminde türdeş olgulara ilişkin betimlemenin kuramsal olarak sürdürülmesinden başka bir şey olmadığını belirtiyor. Psikolojinin görevleri ve kuramsal-bilgibilimsel gerekler, fizyolojinin giriştiği gasp çabalarına karşı bilinçdışı aracılığıyla mücadele etmeyi zorunlu kılar. Zihinsel yaşam kesintilerle, aralıklarla ilerler, pek çok boşluk içerir. Uyku sırasında bilince ne olur, artık hatırlamadığımız anılara ne olur, belli bir anda bilinçli olarak farkında olmadığımız fikirlerle ne olur? Zihinsel olanı fiziksel olana dayanarak açıklamak için, zihinsel yaşamdaki duraksamaları, boşlukları ve açıkları doldurmak üzere başka bir olgu alanına –fizyolojiye– yönelmemek için, bunların özgül bir biçimde –bilinçdışında zihinsel olarak– var olmayı sürdürdüğünü varsaymamız gerekir. Bilinçdışını hem temel bir önkabul, hem de zihinsel deneyimin varsayımsal devamı ve tamamlayanı sayan böyle bir anlayışı Stern de [1919, s. 241-243] geliştirmiştir.

Dale sorunun iki yönünü birbirinden ayırıyor: olgusal yön ile bilinçdışı kategorisinin psikoloji için bilgibilimsel ya da yöntembilimsel değerini belirleyen varsayımsal ya da yöntemsel yön. Sorun, bu kavramın anlamını, kapsadığı görüngü alanını ve açıklayıcı bir bilim olarak psikoloji açısından rolünü açıklığa kavuşturmadır. Jerusalem'in izinden giden yazar için bu, her şeyden önce, zihinsel yaşamın açıklanmasında vazgeçilmez olan bir kategori ya da düşünüş tarzıdır. Bundan başka, özgül bir olgu alanıdır da. Yazar, bilinçdışının, tartışılmaz zihinsel deneyim ve bunun zorunlu varsayımsal tamamlanışı temelinde yaratılmış bir kavram olduğunu söylemekte bütünüyle haklıdır. Bu kavramla iş gören her önermenin çok karmaşık bir nitelik taşıması bu yüzdendir: Her önermede, neyin tartışılmaz zihinsel deneyim verilerinden ve neyin varsayımsal tamamlamadan kaynaklandığı ayırt

edilmeli, her ikisinin de ne derecede güvenilir olduğu saptanmalıdır. Yukarıda ele alınan eleştirel çalışmalarda, iki şey, sorunun iki yüzü birbiriyle karıştırılmıştır: varsayım ve gerçek, ilke ve görgül gözlem, kurgu ve yasa, inşa ve genelleme –hepsi aynı torbaya doldurulmuştur.

Hepsinden önemlisi ana sorunun göz ardı edilmiş olması gerçeğidir. Lenz ve Luria, psikanalizin fizyolojik bir sistem olduğu konusunda Freud'a güvence veriyorlar. Ama Freud'un kendisi, bilinçdışıyla ilgili fizyolojik anlayışa karşı çıkanların safındadır. Dale, bilinçdışının psikolojik nitelik mi yoksa fizyolojik nitelik mi taşıdığıyla ilgili bu sorunun, öncelikle tüm sorunun en önemli bölümü olduğunu söylemekte tamamen haklıdır. Psikolojik amaçlarla bilinçdışının olgularını betimlememiz ve sınıflandırmamız için, önce fizyolojik bir şeyle mi, yoksa zihinsel bir şeyle mi işlem yaptığımızı bilmeliyiz. Bilinçdışının aslında zihinsel bir gerçeklik olduğunu kanıtlamalıyız. Başka bir deyişle, bilinçdışı sorununun, psikolojik bir sorun olarak çözümüne yönelmeden önce, ilkin bunu psikolojinin sorunu olarak çözmeliyiz.

BİYOGENETİK VARSAYIM. DOĞA BİLİMLERİNDEN ALINANLAR

Genel bilim kavramlarını temelden ayrıntılandırma gereksinimi –özgül bilimlerin bu cebiri– ve bunun tikel bilimler açısından rolü, başka bilimlerden ödünç bir şeyler aldığımız zaman daha da belirgin olarak ortaya çıkar. Burada bir yandan, bir bilim ait sonuçları başka birinin sistemine aktarmak için sanki en iyi koşullara sahip oluruz, çünkü ödünç alınan savın ya da yasanın temelden ayrıntılandırılma derecesi, güvenilirliği ve açık seçikliği, anlatmış olduğumuz durumlardakine kıyasla genellikle çok daha yüksektir. Örneğin, fizyoloji ya da embriyoloji alanında konmuş bir yasa, bir biyoloji ilkesini, bir anatomi varsayımını, bir etnolojik örneği, bir tarihsel sınıflandırmayı vb. psikolojik açıklama sistemine aktarabiliriz. Bu iyiden iyiye gelişmiş, sağlam temellere oturmuş bilimlerin savları ve yapıları, yeni yaratılan ve henüz sistemleştirilmemiş kavramlar aracılığıyla tümünden yeni alanlar geliştirmekte olan bir psikoloji okulunun (örneğin kendi varlığını henüz bilmeyen Freud okulunun) savlarına kıyasla yöntembilimsel açıdan elbette sonsuz derecede daha kesin olarak ayrıntılandırılabilir. Bu durumda üzerinde daha çok çalışılmış bir ürün ödünç alırız ve daha iyi tanımlanmış, kesin ve açık seçik birimlerle iş görürüz; hata tehlikesi en alt düzeye inmiş, başarı olasılığı artmış olur.

Öte yandan ödünç alınanlar başka bilimlerden geldiği için, malzemelerin daha yabancı, yöntembilimsel açıdan daha ayrışık

olduğu ortaya çıkar ve bunları sahiplenmenin koşulları daha bir güçleşir. Bu gerçek, yani koşulların yukarıda irdelediklerimizden hem daha kolay hem daha zor olması, kuramsal çözümlemelerde temel bir çeşitlilik yöntemine kavuşmamızı sağlar ve bu, deneydeki gerçek çeşitliliğin yerini alır.

İlk bakışta epeyce çelişkili görünen ve bu nedenle çözümleme için çok uygun olan bir duruma değinelim: Tüm alanlarda kendi verileriyle öznel çözümleme verileri arasında böylesine harika örtüşmeler bulan ve kendi sistemini müspet doğa bilimlerinin temel üstüne kurmak isteyen refleksoloji, çok şaşırtıcı bir şekilde, tam da doğabilimsel yasaların psikolojiye aktarılmasına karşı çıkmak zorunda kalmıştır.

Şçelovanov, genetik refleksoloji yöntemini inceledikten sonra, doğa bilimlerine ait temel yöntemlerin öznel psikolojiye aktarılarak bu bilimlerin taklit edilmesine –okulundan pek beklenmeyen tartışmasız bir açık sözlülükle– karşı çıktı. Bu yöntemlerin doğa bilimlerinde uygulanması muazzam sonuçlar üretmiştir, ama öznel psikoloji sorunlarının incelenmesi açısından bunlar pek az değer taşır. Herbart ile Fechner matematiksel çözümlemeyi, Wundt ise fizyolojik deneyi mekanik bir anlayışla psikolojiye aktardılar. Preyer, biyolojiyle benzerlik kurarak ruhsal oluşum (psikojenez) sorununu ortaya attı, daha sonra Hall ve başkaları biyolojiden Muller-Haeckel ilkesini ödünç alarak, yalnızca yöntembilimsel bir ilke olarak değil, çocukların “zihinsel gelişim”ini açıklama ilkesi olarak da kontrolsüz bir biçimde uyguladılar. Anlaşılan o ki, diyor yazar, iyi denenmiş ve verimli yöntemlerin uygulanmasına itiraz edemeyiz. Ama bunların kullanımı, ancak sorunun doğru deyimlenmesi ve incelenen konunun doğası ile yöntem arasında denklik bulunması durumunda olanaklıdır. Aksi hâlde, elde edilecek şey yalnızca bir bilim yanılsamasından ibaret olur (bunun en belirgin örneği ise Rus refleksolojisi). Petzoldt’a göre en geri kalmış metafiziğin üstüne örtülen doğal bilim kisvesi, ne Herbart’ı ne de Wundt’u kurtardı: Ne matematiksel formüller ne de hassas ölçüm

aygıtları açıklıkla ortaya konamamış bir sorunu başarısızlıktan kurtarabildi.

Münsterberg'i ve yanlış deyimlenmiş bir soruya kılı kırk yaran bir kesinlikle verilen yanıtı dair sözlerini hatırlayalım. Biyolojide, diye açıklık getiriyor yazar, biyogenetik yasası, yığınla gerçeğin kuramsal bir genellemesidir, ama bunun psikolojiye uygulanması, yalnızca gerçeklerin farklı alanları arasında benzerlik kurulmasına dayanan yüzeysel bir kurgunun sonucudur. (Refleksoloji de aynıını yapmıyor mu? Kendi başına araştırma yapmaksızın, ödünç alıyor, benzer kurgulara giriyor, kendi kurguları için yaşayan-dan ve ölüden –Einstein'dan ve Freud'dan– hazır modeller devşiriyor). Sonra da bu yanlışlıklar piramidini taçlandırmak üzere, ilke, bir çalışma varsayımı olarak değil, kanıtlanmış bir kuram olarak, yani sanki gerçeklerin verili alanı için açıklayıcı bir ilke olduğu bilimsel yolla kanıtlanmış gibi uygulanıyor.

Bu kanıyı dile getirenin yaptığı gibi bu konuyu çok ayrıntılı şekilde ele almayacağız. Bununla ilgili Rusça dâhil bol bol yazılı kaynak var. Biz bunu, psikolojinin yanlış ifade ettiği birçok sorunun, doğa bilimlerinden ödünç alınan şeyler sayesinde, dışarıdan bilim görüntüsü kazandığı gerçeğini daha iyi açıklamak için inceleyeceğiz. Yaptığı yöntemsel çözümlemenin sonucunda, Şçelovanov, genetik yöntemin ilke olarak görgül psikolojide uygulanamaz olduğu ve bu yüzden, psikoloji ile biyoloji arasındaki ilişkilerin değişim geçirdiği yargısına varıyor. Peki ama çocuk psikolojisinde gelişme sorunu niçin yanlış konu ve pek çok yarar-sız çabanın harcanmasına yol açtı? Şçelovanov'un kanısına göre, çocuk psikolojisi, genel psikolojinin hâlihazırda içerdiklerinden başka hiçbir şey veremez. Ne var ki birleşik bir sistem olarak genel psikolojinin varlığından söz etmek olanaksızdır ve bu kuramsal çelişkiler, çocuk psikolojisini olanaksız kılar. Araştırmacının kendisinin de algılayamadığı çok ince bir kisveye bürünmüş kuramsal önkabuller, görgül verilerin işlenmesinin tüm yöntemini mutlak şekilde belirliyor. Gözlemle toplanmış gerçekler de şu ya

da bu yazarın savunduğu kurama uygun olarak yorumlanıyor. Sahte doğabilim görgülcülüğünün en iyi çürütülmesi işte buradadır. Bunu görme sayesinde ki, bir kurama ait olguları başka bir kurama aktarmak olanaksızdır. Sanılıyor ki gerçek her zaman gerçektir, her ne kadar farklı hedeflerle ve başlangıç noktalarıyla birleştirilmiş olsa da bir ve aynı izlek –çocuk– bir ve aynı yöntem –nesnel gözlem– gerçekleri psikolojiden refleksolojiye aktarmamıza olanak sağlar. Yazar, yalnızca iki bakımdan yanılıyor:

Yaptığı ilk yanlış ise Groos'un [1899] geliştirdiği oyun kuramında olduğu gibi, çocuk psikolojisinin, psikolojik ilkeleri değil ancak genel biyolojik ilkeleri uygulayarak olumlu sonuçlara ulaştığı varsayımında yatar. Oysa bu ödünç almanın değil, katıksız psikolojik, karşılaştırmalı-nesnel bir incelemenin en iyi örneklerinden biridir. Olguların ilk kez toplanması ve betimlenmesi aşamasından son kuramsal genellemelere kadar, yöntemsel olarak kusursuz ve saydamdır, içsel olarak tutarlıdır. Groos biyolojiye, psikolojik bir yöntemle yaratılmış bir oyun kuramı kazandırdı. Bunu biyolojiden almadı; önündeki sorunu biyolojinin ışığı altında çözmedi, yani kendine aynı zamanda genel psikolojik hedefler koymadı. Dolayısıyla kesinkes tersi doğrudur: Çocuk psikolojisi, tam da ödünç almayıp kendi yoluna gittiği zaman değerli kuramsal sonuçlar elde etti. Yazarın kendisi, ödünç almaya karşı sürekli itirazda bulunuyor. Haeckel'den ödünç alan Hall, psikolojiye bir sürü acayip konu ve anlamsız, zorlama benzetme kattı, ama kendi yoluna giden Groos, biyolojiye çok şey –Haeckel'in yasasından aşağı kalmayan şeyler– kazandırdı. Stern'in dil kuramını, Bühler ile Koffka'nın çocuklarda düşünme kuramını, Bühler'in gelişimsel düzeylerle ilgili kuramını, Thorndike'ın yetiştirme kuramını da size hatırlatmama izin verin: Bunların tümü su katılmamış psikolojik kuramlardır. Yanlış yargı şundandır: Çocuk psikolojisinin rolü, elbette gerçeklere dayalı verilerin derlenmesine ve ön sınıflandırma yapılmasına, yani hazırlık çalışmasına indirgenemez. Ama Şcelovanov ve Behterev tarafından geliştirilen mantık-

sal ilkelerin rolü, buna indirgenebilir ve kesinlikle öyle yapılmalıdır. Ne de olsa yeni dal, çocuklukla ilgili hiçbir fikre, gelişim konusunda hiçbir anlayışa, hiçbir araştırma hedefine sahip değildir, başka bir deyişle, çocuk davranışı ve kişiliği sorununu ifade etmiyor, yalnızca nesnel gözlem ilkesinden, yani iyi bir teknik kuraldan yararlanıyor. Ne var ki hiç kimse bu silahı kullanarak herhangi bir büyük gerçeği ortaya çıkarmamıştır.

Yazarın ikinci yanlışı bununla bağlantılıdır. Psikolojinin pozitif değerinin anlaşılamaması ve rolünün küçümsenmesi, yalnızca dolaysız deneyimle edinilmiş şeylerin incelenebileceği şeklindeki çok önemli ve yöntembilimsel açıdan çocuksu fikirden kaynaklanıyor. Onun tüm “yöntembilimsel” kuramı bir tek tasım üzerine kurulmuştur: (1) psikoloji, bilinci inceler; (2) dolaysız deneyimle edinilen şey yetişkin bilincidir; “bilincin soyoluşsal ve bireyoluşsal gelişimini görgül olarak incelemek olanaksızdır”; (3) bu nedenle çocuk psikolojisi olanaksızdır.

Ama bilimin salt dolaysız deneyimle edinilmiş şeyleri inceleyebileceğini varsaymak vahim bir hatadır. Psikolog bilinçdışını nasıl inceler; tarihçi ve jeolog geçmişi nasıl inceler; fizikçi-optikçi görünmez ışınları ve filolog eski dilleri nasıl inceler? İzlerin, etkilerin incelenmesi, yorumlama ve yeniden kurma yöntemi, eleştiri ve anlam verme yöntemi hiç de doğrudan “görgül” gözlem yönteminden daha az verimli değildir. İvanovski bilim yöntem-bilimi açısından bunu açıklamak için tam da psikolojiyi örnek vermiştir. Deneye dayalı bilimlerde bile, dolaysız deneyimin rolü gitgide küçülmektedir. Planck, tüm kuramsal fizik sistemini birleştirmenin, insanbiçimci (antropomorfik) öğelerden, özellikle de özgül duyu algılarından kurtulma sayesinde mümkün olduğunu söylemiştir. Planck'ın [1919/1970, s. 118] dediğine göre, ışık kuramında ve genel olarak yayılan (radyan) enerji kuramında, fizik öyle yöntemlerle çalışır ki,

insan gözü tümüyle dışlanır, kuşkusuz hayli duyarlı ama çok sınırlı, rastlantısal bir ayıraç rolü oynar; çünkü ancak tayfın bir

oktavlık genliğe zor ulaşan çok küçük bir alanı içindeki ışığı algılar. Tayfın geriye kalanı için, başka algı ve ölçüm âletleri, örneğin dalga detektörü, ısı elemanı, bolometre, radyometre, fotoğraf levhası, iyonlaşma odası gözün yerini alır. Bu nedenle temel fiziksel kavramın duyu organlarına dayalı özgül duyumdan ayrılması, tam olarak, kuvvet kavramının kaslarla olan özgün bağını çoktan yitirdiği mekanikte olduğu gibi gerçekleştirildi.

Dolayısıyla fizik tam da gözle görülemeyeni inceler. Çünkü eğer çocukluğun bizim için “ebediyen yitirilmiş bir cennet” olduğunu, “çocuk zihninin özgül niteliklerine ve yapısına tam olarak nüfuz etme”nin biz yetişkinler için olanaksız olduğunu söyleyen Stern’in [1914, s. 7] görüşüne yazar gibi biz de katılırsak, gözün doğrudan algılayamadığı ışık demetlerinin ebediyen yitirilmiş bir cennet olduğunu da, İspanyol engizisyonunun ebediyen yitirilmiş bir cehennem olduğunu da vb. vb. kabul etmemiz gerekir. Ama can alıcı nokta, bilimsel bilgi ile dolaysız algının hiç de örtüşmemesidir. Ne çocuğun izlenimlerini deneyimleyebiliriz ne de Fransız Devrimi’ne tanıklık edebiliriz, ama cennetini tüm dolaysızlığıyla deneyimleyen çocuk ve devrimin büyük dönemlerini kendi gözleriyle gören devrim çağdaşı, buna karşın, bu olgulara ilişkin bilimsel bilgiye bize oranla çok daha uzaktır. Yalnızca beşeri bilimler değil, doğa bilimleri de kavramlarını ilke olarak dolaysız deneyimden bağımsız şekilde inşa eder. Engels’in karıncalar ve gözümüzün sınırlılığı hakkında söylediklerini anımsayalım.

Dolaysız olarak verili olmayan şeylerin incelenmesinde bilimler nasıl bir yol tutar? Genel olarak bunları yeniden kurar, bunların izlerini ya da etkilerini yorumlama yöntemiyle, yani dolaylı yollardan inceleme konusunu yeniden yaratır. Nitekim tarihçi, izleri –belgeleri, anıları, gazeteleri vb.– yorumlar ve yine de tarih, geçmişin izleri hakkında bir bilim değil, o izlerle yeniden kurulan geçmiş hakkında bir bilimdir, devrimin belgeleri hakkında değil, devrim hakkındadır. Aynı şey çocuk psikolojisi için de doğrudur. Çocukluk, çocuk zihni bizim için gerçek-

ten erişilmez midir, kendini dışa vurmaz ya da açığa çıkarmaz mı? Bu yalnızca söz konusu izlerin nasıl ve hangi yöntem kullanılarak yorumlandığıyla ilgili bir sorundur. Bunlar, yetişkinlik çağındaki izlerle benzerlik kurularak yorumlanabilir mi? Dolayısıyla bu, herhangi bir yorumdan bütün bütüne kaçınmakla değil, doğru yorumu bulmakla ilgili bir sorundur. Ne de olsa tarihçiler de sahici belgelerin yanlış yorumlanmasına dayanan pek çok hatalı kurguyu yakından bilirler. Bundan ne sonuç çıkar? Tarih gerçekten de “ebediyen yitirilmiş bir cennet” midir? Çocuk psikolojisine yitirilmiş cennet diyen aynı mantık, bizi, tarih hakkında da bunu söylemek zorunda bırakırdı. Eğer tarihçi, jeolog veya fizikçi de refleksolog gibi mantık yürütseydi şöyle derdi: İnsanlığın geçmişini ve dünyayı (çocuk zihnini) doğrudan deneyimleyemediğimiz, ancak şimdiyi (erişkin bilincini) doğrudan deneyimleyebildiğimiz için, tarih ve jeoloji öznel, olanaksızdır –işte bu yüzden birçokları, geçmiş şimdیه benzeterek ya da küçük bir şimdi gibi (çocuğu küçük bir erişkin gibi) görerek yanlış yorumluyor. Mümkün olan tek şey, şimdinin tarihidir (erişkin kişinin psikolojisidir). Geçmişin tarihi, bizatihi geçmişin bilimi olarak değil, ancak geçmişin izlerinin, bizatihi belgelerin vb. bilimi olarak (tepkeleri, hiçbir yorumlama çabasına girmeden inceleyen yöntemlerle) incelenebilir.

Bu dogma –dolaysız deneyimi bilimsel bilginin tek kaynağı ve doğal sınırı sayan inanç– ilke olarak, öznel ve nesnel yöntemlere ilişkin tüm kuramı kuruyor ya da yıkıyor. Vvedenski ve Behterev aynı kökten geldiler: İkisi de bilimin ancak özgözlemde (kendi kendini gözlemede), yani psikolojik olanın dolaysız algısında, verili olan şeyleri inceleyebileceğini savundu. Bazıları, zihinsel gözü temel alıyor ve bütün bir bilimi o gözün özelliklerine, etkenliğinin sınırlarına uygun olarak inşa ediyor. Başkaları bunu temel almayıp yalnızca gerçek gözle görülebilenleri incelemek istiyor. İşte bu nedenle, yöntembilimsel açıdan refleksolojinin, bütünüyle, tarihi geçmişe ait belgeleri ele alan bir bilim olarak tanımlamak gerekti-

ği ilkesine uygun şekilde inşa edildiğini söylüyorum. Refleksoloji, doğa bilimlerinin birçok verimli ilkesi sayesinde, psikolojide hayli ilerici bir akım olarak belirmiştir, ama bir yöntem kuramı olarak derinlemesine gericedir, çünkü bizi yeniden o bön duyumsalcı önyargıya, yani ancak algılayabildiklerimizi ve algıladığımız ölçüde inceleyebileceğimiz önyargısına götürüyor.

Tıpkı fiziğin kendini insanbiçimci öğelerden, yani duyu organlarına dayalı özgül duyumlardan özgürleştiriyor ve gözü tamamen dışlayarak yoluna devam ediyor olması gibi, psikoloji de zihinsellik kavramıyla çalışmalıdır: Doğrudan özgözlem, tıpkı mekanikte kas duyumunun ve optikte göz duyumunun dışlanması gibi dışlanmalıdır. Öznelciler, davranış kavramlarının türeme açısından bir nebze özgözlem içerdiğini ortaya koydukları zaman nesnel yöntemi çürüttüklerine inanıyorlar –karş. Çelpanov [1925], Kravkov [1922], Portugalov [1925]. Ama bir kavramın türediği köken, onun mantıksal niteliği hakkında hiçbir şey anlatmaz: Türeme açısından, mekanikteki kuvvet kavramının kökeni de kas duyumuna uzanır.

Özgözlem sorunu bir ilke sorunu değil, teknik sorundur. Başka birçok araç arasında bir araçtır, tıpkı fizikçiler için gözün üstlendiği işlev gibi. Yararlı olduğu ölçüde bu aracı kullanmalıyız, ama onun hakkında –örneğin onunla elde edilen bilginin sınırlı yanları, güvenilirliği ya da onunla belirlenen bilginin niteliği hakkında ilkesel yargılar dile getirmemiz gerekmez. Engels ışık olgularına ilişkin bilgilerimizin sınırlarını gözün doğal yapısının ne kadar az belirlediğini ortaya koymuştur. Planck aynı şeyi çağdaş fizik adına söylemiştir. Temel psikolojik kavramı özgül duyusal algıdan ayırmak, psikolojinin bir sonraki görevidir. Bu duyumun kendisi, özgözlemin kendisi, (göz gibi) psikolojinin belitlerine, yöntemlerine ve evrensel ilkelerine dayalı olarak açıklanmalıdır. Psikolojinin özgül sorunlarından biri hâline gelmelidir.

Bunu kabul ettiğimizde, yorumun, yani dolaylı yöntemin niteliği sorunu ortaya çıkar. Çoğunlukla söylenene bakılırsa, tarih

geçmişin izlerini yorumlar, fizik ise âletleri sayesinde gözün yaptığı kadar dolaysız olarak görünmeyi gözlemler. Âletler araştırmacının genişletilmiş organlarıdır. Ne de olsa mikroskop, teleskop, telefon vb. görünmeyi görünür kılarak dolaysız deneyim konusu hâline getirir. Fizik yorumlamaz, görür.

Ama bu kanı yanlışır. Bilimsel âletin yöntembilimi, âlet için her zaman belirgin olmayan yeni bir rolü çoktan açıklığa kavuşturmuştur. Termometre bile, bir âletin kullanımı yoluyla temelden yeni bir ilkenin bilim yöntemine kazandırılmasına örnek olabilir. Termometre hava sıcaklığını okumamıza yarar. Mikroskobun gözü genişletmesi gibi, ısı duyumunu güçlendirmez ya da genişletmez; bunun yerine ısıyı incelerken bizi duyumdan bütünüyle bağımsızlaştırır. Sıcağı ya da soğuğu hissedemeyen bir kişi bile termometre kullanabilir, oysaki kör biri mikroskop kullanamaz. Termometre kullanımı, dolaylı yöntemin kusursuz bir örneğidir. Ne de olsa gördüğümüzü –cıvanın yükselmesini, alkolün genişmesini– (mikroskopla yaptığımızın aksine) incelemeyiz, cıvanın ya da alkolün gösterdiği sıcaklığı ve ısı değişimlerini inceleriz. Termometrenin göstergelerini yorumlarız, bıraktığı izlerden, bir maddenin genişmesi üzerindeki etkisinden yararlanarak, incelediğimiz olguyu yeniden kurarız. Planck'ın görünmeyi inceleme yolları olarak sözünü ettiği tüm âletler bu şekilde yapılır. Demek ki yorumlamak, daha önce saptanmış düzenliliklere (şimdiki örnekte katıların, sıvıların ve gazların ısıtılınca genişmesi yasasına) dayanarak, bir olguyu izlerine ve etkisine bakıp yeniden yaratmaktır. Termometre kullanımı ve tarih, psikoloji vb. yorumu arasında herhangi bir fark yoktur. Aynısı her bilim için geçerlidir: Duyusal algıya bağımlı değildir.

Stumpf, bir geometri ders kitabı yazan kör matematikçi Saunderson'a değiniyor; Şerbina [1908]; kör olmasının, gören insanlara optik dersi vermesine engel olmadığını anlatıyor. Planck'ın sözünü ettiği tüm âletler, tıpkı şu anda körlerin kullanımına sunulan kol saatleri, termometreler ve kitaplar gibi, ger-

çekten de körler için uyarlanabilir, böylelikle kör biri de optikle uğraşabilir. Bu bir ilke sorunu değil, teknik sorundur.

Kornilov'un [1922] harika biçimde gösterdiği gibi, (1) tıpkı kronoskop konusundaki –deneyler sırasında bu aygıtın hangi odaya yerleştirileceği sorunundan kaynaklanan– farklı felsefelerin tüm psikoloji yöntemini ve sistemini belirlemesi, Wundt'un okulunu Kulpe'ninkinden ayırması gibi, deney tasarımı ve işlemsel yönü konusundaki görüş uyuşmazlığı, psikolojide farklı akımların oluşmasına yol açan çatışmalar doğurur; (2) deneysel yöntem psikolojiye yeni hiçbir şey getirmemiştir. Wundt'a göre, bu, özgözlemin bir düzeltmesidir. Ach'a göre, özgözlem verileri ancak başka özgözlem verileriyle karşılaştırılıp denetlenebilir, tıpkı ısı duyumunun ancak başka duyumlarla karşılaştırılıp denetlenebilmesi gibi. Deichler'e göre, nicel kestirimler, içgözlemin doğruluğuna ilişkin bir ölçü sunar. Kısacası deney, bilgimizi genişletmez, onu denetler. Psikoloji kendi donanımıyla ilgili bir yöntem bilimine henüz sahip değildir ve içgözlemi denetlemek ya da güçlendirmek yerine, bizi içgözlemden özgürleştirecek –termometre gibi– bir aygıt bulma sorununu henüz ortaya atmamıştır. Kronoskopun felsefesi, tekniğinden daha çetin bir meseledir. Ama psikolojide dolaylı yöntemle bir defadan çok değinmek durumunda kalacağız.

Zelenyj [1923], Rusya'da "yöntem" sözcüğünün iki farklı anlama geldiğine işaret etmekte haklıdır: (1) Araştırma yöntemleri, deney teknolojisi; (2) araştırma amacını, bilimin yerini ve doğasını belirleyen bilgilimsel yöntem ya da yöntem bilim. Psikolojide bilgilimsel yöntem öznel, ama araştırma yöntemleri kısmen nesnel olabilir. Fizyolojide bilgilimsel yöntem nesneldir, ama araştırma yöntemleri, duyu organlarının fizyolojisinde olduğu gibi kısmen öznel olabilir. Deneyin, bilgilimsel yöntemi değil ama araştırma yöntemlerini değişime uğrattığını ekleyelim. Bu nedenle Zelenyj, psikolojik yöntemin, doğa bilimlerinde ancak tamsal bir aygıt olarak değer taşıyabileceğini söylüyor.

Bu sorun, psikolojinin tüm yöntembilimsel ve somut sorunları açısından temel bir önem taşır. Dolaysız deneyimin sınırlarını temelden aşma gerekliliği, psikoloji için bir ölüm kalım meselesidir. Bilimsel kavram ile özgül algı arasına bir sınır çizgisi çekilmesi, bunların ayrılması ancak dolaylı yöntem temelinde yapılabilir. Dolaylı yöntemin dolaysız yöntemden aşağı düzeyde olduğu şeklindeki yanıt, bilimsel açıdan tümüyle yanlıştır. Dolaylı yöntem tam da deneyimin bütününe ışık tutmayıp yalnızca bir tek yönüne ışık tuttuğu için, bilimsel çalışma yapmayı başarır: Tek bir özelliği yalıtır, çözümler, ayırır ve soyutlar. Ne de olsa dolaysız deneyimde de gözlemimizin konusu olan kısmı yalıtırız. Karıncanın kimyasal ışınlarla ilişkin dolaysız deneyimini paylaşmadığımız için hayıflanan biri, onulmaz durumdadır, diyor Engels, çünkü öte yandan biz bu ışınların niteliğini karıncalardan daha iyi biliriz. Bilimin görevi her şeyi deneyime indirgemek değildir. Eğer öyle olsaydı, algılarımızın kayıtlarını bilimin yerine koymamız yeterli olurdu. Psikolojinin gerçek sorunu, dolaysız deneyimimizin sınırlı olduğu gerçeğinde de yatar, çünkü tüm zihin, olguların belirli yönlerini seçip bunları yalıtan bir âlet gibi yapılmıştır. Her şeyi gören bir göz olsaydı, tam da bu nedenle hiçbir şey görmezdi. Her şeyin farkında olan bir bilinç, hiçbir şeyin farkında olmazdı ve benlik bilgisi, her şeyin farkında olsaydı, hiçbir şeyin farkında olmazdı. Bilgimiz iki eşik arasıyla sınırlıdır, dünyanın ancak minicik bir kısmını görürüz. Duyularımız, dünyayı, bizim için önemli parçalar, özetler hâlinde bize sunar. Eşikler arasında da değişiklikler yine tüm çeşitliliğiyle kaydedilmez ve yeni eşikler vardır. Bilinç, deyim yerindeyse sıçramalar yaparak, boşluklar ve aralıklar bırakarak doğayı izler. Zihin, evrensel hareket ortasında istikrarlı gerçeklik noktaları seçer. Herakleitos'un sözünü ettiği akarsuda güvenli adacıklar sağlar. Zihin bir seçim organıdır, dünyayı elekten geçiren ve eylem olanağı verecek şekilde değiştiren bir süzgeçtir. Zihnin olumlu rolü burada yatar –yansıtmada değil

(zihinsel olmayan da yansıtır; termometre, duyumdan daha kesindir), yansıtmayı her zaman doğru yapmadığı, yani organizmaya yarar sağlayacak şekilde gerçekliği öznel olarak çarpıttığı gerçeğinde yatar.

Her şeyi görececek olsaydık (yani, hiçbir mutlak eşik olmasaydı) ve durmaksızın meydana gelen tüm değişiklikler de bu kapsamda yer alsaydı (yani, hiçbir görelî eşik olmasaydı), kargaşayla karşı karşıya kalırdık (bir mikroskopla bir damla suda ne çok nesnenin görülebildiğini hatırlayın). Bir bardak su ne olurdu? Ya bir ırmak? Bir gölet her şeyi yansıtır; bir taş ilke olarak her şeye tepki verir. Ama bu tepkiler, uyarımın etkisine eşittir: *causa aequat effectum*. Organizmanın tepkisi “daha zengin”dir: Bir etki gibi değildir, gizil kuvvetler harcar, uyarımları ayıklayıp seçer. Kırmızı, mavi, gürültülü, ekşi –parça parça bir dünyadır bu. Psikolojinin görevi, optiğin bildiği şeylerin birçoğunu gözün görmemesinin ne yarar sağladığını açıklığa kavuşturmak-tır. Tepkiler, düşük biçimlerden yüksek biçimlere doğru, deyim yerindeyse bir huninin daralan ağzından geçiyormuş gibi geçer.

Bizim için biyolojik açıdan yararsız olan şeyleri görmediğimizi düşünmek hata olur. Mikropları görmek gerçekten yararsız olur muydu? Duyu organları, ilk basamak ayıklama ve seçim organları oldukları gerçeğinin apaçık izlerini göstermektedir. Tat organı açıkça sindirim için seçim organıdır, koku organı solunum sürecinin parçasıdır. Ülke sınırındaki gümrük kontrol noktaları gibi, bunlar, dışarıdan gelen uyarımları sınar. Her bir organ, dünyayı *cum grano salis* –yani bazı çekinceler koyarak, Hegel’in dediği gibi, bir nitelendirme katsayısıyla [ve] bir nesnenin niteliğinin, başka bir niteliğin nicel etkisinin şiddetini ve özelliğini belirlediği bir ilişki göstergesiyle– alır. Bu nedenle, gözün yaptığı seçim ve âletle yapılan daha ileri seçim arasında tam bir benzerlik vardır: İkisi de seçim organıdır (deneyde başardığımızı başarır). Dolayısıyla, bilimsel bilginin algı sınırlarını aşması gerçeği, biza-tihi bilginin psikolojik özünden kökenlenir.

Bundan çıkan sonuca göre, bilimsel doğruyu belirleme yöntemleri olarak doğrudan kanıt ve benzetme, ilke olarak, tamamen özdeştir. Her ikisi de eleştirel irdelemeye tabi tutulmalıdır; her ikisi de aldatabilir ve doğruyu söyleyebilir. Güneşin dünya çevresinde döndüğüne ilişkin doğrudan kanıt bizi aldatır; tayf çözümlemesine temel oluşturan benzetme bizi doğruya götürür. Bazıları bu gerekçelere dayanarak, hayvan psikolojisinde (zoopsikolojide) temel bir yöntem olarak benzetmenin meşruluğunu haklı olarak savunmuştur. Bu tamamen akla yatkındır, ama benzetmenin hangi koşullar altında doğru olacağına işaret edilmesi gerekir. Şimdiye kadar zoopsikolojide benzetme, fıkralara ve tuhaf olaylara yol açmıştır, çünkü gerçekten var olamayacağı durumlarda gözlenmiştir. Bununla birlikte tayf çözümlemesine de yol açabilir. İşte bu yüzden, yöntembilimsel açıdan, fizikteki ve psikolojideki durum ilke olarak aynıdır. Yalnızca derece farkı vardır.

Deneyimlediğimiz zihinsel akış, bir fragman, yani parçadır: Zihinsel yaşamın tüm öğeleri nerede yok olur ve nereden gelir? Bilinen akışı, varsayımsal bir akışla sürdürmek zorunda kalırız. Høffding [1908, s. 92/114], fizikteki gizil enerji kavramına karşılık gelen bu kavramı işte tam da bu anlamda ortaya attı. Leibniz, bilincin sonsuz küçük öğelerini işte bu nedenle devreye soktu [karş. Høffding, 1908, s. 108].

Saçmalıklara düşmemek için, bilinçli yaşamı bilinçdışında sürdürmek zorunda kalırız [a.y., s. 286].

Bununla birlikte, Høffding'e göre [a.y., s. 117], "bilinçdışı, bilimde bir sınır kavramdır" ve bu sınırda, bir varsayım yoluyla "olasılıkları tarta"biliriz, ama,

olgulara dayalı bilimizde gerçek bir genişleme sağlayamayız. ... Fiziki dünyaya kıyasla, zihinsel dünyayı bir fragman olarak deneyimleriz; ona ancak bir varsayım yoluyla eklemede bulunabiliriz.

Ama bilimin sınırına gösterilen bu saygı bile bazı başka yazarlara yetersiz geliyor. Bilinçdışı söz konusu olunca, yalnızca var olduğunun söylenmesine izin veriliyor. Bizatihi tanım gereği, bilinçdışı, deneysel doğrulama konusu değildir. Høffding'in denediği gibi, gözlemler yoluyla bilinçdışının varlığını savunmak geçersizdir. Bu sözcük iki anlam taşır, birbirine karıştırmamamız gereken iki tür bilinçdışı vardır – tartışma, iki yönlü bir konu hakkındadır: varsayım hakkında ve gözlemlenebilen gerçekler hakkında.

Bu doğrultuda bir adım daha atınca, başladığımız yere –bir bilinçdışını varsaymak zorunda kalmamıza yol açan güçlüğü– geri döneriz.

Psikolojinin burada kendini trajikomik bir durumda bulduğunu görebiliriz: İsterim ama yapamam. Psikoloji saçmalıklara düşmemek için bilinçdışını kabul etmek zorundadır. Ama bunu kabul etmekle daha da büyük saçmalıklara düşer ve dehşet içinde geri kaçır. Yabani bir hayvandan kaçarken daha da büyük bir tehlikeyle karşılaşınca, geri dönüp yabani hayvana, daha küçük tehlikeye doğru koşan bir adam gibidir –ama ölümüne neyin neden olduğu gerçekten fark eder mi? Wundt bu görüşte, 19. yüzyıl başındaki gizemci doğa felsefesinin [*Naturphilosophie*] yansımasını buluyor. Onunla birlikte, Lange [1914, s. 251], bilinçdışı zihnin, özünde çelişkili bir kavram olduğunu kabul ediyor. Bilinçdışı, psikolojik olarak değil, fiziksel ve kimyasal olarak açıklanmalıdır, yoksa “gizemli etmenler”in, “hiçbir zaman doğrulanamayacak keyfî yapılar”ın bilime girmesine izin veririz.

Böylece yeniden Høffding'e dönüyoruz: Zihinsel bir akışın bazı bölük pörçük noktalarında, *ex nihilo* (yoktan var olup) kendisine birdenbire eşlik eden fizik-kimyasal bir akış bulunur. Lütfen, “parça”yı anlamaya ve bilimsel olarak yorumlamaya özen gösterin. Bu tartışma yöntembilimci için ne anlam taşır? Dolaysızca algılanan bilincin sınırını psikolojik olarak aşmalı ve sürdürme-

liyiz, ama bunu, kavramı duyumdan ayıracak şekilde yapmalıyız. Bilincin bilimi olarak psikoloji, ilke olarak olanaksızdır. Bilinçdışı zihnin bilimi olarak ise iki kat olanaksızdır. Sanki bu çemberden bir çıkış yolu, bir çözüm yoktur. Ama fizik de kendini tıpatıp aynı durumda bulur. Kabul edileceği üzere fiziksel akış, zihinsel akıştan öteye geçer, ama o da sınırsız ve boşluksuz değildir. Bunu ilke olarak kesiksiz ve sınırsız yapan, doğrudan deneyim değil, bilimdir. Bilim, gözü dışlayarak bu deneyimi genişletti. Psikolojinin görevi de budur.

Bu yüzden, yorum, psikoloji için yalnızca yakıcı bir gereklilik olmakla kalmaz, aynı zamanda da özgürleştirici ve özünde en verimli bilgi yöntemidir; kötü atlayıcılar için *salto mortale'ye* (ölüm atlayışına) dönüşen bir *salto vitale'dir* (yaşam atlayışıdır). Tıpkı fiziğin termometre felsefesine sahip olması gibi, psikoloji de donanım felsefesini geliştirmelidir. Uygulamada, psikolojideki iki kanat da yorumdan medet umar: Öznelci, sonuçta öznenin sözcüklerini kullanır, yani öznenin davranışı ve zihni, yorumlanmış davranıştır. Nesnelci de kaçınılmaz olarak yorum yapacaktır. Tepki kavramının kendisi, yorum gerekliliğini, anlam, bağlantı, ilişki gerekliliğini getirir. Gerçekte, *actio* ve *reactio* (etki ve tepki), köken olarak mekanikle ilgili kavramlardır –ikisi de gözlemlenmeli ve bir yasa çıkarsanmalıdır. Ama psikolojide ve fizyolojide tepki, uyarana eşit değildir. Bir anlam taşır, bir amaç güder, yani daha büyük bir bütünde belirli bir işlevi yerine getirir. Uyarıyla nitel olarak bağlantılıdır. Bütünün bir işlevi olarak tepkinin taşıdığı bu anlam, bu karşılıklı ilişki niteliği ise deneyimde verili değildir, çıkarımla bulunur. Daha kolay ve daha genel olarak ifade edersek: Davranışı, tepkilerden oluşan bir sistem olarak incelediğimizde, davranışsal edimleri (organların edimlerini) kendi başlarına incelemeyip bunları başka edimlerle –uyaranlarla– ilişkileri içinde inceleriz. Ama ilişki ve ilişkinin niteliği, anlamı, hiçbir zaman dolaysız algı konusu değildir, iki ayrışık akış arasındaki –uyaranlar ile tepkiler arasındaki– ilişki

ise hiç değildir. Şurası son derecede önemlidir: Tepki bir yanıttır. Bir yanıt, ancak, soruyla olan ilişkisinin niteliğine uygun olarak incelenebilir, çünkü yanıtın algıda değil, yorumda bulunan anlamı budur.

Herkesin tuttuğu yol budur.

Behterev, yaratıcı tepkeyi ayırt ediyor. Bir sorun, uyarandır ve yaratıcılık, buna karşı verilen tepkidir ya da simgesel bir tepkidir. Ama yaratıcılık ve simge kavramları deneysel değil, anlamsal kavramlardır: Bir tepke, yeni bir şeyler yaratacak şekilde bir uyararla ilişkili olduğu zaman yaratıcıdır; başka bir tepkenin yerine geçtiği zaman simgeseldir. Ama bir tepkenin simgesel ya da yaratıcı niteliğini göremeyiz.

Pavlov, özgürlük ve amaç tepkelerini, besin tepkesini ve savunma tepkesini birbirinden ayırır. Ama ne özgürlük ne de amaç gözle görülebilir; bunların, örneğin beslenme organları gibi bir organı da yoktur; bunlar birer işlev de değildir. Diğerleri gibi aynı hareketlerden oluşur. Savunma, özgürlük ve amaç –bunlar, bu tepkelerin anlamlarıdır.

Kornilov duygusal tepkileri, seçici, çağrışımsal tepkileri, tanıma tepkisini vb. ayırt ediyor. Yine bu da anlamlarına göre, yani uyarıcı ile yanıt arasındaki ilişkinin yorumuna dayanılarak yapılan bir sınıflandırmadır.

Watson, anlama dayalı benzer ayrımları kabul ederek, bugünlerde davranış psikoloğunun, salt mantık yürüterek, gizli bir düşünme sürecinin bulunduğu sonucuna ulaştığını açık açık söylüyor. Böylelikle, kendi yönteminin bilincine varıyor ve davranış psikoloğunun, salt davranış psikoloğu olması nedeniyle, doğrudan gözlemleyecek durumda bulunmadığı bir düşünme sürecinin varlığını kabul edemeyeceği ve düşünmeyi açığa çıkarmak için içgözleme başvurması gerektiği görüşünü savunan Titchener'i parlak bir biçimde çürütüyor. Watson, tıpkı ısı kavramını geliştirdiğimiz zaman termometrenin bizi duyuma bağlı olmaktan kur-

tarması gibi, düşünme kavramını, içgözlemdeki algısından ilke olarak yalıtıldığını göstermiştir. İşte bu yüzden şunu vurguluyor [1926, s. 301]:

Gün gelir de düşüncenin içsel doğasını bilimsel olarak incelemeyi başarırsak ... bunu çok büyük ölçüde bilimsel aygıtı borçlu olacağız.

Bununla birlikte, şimdi bile psikolog,

Çok da acıklı durumda değildir: Fizyologlar da çok kez nihai bulguları gözlemlemekle ve mantığa başvurmakla tatmin olurlar. ... Davranış psikolojisi yandaşı da düşünmeyle ilgili olarak, tamamen aynı pozisyonda kalması gerektiğini düşünür [a.y., s. 302].

Watson'a göre anlam da deneysel bir sorundur. Anlamı, düşünme aracılığıyla bize verilir buluruz.

Thorndike [1925] duygu, sonuç, ruh hâli ve kurnazlık tepkilerini ayırt ediyor. Yine [karşı karşıya kaldığımız şey] yorum.

Kısacası, bütün mesele nasıl –içgözlemle mi biyolojik işlevlerle mi vb. benzerlik kurularak– yorum yapılacağıdır. İşte bu yüzden, Koffka [1925, s. 10/13] şöyle demektedir haklıdır: Bilinç için hiçbir nesnel ölçüt yoktur, bir eylemin bilinçli mi değil mi olduğunu bilmeyiz, ama bunu hiç de umursamayız. Bununla birlikte, davranış öyledir ki, ona ait bilincin, eğer gerçekten varsa, şu ya da bu yapıya sahip olması gerekir. Bu nedenle davranış, aynen bilincin açıklandığı şekilde açıklanmalıdır. Ya da başka bir deyişle, çelişkisini vurgulayarak ifade edersek: Eğer herkes yalnızca tüm başkalarının gözlemlenebilen tepkilere sahip olsaydı, hiç kimse herhangi bir şey gözlemleyemezdi; yani bilimsel gözlem, gözle görülebilenin sınırlarını aşmaya ve onun gözlemlenemeyen anlamını aramaya dayanır. Haklıdır. Koffka [1924, s. 152/160] davranışçılığın, sırf gözlemlenebileni incelediği zaman, her bir uzvun hareketlerinin yönünü ve hızını, her bir salgı bezinin belirli bir uyarımdan ileri gelen salgısını bilme idealini güttüğü zaman, kısır kalmaya mahkûm olduğunu öne sürerken haklıydı. Öyle bir durumda, in-

celeme alanı, kasların ve bezlerin fizyolojisiyle sınırlı kalırdı. “Bu hayvan bir tehlikeden kaçıyor” betimlemesi, ne denli yetersiz olursa olsun, yine de hayvanın davranış özelliği olarak, bacaklarının değişik hızlarda hareketlerini, nefes, nabız vb. eğrilerini gösteren bir formülden bin kat daha iyidir.

Köhler [1917] herhangi bir içgözlem yapmadan kuyruksuz maymunlarda düşünmenin varlığını, hatta nesnel tepkileri yorumlama yöntemini kullanarak bu sürecin seyrini ve yapısını incelemekten uygulamada nasıl kanıtlayabileceğimizi gösterdi. Kornilov [1922] dolaylı yöntemi kullanarak farklı düşünce işlemlerinin enerji dengesini nasıl ölçebileceğimizi gösterdi: dinamoskobu termometre gibi kullandı. Wundt’un hatası, denetim ve düzeltme yapmak için aygıtları ve matematiksel yöntemi mekanik şekilde kullanmasında yatıyordu. Bunları, içgözlemi genişletmek, kendini ondan özgürleştirmek için kullanmak yerine, kendini ona bağlamak için kullandı. Wundt’un araştırmalarının çoğunda içgözlem aslında gereksizdi. Bu yalnızca başarısız deneyleri seçip ayırmak için gerekliydi. İlke olarak Kornilov’un kuramında bu tamamen gereksizdir. Ama psikoloji yine de kendi termometresini yaratmalıdır. Kornilov’un araştırması bunun yolunu gösteriyor.

Dar duyumsalcı dogma üzerine araştırmamızdan çıkan sonuçları, yine bizim göremediğimiz şeyleri karıncaların gördüğünü keşfetmemize düşünceyle birlikte yardımcı olan gözün faaliyeti hakkında Engels’in söylediklerine gönderme yaparak özetleyebiliriz.

Psikoloji, gereğinden uzun süre bilgi için çabalamak yerine deneyim için çabalamıştır. Şimdiki örnekte karıncaların görme duyusunu bilimsel olarak anlamak yerine, kimyasal ışın duyumuyla ilgili deneyimlerini onlarla paylaşmayı yeğlemiştir.

Bunları ayakta tutan yöntemsel omurgaya gelince, iki bilimsel sistem vardır. Yöntembilim her zaman belkemiğine, hayvan organizmasının iskeletine benzer. Salyangoz ve kaplumbağa gibi çok ilkel hayvanlar, iskeletini dışarıda taşır ve istiridye gibi iskeletin-

den ayrılabilir; geriye pek az farklılaşmış etli bir kısım kalır. Daha gelişkin hayvanlar ise iskeletini içeride taşır ve iç destek hâline getirir, her hareketinin dayanağı yapar. Psikolojide de düşük ve yüksek yöntembilimsel örgütlenme türlerini birbirinden ayırmamız gerekir.

Doğa bilimlerinin sahte görgülcülüğünü en iyi çürüten budur. Hiçbir şeyin bir kuramdan diğerine aktarılamayacağı ortaya çıkar. Görünüşe bakılırsa gerçek her zaman gerçektir. Farklı çıkış noktalarına ve farklı amaçlara karşın, bir ve aynı nesne (çocuk) ile bir ve aynı yöntem (nesnel gözlem), gerçekleri psikolojiden refleksolojiye aktarmayı mümkün kılmalıydı. Yalnızca aynı gerçeklerin yorumunda farklılık olurdu. Ne var ki Batlamyus'un ve Kopernik'in sistemleri de aynı gerçeklere dayanıyordu. [Ama] Ortaya çıktığı gibi, farklı bilgi ilkeleriyle elde edilen gerçekler, farklı gerçeklerdir.

Dolayısıyla biyogenetik ilkenin psikolojiye uygulanması hakkındaki tartışma, gerçekler hakkında bir tartışma değildir. Gerçekler tartışmasızdır ve iki grup gerçek vardır: Doğa bilimiyle saptandığı üzere, organizmanın yapısal gelişim sürecinde geçirdiği aşamaların yinelenmesi ve zihnin soyoluşsal (filogenetik) özellikleri ile bireyoluşsal (ontogenetik) özellikleri arasındaki tartışmasız benzerlik. Sonraki grup hakkında herhangi bir tartışmanın olmaması da özellikle önemlidir. Bu kurama karşı çıkan ve yöntembilimsel bir çözümleme uygulayan Koffka [1925, s. 32], bu yanlış kurama çıkış noktası oluşturan benzerliklerin hiç kuşkusuz var olduğunu kararlılıkla açıklıyor. Tartışma, bu benzerliklerin anlamıyla ilgilidir ve anlaşıldığı üzere, çocuk psikolojisi ilkeleri çözümlenmedikçe, çocukluk hakkında genel bir fikre, çocukluğun anlamı ve biyolojik niteliği hakkında bir anlayışa, çocuk gelişimi hakkında belirli bir kurama sahip olunmadıkça bir karara bağlanamaz. Benzerlikler bulmak oldukça kolaydır. Sorun, bunların nasıl arandığıdır. Erişkinlerin davranışlarında da böyle benzerlikler bulunabilir.

Burada iki tipik yanıla düşülebilir: Biri, Hall'un düştüğü yanılaştır, Thorndike ve Groos eleştirel çözümlemelerde bunu parlak bir biçimde açığa çıkarmışlardır. Diğerinde [Groos, 1904/1921, s. 7] haklı olarak öne sürüldüğüne göre, her türlü kıyaslamanın amacı ve karşılaştırmalı bilimin görevi yalnızca benzer özellikler arasında ayırım yapmak değil, daha önemlisi, benzerlik içinde farklılıklar aramaktır. Dolayısıyla, karşılaştırmalı psikoloji, insanı sırf bir hayvan olarak değil, daha da çok hayvan dışı bir varlık olarak anlamalıdır.

İlkenin olduğu gibi uygulanması, her yerde benzerlik aranmasına yol açmıştır. Doğru bir yöntem ve güvenle saptanmış gerçekler, eleştirisiz olarak uygulandığında, aşırı zorlama yorumlara ve çarpıtılmış gerçeklere götürmüştür. Çocuk oyunları gerçekten de geleneksel olarak uzak geçmişin birçok yansımasını korumuştur (ok-yay oyunları, halaylar). Hall'a göre bu, gelişimin hayvansı ve tarihöncesi aşamalarının yinelenmesi ve ifadesidir. Groos bunun, eleştirel yargı gücünden belirgin bir yoksunluğu gösterdiği kanısındadır. Kedi ve köpek korkusu, bu hayvanların henüz yabani olduğu zamanlardan kalan bir korku olmalıdır. Çocukların suyu sevmelerinin nedeni, sucul hayvanlardan gelişmiş olmamıza bağlanabilir. Bebeklerin kollarının otomatik hareketleri, suda yüzen atalarımızın hareketlerinin kalıntısı olmalıdır vb.

Sonuçta yanlışlık, çocuğun tüm davranışlarının bir yinelenme olarak yorumlanmasında ve benzerliği doğrulamak için, hangi gerçekleri yorumlamak, hangilerini yorumlamamak gerektiğini seçmek için herhangi bir ilkenin olmamasında yatıyor. Hayvanlarca yapılan oyunlar işte tam da bu şekilde açıklanamaz. "Hall'un teorisi, kaplan yavrusunun kurbanıyla oynamasını açıklayabilir mi?" diye soruyor Groos [1904/1921, s. 73]. Bu oyunun, geçmişteki soyoluşsal gelişimin yinelenmesi olarak anlaşılamayacağı açıktır. Bu oyun, kaplanın geçmişteki gelişiminin yinelenmesi olmayıp gelecekteki etkinliğini haber verir. Kaplanın geleceğiyle ilişkisi içinde, türünün geçmişinin ışığı altında değil, anlam

kazandığı durumun ışığı altında açıklanmalı ve anlaşılmalıdır. Türün geçmişi tamamen farklı bir anlamda kendini gösterir: Önceden belirlediği bireyin geleceği aracılığıyla, ama doğrudan doğruya değil ve yinelenme anlamında değil.

Gelelim gerçeklere: Bu sözde biyolojik kuram, tam da biyolojik açıdan, tam da başka evrim aşamalarındaki türdeş olgular dizisinde yer alan en yakın türdeş benzerine kıyasla savunulamaz görünüyor. Bir çocuğun oyunuyla bir kaplanın, yani bir yüksek memelinin oyununu karşılaştırdığımız ve yalnızca benzerliği değil, farklılığı da dikkate aldığımız zaman, kesinlikle bunların farklılığında yatan ortak biyolojik özü tüm açıklığıyla ortaya koyarız (kaplan, kaplanların av kovalamasını oynar; çocuk ise büyümüş hâlini; ikisi de gelecekteki yaşamı için gerekli işlevlerin alıştırmasını yapar –Groos’un kuramı). Ama ayrışık olguların görünüşteki tüm benzerliğine (suyla oynama – ikiyaşayışının suçul yaşantısı – insan) karşın, kuram biyolojik açıdan anlamsızdır.

Thorndike [1906], aynı biyolojik ilkelerin bireyoluştaki ve soyoluştaki yerlerinin farklı olduğunu söyleyerek, bu ezici kanıta bir eklemede bulunuyor. Nitekim bilinç, bireyoluştta çok erken belirirken, soyoluştta çok geç belirir. Öte yandan, cinsel dürtü, soyoluştta çok erken belirirken, bireyoluştta çok geç belirir. Stern [1927, s. 266-267], aynı kuramın oyuna uygulanmasını benzer düşünceler ortaya atarak eleştiriyor.

Blonski [1921] ise başka türden bir yanlış yapıyor. Embriyon gelişimi yasasını biyomekanik bakış açısından savunuyor –bunda da çok inandırıcı oluyor– ve böyle bir şey olmasaydı bunun garip kaçacağını gösteriyor. Yazar, bu iddiaya (“bunun gibi olabilir” savına) götüren düşünce akışının varsayımsal niteliğine (“çok kesin değil”) işaret ediyor, yani işleyen bir varsayımın yöntemsel açıdan mümkün olduğuna ilişkin savlar ileri sürüyor, ama sonra varsayımı sorgulamaya ve doğrulamaya girişmek yerine, Hall’un izinden giderek çocuk davranışını çok anlaşılır benzetmelere da-

yanarak açıklamaya başlıyor: Çocukların ağaçlara tırmanmasını, maymun yaşamının yinelenmesi olarak değil, ama ilkel insanların kayalar ve buzlar arasındaki yaşamının yinelenmesi olarak görüyor; duvar kâğıdını yırtıp sökme edimini, ağaç kabuklarını soyma ediminin soyaçekimsel bir izi sayıyor vb. Hepsinden daha dikkat çekici olan ise Blonski'yi aynen Hall'un vardığı sonuca – oyunun yadsınmasına– götüren yanlıştır. Groos ve Stern, tam da bireyoluş ile soyoluş arasında benzerlikler bulmanın en kolay olduğu noktada bu kuramın savunulamaz olduğunu göstermişlerdir. Sanki bilimsel bilginin yöntemsel yasalarının karşı konulmaz gücünü tersinden örnekler gibi, Blonski de yeni terimler aramıyor. Çocuğun etkinliğine bir “yeni terim” (oyun) eklemeye gerek görmüyor. Demek ki tuttuğu yöntembilimsel yolda ilkin bunun anlamını yitirmiş ve ardından, bu anlamı ifade eden terimden – övgüye değer bir tutarlılıkla– kaçınmıştır. Gerçekten de etkinlik, çocuğun davranışı, soyaçekimsel bir şeyse, “oyun” terimine yer yoktur. Bu etkinlik, Groos'un göstermiş olduğu gibi, kaplanın oyunuyla hiçbir ortak yön taşımaz. Blonski'nin “Bu terimden hoşlanmıyorum” şeklindeki beyanını, yöntembilimsel terimlerle, “Bu kavrama ilişkin anlayışımı ve kavramın anlamını yitirdim” diye çevirmek gerekir.

Ancak bu yolla, her bir ilkeyi nihai sonuçlarına kadar izleyerek, her bir kavramı varmaya çalıştığı uç biçime taşıyarak, her bir düşünüş çizgisini ta sonuna kadar soruşturarak, bazen de yazar adına tamamlayarak, araştırma konusu olgunun yöntem-bilimsel doğasını belirleyebiliriz. İşte bu yüzden, hizmet etmek üzere yaratıldığı, kaynaklandığı, geliştiği ve nihai anlatımına kavuşturulduğu bilimde körü körüne değil de bile bile kullanılan bir kavram, başka bir bilime aktarıldığında körleşir, hiçbir yere götürmez. Biyogenetik ilkenin, deneyin, matematiksel yöntemin doğa bilimlerinden böyle körü körüne aktarılması, psikolojide bilim görüntüsü yaratmasına karşın, aslında, incelenen gerçekler karşısında topyekûn bir iktidarsızlığı gizlemiştir.

Yine de bir bilime bu şekilde getirilen bir ilkenin anlamının çizdiği çember taslağını tamamlamak için, bu ilkenin sonraki yazgısını izleyeceğiz. İlkenin kısırlığını saptamakla, onu eleştirmekle, okul çocuklarının bile parmak bastığı acayip ve zorlama yorumlara işaret etmekle sorun bitmiyor. Başka bir deyişle, ilkenin tarihçesi, kendine ait olmayan alandan düpedüz kovulmasıyla, düpedüz reddedilmesiyle son bulmuyor. Ne de olsa yabancı ilkenin, olguların meydana getirdiği bir köprüyle, gerçekten de var olan benzerlikler yoluyla bilimimize nüfuz ettiğini hatırlıyoruz. Bunu kimse yadsınamamıştır. Bu ilke güçlenirken ve egemen olurken, sahte gücünün dayandığı olguların sayısı da arttı. Bunlar kısmen doğru kısmen de yanlıştı. Sırası gelince bu olguların eleştirisi, ilkenin kendisinin eleştirisi, daha başka yeni olguları da bilimin kapsama alanına çekiyor. Sorun olgularla sınırlı değildir: Eleştiri, çatışan olgulara bir açıklama getirmelidir. Kuramlar birbirini özümser ve bu temelde yeni bir ilkenin tekrar doğuşu gerçekleşir.

Yeni gelen, olguların ve yabancı kuramların baskısı altında çehresini değiştirir. Biyogenetik ilkesinde bunun aynısı meydana gelmiştir. Yeniden doğmuştur ve psikolojide kendini (yenilenme sürecinin henüz bitmediğinin bir işareti olarak) iki biçimde gösterir: (1) yeni Darwinizmin ve Thorndike okulunun savunduğu üzere, bireyin ve türün aynı yasalara tabi olduğunu saptayan –bu yüzden birçok örtüşmenin yanı sıra birçok örtüşmezlik de bulunan– bir yarar teorisi olarak. Erken aşamalarında tür için yararlı olan her şey birey için de yararlı değildir; (2) psikolojide Koffka ile Dewey okulunun, felsefe tarihinde ise Spengler’in savunduğu bir eşzamanlama kuramı olarak. Bu, tüm gelişimsel süreçlerin bazı genel aşamalarının, bazı ardışık biçimlerinin ortak olduğunu –basitten karmaşığa ve düşükten yükseğe giden düzeylerin bulunduğunu– savunan bir kuramdır.

Bu sonuçlardan herhangi birini doğru sonuç olarak görmüyoruz. Genel olarak sorunu temelden incelemenin hâlâ çok uza-

ğında bulunuyoruz. Bilimsel bir bünyenin yabancı, sokuşturulan bir nesneye kendiliğinden gösterdiği kör tepkinin dinamiğini izlemek bizim için önemlidir. Patolojiden yola çıkarak norma ulaşmak ve farklı bileşen kısımların –bilim organlarının– normal işlevlerini açıklığa kavuşturmak için, enfeksiyon türüyle ilişkili bilimsel enflamasyon biçimlerini izlemek bizim için önemlidir. Bizi başka yöne saptırıyor gibi görünen çözümlemelerimizin amacı ve anlamı budur, ama bundan hiç söz etmesek bile sürekli olarak günümüzün psikolojisini, (Spinoza'nın etkisiyle) ağır hasta bir kişiye benzetiyoruz. Bu bakış açısıyla ilgili olarak vardığımız son olumlu yargıyı, çözümlememizin sonucunu dile getirmek istersek, bunu şöyle belirlememiz gerekir: Önce –bilinçdışının çözülmesine dayanarak– enfeksiyonun niteliğini, etkisini ve yayılma tarzını, bunun ardından yabancı fikrin nüfuz etmesini, organizmaya ege-men olmasını, organizmanın işlevlerinin bozulmasını inceledik; şimdi –biyogenezin (biyolojik oluşumun) çözülmesine dayanarak– organizmanın karşı hamlesini, enfeksiyonla savaşını, yabancı cismi çözmeye, atmaya, etkisizleştirmeye, özümlemeye, bozmaya, bulaşma karşıtı kuvvetleri seferber etmeye yönelik dinamik eğilimini inceleme olanağına kavuştuk. Tıbbi terimlerle devam edersek, antikorların oluşmasını ve bağışıklık gelişmesini inceledik. Geriye üçüncü ve son adım kalıyor: Hastalık olgularını tepkilerden, sağlıklıyı hastalıklıdan, enfeksiyon sürecini iyileşme sürecinden ayırt etmek. Üçüncü ve son bilimsel terminoloji çözümlemesinde bunu yapacağız. Sonra, doğrudan doğruya hastamızın tanısını ve gidişini anlatmaya –şimdiki krizin doğasına, anlamına ve akıbetine– geçeceğiz.

BİLİMSEL DİL ÜSTÜNE

Psikolojinin çağdaş durumu ve geçirdiği bunalımın boyutları hakkında nesnel ve açık seçik bir fikir edinmek istenirse, psikoloji dilini, yani psikoloğun kavramlarını ve terimlerini, söz dağarcığını ve üslubunu incelemek yeterli olur. Dil, özellikle bilimsel dil, bir düşünce aracıdır, bir çözümleme aracıdır ve bir bilimin, kendi işlemlerinin niteliğini anlamak için hangi araçlardan yararlandığını incelemek yeterlidir. Dilin olağanüstü bir rol oynadığı matematik şöyle dursun, çağdaş fiziğin, kimyanın ve fizyolojinin çok gelişmiş ve kesin dili, bilimin gelişim sürecinde ve hiç de kendiliğinden değil ama geleneğin, eleştirinin, bilimsel derneklerce ve kongrelerce sergilenen dolaysız terimbilimsel (terminolojik) yaratıcılığın etkisi altında bilinçli olarak geliştirildi ve yetkinleştirildi. Çağdaşlığın psikolojik dili her şeyden önce terimbilimsel açıdan yetersizdir: Bunun anlamı, psikolojinin henüz kendi diline sahip olmadığıdır. Bu dilin sözlüğünde üç türlü sözcükten oluşan bir yığınla karşılaşırız: (1) belirsiz, muğlak anlamlı, pratik yaşama uyarlanmış olan gündelik dilin sözcükleri (Lazurski, yetiler psikolojisine karşı bu eleştiriye yöneltmiştir; bunun, daha çok görgül psikolojinin dili ve özellikle Lazurski'nin kendi dili için doğru olduğunu gösterdim). Tüm çevirmenlerin denek taşı –gündelik yaşama özgü pratik dilin tüm o mecazi niteliğini ve kesinlikten uzaklığını anlamak için görme duyusunu (duyumu)– anımsamak yeter de artar; (2) felsefi dilin sözcükleri. Önceki anlamıyla bağı-

nı yitirmiş olduğu, çeşitli felsefe okulları arasındaki mücadelenin sonucu olarak belirsiz anlam taşıdığı ve alabildiğine soyut olduğu için, bu tür sözcükler de psikologların dilini kirletiyor. Lalande [1923], bunu, psikolojideki belirsizliğin ve açıklıktan yoksunluğun ana kaynağı olarak görüyor. Bu dilin kinayeleri, düşünce muğlaklığını teşvik ediyor. Bu mecazlar, açıklama aracı olarak değerlidir ama formül olarak tehlikelidir. Bu aynı zamanda da –izm soneki yoluyla zihinsel olguların, işlevlerin, sistemlerin ve kuramların kişileştirilmesine, bunların arasında küçük mitolojik dramlar icat edilmesine yol açar; (3) son olarak, temsili bir anlamda kullanılan ve aldatmaya hizmet ettiği apaçık olan, doğa bilimlerine ait sözcükler ve anlatım tarzları. Psikolog enerjiyi, kuvveti, hatta yoğunluğu tartışırken ya da uyarılmadan vb. söz ederken, bilimsel olmayan bir kavramı her zaman bilimsel bir sözcükle örtüyor ve böylelikle ya aldatmacada bulunuyor ya da kesin yabancı terimin sağladığı sergilemeyle, o kavramın kesinlikten uzak niteliğinin altını bir kez daha çizmiş oluyor.

Lalande [1923, s. 52], dilin belirsizliğinin, sözcük dağarcığına bağlı olduğu kadar sözdizimine de bağlı olduğunu haklı olarak belirtiyor. Psikolojik ifadeyi kurarken karşılaştığımız mitolojik dramlar sözlüktekilerden daha az değerlidir. Bir bilimin anlatım üslubunun, ifade şeklinin taşıdığı önemin de bundan aşağı kalmadığını eklemek isterim. Kısacası, bir dilin tüm öğeleri, tüm işlevleri, bunlardan yararlanan bilimin bulunduğu gelişme aşamasının izlerini taşır ve yaptığı çalışmaların niteliğini belirler.

Psikologların, kullandıkları dilin karma niteliğini, kesinlikten yoksunluğunu ve mitolojik niteliğini fark etmediklerini düşünmek yanlış olur. Terimbilim sorununa şöyle ya da böyle parmak basmamış bir yazar bulmak zordur. Gerçekte psikologlar, bilim deneyimin kendisini iletmek istediğinde, yani bilimin dili, sanatçının sözüne eşit bir görev üstlendiğinde, ince ayrımlarla dolu, çok güç sezilen şeyleri betimleme, çözümleme ve inceleme iddiasında bulunmuşlar, benzersiz zihinsel deneyimi, yalnızca bir kez

meydana gelen kendine özgü olguları iletme çabasına girişmişlerdir. Bu nedenle, psikologlar, psikolojinin büyük romancılardan öğrenilmesini salık vermişler, kendileri has izlenimci edebiyatın dilini konuşmuşlar, hatta aralarındaki en iyi, en parlak üslupçular kesin bir dil yaratamadıkları için, yazılarını mecazi-dışavurumcu bir tarzda kaleme almışlardır. İmalarda bulunmuşlar, taslaklar sunmuşlar, betimlemeler kullanmışlar, ama olanı olduğu gibi kaydetmemişlerdir. James, Lipps ve Binet bu duruma örnektir.

Cenevre’de düzenlenen 6. Uluslararası Psikologlar Kongresi bu sorunu gündemine aldı ve konuyla ilgili –biri Baldwin’e, diğeri Claparède’e ait– iki bildirinin sunulmasını sağladı. Ama Claparède 40 laboratuvar terimini tanımlamaya çalışsa da, dilbilimsel olanaklara ilişkin kurallar koymaktan fazlasını yapmadı. Baldwin’in İngiltere’de yayınladığı sözlük ve Fransa’da yayınlanan teknik-eleştirel felsefe sözlüğü çok daha fazlasını başarmıştır; ama buna rağmen durum yıldan yıla kötüleşiyor ve yeni bir kitabı yukarıda değinilen sözlüklerin yardımıyla okumak olanaksızdır. Bu bilgileri aldığım ansiklopedi, terimlere sağlamlık ve istikrar kazandırmayı görevlerinden biri olarak görüyor, ama terimler için yeni bir sistem getirirken yeni bir istikrarsızlığa zemin hazırlıyor [Dumas, 1923]. Dil, bilimin geçirdiği moleküler denebilecek değişiklikleri açığa çıkarır. Şekillenen içsel süreçleri –gelişim, düzeltme ve büyüme eğilimlerini– yansıtır. Bu nedenle dildeki sıkıntılı durumun, bilimde sıkıntılı bir durumu yansıttığını farz edebiliriz. Bu ilişkinin özüyle daha fazla uğraşmayacağız. Psikolojideki çağdaş terimbilimsel değişikliklerin çözümlenmesi için bunu çıkış noktamız olarak alacağız. Belki bunlarda, bilimin bugününü ve gelecekteki yazgısını okuyabileceğiz. İlkönce, bilim diline temel bir önem vermekten kaçınma yolunu tutan ve böylesi tartışmaları kısır söz dalaşı sayan yazarlarla başlayalım. Nitekim Çelpanov [1925], öznel terimbiliminin yerine nesnel bir terimbilim koyma girişimini gülünç bir iddia, düpedüz saçmalık olarak görüyor. Hayvan psikologları (Beer, Bethe, Von Uexküll), “göz”

yerine “fotoreseptör”, “burun” yerine “stiboreseptör”, “duyu organı” yerine “reseptör” vb. demişlerdir. [Çelpanov, 1925].

Çelpanov, davranışçılığın yürüttüğü tüm düzeltim çabasını bir sözcük oyununa indirgemekten kendini alamaz. Watson’ın yazılarında “duyum” ya da “fikir” sözcüğünün yerini “tepki” sözcüğünün aldığını öne sürer. Sıradan psikoloji ile davranışçı psikoloji arasındaki farkı okura göstermek için, bu yeni anlatım tarzından örnekler verir:

Sıradan psikolojide şöyle denir: “Birinin görme sınırı, birbiri tamamlayan bir ışık dalgası karışımıyla uyarıldığı zaman, o kişi beyaz rengin bilincine varır.” Watson’a göre ise bu durumda şöyle dememiz gerekir: “Kişi bu uyarıma, sanki beyaz bir renkmış gibi tepki verir.”

Yazarın muzaffer bir edayla vardığı sonuç, kullanılan sözcüklerle konunun değişmediğidir. Bütün fark sözcüklerdedir. Bu gerçekten doğru mudur? Çelpanov türü bir psikolog için kesinlikle doğrudur. Ne sorgulayan ne de yeni bir şey keşfeden biri, araştırmacıların niçin yeni olgular için yeni terimler ürettiğini anlayamaz. Olgular hakkında kendine ait bir görüşü olmayan ve Spinoza’yı, Husserl’i, Marx’ı ve Platon’u ayırım yapmaksızın kabul eden biri için, sözcüklerde esaslı bir değişiklik boş bir iddiadır. Batı Avrupa’daki tüm okulları, tüm akımları –ortaya çıkış sırasına göre– yamacı (eklektik) bir anlayışla özümseyen biri, belirsiz, tanımlanmamış, düzleyici, gündelik dile –sıradan psikolojide söylendiği gibisine– ihtiyaç duyar. Psikolojiyi yalnızca ders kitabı biçiminde kavrayan biri için, gündelik dili korumak bir ölüm kalem meselesidir ve bir sürü görgülcü psikolog bu tipten olduğu için, beyaz renk bilincinin başkaca bir eleştiriye gerek duymayan basit bir gerçekten ibaret sayıldığı bu karma ve rengârenk jargonla (dille) konuşur.

Çelpanov’a göre bu bir kapristir, bir tuhafıktır. Peki ama bu tuhafılık niçin böylesine düzenli görülür? Esaslı bir şeyler içermez mi? Watson, Pavlov, Behterev, Kornilov, Bethe ve Von Uexkull

(Çelpanov'un listesi herhangi bir bilim alanında istenildiği kadar uzatılabilir), Kohler, Koffka, başkaları ve daha başkaları, bu tuhaflığı göstermişlerdir. Demek ki yeni bir terimbilim üretme eğilimi nesnel bir gereklilik içermektedir.

Bir gerçeğe atıfta bulunan sözcüğün aynı zamanda o gerçeğin bir felsefesini, kuramını, sistemini sunduğunu peşinen söyleyebiliriz. "Renk bilinci" dediğim zaman, belirli türden bilimsel çağrışımlara sahibimdir, olguyu belirli bir görüngüler dizisinin parçası olarak görür, gerçeğe belirli bir anlam yüklerim. "Beyaza verilen tepki" dediğim zaman, her şey tamamen farklı olur. Ama Çelpanov, bunun bir sözcük sorunu olduğunu iddia ediyor. Ona göre, "terimlerde reform gerekli değildir" savı, "psikolojide reform gerekli değildir" savından çıkan sonucu oluşturuyor. Çelpanov'un çelişkilerde bocalıyor olması ne gam: Bir yanda Watson yalnızca sözcükleri değiştiriyor; öte yanda davranışçılık psikolojiyi çarpıtıyor, diyor. Oysa iki şeyden biri geçerlidir: Ya Watson sözcüklerle oynuyor –o zaman davranışçılık en masum şeydir, Çelpanov'un kendi kendine güven vermek için söylemekten hoşlandığı gibi, eğlenceli bir şakadır; ya da sözcük değişikliğinin arkasında, özdeki bir değişiklik gizleniyordur –o zaman sözcük değişikliği hiç de öyle eğlence konusu değildir. Bir devrim –hem siyasette hem de bilimde– her zaman şeylerin eski adlarını silip atar.

Ama şimdi, yeni sözcüklerin önemini gerçekten de anlayan başka yazarlara geçelim. Yeni gerçeklerin ve yeni bir bakış açısının yeni sözcükleri gerekli kıldığı onların gözünde açıktır. Bu türden psikologlar iki gruba ayrılır. Bazıları, eski sözcüklerle yeni sözcükleri fütursuzca harmanlayan ve bu işlemi bir tür bengi (ebedi) yasa olarak gören su katılmamış seçmeci (eklektik) kişilerdir; diğerleri ise zorunluluğun doğurduğu karma dille konuşur. Birbiriyle çekişen tarafların herhangi birinin safında yer almaz ve birleşik bir dil için, kendi dilini yaratmak için uğraşır.

Thorndike gibi açık sözlü seçmecilerin huy, hüner, eylem için, nesnel ve öznel için "tepki" terimini aynı şekilde kullandıklarını

görmüştük. Thorndike, incelenen gerçeklerin doğası ve bunları araştırma ilkeleri sorununu çözemediği için, hem öznel hem de nesnel terimleri anlamlarından basitçe yoksun bırakmakla yetiniyor. “Uyaran-tepki”, onun gözünde, olguları tanımlamanın kullanışlı bir yolundan ibarettir. Pillsbury [1917, s. 4-14] gibi başkaları, seçmeciliği ilke ediniyor: Genel bir yöntem ve bakış açısı hakkındaki tartışmalar, teknik zihniyetli psikolog için ilgi çekicidir. O, duyumu ve algıyı yapısalcıların terimleriyle, her türden eylemi ise davranışçıların terimleriyle açıklar. Kendisi işlevselciğe eğilimlidir. Farklı terimler uyumsuzluklara yol açar, ama o, birçok okulun terimlerini kullanmayı bir tek özgül okulun terimlerini kullanmaya yeğliyor. Buna tam uygun olarak, psikolojinin ana izleğini açıklarken, belirli tanımlar vermek yerine gündelik yaşamdan örneklemelere, belirsiz sözcüklere başvuruyor. Zihin, bilinç ya da davranış bilimi olarak psikolojinin üç tanımını verdikten sonra, zihinsel yaşamın betimlenmesinde bunların pekâlâ göz ardı edilebileceği sonucuna varıyor. Yazarımızın terimbilimini umursamaması da çok doğaldır. Koffka [1925] ve başkaları, eski ve yeni terimlerin temel bir bireşimini (sentezini) gerçekleştirmeye çalışıyorlar. Sözcüğün, tanımladığı gerçeğe dair bir kuram olduğunu çok iyi anlıyorlar ve bu nedenle, iki terim sisteminin ardında iki kavram sistemi görüyorlar. Davranışın iki yüzü vardır –biri, doğabilimsel gözlemle incelenen yüzü, diğeryse deneyimlenmesi gereken yüzüdür; birincilere işlevsel kavramlar, ikincilere ise betimleyici kavramlar karşılık gelir. İşlevsel nesnel kavramlar ve terimler doğabilimsel kategoriye aittir, görüngüsel betimleyici kavramlar ve terimler ise buna (davranışa) kesinlikle yabancıdır. Şu ya da bu tür kavram için ayrı sözcüklere her zaman sahip olmayan dil, bu gerçeği sıklıkla karartır, çünkü gündelik dil, bilimsel dil değildir.

Amerikalıların değeri, hayvan psikolojisinde öznel anekdotlarla (davranış öyküleriyle) mücadele etmelerinde yatar. Ama biz, hayvan davranışını tanımlarken betimleyici kavramlar kullan-

maktan korkmayacağız. Amerikalılar ölçüyü kaçırmıştır, gereğinden çok nesneldirler. Yine oldukça dikkate değer bir şey şudur: İçsel dokusuyla derinlemesine ikici olan, aşağıda gösterileceği üzere, şu anda tüm krizin ve akıbetinin belirleyicisi durumundaki iki çelişkili eğilimi yansıtan ve birleştiren Geştalt (bütünsel kavrayış) kuramı, ilke olarak bu ikili dili sonsuza kadar koruma arzusundadır, çünkü davranışın ikili doğasından yola çıkmaktadır. Oysaki bilimler, doğada yakından ilişkili olan şeyleri değil, kavramsal olarak türdeş ve benzer olan şeyleri inceler. İki farklı yöntem, iki farklı açıklayıcı ilke vb. gerektirdiği besbelli olan mutlak farklı iki olgu türünü inceleyen tek bir bilim nasıl mümkün olabilir? Ne de olsa bir bilimin birliğini, işlediği konuya yönelik bakış açısının tekliği güvenceye alır. Öyleyse, nasıl olur da iki bakış açısına sahip bir bilim kurabiliriz? Yine burada da terimlerdeki çelişki, ilkelerdeki çelişkiye denk düşüyor.

Çoğunlukla Rus psikologların oluşturduğu, çeşitli terimler kullanan ama bunu, bir geçiş döneminin özelliği sayan başka bir grupta durum biraz daha farklıdır. Bir psikoloğun deyişiyle, bu “demi-saison” [mevsim geçişi –çev.], aynı anda hem sıcak hem de hafif, bir kürklü paltoyla bir yazlık elbisenin özelliklerini birleştiren giysiler gerektirir. Böylece Blonski, incelediğimiz olguları nasıl adlandırdığımızın değil, nasıl anladığımızın önemli olduğunu savunuyor. Konuşmamız için sıradan sözcük dağarcığını kullanırız, ama bu sıradan sözcüklere 20. yüzyıl bilimine denk düşen bir içerik yükleriz. “Köpek kızgın” ifadesinden kaçınmamız önemli değildir. Önemli olan, bu ifadenin açıklama değil, sorun olmasıdır [Blonski, 1925]. Doğrusu bu, eski terimbiliminin tümünden mahkûm edilmesini gerektirir: Çünkü orada bu ifade, açıklamadır. Ama bu ifade, sıradan sözcük dağarcığıyla değil, uygun bir şekilde dile getirilmelidir. Onu bilimsel bir sorun hâline getirmek için gereken asıl şey budur. Blonski’nin terimbilim bilgiçleri dediği bu kişiler, ifadenin, bilim tarihince kazandırılan bir içeriği gizlediğini Blonski’den daha iyi takdir ediyorlar. Ne var ki birçoğu,

Blonski'nin yaptığı gibi iki dilden yararlanıyor ve bunu bir ilke sorunu saymıyor. Kornilov'un tuttuğu yol budur, Pavlov'u tekrarlayarak benim yaptığım da budur: Bunlara zihinsel ya da yüksek sinirsel [süreçler] deyip dememem neyi değiştirir? Ama zaten bu örnekler, bu türden iki dilliliğin sınırlarını gösteriyor. Bizatihi bu sınırlar, seçmecilere (yamacılara) ilişkin tüm çözümlememizin gösterdiklerini yine en açık şekilde ortaya seriyor: İki dillilik, ikili düşüncenin dışı vuran işaretidir. İkili şeyleri ilettiğiniz ya da şeyleri ikili ışık altında dile getirdiğiniz sürece, iki dilde konuşabilirsiniz. O zaman bunlara ne ad verdiğinizin gerçekten bir önemi kalmaz.

Öyleyse özetleyelim: Görgülcülere göre, söylenen şeyler ile sevdiğiniz şeyleri –bugün Kilise babalarını, yarın Marx'ı– uzlaştırmak için gündelik, kesin olmayan, bulanık, muğlak, belirsiz bir dile sahip olmak zorunludur. Onlar, olgunun doğasına ilişkin açık bir felsefi nitelendirme sağlamadığı gibi, basitçe açık bir tanımlama da sunmayan sözcüklere gereksinim duyarlar, çünkü görgülcüler, inceledikleri konu hakkında açık bir anlayış ve kavrayış sahibi değildirler. Seçmeciler, yani hem ilke gereği seçmeci olanlar hem de sırf o an için seçmeciliğe bağlananlar, seçmeci bir bakış açısını savundukları sürece iki dile gereksinim duyarlar. Ama bu bakış açısını terk ettikleri ve yeni keşfedilmiş bir gerçeği adlandırmaya, betimlemeye ya da bir konu hakkında kendi bakış açılarını açıklamaya giriştikleri anda, dile ya da sözcüğe yönelik kayıtsızlıktan sıyrılırlar. Yeni bir buluş yapan Kornilov [1922], bu olguyu dâhil ettiği tüm alanı psikolojinin bir parçası olmaktan çıkarıp bağımsız bir bilim –reaktoloji– hâline getirmeye dünden hazırdır. Başka bir yerde Kornilov, tepke (refleks) ile tepkiyi (reaksiyonu) karşılaştırıyor ve bu iki terim arasında esaslı bir fark görüyor. Bunları bütünüyle farklı felsefeler ve yöntembilimlere dayandırıyor. Tepki, onun gözünde biyolojik bir kavram, tepke ise kesinlikle fizyolojik bir kavramdır. Tepke yalnızca nesneldir, tepki ise öznel nesneldir. Niçin bir olguyu tepke diye adlandırdı-

gımızda belli bir anlam, tepki diye adlandırdığımızda ise başka bir anlam kazandığını bu durum açıklar. Besbelli ki olgulara nasıl atıfta bulunduğumuz fark ediyor ve bir araştırmayla ya da felsefeyle desteklendiği zaman bilgiçliğin dayanağı vardır. Yanlış bir söz, yanlış anlayışı çağrıştırır. Blonski'nin çalışmaları ile Jameson'ın [1925] psikoloji özeti –bilimde yüzeyselliğin ve seçmeciliğin bu tipik örneği– arasında örtüşme olduğunu fark etmesi boşuna değildir. Şcelovanov'un [1929] haklı olarak işaret ettiği gibi, terimi bulmak soruşturmanın başlangıç noktası değil de son noktası olduğu içindir ki, “köpek kızgın” ifadesini sorun olarak görmek yanlıştır. Şu ya da bu tepki karmaşasından söz ederken psikolojik bir terim kullanıldığı anda, ondan sonraki tüm çözümleme çabaları son bulur. Eğer Blonski seçmeci tavrını Kornilov gibi terk etseydi ve araştırmının ya da ilkenin değerini kabul etseydi, bunu saptardı. Bir tek psikolog yoktur ki bununla karşılaşmasın. “Terimbilimsel Devrimler”in Çelpanov gibi alaycı bir gözlemcisi bile birdenbire hayret verici bir bilgiç oluveriyor: “Reaktoloji” ismine itiraz ediyor. Çehov'un lise öğretmenlerinden birinin bilgiçliğiyle, bu terimin ilkönce kökenbilimsel (etimolojik) olarak, ikincisi kuramsal olarak yanlış anlamaya neden olduğunu vaaz ediyor. Yazar, kendinden emin bir edayla, bu sözcüğün kökenbilimsel açıdan bütünüyle yanlış olduğunu –“reaktiyoloji” [reaktsiologija] dememiz gerektiğini– ilan ediyor. Bu elbette dilbilimsel cahilliğin uç noktasıdır ve terimlerin uluslararası (Latince-Grekçe) temeline ilişkin 6. Kongre'nin terimbilimsel ilkelerinin alenen çiğnenmesidir. Açıktır ki Kornilov bu terimi yerli “reaktsiya” sözcüğünden değil, “reactio” sözcüğünden türetti ve öyle yapmakta kesinlikle haklıydı. Çelpanov'un “reaktiyoloji” sözcüğünü Fransızcaya, Almancaya vb. nasıl çevireceğini merak etmemek elde değil. Ama hepsi bu kadar da değil. Bununla ilgili başka bir şey daha var: Çelpanov, Kornilov'un psikolojik görüşler sistemine bu terimin uygun düşmediğini ilan ediyor. Ama konuyu dağıtmayalım. Önemli olan, bir terimin anlamının, bir görüşler sisteminin içinde kabul edil-

mesidir. Görülüyor ki belirli bir şekilde anlaşıldığında refleksoloji bile varlık nedenine sahiptir.

Bu ufak tefek konuların, çok açık biçimde kafa karıştırıcı, çelişkili, yanlış olmaları vb. nedeniyle hiç önem taşımadıkları sanılmasın. Burada, bilimsel ve uygulamadaki bakış açıları arasında bir fark vardır. Münsterberg'in açıkladığı üzere, bahçıvan lalelerini sever ve yabancı otlardan nefret eder, ama tanımlama ve açıklama yapan bitkibilimci, hiçbirine sevgi ya da nefret beslemez ve kendi bakış açısının temelinde, sevgi ya da nefret besleyemez. İnsan bilimi için, diyor Münsterberg, aptallık en az bilgelik kadar ilgiye değer. Salt olgular zincirinde bir halka olarak var olma iddiasındaki malzemenin şöyle ya da böyle olması fark etmez. Nedensel olgular zincirinde bir halka olarak bu gerçek –yani, kendi konumuna dokunmadığı sürece terimbilimini hiç umursamayan seçmeci psikolog için terimbiliminin aniden ivedi bir sorun olup çıkması– değerli bir yöntembilimsel gerçektir. Aynı yolu tutan başka seçmecilerin (yamacıların) Kornilov'la aynı sonuca varması gerçeği kadar değerlidir: Ne koşullu tepkeler ne de bağıntılı tepkeler yeterince açık ve anlaşılır görünüyor. Tepkiler (reaksiyonlar), yeni psikolojinin temelidir ve Pavlov'un, Behterev'in, Watson'ın geliştirdikleri tüm psikolojiye, ne refleksoloji ne de davranışçılık adı verilir, ama “tepki psikolojisi”, yani reaktoloji denir. Varsın seçmeciler özgül bir şey hakkında zıt sonuçlara ulaşsınlar. Kullandıkları yöntem, sonuçlarına ulaşmada izledikleri süreç onları hâlâ birbirine bağlamaktadır.

Bütün refleksologlarda –hem araştırmacılarda hem kuramcılarda– aynı düzenliliğe rastlıyoruz. Watson, “bilinç”, “içerik”, “içgözlemle doğrulama”, “imgesellik” vb. sözcüklerini kullanmadan bir psikoloji ders kitabı yazabileceğimiz kanısındadır. Ve onun gözünde bu, terimbilimsel bir sorun değil, ilke sorunudur: Tıpkı kimyacının simya dilini kullanamaması, gökbilimcinin de yıldız falı dilini kullanamaması gibi. Bunu özgül bir durumun yardımıyla parlak bir şekilde açıklıyor: Görsel bir tepki ile görsel

bir imge arasındaki farkı son derecede önemli sayıyor, çünkü bunun arkasında, tutarlı bir tekçilik ile tutarlı bir ikicilik arasındaki fark yatıyor [1914, s. 16-20]. Onun gözünde bir sözcük, felsefenin bir gerçeği kavradığı dokunaçtır. Bilinç açısından kaleme alınan sayısız cildin değeri ne olursa olsun, bunlar ancak nesnel dile çevrilerek belirli kılınabilir ve meramlarını anlatabilir. Çünkü Watson'a göre bilinç vb., tanımlanmamış anlatımlardan başka bir şey değildir. Ve yeni ders kitabı, popüler kuramlarla ve terimlerle bağlarını koparır. Watson, yeni psikolojinin savları açık seçikliğini korumazsa, bu psikolojinin tüm çerçevesinin çarpık bir hâl alacağını, bulanıklaşacağını, sahici anlamını yitireceğini öne sürerek, (akımın tümüne zarar veren) "içtenlikle benimsenmemiş davranış psikolojisi"ni mahkûm ediyor. İşlevsel psikoloji, böyle bir gönülsüzlük nedeniyle yok olmuştur. Davranışçılık bir geleceğe sahip olmak istiyorsa, bilinç kavramından tamamen kopmalıdır. Ne var ki davranışçılığın başat psikoloji sistemi mi olacağı, yoksa sırf yöntemsel bir yaklaşım olarak mı kalacağı konusunda şimdiye kadar bir karara varılmamıştır. İşte bu nedenle Watson [1926] da sıklıkla sağduyu yöntemini kendi araştırmalarının temeli olarak kullanıyor. Felsefeden özgürleşmeye uğraşırken, "ortalama insan"ın bakış açısına sürükleniyor, bundan anladığı ise insan davranışının temel özelliği değil, ortalama Amerikalı iş insanının sağduyusudur. Onun kanısına göre ortalama insan, davranışçılığı kucaklamalıdır. Sıradan yaşam ona bu şekilde hareket etmeyi öğretmiştir. Sonuç olarak, davranış bilimini ele alırken, bir yöntem değişikliği ya da konuda herhangi bir değişiklik hissetmeyecektir [a.y.]. Bu [bakış açısı], tüm davranışçılık hakkındaki yargıyı içeriyor. Bilimsel inceleme, konuda (yani kavramların ele alınışında) ve yöntemde mutlaka değişiklik yapılmasını gerektirir. Ama bu psikologlar, davranışın kendisini gündelik anlamıyla kavlıyorlar ve önerdikleri savlarda, yaptıkları betimlemelerde üstünkörü bir değerlendirme tarzı sırtıyor. Bu nedenle, gündelik anlayış ile üstünkörü anlayış

arasındaki sınırı, ne içtenlikle benimsenmiş ne de yarı-gönüllü davranışçılık –üslupta olsun dilde olsun, ilkede olsun yöntemde olsun– hiçbir zaman çizemeyecektir. Davranışçılar kendilerini dilde “simya”dan kurtardıktan sonra, bunu terimbilimsel olmayan gündelik konuşmayla kirletmişlerdir. Bu da onları Çelpanov’a yaklaştırıyor: Bütün fark, kültürsüz Amerikalının ya da Rusun yaşam tarzına bağlanabilir. Yeni psikolojinin kaba bir psikoloji olduğu yolundaki kınama, bu nedenle kısmen haklıdır.

Amerikalılarda dilin bu belirsizliği, Blonski’nin bilgiçlikten kaçınma olarak gördüğü belirsizlik, Pavlov’un [1928/1963, s. 213-214] gözünde bir kusurdur. Pavlov’a göre bu,

yapılanların başarısını engelleyen, ama er ya da geç giderileceğinden hiç kuşku duymadığım vahim bir kusurdur. Hayvanların davranışına ilişkin temelinde nesnel bu çalışmada, psikolojik kavramların ve sınıflandırmaların kullanılmasından söz ediyorum. Kullandıkları karmaşık yöntemlerin rastlantısal ve koşullu niteliğinin, iyi planlanmış bir temele dayandırmadan vardıkları sonuçların bölük pörçük ve sistemsiz niteliğinin nedeni burada yatıyor.

Dilin bilimsel araştırmadaki rolü ve işlevi bundan daha açık seçik anlatılamazdı. Pavlov’un tüm başarısı da her şeyden önce dilindeki muazzam tutarlılıktan dolayıdır. Araştırmaları, tükürük salgı bezlerinin işlevselliğine ilişkin bir açıklama olmaktan çok, yüksek sinirsel etkinliğe ve hayvan davranışına ilişkin bir kurama yol açıtıysa, bunun tek nedeni Pavlov’un, tükürük salgısına dair incelemeyi muazzam derecede yüksek bir kuramsal düzeye yükseltmesi ve bilimin temelinde yatan saydam bir kavramlar sistemi yaratmasıydı. Pavlov’un yöntemsel sorunlardaki ilkeli duruşuna hayran kalmamak elde değildir. Kitabı, bizi, araştırmalarının laboratuvarıyla tanıştırır ve bize, bilimsel bir dilin nasıl yaratılacağını öğretir. İlk bakışta olguya ne ad verdiğimiz niçin önem taşır? Nedeni şu ki, attığımız her adım, yeni bir sözcükle güçlendirilir ve her yeni ilke bir terim gerektirir. Pavlov, yeni

terimlerin kullanımındaki amacı ve anlamı açıklığa kavuşturur. Terimlerin ve kavramların seçilmesi, bir araştırmamanın akıbetini önceden belirler:

Çağdaş psikolojinin uzamsal olmayan kavramlarının, beynin maddi yapısına nasıl uydurulabileceğini anlayamıyorum [*a.y.*, s. 224].

Thorndike bir duygudurum tepkisinden söz edip bunu incelerken, bizi beyinden uzaklaştıran kavramlar ve yasalar oluşturuyor. Pavlov, böyle bir yöneme sığınılmasına ödlelik diyor. Kısmen alışkanlıktan, kısmen de “belirli bir kaygı”dan dolayı psikolojik açıklamalara sığınılır.

Ama çok geçmeden anladım ki bunlar işe yaramaz şeyler. Benim için güçlükler, olgular arasında doğal ilişkiler göremediğim zaman başlar. Psikolojinin imdadına yalnızca sözcükler yetişiyordu (hayvan “hatırladı”, hayvan “istedi”, hayvan “düşündü”), yani bu, temeli gerçeğe dayanmayan bir belirsiz düşünme yönteminin ibaretti (vurgular bana ait –*L.V.*) [*a.y.*, s. 237].

Pavlov, psikologların kendilerini ifade ediş tarzını, ciddi düşünmeye karşı bir hakaret sayıyor.

Ve Pavlov, laboratuvarlarında psikolojik terimlerin kullanılmasını cezalandırmaya başladığı zaman, bilimin kuramının tarihi açısından bunun taşıdığı önem ve anlam, inanç simgesiyle ilgili tartışmanın din tarihi açısından taşıdığı önemden ve anlamdan aşağı kalmıyordu. Buna ancak Çelpanov gülüp geçebilir: Bilimci, bir ders kitabında ya da bir konuya ilişkin açıklamada değil, ama laboratuvarında –araştırma sürecinde– yanlış bir terim [kullanıldığı] için ceza kesiyor. Besbelli ki böyle bir ceza, o sözcüğün yol açtığı ve tüm davayı yerle bir ederek –Amerikalılar örneğindeki gibi– bölük pörçük, systemsiz bir niteliğe yol açma ve temelleri yıkma tehlikesi içeren, nedensel olmayan, uzamsal olmayan, belirsiz, mitolojik düşünce için kondu.

Çelpanov [1925], laboratuvarında, araştırmada yeni sözcüklerle

rin gerekli olabileceğini, bir araştırmanın amacını [ve] anlamını kullanılan sözcüklerin belirlediğini hiçbir biçimde görmüyor. “Ketleme”nin belirsiz, varsayımsal bir ifade olduğunu ve “ketleme yitimi” terimi hakkında da aynı şeyin söylenmesi gerektiğini belirterek Pavlov’u eleştiriyor. Kabul edileceği üzere, ketleme sırasında beyinde nelerin olup bittiğini bilmiyoruz, ama bu yine de duru, saydam bir kavramdır. Her şeyden önce iyi tanımlanmıştır, yani anlamı ve sınırları kesin olarak belirlenmiştir. İkinci olarak, dürüsttür, yani bilinenden fazlasını anlatmaz. Beyindeki ketleme süreçlerini şu anda tüm açıklığıyla bilmiyoruz, ama “ketleme” sözcüğü ve kavramı tümüyle açıktır. Üçüncü olarak, ilkelere dayalı ve bilimseldir, yani bir gerçeği bir sisteme dâhil eder, ona bir temel sağlar, varsayıma dayalı olarak, ama nedensel olarak açıklar. Bir göze ilişkin imgemiz, bir çözümlemeciye ilişkin imgemizden elbette daha açıktır. İşte tam da bu yüzden “göz” sözcüğü bilimde herhangi bir anlam taşımaz. “Görsel çözümlemeci” terimi, “göz” sözcüğünden hem daha azını hem de daha çoğunu anlatır. Pavlov gözün yeni bir işlevini ortaya çıkardı, bunu diğer organların işleviyle karşılaştırdı, gözden beyin kabuğuna kadar bütün duyuşsal yolun bağlantısını kurdu, bunun davranış sistemindeki yerini gösterdi –işte bunun tümünü yeni terim ifade eder. Bu sözcükleri işittiğimiz zaman görsel duyularları düşünmemiz gerektiği doğrudur, ama bir sözcüğün kökeni ve taşıdığı terimbilimsel anlam mutlak şekilde farklı iki şeydir. Sözcük duyulara ait bir şey içermez; kör bir kişi tarafından da yeterli şekilde kullanılabilir. Çelpanov’un izinden giderek, Pavlov’u dili sürçerken, psikolojik bir dile ait kimi ifadeler kullanırken yakalayan ve tutarsızlıkla suçlayanlar, meselenin özünü anlamıyorlar. Pavlov, (bir köpek için) mutluluk, dikkat, ahmak [gibi sözcükleri] kullandığı zaman, bunun tek anlamı, mutluluğun, dikkatin vb. düzeneğinin henüz incelenmediği, bunun hâlâ sistemin karanlık noktalarında kaldığıdır; temel bir ödün ya da çelişki anlamını içermez.

Ama karşıt yönü dikkate almadığımız sürece, bu tümüyle yanlış görünebilir. Terimbilimsel tutarlılık elbette bilgiçliğe, “lafazanlık” a, basmakalıplığa dönüşebilir (Behterev okulu). Böyle bir şey ne zaman olur? Sözcük, bitmiş bir ürüne yapıştırılan etiket gibi olduğu ve araştırma süreci içinde doğmadığı zaman. İşte o zaman tanım yapmaz, sınır çizmez, sadece belirsizlik getirir ve kavramlar sisteminde karışıklık yaratır.

Böyle bir çalışma, kesinlikle hiçbir şeyi açıklamayan yeni etiketlerin yapıştırıldığı anlamına gelir, çünkü koskoca bir isim listesi icat etmek elbette güç değildir. Amaç tepkisi (refleksi), Tanrı tepkisi, hak tepkisi, özgürlük tepkisi vb. Her şeyde bir tepke bulunabilir. Tek sorun, elimize ıvır zıvırdan başka bir şey geçmemesidir. Bu, genel kuralı çürütmez, dolaylı olarak doğrular: Yeni sözcükler, yeni araştırmalarla el ele gider.

Özetleyelim: Sözcüğün, bir damla sudaki güneş gibi, bir bilimin gelişimindeki süreçleri ve eğilimleri tam olarak yansıttığını her yerde gördük. Bilimde belirli bir temel bilgi birliği, en yüksek ilkelerden başlayarak bir sözcüğün seçimine dek kendini belli eder. Tüm bilimsel sistemin bu birliğini garantileyen nedir? Temel yöntembilimsel iskelet. Bir teknisyen, bir arşivci, bir icracı olmadığı sürece, araştırmacı her zaman araştırma ve tanımlama sırasında olguları düşünüp tartan bir filozoftur ve onun düşünüş tarzı, kullandığı sözcüklerde açığa çıkar. Pavlov’un uyguladığı cezanın ardında muazzam bir düşünce disiplini yatmaktadır. Dinsel dünya görüşünün çekirdeğini oluşturan manastır sistemine benzer bir zihin disiplini, bilimsel dünya anlayışının çekirdeğinde yatar. Kendi sözlerle laboratuvara giren biri, Pavlov örneğini tekrarlama durumundadır. Söz, gerçeğe ilişkin bir felsefedir; gerçeğin mitolojisi de olabilir, bilimsel kuramı da. Lichtenberg, “Es denkt, sollte man sagen, so wie man sagt: es blitzt,” dediğinde, dilde mitolojiyle savaşıyordu. “Cogito”, “Düşünüyorum” diye çevrildiği zaman gereğinden fazla şey anlatır. Fizyolog, “Uyarıyı sinirim boyunca iletirim” demeyi gerçekten kabul eder miydi? “Düşünüyorum” ya da

“Aklıma geliyor” demek, düşünmeyle ilgili iki zıt kuramı çağrışıtır. Binet’in zihinsele ilişkin tüm kuramı birinci ifadeyi, Freud’un kuramı ikincisini, Kulpe’nin kuramı ise kâh onu kâh bunu gerektirir. Høffding [1908, s. 106, dipnot 2], beyin yarım küreleri[nden biri] bulunmayan bir hayvanın izlenimlerini “ya duyumlar olarak adlandırmamız ya da bunlar için tamamen yeni bir sözcük türetmemiz” gerekir diyen fizyolog Foster’in sözlerini onaylayarak aktarıyor, çünkü o durumda yeni bir gerçeklik kategorisiyle karşılaşırız ve bunu düşünmek için –eski kategoriyle bağlantılı olarak mı, yoksa yeni bir tarzda mı– bir yol seçmemiz gerekir.

Rus yazarlar arasında terimbilimin önemini kavrayan Lange [1914, s. 43] oldu. Psikolojide paylaşılan bir sistemin olmadığına, krizin tüm bilimi sarstığına işaret ederek şöyle diyor:

Abartma kaygısı taşımaksızın denebilir ki, herhangi bir psikolojik süreci Ebbinghaus’un ya da Wundt’un, Stumpf’un ya da Avenarius’un, Meinong’un ya da Binet’nin, James’in ya da E. Muller’in psikolojik sistemindeki kategorilere göre betimlemeye ve incelememize bağlı olarak, o sürece ilişkin betimleme farklılık gösterir. Katıksız gerçeklere dayalı yön elbette aynı kalır. Ne var ki bilimde, hiç değilse psikolojide, betimlenen gerçeği ona ilişkin kuramdan, yani bu betimleme yapılırken kullanılan bilimsel kategorilerden ayırmak çoğu zaman çok zordur, hatta olanaksızdır; çünkü psikolojide (aslına bakılırsa Duhem’e göre fizikte de olduğu gibi) her betimleme zaten aynı zamanda belirli bir kuramdır. ... Gerçeklere dayalı soruşturmalara, özellikle deneysel nitelik taşıyanlara yüzeysel bakan bir gözlemci, bunları, farklı psikoloji okullarını ayıran temel bilimsel kategorilere ilişkin esaslı anlaşmazlıklardan bağışık sanır.

Ama soruların bizatihi ifade şekli, şu ya da bu psikoloji teriminin kullanılması, bunları belli bir kurama denk düşecek şekilde anlamanın belirli bir yoluna işaret eder ve dolayısıyla, araştırmanın gerçeklere dayalı tüm sonucu, psikoloji sisteminin doğruluğuna ya da yanlışlığına bağlı olarak ayakta kalır ya da

çöker. Çok kesin görünen araştırmalar, gözlemler ya da ölçümler, bu nedenle nihayetinde yanlış çıkabilir ya da temel psikolojik kuramların anlamı değişince, bunların da anlamı ister istemez kaybolur. Koskoca gerçek dizilerini yok eden ya da değersizleştiren böylesi krizler bilimde birçok kez meydana gelmiştir. Lange bunları, yer kabuğunun derinlerindeki şekil bozulmalarından kaynaklanan depremlere benzetiyor. Simyanın yıkılışı böyle [kolay] oldu. Bilimde şimdi çok yaygın olan yüzeysellik, yani araştırmamanın teknik yürütüm işlevinin bilimsel düşünüşten yalıtılması –öncelikle de donanımın iyi bilinen bir düzene göre işletilmesinin yinelenip durması– en çok bilimsel dilin bozulmasında dikkati çekiyor. İlke olarak, tüm mantıklı psikologlar bunu kesinlikle biliyor: Yöntembilimsel araştırmalarda, basit bir not yerine en karmaşık çözümlemeyi gerektiren terimbilimsel sorun aslan payını alır. Rickert, tartışmasız apaçık bir terimbilimin oluşturulmasını, psikolojinin her türlü araştırmadan önce gelen en önemli görevi sayıyor, çünkü en basit betimlemede bile zihinsel olguların muazzam çeşitliliğini ve çoğulluğunu “genelleme yaparak yalınlaştıran” sözcük anlamlarını seçmemiz gerekir [Binswanger, 1922, s. 26]. Engels [1925/1978, s. 553] kimyadan verdiği örnekte esas olarak aynı fikri dile getirmiştir:

Organik kimyada, bir cismin anlamı ve dolayısıyla adı, artık basitçe bileşimine bağlı olmaktan çok, ait olduğu dizideki yerine bağlıdır. İşte bu yüzden, eski adı, cismin böyle bir diziye ait olduğu ortaya çıktığında, anlamının önünde bir engel hâline gelir ve bu diziye atıf yapan bir adla değiştirilmesi gerekir (parafin vb.).

Burada kimyasal bir kuralın kesinliğiyle ifade edilen şey, bütün bilimsel dil alanında genel bir ilke olarak varlık gösterir.

Lange [1914, s. 96] şöyle diyor,

Koşutçuluk (paralelizm), ilk bakışta masum görünen bir sözcüktür. Ne var ki içinde müthiş bir fikri gizler –fiziksel olgular dünyasında tekniğin ikincil ve rastlantısal nitelik taşıdığı fikrini.

Bu masum sözcüğün ders alınacak bir tarihçesi vardır. Leibniz'in tanıttığı bu sözcük, geçmiş Spinoza'ya kadar giden, süreç içinde birçok kez ismi değişen psikofiziksel (ruhsal-fiziksel) sorunun çözümüne uygulandı. Høffding [1908, s. 91, dipnot 1] buna özdeşlik varsayımı diyor ve onun kanısına göre bu,

biricik kesin ve isabetli addır. ... Sıklıkla kullanılan "monizm" terimi köken olarak doğrudur, ama elverişli değildir, çünkü çok kez daha belirsiz ve tutarsız bir anlayışla ... kullanılmıştır. "Koşutçuluk" ve "dualizm" gibi adlar yetersizdir, çünkü bunlar ... zihinsel ve bedensel bütünüyle ayrı iki gelişme dizisi olarak (neredeyse iki tren rayı gibi) anlamamız gerektiği fikrini içinde saklar, oysaki varsayım böyle bir şeyi kesinlikle içermez.

İkinci (dualist) olarak nitelendirilmesi gereken varsayım, Spinoza'nınki değil, Wolff'unkidir.

Dolayısıyla tek bir varsayım kâh (1) tekçilik, kâh (2) ikicilik, kâh (3) koşutçuluk, kâh (4) özdeşlik olarak adlandırılıyor. Bu varsayımı (aşağıda gösterileceği üzere) canlandırmış olan Marksist çevrenin –Plehanov'un ve ardından Sarabyanov, Frankfurt ile diğerlerinin– kesinlikle bunu, zihinsel ile fizikselin özdeşliğine değil, birliğine ilişkin bir kuram olarak gördüklerini ekleyebiliriz. Bu nasıl olabildi? Açıktır ki varsayımın kendisi, birbirinden farklı daha genel fikirler temelinde geliştirilebilir ve bunlara bağlı olarak farklı anlamlar kazanabilir: bazıları varsayımın ikiciliğini, bazılarıysa tekçiliğini vurgular vb. Høffding [1908, s. 96], bunun, daha derin bir metafizik varsayımı, özellikle de idealizmi dışlamadığını belirtiyor. Varsayımların felsefi bir dünya görüşü hâline gelebilmesi için yeni baştan işlenmesi gerekir ve bu yenden işleme, kâh bu yönün kâh şu yönün vurgulanmasına dayanır. Lange'nin [1914, s. 76] yaptığı atıf çok önemlidir:

En farklı felsefi akımların –ikinci (Descartes izleyicileri), tekçi (Spinoza), Leibniz (metafizik idealizm), pozitivist-agnostik (Bain, Spencer), Wundt ve Paulsen (iradeci metafizik)– temsilcilerinde psikofiziksel koşutçuluğa rastlıyoruz.

Høffding [1908, s. 117] bilinçdışının özdeşlik varsayımından doğduğunu söylüyor:

Bu durumda, antik bir yazara ait bir fragmanı, varsayımsal eleştiri [*Konjekturalkritik*] yoluyla tamamlayan bir filolog gibi hareket ederiz. Fiziksel dünyayla karşılaştırılınca zihinsel dünya bizim için bir fragmandır; onu ancak bir varsayım sayesinde tamamlayabiliriz.

Bu sonuç, [onun] koşutçuluğundan kaçınılmaz olarak çıkıyor.

Çelpanov 1922'den önce bu kuramı koşutçuluk olarak, 1922'den sonra ise maddecilik olarak adlandırdığını söylerken, işte bu yüzden pek haksız sayılmaz. Felsefesi hafiften mekanik bir şekilde o döneme uyarlanmış olmasaydı, Çelpanov bütünüyle haklı olurdu. Aynı şey "işlev" sözcüğü için de geçerlidir (matematiksel anlamda işlevden söz ediyorum). "Bilinç, beynin bir işlevi-dir" formülü, koşutçuluk kuramına işaret eder; "fizyolojik anlam" ise maddeciliğe götürür. Kornilov [1925], zihin ile beden arasında işlevsel bir ilişki olduğu kavramını ve terimini ortaya attığında, koşutçuluğu ikici bir varsayım olarak görüyordu, ama bu gerçeğe karşın ve kendisi de farkına varmadan bu kuramı ortaya attı, çünkü fizyolojik anlamda işlev kavramını reddetse de kavramın ikinci anlamı yerinde kaldı.

Dolayısıyla sözcüğün, en geniş varsayımlarla başlayıp yolun sonunda deneyin betimlenmesinde en minicik ayrıntılara varıncaya kadar, bilimin genel hastalığını yansıttığını görüyoruz. Sözcüğe ilişkin çözümlememizden elde ettiğimiz özgül yeni sonuç, bilimde süreçlerin moleküler niteliği düşüncesiyle ilişkilidir. Bilimsel organizmanın her hücresi, enfeksiyon ve mücadele süreçleri gösterir. Bu bize, bilimsel bilginin niteliği hakkında daha iyi bir fikir verir. Derinlemesine birleşik bir süreç olarak ortaya çıkar. En sonunda bilim süreçlerinde neyin sağlıklı ya da hastalıklı olduğuna ilişkin bir fikir ediniriz. Sözcük için doğru

olan, kuram için de doğrudur. Sözcük, (1) araştırmayla ele geçirilen bölgeyi elinde tuttuğu, yani nesnel duruma denk düştüğü; ve (2) doğru temel ilkelere, yani bu nesnel dünyanın en genel formüllerine uyduğu sürece bilimi ileriye taşıyabilir.

Bu nedenle bilimsel araştırmanın aynı zamanda gerçekte ve o gerçeği bilmek için kullanılan yöntemlerle ilgili bir inceleme olduğunu görüyoruz. Başka bir deyişle, yöntembilimsel çalışma, ancak bu bilim ileriye gittiği ve bulguları üzerinde düşündüğü ölçüde bilimin kendi içinde yapılır. Bir sözcüğün seçilmesi zaten bir yöntembilimsel süreçtir. Yöntembilimle deneyin aynı anda yürütüldüğü, özellikle Pavlov örneğinde kolayca görülebilir. Dolayısıyla bilim en ana öğelerine, sözcüklerine varıncaya kadar felsefidir. Deyim yerindeyse, iliklerine kadar yöntembilimle yoğrulmuştur. Bu, felsefenin “bilimlerin bilimi” olduğu, bilime nüfuz eden bir bireşim (sentez) olduğu yolundaki Marksist felsefe görüşüyle örtüşür. Engels [1925/1978, s. 480] bu anlamda şöyle demişti:

Doğa bilimciler ne isterlerse söyleyebilirler, ama felsefenin buyruğu altındadırlar. ... Doğa bilimi ve tarih bilimi diyalektiği özümseyinceye kadar ... tüm o felsefi fasarya gereksiz hâle gelmeyecek ve pozitif bilimin içinde eriyip gitmeyecektir.

Doğa bilimleri alanında deney yapanlar, felsefeyi göz ardı ettikleri zaman ondan kurtulduklarını sanırlar, ama karmakarışık bir yığın hâlindeki bölük pörçük ve sistemsiz görüşlerin oluşturduğu en kötü felsefenin kölesi oldukları çok geçmeden anlaşılır; çünkü araştırmacılar düşünmeksizin bir adım bile ileriye gidemezler, düşünmek için ise mantıksal tanımlar gereklidir. Yöntemsel sorunların nasıl –“bilimlerin kendilerinden ayrı olarak” mı, yoksa yöntembilimsel araştırmayı (bir müfredatta ya da araştırmada) bilime katarak mı– ele alınacağı sorusu, eğitimbilimsel (pedagojik) yordamla ilgili bir meseledir. Frank [1917/1964, s. 37], psikoloji üzerine yazılmış tüm kitapların önsözlerinde ve sonuç

bölümlerinde felsefi psikoloji sorunlarının ele alındığını söylerken haklıdır. Bununla birlikte, bir yöntemi açıklamak –“yönteme ilişkin bir anlayış yerleştirmek”– bir şeydir –yineleyelim, bu bir eğitbilimsel teknik meselesidir; yöntembilimsel bir araştırma yürütmek ise başka bir şeydir. Bunun üzerinde düşünmek gerekir.

Bilimsel sözcüğün nihai hedefi, matematiksel bir işaret, yani saf bir terim olmaktır. Sonuçta matematiksel formül de bir sözcükler dizisidir, ama bunlar çok iyi tanımlanmış ve dolayısıyla, üzerlerinde en yüksek düzeyde uzlaşılmış sözcüklerdir. İşte bu yüzden, tüm bilgi, matematiksel olduğu ölçüde bilimseldir (Kant). Ama görgül psikolojinin dili, matematiksel dilin tam karşı kutbunda yer alır. Locke’un, Leibniz’in ve tüm dilbilimcilerin gösterdiği gibi, tüm psikoloji sözcükleri, uzamsal dünyadan alınmış mecazlardır.

PSİKOLOJİDEKİ KRİZ VE ANLAMI HAKKINDA YORUMLAR

Olumlu deyimlemelere (formülasyonlara) geçiyoruz. Bir bilimin ayrı ayrı öğelerine ilişkin bölük pörçük çözümlemelerden, o bilimi, dinamik olarak ve yasalar çerçevesinde gelişen karmaşık bir bütün olarak görmeyi öğrenmiş bulunuyoruz. Bilimimiz şu anda hangi aşamadadır, içinden geçtiği krizin anlamı ve niteliği nedir, akıbeti ne olacaktır? Şimdi bu soruları yanıtlamaya geçelim. Bilimlerin yöntembilimiyle (ve tarihiyle) az çok içli dışlı olduğu zaman, bilim, hazır önermelerden oluşan ölü, tamamlanmış, hareketsiz bir bütün olarak görünmekten çıkar ve sürekli takviye edilerek, eleştirilerek, doğrulanarak, kısmen reddedilerek, yorumlanarak ve yeni baştan düzenlenerek vb. kanıtlı gerçeklerin, yasaların, önkabullerin, yapıların ve sonuçların oluşturduğu, sürekli olarak gelişip ilerleyen canlı bir sistem hâline gelir. Bilim, hareket süreci içinde diyalektik olarak, yani devinim yasası (dinamiği), büyümesi, gelişmesi, evrimi açısından anlaşılmaya başlanır. Her gelişim aşamasını işte bu bakış açısından değerlendirmemiz ve yorumlamamız gerekir. Dolayısıyla ilk çıkış noktamız bir krizin varlığını kabul etmektir. Bu krizin neye işaret ettiği farklı yorumlara konu olmuştur. Bu krizin anlamına dair en önemli türden yorumlara aşağıda değiniliyor.

Her şeyden önce, bir kriz olduğunu tümünden inkâr eden psikologlar vardır. Genelde eski okula mensup Rus psikologların çoğu

gibi, Çelpanov da bunların arasındadır (bilimde yaşanmakta olanları yalnızca Lange ve Frank anlamıştır). Bu tür psikologlar, mineralbilimde olduğu gibi, bilimimizde de her şeyin yolunda gittiği kanısındadır. Kriz dışarıdan geldi. Bazı kişiler bilimimizde reforma kalkıştı; resmî ideoloji bilimimizin gözden geçirilmesini gerektirdi. Ama bilimin kendisinde, bunların ikisi için de nesnel bir dayanak yoktu. Doğru, Amerika'da da bilimsel reforma girildiği bu tartışmada kabul edilmelidir, ama bilimde iz bırakan tek bir psikoloğun bile krizden kaçınmayı başaramadığı dikkatle –belki içtenlikle– okurdan gizlendi. Bu ilk anlayış öylesine kördür ki bizi daha fazla ilgilendirmiyor. Bu anlayış, tam olarak, bu tür psikologların esasen seçmeci (yamacı) olduğu ve başka kişilerin fikirlerini yaymaya uğraştığı gerçeğiyle açıklanabilir. Çalıntı bilimin araştırılması ve felsefesi alanında hiçbir zaman çaba harcamadıkları gibi, her yeni okulu eleştirel olarak değerlendirmemişlerdir bile. Her şeyi kabul etmişlerdir: Würzburg okulu ve Husserl'in fenomenolojisi, Wundt'un ve Titchener'in deneyselciliği, Marksizm, Spencer ve Platon. Bilimde meydana gelen büyük devrimleri ele aldığımız zaman, böyle kişiler bunun dışındadır; sadece kuramsal olarak da değil, uygulama alanında da hiçbir rol oynamamışlardır. Görgülcüler görgül psikolojiyi savunurken ona ihanet ettiler. Seçmeciler kendilerine yabancı olan fikirlerden ne kadarını özümseyebilirlerse hepsini özümstediler. Başkalarının fikirlerini yayanlar, hiç kimseye düşman olamazlar, üstün gelen psikolojiyi yayarlar. Çelpanov şimdi Marksizm hakkında pek çok şey yayınlıyor. Çok geçmeden refleksolojiyi incelemeye başlayacaktır ve muzaffer davranışçılığın ilk ders kitabını ya kendisi hazırlayacak ya da bunu bir öğrencisi yapacaktır. Genel olarak bakıldığında, bunlar profesördür ve sınav yaparlar, örgütleyici ve “Kulturträger”dirler, ama bunların okulundan kayda değer tek bir araştırma bile çıkmamıştır.

Başkaları krizi görüyor ama bunu çok öznel biçimde değerlendiriyor. Kriz psikolojiyi iki kampa bölmüştür. Bunlara göre, sınır

çizgisi her zaman özgül bir görüşün sahibi ile dünyanın geriye kalanı arasında yer alır. Ama Lotze'ye göre, neredeyse ezilmiş bir solucan bile tüm dünyaya yansısını düşürebilir. Bu, militan davranışçılığın resmî görüş açısidir. Watson [1926] iki psikolojinin olduğu düşüncesindedir: doğru olan –kendininki– ve yanlış olan. Eskisi, gönülsüz olduğu için ölecektir. Watson'ın gördüğü en büyük ayrıntı, gönülsüz psikologların varlığıdır. Wundt'un bağını koparmak istemediği Orta Çağ gelenekleri, psikolojiyi ruhandan etmiştir. Gördüğünüz gibi her şey aşırı ölçüde basitleştiriliyor. Psikolojiyi bir doğa bilimine çevirmekte özgül bir sorun görülüyor. Watson'a göre bu, sıradan kişinin bakış açısıyla, yani sağduyu yöntembilimiyle örtüşür. Behterev genel olarak psikolojideki dönemleri aynı şekilde değerlendirir: Behterev'den önceki her şey yanlış, Behterev'den sonraki her şey ise doğrudur. Birçok psikolog krizi benzer şekilde değerlendiriyor. Bu, öznel olduğu için, en kolay, en saf bakış açısidir. Bilinçdışıyla ilgili bölümde ele aldığımız psikologlar da bu şekilde mantık yürütüyor: Metafizik idealizmle iyice yoğrulmuş görgül psikoloji vardır –bu kalıntıdır; bir de çağın sahici yöntembilimi vardır ki Marksizmle örtüşür. Birincisi olmayan her şey ikincisi olmalıdır, çünkü üçüncü bir olasılığa yer yoktur.

Psikanaliz, birçok bakımdan görgül psikolojinin karşıtıdır. Bu, onun Marksist bir sistem olduğunu ilan etmek için yeter de artar bile! Bu psikologlara göre, kriz, yürüttükleri mücadeleyle çakışır. Yalnızca müttefikler ve düşmanlar vardır, başkaca bir ayırım yoktur.

Krize konulan nesnel-görgül tanılar da daha iyi değildir: Krizin şiddeti, sayılabilen okulların kaç tane olduğuyla ölçülüyor. Allport, Amerikan psikolojisindeki akımları sayarken, bu görüş açısını (okul saymayı) savunmuştur: James okulu ve Titchener okulu, davranışçılık ve psikanaliz. Bilimin işlenmesinde kullanılan birimler yan yana sıralanıyor, ama her bir okulun savunduğu şeylerin nesnel

anlamına ve okullar arasındaki devingen (dinamik) ilişkiye derinlemesine değinen en ufak bir çaba bile gösterilmiyor.

Bu durum krizlerin esaslı bir özelliği olarak görülmeye başlandığı zaman, yanlış, daha vahim bir hâl alır. O zaman bu kriz ile başka herhangi bir kriz arasında, psikolojideki kriz ile başka herhangi bir bilimdeki kriz arasında, her özgül anlaşmazlık ya da tartışma ile kriz arasında bulunan sınır çizgisi silinir. Tek sözcükle, tarihe ve yönteme aykırı bir yaklaşım benimsenmiş olur, bu da çoğunlukla saçma sonuçlara götürür.

Portugalov [1925, s. 12] refleksolojinin eksik ve görelî niteliğini tartışmak isterken, su katılmamış cinsten bilinemezciğe (agnostisizme) ve göreciliğe (rölativizme) düşüyor, en sonunda da apaçık bir saçmalığa ulaşıyor. “Beynin kimyasında, mekaniğinde, elektrofiziğinde ve elektrofizyolojisinde her şey çarpıcı şekilde değişiyor ve henüz hiçbir şey açık seçik, kesin olarak kanıtlanmamış bulunuyor.” Safdil kişiler doğa bilimine inanıyor, ama “tıp alanında kaldığımızda, elimizi yüreğimize koyarak, doğa biliminin sarsılmaz ve istikrarlı gücüne gerçekten inanıyor muyuz ... ve doğa biliminin kendisi ... sarsılmaz, istikrarlı ve sahici bir niteliğe sahip olduğuna inanıyor mu?”

Bunun ardından, doğa bilimlerindeki kuramsal değişiklikler sayılıp dökülüyor, ama bunlar da aynı kefeye konuyor. Sağlamlıktan ve istikrardan yoksun olan belirli bir kuram ile doğa biliminin bütünü arasına eşittir işareti konuyor ve doğa biliminde doğruluğun temelini oluşturan şey –kuramlarının ve görüşlerinin değişmesi– bu bilimin güçsüzlüğüymüş gibi gösteriliyor. Bunun bilinemezciğin olduğu besbellidir, ama iki husus aşağıda anlatılanlarla bağlantılı olarak değinilmeyi hak ediyor: (1) Doğa bilimlerinin tek bir sağlam noktadan yoksun gibi betimlenmesine hizmet eden tüm bu görüş kargaşasında, yalnızca içgözleme dayanan öznel çocuk psikolojisinin ... kaya gibi sağlam olduğu savunuluyor; (2) doğa bilimlerinin güvenilmezliğini ortaya koyan tüm

bilimler arasında geometri, optikle ve bakteriyolojiyle aynı kefeye konuyor. Şu işe bakın ki,

Öklid, bir üçgenin açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğunu söyledi; Lobaçevski, Öklid'i tahtından indirerek, bir üçgenin açılarının toplamının iki dik açıdan küçük olduğunu gösterdi; Riemann ise Lobaçevski'yi tahtından indirerek, bir üçgenin açılarının toplamının iki dik açıdan büyük olduğunu gösterdi [a.y., s. 13].

Geometri ile psikoloji arasında yapılan benzetmeyle birçok kez karşılaşacağımız için bu yöntembilimsel olmayan düşünüş tarzı iyice bellenmeye değer: (1) geometri bir doğal bilimdir; (2) Linné, Cuvier ve Darwin, tıpkı Öklid'in, Lobaçevski'nin ve Riemann'ın yaptığı gibi, birbirlerini "tahttan indirdi"ler; son olarak (3) Lobaçevski, Öklid'i tahttan indirerek ... gösterdi. Oysaki burada gerçek üçgenlere ilişkin bilgiyle değil, matematiksel, tüm-dengelimli sistemlerdeki ideal biçimlerle uğraştığımızı, bu üç temel savın üç farklı varsayımdan kaynaklandığını ve tıpkı diğer aritmetik sayım sistemlerinin ondalık sistemle çelişmemesi gibi, birbiriyle çelişmediğini, konu hakkında en basit düzeyde bilgiye sahip olanlar bile bilir. Söz konusu bilgiler bir arada vardır ve hepsinin tüm anlamını, yöntembilimsel doğasını bu belirler. Ama iki ardışık ismin her birini kriz sayan ve her yeni görüşü, doğrunun çürütülmesi olarak gören bir bakış açısı, tümevarımlı bir bilimdeki krizin tanılanması açısından ne değer taşıyabilir?

Kornilov'un [1925] tanısı doğruya daha yakındır. O, iki akım arasında -refleksoloji ile görgül psikoloji ve çalıntı bireşim ile Marksist psikoloji arasında- bir mücadele görüyor.

Refleksolojinin birleşik bir bütün sayılamayacağı, çelişkili eğilimlerden ve yönelimlerden oluştuğu görüşünü Frankfurt [1926] zaten ileri sürmüştü. Görgül psikoloji için bu kanı daha da geçerlidir. Birleşik bir görgül psikoloji kesinlikle yoktur. Genelde, bu basitleştirilmiş şema, krizin çözülmesine yönelik bir prog-

ram olmaktan çok, işlemlere, eleştirel anlayışa ve sınır belirlemeye yönelik bir program olarak geliştirildi. Kriz açısından, bunun nedenlerine, eğilimine, dinamiğine ve akıbetine atıf yapmıyor. SSCB’de var olan görüş açılarının mantıksal bir sınıflandırmasını yapıyor, işte o kadar.

Dolayısıyla şimdiye kadar irdelenenlerin hiçbirinde krize ilişkin bir kuram ortaya atılmamış, sadece kavga eden tarafların ekiplerince öznel bildiriler hazırlanmıştır. Burada önemli olan düşmanı alt etmektir; hiç kimse zaman harcayıp onu incelemmez.

Lange [1914, s. 43], krize ilişkin bir kurama bir ölçüde yaklaşıyor; bunu, oluşum sürecindeki hâliyle zaten tanımlamıştı. Ama Lange, krizi anlamaktan çok hissediyor. Verdiği tarihsel bilgiler bile güvenilir değildir. Lange’ye göre kriz, çağrışımıcılığın çöküşüyle başladı, yani rastlantısal bir durum krize neden oldu. Psikoloji “şu anda genel bir kriz geçiriyor” saptamasını yaptıktan sonra şöyle sürdürüyor: “Bu, önceki çağrışımıcılığın yerini yeni bir psikoloji kuramının almasından kaynaklanıyor.” Günümüze kadar mücadele eden akımlardan biri olmayı sürdürmesine, son zamanlarda çok daha büyük güç kazanmasına, refleksolojide ve davranışçılıkta yeniden diriltilmesine karşın, çağrışımıcılık hiçbir zaman genel kabul gören, bilimimizin çekirdeğini oluşturan bir psikolojik sistem olmadığı için bile olsa, bu saptama yanlıştır. J.S. Mill’in, Bain’in ve Spencer’in psikolojisi hiçbir zaman şimdikiinden daha fazlası olmadı. Şimdi yapmakta olduğu gibi, yetiler psikolojisine (Herbart) karşı mücadele verdi. Krizin kökünü çağrışımıcılıkta görmek, çok öznel bir değerlendirme yapmak olur. Lange bunu, duyumsalcı öğretinin reddedilmesinin kökeni olarak görüyor. Ama bugün de Gestalt bütünsel kavrayış kuramına göre, çağrışımıcılık, en yenisi dâhil olmak üzere tüm psikolojinin ana kusurudur.

Aslında temelde birbirinden ayrılmış olan kişiler, bu ilkenin yandaşları ve karşıtları değildir, çok daha köklü temeller üzerinde evrilen gruplardır. Dahası, bunu, tekil psikologların görüşleri

arasındaki bir mücadeleye indirgemek tümüyle doğru değildir. Bu çeşitli kanıların ardındaki paylaşılanları ve çelişenleri açığa çıkarmak önemlidir. Lange'nin krizi yanlış anlaması, kendi çalışmasını mahvetmiştir. Gerçekçi, biyolojik bir psikoloji ilkesini savunurken, Ribot'yla kavga ediyor, psikolojinin doğal bir bilim olması ihtimalini reddeden Husserl'i ve başka aşırı idealistleri temel alıyor. Ama bazı şeyleri, üstelik oldukça önemli şeyleri doğru olarak saptıyor. Şunlar, Lange'nin doğru önermeleridir:

- (1) Bilimimizde genel kabul gören bir sistem yoktur. Seçkin yazarların psikolojiyle ilgili açıklamalarının her biri tümüyle farklı sistemlere dayanmaktadır. Tüm temel kavramlar ve kategoriler çeşitli şekillerde yorumlanıyor. Kriz, bilimin ta temellerine dokunuyor.
- (2) Kriz yıkıcı ama sağlıklıdır. Bilimin güçsüzlüğünü ya da iflasını değil, gelişmesini, zenginleşmesini, gücünü açığa çıkarır. Krizin ciddi nitelik göstermesine yol açan şey, psikolojinin alanının sosyoloji ile biyoloji arasında, Kant'ın bölmek istediği alan içinde yer almasıdır.
- (3) İlk önce bu bilimin temel ilkeleri saptanmadıkça, bir tek psikolojik çalışma yapmak bile olanaksızdır. İnşaata başlamadan önce temel atmak gerekir.
- (4) Son olarak, ortak amaç, yeni bir kuram –“yenilenmiş bir bilim sistemi”– geliştirmektir.

Bununla birlikte Lange'nin bu amaç konusundaki anlayışı bütünüyle yanlıştır. Onun gözünde amaç, “tüm çağdaş akımlara ilişkin eleştirel değerlendirme ve bunları uzlaştırma girişimi”dir [Lange, 1914, s. 43]. Lange, uzlaştırılmaz olanı –Husserl ile biyolojik psikolojiyi– uzlaştırmaya çalıştı; James'le bir olup Spencer'a saldırdı ve Dilthey'le bir olup biyolojiyi reddetti. Onun gözünde olası bir uzlaşma fikri, “çağrışımcılığa ve fizyolojik psikolojiye karşı bir devrimin meydana geldiği” [a.y., s. 47] ve tüm yeni akım-

ların ortak bir başlangıç noktasıyla, ortak bir amaçla birbirine bağlandığı düşüncesinden kaynaklanıyordu. Bu yüzden Lange, krizin küresel bir ayırt edici özelliği olarak bir depremden, bataklık bir alandan vb. söz ediyor. Ona kalırsa, “bir kargaşa dönemi başlamıştır” ve görev, ortak bir davadan kaynaklanan çeşitli görüşlerin “eleştirisi ve mantıksal olarak geliştirilmesi” noktasına indirgenmiştir. Bu, 1870’lerdeki mücadeleye katılanların kabataslak resmettiği şekliyle bir kriz tablosudur. Lange’nin kişisel girişi, krizi belirleyen gerçekten etken güçler arasındaki mücade- lenin en iyi kanıtıdır. O, öznel ve nesnel psikolojinin birleşmesini, bir tartışma konusu ve bir sorun saymaktan çok, psikolojinin zorunlu bir beliti sayıyor. Sonuç olarak tüm sistemine bu ikiciliği sokuyor. Zihne ilişkin gerçekçi ya da biyolojik anlayışını Natorp’un [1904] idealist anlayışıyla karşılaştırarak, aslında iki psikolojinin varlığını, aşağıda göreceğimiz gibi kabul etmiş oluyor.

Ama en garip şey, Lange’nin gözünde çağrışımçı, yani eleştirel öncesi bir psikolog olan Ebbinghaus’un krizi daha doğru tanımlamasıdır. Ebbinghaus’un kanısına göre, psikolojinin görece olgunlaşmamışlığı, ele aldığı en genel nitelikteki sorunların neredeyse tümüne ilişkin tartışmaların asla son bulmamasından açıkça anlaşılıyor. Başka bilimlerde sorgulamaya temel oluşturması gereken tüm ana ilkelere ya da temel görüşlere dair oybirliği vardır ve bir değişiklik meydana gelirse, kriz niteliğine bürünmez. Çok geçmeden tekrar anlaşmaya varılır. Ebbinghaus’un [1902, s. 9] kanısına göre psikolojide işler tümüyle farklıdır. Burada, bu temel görüşler hep canlı bir kuşkuyla karşılanır, hep tartışma konusu yapılır.

Ebbinghaus bu anlaşmazlığın süregelen bir olgu olduğunu düşünüyor. Psikoloji açık seçik, güvenilir temellerden yoksundur. 1874’te Brentano, yani krizin başlangıç noktası olarak Lange’nin adını andığı aynı kişi, birçok psikoloji yerine tek bir psikoloji yaratılması isteğini dile getirmişti. Açıktır ki daha o zamanlar, tek bir sistem yerine birçok akım bulunmakla kalmıyordu, birçok

psikoloji de vardı. Günümüzde de krizin en doğru tanısı budur. Şimdi de yöntembilimciler, Brentano'yla aynı noktada olduğumuzu [Binswanger, 1922, s. 6] iddia ediyor. Bunun anlamı, psikolojide olan bitenin, ortak bir amacın ve ortak bir düşmanın birleştirdiği, uzlaşabilecek nitelikteki görüşlerin mücadelesi olmadığıdır. Bu, bir tek bilim içindeki akımlar ya da yönelimler arasında bir mücadele bile değil, farklı bilimler arasında bir mücadeledir. Birden çok psikoloji vardır –bu demektir ki kavga içinde olanlar, birbirinden farklı, karşılıklı olarak birbirini dışlayan ve fiilen mevcut olan bilim tipleridir. Psikanaliz, amaçsal psikoloji, refleksoloji –tüm bunlar farklı bilim tipleridir, genel bir psikolojiye dönüşmeye, yani başka dalları egemenliklerine almaya ya da dışlamaya eğilimli ayrı dallardır. Genel bir bilim yönündeki bu eğilimin hem anlamını hem de nesnel özelliklerini görmüştük. Bu mücadeleyi bir görüş mücadelesi sanmaktan daha büyük bir yanlışlık olamaz. Binswanger [1922, s. 6], Brentano'nun isteğine ve Windelband'ın her yeni temsilciyle psikolojinin yeniden başladığı şeklindeki sözüne değinerek başlıyor. Bunun nedenini ise, bol miktarda toplanmış gerçeklere dayalı malzeme yokluğuna bağlamadığı gibi, yine yeterince sahip olduğumuz felsefi-yöntembilimsel ilkelerin yokluğuna da bağlamıyor, psikolojide görgülcüler ile filozoflar arasında işbirliğinin olmayışına bağlıyor: “Herhalde, kuramcılarla uygulamacıların böylesine değişik yollar tuttuğu başka bir bilim yoktur.” Psikoloji bir yöntembilimden yoksundur –yazar bu yargıya varıyor– ve asıl sorun, şimdi bir yöntembilim yaratamıyor olmamızdır. Genel psikolojinin, bir yöntembilim dalı olarak görevlerini zaten yerine getirmiş olduğunu söyleyemeyiz. Aksine, nereye bakarsanız bakın, eksiklik, belirsizlik, kuşku, çelişki hüküm sürüyor. Olsa olsa genel psikoloji sorunlarından, hatta o kadar bile değil, genel psikoloji sorunlarına bir girişten söz edebiliriz [a.y., s. 5]. Binswanger, psikologlarda, “(yeni bir) psikoloji (yaratma) yönünde cesaret ve irade” görüyor. Psikologlar, bunu başarmak için, yüzyılların ürünü önyargıları atmalıdırlar ve bu

bir tek şeyi gösterir: bugüne kadar genel psikolojinin kurulmamış olduğunu. Bergson'a uyararak, eğer Kepler, Galileo ve Newton psikolog olsalardı neler olurdu diye sormak yerine, onların matematikçi olmaları gerçeğine karşın yine de nelerin olabileceğini sormalıyız [a.y., s. 21].

Dolayısıyla, öyle görünüyor ki psikolojideki kargaşa tamamen doğaldır ve psikolojinin farkına vardığı krizin anlamı şudur: Genel bir psikoloji geliştirerek tek bir psikoloji yaratmaya eğilimli birden fazla psikoloji vardır. Bu amaca varmak için, bir Galileo'ya, yani bilimin temellerini kuracak bir dehaya sahip olmak yeterli değildir. 19. yüzyıl sonuna doğru evrildiği şekliyle Avrupa yöntembiliminin genel kanısı budur. Bazı yazarlar, özellikle Fransızlar, bugün bile bu görüştedir. Rusya'da, Vaguer [1923] –yöntembilimsel sorularla uğraşan neredeyse tek psikolog– her zaman bunu savunmuştur. *Années Psychologiques*'e ilişkin çözümlemesi, yani uluslararası literatürü özetlediği yazısı vesilesiyle aynı görüşü dile getiriyor. Şu sonuca varıyor: Dolayısıyla, bir hayli psikoloji okulumuz var, ama bağımsız bir psikoloji alanı olarak birleşik bir psikolojimiz yok. Var olmadığı gerçeğinden yola çıkılarak, var olamayacağı sonucuna ulaşamaz [a.y.]. Bunun nerede ve nasıl bulunabileceği sorusunun yanıtını ancak bilim tarihi verebilir.

Biyoloji böyle gelişmiştir. 17. yüzyılda, iki doğabilimci, iki zooloji alanının temelini kurdu: Buffon, hayvanları ve nasıl yaşadıklarını betimlemek için, Linné ise bunların sınıflandırılması için. Yavaş yavaş, her iki bölüm birçok yeni sorun doğurdu, morfoloji (biçimbilim) ortaya çıktı, anatomi doğdu vb. Araştırmalar birbirinden kopuktu ve sanki ikisinin de hayvanları incelemesi dışında hiçbir bağlantısı olmayan farklı bilimleri temsil ediyordu. Farklı bilimler birbirine hasımdı, karşılıklı temasları arttığı ve birbirlerinden ayrı kalmaları mümkün olmadığı için egemen konuma geçme çabası içindeydi. Parlak bilim insanı Lamarck, eşgüdümsüz bilgi öğelerini, "Zoolojinin Felsefesi" adını verdiği tek kitapta bir araya toplamayı başardı. Buffon ve Linné dâhil,

başkalarının araştırmalarıyla kendi araştırmalarını birleştirdi, bulguları özetledi, birbiriyle bağdaştırdı ve Treviranus'un genel biyoloji adını verdiği bilim alanını yarattı. Aralarında eşgüdüm bulunmayan dallardan tek ve soyut bir bilim –Darwin'in çalışmaları– berri kendi ayakları üstünde durabilen bir bilim– yarattı. Vaguer'in kanısına göre, 19. yüzyıl başında genel bir biyoloji ya da soyut zooloji hâlinde birleştirilmeden önce biyoloji disiplinleriyle ilgili yapılanlar, şimdi, 20. yüzyılın başında psikoloji alanında meydana geliyor. Genel bir psikoloji biçimindeki bu gecikmiş birleşim (sentez), Lamarck'ın birleşimini yinelemelidir, yani benzer bir ilke üzerine kurulmalıdır. Vaguer, burada, basit bir benzerlikten fazlasını görüyor. Ona kalırsa psikoloji, benzer bir yoldan değil, aynı yoldan geçmelidir. Biyopsikoloji, biyolojinin bir parçasıdır. Somut okulların bir soyutlaması ya da birleşimidir, tüm bu okulların kazanımları bunun içeriğini oluşturur. Tıpkı genel biyoloji gibi, kendi özgül araştırma yöntemine sahip olamaz. Her defasında, bileşiminde yer aldığı bir bilimin yöntemini kullanır. Kazanımları dikkate alarak, evrim kuramı açısından bunları sınar ve genel sistemde bunlara denk düşen yeri gösterir [Vaguer, 1923]. Bu, az çok genel bir kanının ifadesidir.

Vaguer'deki bazı ayrıntılar kuşku doğuruyor. Onun anlayışına göre, genel psikoloji (1) şu anda biyolojinin bir parçasıdır, evrim kuramına dayanır (temeli budur) vb. Sonuç olarak, kendi Lamarck'ına ve Darwin'ine ya da onların buluşlarına ihtiyaç duymaz, kendi birleşimini, zaten var olan ilkeler temelinde gerçekleştirebilir; (2) şu anda hâlâ, tıpkı biyolojinin parçası sayılmayıp onunla yan yana bulunan genel biyolojinin geliştiği şekilde gelişmelidir. İki bağımsız benzer bütün arasında mümkün olan, ama bir bütün (biyoloji) ile parçası (psikoloji) arasında mümkün olmayan benzerliği, ancak bu yolla anlayabiliriz.

Vaguer'in [a.y., s. 53], biyopsikolojinin “tam olarak Marx'ın psikolojiden istediği”ni sağladığı yolundaki ifadesi de başka bir sıkıntı nedenidir. Genel olarak denebilir ki, Vaguer'in sorunun

özüne çözüm getirme girişimi ve genel psikolojinin içeriğini, sırf az gelişmiş (biyolojinin parçası, Marx) hâliyle bile olsa, özetleme çabası yöntembilimsel açıdan ne kadar savunulamaz nitelikteyse, yaptığı biçimsel çözümleme açıkçası bir o kadar doğrudur. Ama ilk nokta şu anda bizi ilgilendirmiyor. Biçimsel çözümlemeye bakalım. Günümüzde psikolojinin, Lamarck'tan önce biyolojinin geçirdiği krizi aynen geçirmekte olduğunu ve aynı yazgıya doğru yol aldığını söylemek doğru mudur?

Konunun böyle ortaya konması, krizin en önemli ve belirleyici yönü hakkında sessiz kalmak ve tüm tabloyu yanlış bir ışık altında sunmak olur. Psikolojinin anlaşılmaya doğru mu, yoksa kopmaya doğru mu yol aldığı, genel bir psikolojinin psikolojik dallar arası birleşmeden mi, yoksa ayrışmadan mı gelişeceği, bu dalların beraberlerinde ne getirdiklerine –gelecekteki bütünün sistem, morfoloji ve anatomi gibi bölümlerini mi, yoksa karşılıklı olarak birbirini dışlayan bilgi ilkelerini mi– bağlıdır. Aynı zamanda da dallar arası husumetin niteliğine –psikolojiyi bölen çelişkilerin çözülebilir olup olmadığına ya da uzlaştırılabilir olup olmadığına– bağlıdır. Vaguer'de, Lange'de ve başkalarında bulamadığımız, işte tam da psikolojinin genel bir bilim yaratma yönünde ilerlediği özgül koşulların bu çözümlemesidir. Bu arada, Avrupa yöntembilimi kriz konusunda şimdiden çok daha yüksek bir anlayış düzeyine ulaşmış, hangi ve kaç tane psikolojinin bulunduğunu ve olası sonuçların neler olduğunu göstermiştir. Ama bu noktaya geçmeden önce, ilkin, psikolojinin de biyolojinin geçmiş olduğu yolu izlediği ve sonunda düpedüz biyolojiye eklenip onun bir parçası olacağı şeklindeki yanlış anlayışı tamamen terk etmemiz gerekir. Psikoloji hakkında böyle düşünmek, sosyolojinin insan biyolojisi ile hayvan biyolojisi arasında kendine bir yol açtığını ve psikolojiyi iki kısma ayırdığını (böylece Kant'ın psikolojiyi iki alana bölmesine yol açtığını) görememektir. Kriz kuramını, bu soruya yanıt verebilecek şekilde geliştirmeliyiz.

GÖRGÜL BİR PSİKOLOJİ YARATMA FİKRİNİN İFLASI

Bir gerçek var ki tüm araştırmacıları psikolojinin gerçek durumunu görmekten alıkoyuyor. Bu gerçek, psikolojideki yapıların görgül niteliğidir. Bu, psikolojideki yapılardan bir zar gibi, meyvenin kabuğu gibi soyulup atılmalıdır ki bu yapılar gerçekten oldukları gibi görülebilsin. Görgülcülüğe çoğunlukla güven duyuluyor ve başkaca bir çözümlemeye gerek görülüyor. Tüm çeşitliliğiyle psikoloji, ortak bir temeli olan esaslı bir bilimsel birlik olarak ele alınıyor. Tüm anlaşmazlıklar, bu birlik içinde meydana gelen ikincil olgular olarak görülüyor. Ama bu yanlış bir fikirdir, bir yanılgıdır. Gerçekte, genel ilkeye –bir tek genel ilke bile olsa– sahip bir bilim olarak görgül psikoloji mevcut değildir ve böyle bir şey kurmaya dönük girişimler, bizi bir görgül psikoloji yaratma fikrinin yenilgisine ve iflasına yol açmıştır. Kendilerine ait bir özellikle karşılaştırdıkları şu ya da bu ortak özellik uyarınca birçok psikolojiyi, örneğin psikanaliz, refleksoloji, davranışçılık (bilinç–bilinçdışı, öznelcilik–nesnelcilik, tinselcilik–maddecilik) akımlarını bir kefeye koyan aynı kişiler, böyle bir görgül psikoloji içinde meydana gelen süreçlerin, o psikoloji ile ondan ayrılan bir dal arasında meydana gelenlerle aynı olduğunu görmüyorlar. Bizatihi bu dalların gelişmesinin, bütün bilim alanında işlerlikte olan ve dolayısıyla, ancak bilimin bütünü temelinde doğru dürüst anlaşılabilen daha genel eğilimlere tabi olduğunu görmüyorlar.

Bir kefeye konulması gereken, psikolojinin bütünüdür. Çağdaş psikolojinin görgülcülüğü ne anlama geliyor? Her şeyden önce, hem tarihsel kökenine hem de yöntembilimsel anlamına göre katıksız olumsuz bir kavramdır ve bu, bir şeyi birleştirmek için yeterli bir temel olamaz. Görgül demek, her şeyden önce, “ruh-suz psikoloji” (Lange) demektir, metafiziği olmayan psikoloji (Vvedenski) demektir, deneyime dayanan psikoloji (Høffding) demektir. Bunların da esasen olumsuz tanımlar olduğunu açıklamaya pek gerek yoktur. Bunlar, psikolojinin neyle uğraştığı, olumlu anlamının ne olduğu hakkında tek bir fikir bile vermiyor.

Ne var ki bu olumsuz tanımın şimdiki nesnel anlamı, eskiden olduğundan tamamen farklıdır. Bir zamanlar hiçbir şey gizlemiyordu –bilimin görevi, kendini bir şeyden özgürleştirmektir, terim bunun bir sloganıydı. Şimdiyse olumlu tanımları (her yazarın kendi biliminde sunduğu tanımları) ve bilimde meydana gelen sahici süreçleri gizliyor. Bu, geçici bir slogandı ve ilke olarak başka bir şey olamazdı. Şimdi psikolojiye eklenen “görgül” terimi, belirli bir felsefi ilke seçiminin reddini, kullanılan nihai öncülleri açıklığa kavuşturmanın reddini, kendi bilimsel niteliğinin farkına varmanın reddini ifade ediyor. Dolayısıyla, bu reddin tarihsel anlamı ve nedeni vardır –buna aşağıda değineceğiz– ama bilimin niteliği hakkında esasen hiçbir şey anlatmaz, bunun üstünü örter. Kantçı düşünür Vvedenski [1917, s. 3], bunu tüm açıklığıyla dile getirmiştir, ama tüm görgülcüler onun formülüne sarılıyor. Özellikle de Høffding aynısını söylüyor. Hepsi, az ya da çok tek bir yana eğilim gösteriyor –Vvedenski ideal dengeyi sağlıyor: *“Psikoloji, vardıgı tüm sonuçları, hem maddecilik hem tinselcilik hem de ruhsal-fiziksel tekçilik için eşit derecede kabul edilebilir ve eşit derecede bağlayıcı olacak şekilde deyimlemelidir.”*

Görgülcülüğün, kendi görevlerini, *imkânsız olduklarını* açığa vuracak şekilde tanımladığı, bir tek bu formülden bile açıkça anlaşılıyor. Gerçekten, görgülcülük temel alındığında, yani temel öncüller bir yana bırakıldığında, ne türden olursa olsun hiçbir

bilimsel bilgi, mantıksal ve tarihsel olarak mümkün değildir. Psikolojinin bu tanım yoluyla benzemek istediği doğabilim, niteliği gereği, çarpıtılmamış özü gereği, her zaman *kendiliğinden maddeci* olmuştur. Doğabilimin, elbette tıpkı tüm insan davranışı gibi, maddenin ve zihnin özü sorununu çözmediğini, ama buna yönelik belirli bir çözümünden yola çıktığını, yani bizim dışımızda belirli yasalar uyarınca mevcut olan ve bilinebilen bir nesnel gerçekliğin bulunduğu varsayımından yola çıktığını tüm psikologlar kabul eder. Lenin'in sıklıkla işaret ettiği gibi, maddeciliğin özü de işte budur. Doğabilimin bilim sıfatıyla varlığı, nesnel ve bağımsız varlığa sahip olanla öznel olarak var olanı deneyimlerimizde ayırt edebilmemize dayanır. Bu, doğabilimde idealist düşünceye sahip tüm okullarla ya da farklı felsefi yorumlarla uyumsuz değildir. Bilim sıfatıyla doğabilim, kendi başına ve yandaşlarından bağımsız olarak maddecidir. Yandaşlarının farklı fikirlerine karşın, psikoloji de yine kendiliğinden, idealist bir anlayışla yola çıkmıştır.

Gerçekte, görgül psikoloji sistemi bir tane değildir. Hepsi de görgülcülüğün sınırlarını aşar ve bunu şöyle anlayabiliriz: Katıksız olumsuz bir düşünceden hiçbir şey çıkarsanamaz. Vvedenski'nin deyişiyle "uzak durmak"tan, hiçbir şey doğmaz. Gerçekte, tüm sistemlerin kökeni metafiziktedir ve vardıkları sonuçlar abartılmıştır. İlk olarak Vvedenski, önerdiği tekbencilik (solipsizm) kuramıyla, yani aşırı idealizm anlayışıyla öyledir.

Psikanaliz üstpsikolojiden (metapsikolojiden) açıkça söz ederken, ruhu olmayan her psikoloji ruhunu, metafiziği olmayan psikoloji ise metafiziğini gizledi. Deneyime dayalı psikoloji, deneyime dayanmayanı kapsıyordu. Kısacası, her psikolojinin kendi metapsikolojisi vardı. Belki bunu bilinçli olarak kavramıyordu, ama bu hiç fark etmedi. Güncel tartışmada "görgül" sözcüğünün arkasına sığınmaya başka herkesten çok çabalayan ve kendi bilimi ile felsefe alanı arasına sınır çizmek isteyen Çelpanov [1924], buna rağmen, kendi felsefi "üstyapı"sına ve "altyapı"sına sahip olması gerektiğini fark ediyor. Psikoloji incelemesine ve kendisinin alt-

yapı dediği, psikolojiyi hazırlayan bir incelemeye geçilmeden önce irdelenmesi gereken felsefi kavramların olduğu ortaya çıkıyor. Bu, onun, bir sonraki sayfada psikolojinin felsefeden tümüyle arındırılması gerektiğini öne sürmesine engel olmuyor. Bununla birlikte, sonuç kısmında, psikolojinin en keskin sorunlarının kesinlikle yöntembilimsel sorunlar olduğunu bir kez daha teslim ediyor.

Görgül psikoloji kavramından olumsuz özellikler dışında bir şey öğrenemeyeceğimizi düşünmek yanlış olacaktır. Bu kavram, bilimimizde meydana gelen ve bu isimle gizlenen olumlu süreçlere de işaret ediyor. Psikoloji, “görgül” sözcüğüyle, doğal bilimlere katılmak istiyor. Burada herkes görüş birliği içindedir. Ama bu çok özgül bir kavramdır ve psikolojiye uygulandığı zaman neyi belirttiğini irdelemeliyiz. Ribot ansiklopediye yazdığı önsözde [1923, s. ix], (Lange ile Vaguer’in sözünü ettikleri anlaşmayı ve birliği başarmaya kahramanca çabalayarak, öyle yapmakla da bunun olanaksızlığını göstererek) psikolojinin biyoloji bünyesinde yer aldığını, ne maddeci ne de maneviyatçı olduğunu, aksi hâlde bilim olarak adlandırılma hakkını tümünden yitireceğini söylüyor. Öyleyse, biyolojinin öteki kısımlarından hangi yönüyle ayrılır? Yalnızca fiziksel değil, “spiritüel” ya da tinsel olguları ele almasıyla.

Ne saçma! Psikoloji bir doğal bilim olmak istedi, ama doğabilimin ele aldığı şeylerden çok farklı nitelikte şeyleri ele almak üzere. Peki, bilimin niteliğini, incelediği olguların doğası belirlemez mi? Tarih, mantık, geometri ve tiyatro tarihi, gerçekten birer doğal bilim olabilir mi? Psikolojinin, fizik veya mineralbilim vb. kadar görgül olması gerektiğinde ısrar eden Çelpanov, doğal olarak Pavlov’a katılmıyor, ama psikolojiyi sahici bir doğal bilim olarak kavrama girişimi karşısında hemen bağırıp çağırmaya başlıyor. Yaptığı karşılaştırmayla neyi örtbas ediyor? Psikolojinin, (1) fizik olgulardan tamamen farklı olguları ele alan ve (2) doğal bilimlere özgü nesnelerin araştırılma şekliyle bütünüyle farklı bir şekilde kavranan bir doğal bilim olmasını istiyor. İnceleme

konusu ve bilgi edinme yöntemi farklı olursa, doğal bilimlerin ve psikolojinin nasıl bir ortak yönünün olabileceği sorusu akla gelebilir. Vvedenski [1917, s. 3] de psikolojinin görgül niteliğinin anlamını açıkladıktan sonra şöyle diyor: “Bu nedenle, çağdaş psikoloji kendini sıklıkla zihinsel olgular hakkında bir doğal bilim ya da zihinsel olguların doğal bir tarihi olarak tanımlıyor.” Ama bunun anlamı, psikolojinin, doğal olmayan olgular hakkında bir doğal bilim olmak istediğidir. Doğal bilimlerle bağlantısı, tümüyle olumsuz bir özellik –metafiziğin reddi– sayesinde ve bir tek olumlu özellik içermez.

James meseleyi parlak bir biçimde açıklamıştır. Psikolojiye bir doğal bilim olarak bakılmalıdır –onun ana savı buydu. Ama yine hiç kimse, zihinsel “doğabilimsel” olmadığını kanıtlamak için James kadar çaba harcamadı. James’in açıkladığına göre, tüm doğal bilimler, inançla ilgili kimi varsayımları kabul eder –doğabilim maddeci varsayım temelinde ilerler, ama daha derin düşünmenin idealizme yol açtığı bir gerçektir. Psikoloji de aynısını yapar –başka varsayımlar kabul eder. Sonuç olarak, yalnızca kimi varsayımları eleştirisiz kabul etmesi bakımından doğabilime benzer; ama varsayımların kendileri aykırıdır [bkz. Burkhardt 1984, s. 9-10].

Ribot’ya göre, bu eğilim 19. yüzyıl psikolojisinin ana özelliğidir. Ribot, bundan başka, psikolojiyi kendi ilkelerine, kendi yöntemine kavuşturma (Comte bunu reddetti) ve biyolojiyle fizik arasındaki ilişkinin aynısını biyolojiyle psikoloji arasında kurma girişimlerine değiniyor. Ama aslında yazar, psikoloji denen şeyin, amacına ve yöntemine göre farklılık gösteren çeşitli araştırma kategorilerinden oluştuğu gerçeğini teslim ediyor. Byna karşın yazarlar, bir psikoloji sistemi oluşturma çabasına girdikleri ve Pavlov ile Bergson’u buna dâhil ettikleri zaman, bu görevin gerçekleşme şansının olmadığını ortaya koydular. Dumas [1924, s. 1121], vardığı sonucu dile getirirken, 25 yazarı birleştiren birliğin, ontolojik kurguyu reddetmekten ibaret kaldığını belirtiyor.

Böyle bir bakışın neye yol açacağını kestirmek kolaydır: Ontolojik kurguların reddedilmesi, görgülcülük, tutarlı olduğu zaman, bir sistemin yaratılmasında yöntemsel olarak yapıcı ilkele-
rin reddine, seçmeciliğe (eklektizme) götürür; tutarsız olduğu öl-
çüde üstü örtülü, eleştirisiz, belirsiz bir yöntembilime götürür. Her
iki olasılık da Fransız yazarlarca parlak şekilde ortaya konmuştur.
Onlara göre, kitabın farklı bölümlerinde yer almak koşuluyla,
Pavlov'un tepkiler psikolojisi içgözlemsel psikoloji kadar kabul
edilebilir niteliktedir. Kitabın yazarları, gerçekleri betimleme ve
sorunları ortaya koyma tarzlarıyla, hatta kullandıkları sözcüklerle,
çağrışımcılık, akılcılık, Bergsonculuk ve bireşimcilik (sentetizm)
eğilimleri sergiliyorlar. Yine açıklandığına göre, kimi bölümlerde
Bergson'un anlayışı, kimilerinde çağrışımcılık ve atomculuk dili,
kimilerinde de davranışçılık vb. kullanılıyor. Bu inceleme yansız,
nesnel ve eksiksiz olmak istiyor. Bunda her zaman başarılı olmasa
bile, Dumas'nın [1924, s. 1156] çıkardığı sonuca göre, hiç değilse
görüş farklılıkları entelektüel hareketliliğe tanıklık ediyor ve so-
nuçta, bu bakımdan, dönemini ve ülkesini temsil ediyor. Bununla
tamamen hemfikiriz.

Psikolojiyi kâh biyolojinin parçası sayan, kâh psikolojinin bi-
yolojiyle ilişkisini bizatihi biyolojinin fizikle ilişkisinde olduğu
gibi gören bu yaklaşımın ölümcül ikiciliği bir kenara bırakılsa
bile, bu anlaşmazlık –bunun nerelere uzandığını gördük– bizi
sadece yansız bir psikolojinin bugün mümkün olmadığına ikna
ediyor.

Dolayısıyla görgül psikoloji kavramı, çözümsüz bir yöntem-
bilimsel çelişki içeriyor. Bu, doğal olmayan şeylere dair bir doğal
bilimdir, doğabilim yöntemleriyle gelişme eğilimi taşıyan, ama
bunlara tamamen zıt öncüllerle yola çıkan bir eğilimdir, bunlara
aykırı bir bilgi sistemidir. Bu, görgül psikolojinin yöntembilim-
sel inşasına ölümcül bir etki yapmış ve onun belini kırmıştır.

İki psikoloji vardır –doğabilimsel, maddeci psikoloji ile tin-
selci psikoloji. Bu sav, *birçok* psikolojinin varlığına dair sava kı-

yasla, krizin anlamını daha doğru ifade ediyor. *Psikolojiler* olarak *iki*, yani iki farklı, uzlaşmaz bilim türüne, temelden farklı iki bilgi sistemi yapısına sahibiz. Tüm geriye kalanlar, görüşlerle, okullarla, varsayımlarla ilgili farklılıklardır: Anlaşılması kimi zaman çok zor olan bireysel, çok karmaşık, bulanık, karma, kör, kargaşalı birleşimler. Ama gerçek mücadele, yalnızca birbiriyle çekişen tüm akımların ardında yatan ve etkisini gösteren iki eğilim arasındadır.

Bunun böyle olduğu, krizin anlamını çok sayıda psikolojinin değil de iki psikolojinin oluşturduğu, tüm geriye kalanın bu iki psikolojinin her birinin içindeki mücadeleden ibaret olduğu, bunun tamamen ayrı bir anlama ve işlerlik alanına sahip bir mücadele olduğu, bir genel psikoloji yaratmanın anlaşma sorunu değil, ayrışma sorunu olduğu –yöntembilim tüm bunları uzun zaman önce fark etti ve hiç kimse buna karşı çıkmıyor. (Bu sav ile Kornilov’un üç yönelimi arasındaki fark, tüm kapsamıyla krizin anlamında yatıyor: (1) (dediğine göre) maddeci psikolojinin ve refleksolojinin kavramları örtüşmüyor; (2) (dediğine göre) görgül ve idealist psikolojinin kavramları örtüşmüyor; (3) Marksist psikolojinin rolüne ilişkin bizim değerlendirmemiz farklıdır.) Nihayet burada, birçok somut akım arasındaki ve kendi içlerindeki mücadelede ortaya çıkan iki eğilimle karşı karşıyayız. Genel psikolojinin, mücadele içindeki iki tarafa eklenen üçüncü bir psikoloji olmayacağı, onlardan biri olacağı konusunda hiç kimsenin bir itirazı yoktur.

Görgülcülük kavramının, özdüşünümsel (*self-reflective*) bir kuramın araştırmayı olanaklı kılmak için çözmesi gereken yöntemsel bir çelişki içerdiği fikrini, Münsterberg [1920] tanıtip yaydı. Yöntembilim alanındaki önemli yapıtında, bu kitabın, militan bir kitap olmak istediği gerçeğini gizlemediğini, doğalcılığa karşı idealizmi savunduğunu ilan etti. Kitap, psikolojide idealizme sınırsız hak tanınmasını güvenceye almak istiyordu. Münsterberg, görgül psikolojinin kuramsal bilgilimsel temellerini kurdu ve

bunu, günümüz psikolojisinin ihtiyaç duyduğu en önemli şey olarak ilan etti. Bu psikolojinin kavramları gelişigüzel bir araya getirilmiştir ve bilgi edinmeye dönük mantıksal yolları içgüdüye bırakılmıştır. Münsterberg'in izleği, Fichte'nin etik idealizmi ile günümüzün fizyolojik psikolojisinin biresimidir, çünkü idealizmin zaferi, kendini görgül araştırmadan koparmakta değil, burada kendi alanı için bir yer açmakta yatar. Münsterberg, doğalcılık ile idealizmin uzlaştıramayacağını göstermiştir, militan idealizm hakkında bir kitaptan söz etmesi, genel psikolojinin –anlaşma ve birleşme sorunu değil– cesaret ve risk işi olduğunu söylemesi bundandır. Yine Münsterberg [a.y., s. 10], açık açık iki bilimin var olduğu fikrini ortaya attı; psikolojik gerçekler hakkında bildiklerimiz eskisiyle kıyaslanamayacak kadar çok, psikolojinin gerçekten ne olduğu hakkında bildiklerimiz ise çok daha az olduğu için, psikolojinin kendini tuhaf bir konumda bulduğunu savundu.

Dışsal yöntemlerin birliği, farklı psikologların tümüyle farklı bir psikolojiden söz ediyor olduklarını bizden gizleyemez. Bu içsel rahatsızlık ancak aşağıdaki şekilde anlaşılabilir ve alt edilebilir.

Günümüz psikolojisi, yalnızca bir tür psikolojinin var olduğu önyargısıyla mücadele ediyor. ... Psikoloji kavramı, tamamen farklı iki bilimsel görevi kapsıyor; bunlar ilke olarak birbirinden ayırt edilmelidir ve belki en iyisi bunlara özgül adlar vermemizdir, çünkü gerçekte iki tür psikoloji vardır [a.y., s. 10].

İki bilimi harmanlayarak görünüşte birlik oluşturma'nın her türlü biçimi ve yolu çağdaş bilimde ifadesini buluyor. Bu bilimlerin ortak yanı nesneleridir, ama bu, sözü edilen bilimlerin kendileri hakkında bir şey anlatmıyor. Jeoloji, coğrafya, agronomi, bunların hepsi toprağı inceler ama sahip oldukları yapı, bilimsel bilgi ilkesi farklıdır. Betimleme yoluyla zihni değişime uğratan bir nedenler ve eylemler zinciri oluşturabilir, bunu da –nesnel ve öznel olarak– öğelerin bir birleşimi gibi tasavvur edebiliriz. Eğer her iki anlayışı aşırıya vardırıp bilimsel bir biçime büründürür-

sek, “biri nedensel psikoloji, diğeri ereksel ve amaçsal psikoloji olmak üzere”, iki tane “temelden farklı kuramsal dal” elde ederiz [a.y., s. 12-13].

İki psikolojinin varlığı öylesine belirgin ki herkes bunu kabul ediyor. Anlaşmazlık yalnızca her iki bilimin kesin tanımı hakkındadır. Kimileri bazı ince ayrımları vurgularken, kimileri de başkalarını vurguluyor. Tüm bu salınımları izlemek çok ilginç olurdu, çünkü bunların her biri, nesnel bir eğilime, şu ya da bu kutba yönelik çabaya tanıklık ediyor ve çelişkilerin kapsamı, menzili, her iki bilim türünün, tek kozadaki iki kelebek gibi, hâlâ henüz farklılaşmamış eğilimler biçiminde var olduğunu gösteriyor.

Ama şimdi ilgilendiğimiz konu çelişkiler değil, bunların ardında yatan ortak etmendir. İki soruyla karşı karşıyayız: Her iki bilimin ortak doğası nedir? Görgülcülüğün doğalcılık ve idealizm olarak ikiye ayrılmasına yol açan nedenler nelerdir?

İki bilimin temelinde tam da bu iki ögenin yattığı, sonuç olarak farklı yazarlarca hangi isim verilirse verilsin, bunlardan birinin doğabilimsel psikoloji, diğेरinin ise idealist psikoloji olduğu konusunda herkes görüş birliği içindedir. Münsterberg’i izleyerek, hepsi, farklılığın malzemedede ya da ana izlekte değil, bilgi edinme tarzında, ilkede yattığını düşünüyor. Soru, olguları nedensellik açısından, tüm diğेर olgularla bağlantısı içinde ve esasen onlarla aynı anlamda ya da amaçsal olarak, bir amaca yönelik ve tüm maddi bağlantılardan arınmış manevi etkinlik olarak anlayıp anlamamaktır. Bu bilimleri açıklayıcı ve betimleyici psikoloji olarak adlandıran Dilthey [1894/1977, s. 37-41], bu ikiye ayrılmanın izini sürerken, psikolojiyi akılcı ve görgül psikoloji olarak bölen Wolff’a, yani görgül psikolojinin kökenine kadar gidiyor. Dilthey, bilimin tüm gelişimi süresince bölünmenin her zaman bulunduğunu ve Herbart [1849] okulu ile Waitz’in çalışmalarında yine açığa çıktığını gösteriyor. Açıklayıcı psikolojinin yöntemi, doğal

bilimin yöntemine özdeştir. Benimsediği belit –fiziksel olgusu olmayan tek bir zihinsel olgu yoktur– bağımsız bir bilim olarak iflasına yol açıyor ve işlerini fizyolojinin ellerine teslim ediyor [a.y.]. Betimleyici ve açıklayıcı psikolojinin anlamı, doğal bilimlerde sistematığın ve açıklamanın –Binswanger’e [1922] göre bu psikolojinin iki temel bileşeninin– taşıdığı anlamla aynı değildir.

Çağdaş psikoloji –ruhsuz bir ruha ilişkin bu öğreti– içsel olarak çelişkilidir, iki kısma bölünmüştür. Betimleyici psikoloji açıklama peşinde değil, betimleme ve anlama peşindedir. Şairlerin, özellikle Shakespeare’in imgelerle sunduklarını, kavramlarla çözümlemenin konusu yapar. Açıklayıcı, doğal psikoloji, zihinle ilgili bir bilimin temeli olamaz, belirlenimci bir ceza hukuku geliştirir, özgürlüğe yer bırakmaz, kültür sorunuyla uzlaştıramaz. Buna karşılık, betimleyici psikoloji,

matematiğin doğal bilimlere temel oluşturması gibi, beşeri incelemelere temel oluşturacaktır [Dilthey, 1894/1977, s. 74].

Stout [1909, s. 2-6], analitik psikolojiyi fiziki bir bilim olarak adlandırmayı açıkça reddediyor. Bu bilim, somut olguları, gerçekliği, neyin norm olup olmaması gerektiğini değil, neyin öyle olup olmadığını araştırması anlamında pozitif bir bilimdir. Matematiğin, doğal bilimlerin, bilgi kuramının yanında durur. Ama fiziki bir bilim değildir. Zihinsel ile fiziksel arasında öyle bir uçurum vardır ki, bunların bağlantılarını izlemenin hiçbir yolu yoktur. Kimyanın ve fiziğin biyolojiyle olan ilişkisine, yani daha genel ilkelerin daha özgül ama temelde türdeş ilkelerle ilişkisine benzer bir ilişkiyle psikolojiye yakın duran hiçbir madde bilimi yoktur. Binswanger [1922, s. 22], tüm yöntembilim sorunlarını, doğabilimsel bir zihin kavramından ve doğabilimsel olmayan bir zihin kavramından ileri gelen sorunlar olarak ikiye ayırıyor. Kökten farklı iki psikolojinin olduğunu alenen ve net olarak açıklıyor. Sigwart’a göndermede bulunarak, doğal psikolojiye karşı mücadelenin bölünmenin kaynağı olduğunu söylüyor. Bu bizi,

Husserl'in saf mantığının temeli olan deneyim fenomenolojisi- ne ve görgül, ama doğabilimsel olmayan psikolojiye götürüyor (Pfander Jaspers).

Bleuler, buna karşıt tutumu savunuyor. Wundt'un psikolo- jiyi bir doğal bilim saymayan görüşünü reddediyor ve aklında Dilthey'in açıklayıcı ya da yapıcı psikoloji dediği şey bulunması- na karşın, Rickert'i izleyerek, bunu genelleyici bir psikoloji olarak adlandırıyor.

Bir doğal bilim olarak psikolojinin nasıl mümkün olduğu so- rusunu ve bunun inşasında kullanılan kavramları enine boyuna irdelemeyeceğiz –bu tamamen tek psikoloji içindeki bir tartışmay- la ilgilidir ve çalışmamızın bir sonraki kısmında yer alan olumlu açımlamanın konusunu oluşturuyor. Dahası, başka bir soruyu – psikolojinin, sözcüğün dar anlamıyla doğal bir bilim olup olmadı- ğı sorusunu– da açık bırakıyoruz. Avrupalı yazarları izleyerek, bu sözcüğü, bu türden bilginin maddeci niteliğini olabildiğince açık seçik biçimde belirtmek için kullanıyoruz. Batı Avrupa psikolojisi, sosyal psikoloji sorunlarını bilmediği ya da pek az bildiği için, bu türden bilginin doğabilimle örtüştüğü düşünülmüştür. Ne ki psi- kolojinin maddeci bir bilim olarak mümkün olduğunu göstermek, hâlâ özgül ve çok derin, ama yine de bir bütün olarak krizin anla- mı sorunuyla ilgisi olmayan bir sorundur.

Psikoloji hakkında önemli sayılabilecek bir şeyler kaleme alan Rus yazarların neredeyse tümü, bu görüşlerin Avrupa psikoloji- sinde genel olarak ne ölçüde benimsendiğini gösteren bölünme- yi –elbette kulaktan dolma– kabul ediyor. Bir yanda (psikolo- jiyi doğal bir bilim sayan) Windelband ve Rickert, diğer yanda ise Wundt ve Dilthey arasındaki anlaşmazlığa değinen Lange [1914], ikinci gruptaki yazarlar gibi iki bilimi ayırmaya eğilim- lidir. Natorp'u idealist psikoloji anlayışının savunucusu sayarak eleştirmesi ve gerçekçi ya da biyolojik bir anlayışla karşılaştırması dikkat çekicidir. Bununla birlikte Münsterberg'e göre, Natorp en

başından beri kendisiyle aynı şeyi istemiştir, yani zihin bilimini öznelletirmekten ve nesnelletirmekten, başka bir deyişle, iki bilimden yana olmuştur.

Lange, kitabında her iki bakış açısını tek bir belit içinde harmanlamış ve uzlaşmaz eğilimlerin her ikisini de yorumlamış, krizin anlamının çağrışımcılıkla mücadelede yattığını düşünmüştür. Lange, Dilthey'i ve Münsterberg'i gerçek bir yakınlık duyarak açıklıyor ve "sonuçta iki farklı psikolojinin doğduğu"nu belirtiyor. Janus gibi, psikoloji de iki farklı yüzle ortaya çıkmıştır: Bunlardan biri fizyolojiye ve doğabilime dönük, diğeryse ruh, tarih, sosyoloji bilimlerine dönüktür; bu bilimlerin biri nedensel etkilerle ilgili, diğeri değerlerle ilgilidir [a.y., s. 63]. Görünüşe bakılırsa, bize kalan, ikisinden birini seçmektir, ama Lange ikisini birleştiriyor.

Çelpanov da aynı yolu tutmuştur. Güncel polemiklerinde, psikolojinin maddeci bir bilim olduğuna inanmamızı diliyor, James'i tanığı olarak gösteriyor ve Rus yazınında iki bilim fikrinin kendine ait olduğuna tek sözcükle bile değinmiyor. Bu tutum, üzerinde daha çok düşünölmeyi hak ediyor.

Dilthey'i, Stout'u, Meinong'u ve Husserl'i izleyerek, analitik yöntem fikrini açıklıyor. Tümevarımlı yöntem, doğabilimsel psikolojinin ayırt edici özelliğiyken, *a priori*, yani önsel fikirlerin bilgisine götüren analitik yöntem betimleyici psikolojinin ayırıcı özelliğidir. Analitik psikoloji temel psikolojidir. Çocuk psikolojisinin, hayvan psikolojisinin (zoopsikolojinin) ve nesnel deneysel psikolojinin gelişiminden önce gelmeli ve tüm psikolojik araştırma türlerinin temelini sağlamalıdır. Bu, mineralbilimle fiziğın ilışkisine ya da psikolojinin felsefeden ve idealizmden tamamen ayrılmasına benzemez.

Çelpanov'un psikolojik görüşlerinde 1922'den beri ne tür bir sıçrama yaptığını göstermek için, onun genel felsefi ifadelerine

ve gelip geçerken ettiği sözlere değil, analitik yöntem konusundaki kuramına eğilmek gerekir. Çelpanov, açıklayıcı psikolojinin görevleriyle betimleyici psikolojinin görevlerinin harmanlanmasına karşı çıkıyor ve bunların mutlak çelişkili olduğunu açıklıyor. Hangi psikolojiyi birincil önemde saydığı sorusuyla ilgili herhangi bir kuşkuya yer bırakmamak için, bunu Husserl'in fenomenolojisiyle, ideal özlere dair kuramıyla ilişkilendiriyor ve Husserl'in eidos ya da öz kavramının temelinde Platon'un idealarıyla eşanlamlı olduğunu açıklıyor. Husserl'e göre, matematik fizikle nasıl bir ilişki içindeyse fenomenoloji de betimleyici psikolojiyle öyle bir ilişki içindedir. Fenomenoloji ve matematik, tıpkı geometri gibi, özlerle ilgili, ideal olanaklarla ilgili bilimlerdir; betimleyici psikoloji ve fizik, gerçeklerle ilgilidir. Fenomenoloji, açıklayıcı ve betimleyici psikolojiyi olanaklı kılar.

Husserl'in kanısına aykırı olarak, Çelpanov'a göre fenomenoloji ile analitik psikoloji kısmen örtüşür ve fenomenolojik yöntem, analitik yöntemle tamamen özdeştir. Çelpanov, Husserl'in eidetik (özel) psikoloji ile fenomenolojiyi özdeş saymayı reddetmesini şu şekilde açıklıyor: O, çağdaş psikoloji denince, bunun fenomenolojik doğrular da içerdiği gerçeğine bakmayarak, yalnızca görgül, yani tümevarımlı psikolojiyi anlıyor. Oysaki fenomenolojiyi psikolojiden ayırmaya gerek yoktur. Husserl'e karşı Çelpanov'un çekingence savunduğu nesnel deneysel yöntemlerin temelinde fenomenolojik yöntem bulunmalıdır. Yazarın vardığı sonuca göre, bu böyleydi, bundan sonra da böyle olacaktır.

Onun, psikolojinin yalnızca görgül olduğu, bizatihi doğası gereği idealizmi dışladığı ve felsefeden bağımsız olduğu yönündeki iddiasıyla bunu nasıl bağdaştırabiliriz? Özetleyelim: Söz konusu bölünmeye ne ad verilirse verilsin, her bir terimde hangi anlam ayrımları vurgulanırsa vurgulansın, sorunun asıl özü aynı kalır ve iki önermeye indirgenebilir.

1. Doğabilim nasıl kendiliğinden maddi öncüllerle yola çıktıysa, psikolojideki görgülcülük de gerçekte tamamen aynı şekilde kendiliğinden idealist öncüllerle yola çıktı, yani görgül psikolojinin temeli idealistti.
2. Kriz döneminde görgülcülük, belirli (aşağıda ele alınacak) nedenlerle, idealist ve maddeci psikoloji olarak bölündü. Münsterberg [1920, s. 14] de terimlemedeki farklılığı anlam birliği olarak yorumluyor. Nedensel ve amaçsal psikolojiden söz edebiliriz ya da ruhun psikolojisi ve bilincin psikolojisi hakkında konuşabiliriz yahut anlayan ve açıklayan psikoloji diyebiliriz. Ama birincil önem taşıyan tek şey, psikolojinin ikili niteliğini kabul etmemizdir. Başka bir yerde, Münsterberg [1920, s. vii-viii], bilinç içeriğinin psikolojisiyle ruhun psikolojisini, içeriğin psikolojisiyle edimlerin psikolojisini ve duyumların psikolojisiyle amaçsal psikolojiyi karşı karşıya koyuyor.

Bilimimizde uzun zaman önce kendini kabul ettirmiş olan bir kanıya esasen ulaşmış bulunuyoruz: Psikoloji, tüm gelişimine derinlemesine işleyen ikici bir niteliğe sahiptir. Böylelikle, tartışmasız tarihî bir duruma varmış bulunuyoruz. Bilimin tarihi görevlerimiz arasında yer almıyor ve ikiciliğin tarihsel köklerine ilişkin soruyu bir yana bırakarak, kendimizi bu gerçeğe işaret etmekle sınırlayıp krizde ikiciliğin şiddetlenmesine ve çatallanmasına yol açan yakın nedenleri açıklamakla yetinebiliriz. Dessoir'ın [1911, s. 230] çağdaş psikolojinin iki sesli şarkısı ("düet") dediği ve hiçbir zaman son bulmayacağını düşündüğü gerçek, temel olarak, psikolojinin iki kutba doğru çekildiği, asli olarak bir "psikoteleoloji" (ereksel psikoloji) ile bir "psikobiyoloji"nin (biyolojik psikolojinin) var olduğu gerçeğidir.

KRİZİN İTİCİ GÜÇLERİ

Şimdi kısaca krizin yakın nedenleri ya da itici güçleri üzerinde durmamız gerekiyor.

Hangi etmenler bizi krize, kopmaya götürüyor ve kimler bunu edilgin şekilde, kaçınılmaz bir kötülük olarak deneyimliyor? Doğallıkla, burada yalnızca bilimimiz içindeki itici güçlere değinecek, diğerlerinin tümünü bir yana bırakacağız. Böyle yapmakta haklıyız, çünkü dışsal –toplumsal ve ideolojik– nedenler ve olgular, son çözümlemede, bilimin bünyesindeki güçlerce şöyle ya da böyle temsil edilir ve onların aracılığıyla etkili olur. Bu nedenle, bilimin bünyesinde yer alan yakın nedenleri çözümlemeye ve daha derin bir çözümlemeden kaçınmaya niyetliyiz.

Son evresinde krizin ana itici gücünün, bir bütün olarak uygulamalı psikolojinin gelişmesi olduğunu hemen söyleyelim.

Akademik psikolojinin uygulamalı psikolojiye yönelik tutumu, şimdiye kadar sanki yarı yarıya kesin bir bilimle karşı karşıyaymış gibi biraz küçümseyici bir havada olmuştur. Hiç kuşku yok ki psikolojinin bu alanında her şey iyi değildir, ama yine de meseleye kuş bakışı, yani yöntembilimci gözüyle bakan bir gözlemci, bilimimizin gelişmesinde öncü rolünü uygulamalı psikolojinin üstlendiğinden kuşku duyamaz. Psikolojide ilerici olan, sağlam olan ve geleceğin tohumunu içeren her şeyi uygulamalı psikoloji temsil ediyor; en iyi yöntemsel çalışmaları sağlıyor. Olan bitenlerin anlamını ve sahici bir psikolojinin olabilirliğini kavrayabilmenin tek yolu, bu alanın incelenmesinden geçiyor.

Bilim tarihinde merkezin yeri değişmiştir: Çemberin çevresinde bulunan, merkez olmuştur. Görgül psikolojinin reddettiği felsefe hakkında söylenebilecek söz, uygulamalı psikoloji hakkında da söylenebilir: “İnşaatçıların reddettiği taş, başlıca köşe taşı olmuştur.”

Üç yöne değinerek bunu açıklığa kavuşturabiliriz. Birincisi, *uygulamadaki* durumdur. Burada psikoloji, ilk önce (endüstri psikolojisi, psikiyatri, çocuk psikolojisi ve suç psikolojisi) sayesinde, hayli gelişmiş bir –endüstriyel, eğitsel, siyasal ya da askerî– uygulamayla karşılaşmıştır. Bu karşılaşma, psikolojinin en yüksek uygulama sınavından geçebilecek şekilde ilkelerini düzeltip iyileştirmesini zorunlu kılar. Binlerce yıllık süreçte edinilmiş pratik psikolojik deneyim ve beceri birikimini özümsememizi ve bilimimize katmamızı zorunlu kılar; çünkü Kilise, askeriye, siyaset ve endüstri, zihni bilinçli olarak düzenledikleri ve örgütledikleri sürece, bilimsel bakış açısıyla çekidüzen verilmiş olmasa bile, muazzam boyutta bir deneyimi temel alır (uygulamalı bilimin değiştirici ve düzeltici etkisini her psikolog deneyimlemiştir). Anatominin ve fizyolojinin gelişiminde tıp, fiziksel bilimlerin gelişiminde teknik nasıl bir rol oynadıysa, psikolojinin gelişiminde de uygulamalı psikoloji aynı rolü oynuyor. Yeni pratik psikolojinin *tüm* bilim açısından taşıdığı önem, ne denli vurgulansa azdır. Psikolog ona övgü düzse yeridir.

Düşüncesinin doğruluğunu uygulamada kanıtlaması istenen, zihni açıklama çabasından çok onu anlama ve ona hâkim olma çabası gösteren bir psikoloji, eski psikolojiye kıyasla, uygulamaya dönük dallara, bilimin tüm yapısı içinde esastan farklı bir yer verir. Orada uygulama, merkez ülkeye tüm yönleriyle bağımlı olan kuramın sömürgesiydi. Kuram hiçbir şekilde uygulamaya bağımlı değildi. Pratik, sonuçu, uygulamaydı, bilim sınırlarının ötesine bir yolculuktu, bilim dışında kalan ve bilimden sonra gelen, bilimsel işlemin tamamlandığı kanısına varıldıktan sonra başlayan bir işlemdi. Başarının ya da başarısızlığın, kuramın yazgısı üze-

rinde fiili hiçbir etkisi yoktu. Şimdi durum bunun tam tersidir. Uygulama, bilimsel işlemin en derin temellerine yayılıyor ve onu baştan sona yeniden biçimlendiriyor. Uygulama, görevleri belirliyor ve kuramın yüksek yargıcı olarak, doğruluk ölçütü olarak işlev görüyor. Kavramların nasıl kurulacağını ve yasaların nasıl deyimleneceğini dayatıyor.

Bu bizi doğrudan doğruya *ikinci yöne, yöntembilime* götürür. İlk bakışta ne denli acayip ve şaşırtıcı görünürse görünsün, bir felsefe, yani bir bilim yöntembilimi gerektiren, tam da bilimin yapıcı ilkesi olarak uygulamadır. Bu, psikoteknik (psikoloji yordamı) ile ilkeleri arasındaki üstünlük, “dertsiz” (Münsterberg’in sözü) ilişkisiyle hiçbir surette çelişmez. Gerçekte psikotekniğin hem uygulaması hem de yöntembilimi, sıklıkla, şaşırtıcı ölçüde çaresiz, zayıf, yüzeysel ve bazen gülünçtür. Psikoteknik tanılar bomboştur ve bize Molière’deki hekimin tıp hakkında düşündüklerini anımsatır. Psikoteknik yöntembilimi, her defasında, o andaki amaca göre icat edilir ve eleştirel bilinçten yoksundur. Bu, sıklıkla piknik psikolojisi adıyla anılır, yani hafif, geçici, yarı ciddi bir şeydir. Tüm bunlar doğrudur. Ama asıl durumu bir an bile değiştirmez, çelikten bir yöntembilim yaratacak olan kesinlikle bu psikolojidir. Münsterberg’in dediği gibi, yalnızca genel kısım değil, tikel sorunların irdelenmesi de zaman zaman bizi psikoteknik ilkelerini soruşturmayla zorlayacaktır.

Bu yüzden benim görüşüm şöyle: Birçok kez kendinden ödün vermiş olmasına, *sıfıra yakın bir pratik anlam taşımamasına ve kuramı sıklıkla gülünç olmasına rağmen, bunun yöntembilimsel anlamı muazzamdır*. Uygulamanın ilkesi ve felsefesi –yine belirtelim– inşaatçıların reddettiği ve başlıca köşe taşı olan taştır. Krizin tüm anlamını burada buluruz.

Binswanger, en genel soruya –tüm psikolojinin baş sorununa, psikolojinin tüm sorunlarını kapsayan soruna, psikolojiyi öznelleştirme ve nesnelleştirme sorununa– mantığa, bilgililime ya da metafiziğe dayalı bir çözüm bulmayı beklemediğimizi, çözü-

mün yöntembilimde, yani bilimsel yöntem kuramında olduğunu söylüyor. Şöyle demek bize daha doğru görünüyor: psikoteknik yöntembilimde, yani *uygulamanın felsefesinde*. Binet'nin ölçüm cetvelinin ya da başka psikoteknik testlerinin uygulamadaki ve kuramdaki değeri açıkça önemsiz olabilir, test kendi içinde kötü olabilir, ama bir fikir, bir görev, bir bakış açısı olarak muazzamdır. Psikoloji yöntembiliminin en karmaşık çelişkileri uygulama zeminine aktarılır ve ancak orada çözülebilir. Tartışma orada kısır olmaktan çıkar, son bulur. "Yöntem" demek, "yol" demektir, biz bunu bilgi edinme aracı olarak görüyoruz. Ama bütün noktalarıyla yol, götürdüğü amaç tarafından belirlenir. Uygulama, işte bu yüzden, bilimin tüm yöntembilimini yeniden biçimlendirir.

Psikotekniğin yeniden biçimlendirici rolünün *üçüncü yönü*, ilk ikisinden anlaşılabilir. Bu, psikotekniğin *tek yanlı* bir psikoloji olmasıdır, kopmayı teşvik etmesi ve gerçek bir psikoloji yaratmasıdır. Psikiyatri psikolojinin sınırlarını aşar. İlgözleme dayanılarak tedavi ya da iyileştirme yapılamaz. Bu fikri saçma bir sonuca taşımanın, bunu psikiyatriye uygulamaktan daha etkili bir yolu zor bulunur. Spielrein'in gözlemlediği gibi, psikoteknik de psikolojik işlevleri fizyolojik olanlardan ayıramayacağını kavramıştır ve bütünsel bir kavram arayışındadır. Öğretmenlerden ilham bekleyen psikologlar hakkında yazdığım gibi, onlardan herhangi biri, geminin kontrolünü kaptanın ilhamına ya da bir fabrikanın yönetimini, mühendisin hevesine zor emanet ederdi. Her biri, meslekten bir denizci ve deneyimli bir teknisyen seçerdi. Bilimin olabilecek bu en öncelikli gerekleri, bu en ciddi uygulama psikolojiyi canlandıracaktır. Endüstri ve askeriye, eğitim ve tedavi, bilimi canlandıracak ve yeniden biçimlendirecektir. Husserl'in eide-tik (özel) psikolojisi, iddialarının doğruluğuyla ilgilenmeyen bu psikoloji, vatman seçimi için uygun değildir. Özlere ilişkin düşünüm de o amaca uygun değildir, değerler bile ilgisizdir. Bunların tümü, onu bir felaketten hiç mi hiç korumayacaktır. Bu tür bir psikolojinin hedefi, Dilthey için olduğu gibi, Shakespeare'in kav-

ramlaştırılması değildir, *tek sözcükle psikoteknik*tir, yani zihnin denetim altına alınmasına ve ona hâkim olunmasına, davranışın yapay denetimine yol açacak bir bilimsel kuramdır.

Psikotekniğin, yani en belirgin sözcük anlamıyla maddeci bir psikolojinin temellerini kuran ise Münsterberg'dir, bu militan idealisttir. İdealizm hevesinde hiç de ondan geri kalmayan Stern, diferansiyel ya da farklar psikolojisi için bir yöntembilim geliştirmektedir ve idealist psikolojinin savunulamaz olduğunu ölümcül bir kesinlikle ortaya çıkarmaktadır.

Nasıl olur da aşırı idealistler maddeciliğin ekmeğine yağ sürebilirler? Bu gösteriyor ki mücadele eden iki eğilim, psikolojinin gelişiminden derinlemesine ve nesnel bir gereklilikle kaynaklanıyor; psikoloğun kendisi hakkında söyledikleriyle, yani öznel felsefi kanılarıyla ne denli az örtüşüyor; krizin tablosu nasıl da sözle tanımlanamaz bir karmaşıklıkta; her iki eğilim hangi karma biçimlerde buluşuyor; psikolojinin cephe hattı, sıklıkla bir ve aynı sistem *içinde*, sıklıkla tek terim *içinde* ne dolambaçlı, ne beklenmedik, ne şaşırtıcı zikzaklar çiziyor. Son olarak bu gösteriyor ki, *iki psikoloji arasındaki mücadele, birçok anlayış ve psikoloji okulu arasında süren mücadeleyle örtüşmüyor, onların ardında duruyor ve onları belirliyor*. Bu, krizin dışsal biçimlerinin ne denli aldatıcı olduğunu ve bunların ardındaki sahici anlamı dikkate almamız gerektiğini gösteriyor.

Münsterberg'e dönelim: Nedensel psikolojinin meşruluğu sorunu, psikoteknik açısından belirleyici önemdedir.

Bu tek yanlı nedensel psikoloji ancak şimdi kendini gösteriyor. ... açıklayıcı psikoloji, doğal olmayan, yapay bir sorunun yanıtıdır; zihinsel yaşam açıklama değil, anlama gerektirir. Ne var ki psikoteknik ancak nedensel bir psikolojiyle çalışabilir, sorunun böyle yapay bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini kanıtlar ve onu meşrulaştırır. Açıklayıcı psikolojinin sahici anlamı yalnızca psikoteknikte açığa çıkar ve dolayısıyla, psikolojik bilimlerden oluşan tüm sistem onda doruğa ulaşır.

Bu eğilimin nesnel gücünü ve filozofun kendi kanıları ile çalışmasının nesnel anlamının örtüşmediğini, bundan daha açık biçimde ortaya sermek zordur: Maddeci psikoloji doğal değil, diyor idealist, ama tam da *böyle bir psikoloji* ile çalışmak zorundayım.

Psikoteknik, eyleme, uygulamaya yöneliktir –ve orada saf kuramsal anlayıştan ve açıklamadan temelde farklı bir tarzda hareket ederiz. Bu yüzden psikoteknik, ihtiyacı olan psikolojiyi (tutarlı idealistlerce yetkinleştirildiği zaman bile) seçerken tereddüt *edemez*. Yalnızca nedensel, nesnel psikolojiyle uğraşmaktadır. Nedensel olmayan psikoloji, psikoteknik için ne türden olursa olsun hiçbir rol oynamaz.

Tüm psikoteknik bilimler için belirleyici önem taşıyan tam da bu durumdur. Bu, bilinçli olarak tek yanlıdır. Sözcüğün dolu dolu anlamıyla tek görgül bilim budur. Bu –kaçınılmaz olarak– karşılaştırmalı bir bilimdir. Fiziksel süreçlerle bağ, bu bilim için öylesine temel nitelik taşır ki, bu, fizyolojik bir psikolojidir. Deneysel bir bilimdir. Genel formülü şudur:

Psikotekniği ilgilendiren tek psikolojinin, betimleyici-açıklayıcı bir bilim olması gerektiği varsayımından hareket ettik. Fizyolojiyi dikkate alan ve nihayet deneysel nitelik taşıyan görgül, karşılaştırmalı bir bilim olması gerektiğini de şimdi buna ekleyebiliriz [Münsterberg].

Bunun anlamı, bilimin gelişiminde psikotekniğin bir devrim yaptığı ve bu gelişimde bir döneme damga vurduğudur. Münsterberg bu açıdan bakarak, görgül psikolojinin ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında *ortaya çıkabildiğini* söylüyor. Metafiziki reddeden ve gerçekleri inceleyen okullarda bile araştırmalara başka bir ilgi kılavuzluk ediyordu. Psikoloji bir doğal bilim olmadıkça deneyin uygulanması olanaksızdı. Ama deneyin kullanıma sokulmasına koşut olarak, doğal bilimlerde düşünülemez çelişkili bir durum gelişti: İlk buhar makinesine ya da telgrafa eşdeğer donanım laboratuvarlarda iyi biliniyor, ama pratikte uygulanmı-

yordu. Eğitim ve hukuk, ticaret ve sanayi, toplumsal yaşam ve tıp bu hareketten etkilenmedi. Araştırmayla uygulama arasında bağ kurmak, bugün bile araştırmaya saygısızlık sayılıyor ve psikolojinin kuramsal sistemini tamamlamasına kadar beklenmesi salık veriliyor. Ama doğal bilimlerde kazanılan deneyimler bize başka bir öykü anlatıyor. Tıp ve teknik, anatominin ve fiziğin kesin zaferlerini ilan edip kutlamasına kadar beklemedi. Yaşam, psikolojiye ihtiyaç duyar ve her yerde onu farklı biçimlerde uygular; üstelik, yaşamla olan bu ilişki nedeniyle psikolojide bir kabarmanın meydana gelmesini de beklemeliyiz.

Münsterberg eğer bu durumu olduğu gibi kabul etseydi ve idealizmin sınırsız hakları için özgül bir alan ayırmasaydı, elbette idealist olmazdı. Münsterberg, uygulamadan beslenen nedensel psikoloji alanında idealizmin savunulamaz olduğunu kabullenme durumunda kalınca, tartışmayı basitçe başka bir alana aktarma yoluna gidiyor. Bu “bilgibilimsel hoşgörü”yü [a.y.] açıklıyor ve açıklamasını, bilimin özüne dair “doğru ile yanlış kavramlar arasında değil, belirli nihai varsayımsal [*gedankliche*] amaçlara uygun olanlar ile olmayanlar arasında” ayrım gözeten idealist bir anlayışa dayandırıyor. Psikolojik kuram savaş alanını terk ettikleri [a.y.] anda, psikologlar arasında geçici bir ateşkesin sağlanabileceğine inanıyor.

Münsterberg’in çalışması, bilimin belirlediği bir yöntembilim ile bir dünya görüşünün belirlediği bir felsefe arasındaki içsel uyumsuzluğun çarpıcı bir örneğidir, çünkü tam da o, sonuna kadar tutarlı bir yöntembilimci ve sonuna kadar tutarlı bir filozoftur, yani sonuna kadar çelişkili bir düşünürdür. Münsterberg, nedensel psikolojide bir maddeci ve erekbilimci (teleolojik) psikolojide bir idealist olmakla, bir tür çift girişli muhasebe sistemine ulaştığını ve bunun, bir sayfadaki girişler diğer sayfadakinden farklı olduğu için, kaçınılmaz şekilde ilkesizlikle sonuçlanması gerektiğini anlıyor; çünkü sonunda kavranabilecek yalnızca tek doğru vardır. Ama Münsterberg’e göre doğru, yaşamın kendisi değil, yaşamın inceden

inceye mantıksal irdelemesidir ve bu, birçok bakış açısınca belirlendiği için, değişkenlik gösterebilir [a.y.]. Münsterberg, görgül bilimin, bilgibilimsel bir bakış açısını reddetmeyi gerektirmediğini, buna karşılık belirli bir kuram gerektirdiğini, ama çeşitli bilimlerde farklı bilgibilimsel bakış açılarının mümkün olduğunu düşünüyor. Doğruyu, uygulamanın yararına belli bir dilde, zihnin [*Geist*] yararına ise başka bir dilde ifade ediyoruz.

Doğabilimcileri arasında görüş ayrılıkları olduğu zaman, bu ayrılıklar bilimin temel varsayımlarına dokunmaz.

Bir botanikçinin ele aldığı konu hakkında tüm diğer bitki araştırmacılarıyla iletişim kurması hiç sorun doğurmaz. Hiçbir botanikçi, bitkilerin uzamda ve zamanda yaşamasının, nedensel yasaların hükmü altında olmasının gerçekten ne anlama geldiği sorusuna yanıt vermek için durup düşünme zahmetine girmez [a.y.].

Ama psikolojik malzemenin niteliği, psikolojik önermeleri felsefi kuramlardan ayırmamıza, diğer görgül bilimlerin yapmayı başardıkları ölçüde olanak vermez. Psikolog, yaptığı laboratuvar çalışmasının, bilimine özgü temel sorulara çözüm bulmasını sağlayabileceğini hayal ettiğinde işin esasında kendini kandırmış olur; bu sorular felsefe alanına girer.

Temel sorular hakkındaki felsefi tartışmaya katılmak istemeyen psikoloğun yapacağı iş basittir; şu ya da bu bilgibilimsel kuramı kendi belirli araştırmalarının temeli olarak zımnen kabul etmesi yeter [a.y.].

Münsterberg'i, birbiriyle çelişen ama her ikisini de kabul edebildiği iki psikoloji fikrine götüren, kesinlikle, bilgibilimin reddi değil, bilgibilimsel hoşgörüydü. Ne de olsa hoşgörü, ateizm demek değildir. Münsterberg camide Müslüman, kilisede Hıristiyandır.

Bir tek temel yanlış anlamanın doğması olasılığı var: İkinci bir psikoloji fikrinin, nedensel psikolojinin haklarını kısmen kabul etme yolunu açması; ikiciliğin, iki evreye bölünmüş olan psiko-

lojinin kendisine aktarılması; *Münsterberg'in nedensel psikoloji içinde de hoşgörü ilan etmesi. Ama durum kesinlikle böyle değildir. Bu konuda şöyle [a.y.] diyor:*

Erekbilimci çizgide düşünen bir psikolojinin, nedensel bir psikolojiyle gerçekten yan yana yaşayıp yaşayamayacağına, bilimsel psikolojide tam algıyı, görev farkındalığını, duygulanımı, iradeyi ya da düşünceyi erekbilimci bir tarzda ele alıp alamayacağı-mıza ya da öyle yapmamızın gerekip gerekmediğine ilişkin temel soru, psikoteknikçiye ilgilendirmez, çünkü o, bu olayları ve zihinsel başarımları (performansları) nedensel psikoloji diliyle her zaman bir şekilde ele alabildiğimizi ve psikotekniğin yalnızca bu nedensel anlayışla iş görebildiğini bilir.

Dolayısıyla iki psikoloji birbiriyle çakışmaz, birbirini tamamlamaz, ama iki gerçeğe hizmet eder; bunlardan biri uygulamanın yararına, diğeriye zihnin [*Geist*] yararınadır. Psikolojide değil ama Münsterberg'in dünya görüşünde çift girişli muhasebe yöntemi uygulanıyor. Maddeci, Münsterberg'in nedensel psikoloji anlayışını *bütünüyle* kabul edecek ve bilimde ikiciliği reddedecektir. İdealist de ikiciliği reddedecek ve erekbilimci bir psikoloji anlayışını *bütünüyle* kabul edecektir. Münsterberg'in kendisi bilgilimsel hoşgörü duyurusu yapıyor ve her iki bilimi de kabul ediyor, ama birini maddeci ve diğerini idealist olarak geliştiriyor. Dolayısıyla tartışma ve ikicilik, nedensel psikolojinin sınırları ötesinde yer alır. Herhangi bir şeyin parçası değildir ve *kendi başına* herhangi bir bilimin parçasını oluşturmaz.

Bilimde idealizmin, dayanağını maddecilikte bulmak *zorunda kaldığı* gerçeğinin bu anlamlı örneği, Münsterberg dışındaki *her düşünürün* oluşturduğu örnekle de doğrulanıyor.

Stern aynı yolu izledi. Benzer şekilde, yeni psikolojinin ana gerekçelerinden biri olan diferansiyel araştırma sorunları aracılığıyla nesnel psikolojiye ulaştı. Bununla birlikte biz burada düşünürleri sorgulamıyoruz, yazgılarını, yani arkalarında duran ve onları kontrol eden nesnel süreçleri araştırıyoruz. Bunlar

ise tümevarım yoluyla değil, çözümleme yoluyla açığa çıkarılır. Engels'in sözleriyle, enerjinin dönüşümü yasasını tek buhar makinesinin ortaya koyması, 100.000 makinenin ortaya koymasından daha az inandırıcı değildir. Biz de sırf ilginç bir nokta olduğu için ekleyelim ki Rus idealist psikologlar, Münsterberg çevirisinin önsözünde, onun, insanın ruhsal-fiziksel örgütlenişini atomlarına ayırştırmaksızın davranış psikolojisinin özlemini ve insana yönelik bütünsel bir yaklaşımın gereklerini karşılıyor olmasını, onun erdemleri arasında sayıyorlar. Büyük idealistlerin bir trajedi olarak başardıklarını, küçük idealistler bir fars olarak yineliyor.

Özetleyebiliriz. Krizin nedenini onun itici gücünde görüyoruz, dolayısıyla bu güç, yalnızca tarihsel açıdan ilgi uyandırmakla kalmıyor, birincil –yöntemsel– önem de taşıyor; çünkü yalnızca krizin gelişmesine yol açmakla kalmamıştır, sonraki seyrini ve yazgısını belirlemeye devam etmektedir. Bu neden, bilimin tüm yöntembiliminin, pratik ilkesi temelinde yeniden biçimlendirilmesi yönünde, yani doğal bir bilime dönüşmesi yönünde ilerleyen uygulamalı psikolojinin gelişmesinde yatıyor. Bu ilke, psikolojiyi ağır bir baskı altında tutuyor ve iki bilim hâlinde bölünmeye zorluyor. Gelecekte maddeci psikolojinin doğru gelişimini güvenceye alıyor. Uygulama ve felsefe, başlıca köşe taşı olup çıkıyor.

Birçok psikolog, deneyin kullanıma sokulmasını psikolojide temel bir reform olarak görmüş, hatta deneysel ve bilimsel psikolojiyi eşit saymışlardır. Geleceğin yalnızca deneysel psikolojiye ait olacağını öne sürmüşler ve bu özelliği en önemli yöntembilimsel ilke olarak görmüşlerdir. Ama psikolojide deney, teknik bir araç düzeyinde kalmış, esaslı bir şekilde kullanılmamış ve söz gelişi Ach örneğinde olduğu gibi, kendi kendini yadsımaya varmıştır. Günümüzde birçok psikolog, *yöntembilimi*, ilkelerin doğru oluşturulmasını bir çıkış yolu olarak görüyor. Kurtuluşu öteki uçtan bekliyor. Ama onların çalışmaları da kısır kalıyor. Krizden çıkışı ancak doğrudan içgözlemsel deneyimin izinden giden ve içinden iki parçaya bölünmüş olan kör görgülcülüğün temelden reddedil-

mesi; ancak içgözlemin baştan savılması, tıpkı fizikte gözün dışlanması gibi bunun da dışlanması; ancak ayrılma ve tek bir psikolojinin seçilmesi sağlayacaktır. İki yandan psikolojiye uygulanan yöntembilimin ve pratiğin diyalektik birliği, psikolojilerden birinin yazgısı ve talihidir. Pratikten tam bir kopuş ve ideal özlerin seyrine dalış ise diğerinin yazgısı ve talihidir. Her ikisinin ortak yazgısı ve talihi, tam bir kopma ve ayrılıktır. Bu kopma başladı, sürüyor ve *pratiğin* çizgisi doğrultusunda tamamlanacaktır.

İki Psikoloji

Krizin dinamiğinin formülü olarak, iki psikoloji arasında büyüyen uçurumla ilgili tarihsel ve yöntemsel dogma, çözümlememizden sonra ne denli apaçık görünürse görünsün, birçoklarıncı kabul edilmiyor. Başlı başına bu, bizim derdimiz değildir. Saptadığımız eğilimler, bize kalırsa, doğruyu ifade ediyor, çünkü bunlar nesnel bir varlığa sahiptir ve şu ya da bu yazarın görüşlerine bağlı değildir. Aksine, psikolojik görüşler hâline geldikleri ve bilimin gelişim sürecine katıldıkları ölçüde, bu görüşleri bizatihi bu eğilimler belirliyor.

Dolayısıyla bu konuda farklı görüşlerin varlığını saptamak bizi şaşırtmamalıdır. En başından önümüze koyduğumuz görev, görüşleri araştırmak değil, bu görüşlerin neyi amaçladığını araştırmaktır. Bir yazara ait görüşlerin eleştirel araştırmasını sorunun kendisinin yöntembilimsel çözümlemesinden ayıran işte budur. Ama yine de bir şeye dikkat etmeliyiz: Görüşler konusunda bütünüyle kayıtsız değiliz; onlara *açıklama* getirebilmeliyiz, dayandıkları nesnel, içsel mantığı açığa çıkarabilmeliyiz. Daha yalın bir anlatımla, görüşler arasındaki her mücadeleyi, iki psikoloji arasındaki mücadelenin karmaşık bir ifadesi olarak sunabilmeliyiz. Bütün olarak bakıldığında bu, önünüzdeki çözümlemeye *dayandırılması* gereken eleştirel bir görevdir ve saptadığımız dogmanın, en önemli psikolojik akımlar açısından, onları anlamaya yönelik olarak *ne* sonuç verebileceğini göstermelidir. Ama bunun

olabilirliğini göstermek, çözümlemenin temel seyrini belirlemek, şimdiki görevimizin bir parçasıdır.

Bunu yapabilmenin en kolay yolu, açıkça şu ya da bu eğilimin safında yer alan, hatta onlarla karışıp kaynaşan sistemleri çözümlemektir. Ama kendilerini ilke olarak mücadelenin *dışında*, bu iki eğilimin dışında konumlandırıran, üçüncü bir eğilimde çıkış yolu arayan ve psikoloji için yalnızca iki yolun bulunduğuna ilişkin dogmamızı görünüşte reddeden sistemler için bunu ortaya koymak çok daha zor ve dolayısıyla daha çekicidir. O sistemler üçüncü bir yol olduğunu söylüyor: Mücadele eden iki eğilim birleştirilebilir veya ikisinden biri diğerine tabi kılınabilir ya da ikisi birden tamamen saf dışı edilerek bir yenisi yaratılabilir ya da her ikisi de üçüncü birine tabi kılınabilir vb. Dogmamız bu üçüncü yol karşısında ayakta kalırken ya da çökerken, bu üçüncü yolun *nereye* götürdüğünü göstermek, dogmamızı doğrulamak açısından son derecede önemlidir.

Üçüncü bir yoldan yana olanların kavramsal sistemlerinde her iki nesnel eğilimin nasıl işlerlik gösterdiğini, benimsediğimiz yöntemi izleyerek irdeleyeceğiz. Bunlar dizginleniyor mu, yoksa duruma hâkim mi kalıyor? Kısacası, başı kim çekiyor, at mı, binici mi?

Her şeyden önce anlayışlar ile eğilimler arasında açık seçik bir ayırım yapacağız. Bir anlayış, kendini belirli bir eğilimle özdeşleştirebilir ve yine de onunla örtüşmeyebilir. Nitekim davranışçılık, bilimsel bir psikolojinin ancak bir doğal bilim olarak mümkün olduğunu öne sürerken haklıdır. Ne var ki bu, psikolojiyi bir doğal bilim olarak kavradığı, bu fikirden ödün vermediği anlamına gelmez. Eğilim, her bir anlayış için verili bir şey değil, bir görevdir. Görevin ne olduğunu kavramak, yine de onu gerçekleştirme yeteneğini içermez. Tek eğilim temelinde farklı anlayışlar var olabilir ve tek bir anlayışta, her iki eğilim farklı derecelerde ifade edilebilir.

Bu kesin ayırım çizgisini aklımızda tutarak, üçüncü bir yolu savunan sistemlere geçebiliriz. Bunlardan çok sayıda var. Ama

çoğunluğu, ya iki yolu bilinçsizce birbirine katıp karıştıran körlere aittir ya da bile bile bir yoldan diğerine atlayan seçmecilere (yamacılara) aittir. Bunları pas geçelim; bizim ilgilendiğimiz ilkelere, yapılan çarpıtmalar değil. Temelde saf olan bu türden üç sistem vardır: Geştalt (bütünsel kavrayış) kuramı, kişilikçilik ve Marksist psikoloji. Bunları amacımıza uygun düşen bakış açısından irdeleyelim. Bu üç okulun hepsi, bir bilim olarak psikolojinin, gerek görgül psikoloji temelinde gerekse davranışçılık temelinde mümkün olmadığı ve bu iki yolun üstünde yer alan, iki yaklaşımdan birini veya diğerini reddetmeyip ikisini tek bir bütün hâlinde birleştirecek, bilimsel bir psikolojiyi kavramamıza olanak veren üçüncü bir yolun bulunduğu kanısını paylaşıyor. Her bir sistem, bu görevi kendine özgü şekilde yerine getiriyor ve her birinin kendi yazgısı bulunuyor, ama üçü birden, üçüncü bir yolun tüm mantıksal olasılıklarını, sanki bu amaç için özgül olarak tasarlanan yöntemsel bir deneymiş gibi tüketiyor.

Geştalt kuramı, davranışın hem işlevsel hem de betimsel yanını birleştiren, yani *ruhsal-fiziksel* bir kavram olan yapı (Geştalt) temel kavramını tanıtarak bu sorunu çözüyor. Belli bir bilimin ana konusunda her iki yönü birleştirmek, ancak, her ikisinde de *ortak* olan ve inceleme konusu için bunu *ortak etmen* yapan bir şey saptanırsa mümkündür. Çünkü eğer bedeni ve zihni, aralarında uçurum bulunan ve tek bir yönde örtüşmeyen iki farklı şey olarak kabul edersek, o zaman doğal olarak, mutlak farklı bu iki şeyle ilgili tek bir bilim imkânsız olacaktır. Yeni kuramın tüm yöntembiliminin doruk noktası budur. Geştalt ilkesi, *doğanın bütününe* eşit derecede uygulanabilir. Yalnızca zihnin bir özelliği değildir; bu ilke, ruhsal-fiziksel bir niteliğe sahiptir. Fizyolojiye, fiziğe ve genelde tüm gerçek bilimlere uygulanabilir. Zihin, davranışın yalnızca *parçası*dır, bilinçli süreçler daha geniş bütünlerin kısmi parçalarıdır [Koffka, 1924]. Wertheimer [1925] bu konuda daha da açık sözlüdür. Tüm Geştalt kuramının formülü şuna indirgenebilir: *Herhangi bir bütünün bir parçasında*

olan bitenleri, bu bütünün içyapısal yasaları belirler. “Ne fazlası ne azı, işte Gestalt kuramı budur.” Psikolog Köhler [1920], fizikte de ilke olarak aynı süreçlerin meydana geldiğini göstermiştir. *Yöntembilimsel açıdan* bu, çarpıcı bir gerçektir ve Gestalt kuramı için belirleyici bir savdır. Zihinsel, organik ve inorganik şeyler için araştırma ilkesi aynıdır. Bu demektir ki psikoloji, doğal bilimlerle bağlantılıdır, fiziksel ilkeler temelinde psikolojik araştırma mümkündür. Gestalt kuramı, zihinsel ve fizikseli, anlamsız bir şekilde birleştirilen mutlak ayrışık şeyler olarak görmez, aksine, bağlantılı olduklarını öne sürer. Bunlar, bir tek bütünün parçalarıdır. Zihinsel ve fizikseli, ancak yakın tarihli Avrupa kültürüne mensup bizim gibi kişiler birbirinden ayırabilir. Bir kişi dans ediyor. Bir yanda kas hareketlerinin, diğer yanda ise neşenin ve içtenliğin genel toplamı gerçekten elimizde bulunuyor mu? Bu iki yan yapısal olarak birbirine benzer. Bilinç, başka soruşturma yöntemlerini gerekli kılacak, temel olarak yeni hiçbir şey getirmez. Maddecilik ile idealizm arasındaki sınır nerededir? Öyle psikolojik kuramlar, hatta pek çok ders kitabı vardır ki, yalnızca bilincin öğelerinden söz etmeleri gerçeğine rağmen, düşünceden ve duygudan tamamen yoksundurlar, büyümekte olan bir ağaçtan bile daha duyarsız ve kaba saba bir maddecilik içindedirler.

Bütün bunların anlamı nedir? Gestalt kuramının, sistemini temelde ve yöntem olarak tutarlı şekilde kurduğu ölçüde, maddeci bir psikolojiyi gerçekleştirdiğidir, hepsi bu. Bu, *görünüşte*, Gestalt kuramının görüngüsel tepkiler hakkındaki, içgözlem hakkındaki öğretisiyle çelişmektedir, ama sadece görünüşte böyledir, çünkü bu psikologlara göre zihin, *davranışın* görüngüsel kısmıdır, yani ilke olarak *iki yoldan birini* seçiyorlar, üçüncü bir yolu değil.

Başka bir soru, bu kuramın, görüşünü tutarlı şekilde savunup savunmadığı, anlayışında çelişkilere düşüp düşmediği, bu üçüncü yolu gerçekleştirme yordamının doğru seçilmiş olup olmadığıdır. Ama burada bizi ilgilendiren bu değil, yalnızca ilkelerin yöntem-

bilimsel sistemidir. Geştalt kuramının anlayışında bu eğilimle örtüşmeyen her şeyin, diğer eğilime ait bir belirti olduğunu da buna ekleyebiliriz. Zihin, fizikte kullanılan kavramların aynıysa betimlendiği zaman, doğabilimsel psikoloji anlayışıyla karşı karşıyayız demektir.

Stern'in [1919], kişilikçilik kuramında, tam zıt gelişim çizgisini izlediğini göstermek kolaydır. İki yoldan kaçınmak ve bir üçüncüyü savunmak isteğiyle, gerçekte *yalnızca iki yoldan birini* savunmuş oluyor: idealist psikoloji yolunu. Bir değil, birçok psikolojiye sahip olduğumuz önkabulünden yola çıkıyor. Psikoloji konusunu her iki eğilimin bakış açısı içinde tutmak için, psikofiziksel açıdan nötr (tarafsız) edimler ve işlevler kavramını ortaya atarak, sonunda şu varsayıma ulaşıyor: Zihinsel ve fiziksel, birbirine özdeş gelişim düzeylerinden geçer. Bölünme ikincildir, kişiliğin, hem kendi önünde hem de başkalarının önünde ortaya çıkabildiği gerçeğinden doğar. Temel gerçek, psikofiziksel açıdan nötr kişinin ve onun psikofiziksel açıdan nötr edimlerinin varlığıdır. Dolayısıyla birliğe, psikofiziksel açıdan nötr edim kavramı getirilerek ulaşılır.

Bu formülün arkasında gerçekten neyin gizlendiğini düşünelim. Stern'in, Geştalt kuramından bildiğimiz yolağa karşıt bir yolak izlediği ortaya çıkıyor. Stern'e göre, organizma ve hatta inorganik sistemler de psikofiziksel açıdan nötr kişilerdir. Erekbilimci ilke, zihin dışı dünyayı kapsayacak şekilde genişletilerek, bitkiler, güneş sistemi ve insan, ilkede özdeş olarak anlaşılmalıdır. Erekbilimci bir psikolojiyle karşı karşıyayız. Bir kez daha üçüncü bir yolun, iyi bilinen *iki yoldan biri* olduğu kanıtlanıyor. Bir kez daha, kişilikçiliğin yöntembiliminden; bu ilkeler doğrultusunda kurulan bir psikolojinin neye benzeyeceğinden söz ediyoruz. Bunun aslında ne olduğu başka bir sorudur. Gerçekte Stern, tıpkı Münsterberg gibi, diferansiyel psikolojide nedensel psikoloji yandaşı olmak zorunda kalıyor. Gerçekte, maddeci bir bilinç anlayışı, yani bizim iyi bildiğimiz ve kendisinin alt etmek isteyip başara-

madığı, aynı mücadelenin sürdüğü kendi sistemi içinde bir bilinç anlayışı sunuyor.

Üçüncü bir yolu savunmaya girişen üçüncü sistem, gözle-
rimizin önünde gelişmekte olan Marksist psikoloji sistemidir. Bunu çözümllemek zordur, çünkü henüz kendi yöntembilimini bilmiyor ve bunu, Marksizmi kuranların rastlantısal olarak ortaya attığı psikolojik önermelerde hazır biçimde bulmaya çalışıyor; oysaki başkalarının yazılarında zihnin hazır bir formülünü bulmanın, “bilimin kendinden önce bilim” istemek anlamına geleceği de bir gerçektir. Belirtmek gerekir ki malzemenin ayrışıklığı, bölük pörçük niteliği, bağlamından koparılarak alınmış ifadelerdeki anlam değişikliği ve söylenenlerin çoğunun taşlama niteliği taşıması –yanlış bir fikre karşı tavır alma bakımından doğru, ama görevin olumlu bir tanımı olarak boş ve genel yapısı–nedeniyle, bu girişimden bekleyeceklerimiz, az ya da çok rastlantısal bir yığın alıntıdan ve bunların Kutsal Kitap tarzı yorumundan fazlası değildir. Ne var ki alıntılar, iyi biçimde düzenlenmiş olduklarında bile, asla ortaya bir sistem çıkarmaz.

Böyle bir çalışmanın başka bir biçimsel eksiği de bu araştırmalardaki iki amacı birbirine karıştırmasıdır. Çünkü Marksist öğretiyi tarihsel-felsefi bakış açısıyla incelemek başkadır, bu düşünürlerce dile getirilen sorunların kendisini araştırmak çok daha başkadır. Eğer bu ikisi birleştirilirse, ortaya ikili bir kayıp çıkar: Sorunu çözmek için belirli bir yazar kullanılır, sorun, buna ancak belli bir ölçekte ve öylesine geçerken, tamamen başka bir nedenle değinmiş olan bu yazara uyacak bir bağlamda ortaya konur. Sorunun bu şekilde çarpıtılmış ifadesi, sorunun arızı yönlerini ele alır, can damarına dokunmaz, sorunu, özünün gerektirdiği şekilde irdelemez.

Söylenenlerde çelişkiye düşme korkusu, bilgilimsel ve yöntembilimsel görüş açılarının birbirine karıştırılmasına yol açar vb.

Ama bu yolla, ikinci amaca da –yazarı inceleme amacına da–ulaşamaz, çünkü yazar ister istemez çağcılaştırılır, güncel tar-

tışmanın içine çekilir ve en önemlisi, farklı yerlerden derlenen alıntılar keyfi şekilde birleştirilerek vahim ölçüde çarpıtılır. Bunu şöyle ifade edebiliriz: Bunlar, ilk olarak *yanlış yere* bakıyorlar; ikincisi, *yanlış şeyi* arıyorlar; üçüncüsü, bunu *yanlış şekilde* yapıyorlar.

Yanlış yerde arıyorlar, çünkü kimse *aradığı şeyi* ne Plehanov'da ne de diğer Marksistlerin herhangi birinde bulabilir; nedeniyse, onların tamamlanmış bir psikoloji yöntembilimine sahip olmadıkları gibi, bunun ilk adımlarını bile atmış olmamalarıdır. Çünkü bu sorun onların karşısına hiçbir zaman çıkmadı ve onların bu konuyla ilgili sözleri, her şeyden önce, psikolojik olmayan bir nitelik gösterir. Onlar, zihinsel bilmenin yoluyla ilgili bilgibilimsel bir kurama bile sahip değildirler. Sanki psikofiziksel ilişki hakkında bir varsayım gibi koskoca bir şeyi yaratmak, gerçekten böylesine basit bir şeymiş gibi! Plehanov psikofiziksel bir kuram yaratmış olsaydı, felsefe tarihine adını Spinoza'nın yanına yazdırırdı. Bunu yapamazdı, çünkü kendisi hiçbir zaman psikofizyolojiyle ilgilenmedi ve bilim, böyle bir varsayımın inşasına henüz fırsat yaratamazdı.

Spinoza'nın varsayımının ardında, Galileo'nun fiziğinin bütünü yatıyordu. Felsefi dile çevrilmiş olarak, dünyanın birliğini ve düzenliliğini ilk keşfetmiş olan fiziğin temelde genellenmiş tüm deneyimini ifade ediyordu. Peki, böyle bir kuramı psikolojide ne üretebilirdi? Plehanov ve başkaları her zaman yerel hedefleriyle ilgiliydi: genel olarak atışmalar, açıklamalar, kuram düzeyine yükseltilebilir bağımsız, genellenmiş bir fikir değil, özgül bir bağlamla ilgili bir amaç.

Yanlış şeyi arıyorlar, çünkü gerekli olan şey, araştırmayı başlatma aracı olarak kullanılabilecek yöntemsel bir ilkeler sistemidir; oysa onların aradığı şey, temel bir yanıt, yani yıllarca süren ortak araştırmanın hâlâ belirsiz olan son noktasıdır. Yanıtı zaten biliyor olsaydık, Marksist bir psikoloji kurmaya gerek kalmazdı. Aradığımız formülün dışsal ölçütü, yöntembilim açısından uy-

gunluğu olmalıdır. Onlar ise, bunun yerine, olabildiğince boş ve çekingen, her türlü çözümden kaçınan şatafatlı bir varlıkbilimsel (ontolojik) formül arıyorlar. İhtiyacımız olan şey, araştırmada bize hizmet edecek bir formüldür. Onların aradıkları ise bizim hizmet etmemiz, bizim kanıtlamamız gereken bir formüldür. Sonuç olarak, formüllere –örneğin olumsuz kavramlara vb.– takılıyorlar, bu da araştırmayı felç ediyor. Bu rastlantısal formüllerle hareket eden bir bilimi nasıl gerçekleştirebileceğimizi göstermiyorlar.

Yanlış şekilde yapıyorlar, çünkü onların düşüncesi otoriter ilkelere zincirine vurulmuş durumdadır. Onların incelediği, yöntemler değil, dogmalardır. İki formülün mantıken eşdeğer olduğunu belirtmekten ileri gidemiyorlar. Meseleye eleştirel, özgür ve sorgulayıcı bir tarzda yaklaşmıyorlar.

Ama bu üç kusurun hepsi ortak bir nedenden kaynaklanıyor: psikolojinin tarihsel görevine ve krizin anlamına ilişkin bir yanlış anlama. Bir sonraki bölüm özgül olarak bu konuya ayrılmıştır. Anlayış ile sistem arasındaki sınırı daha iyi açıklığa kavuşturmak, anlayışların günahlarının sorumluluğunu sistemin sırtından almak için gerekli her şeyi burada belirtiyorum. Buna, yanlış anlaşılmış sistem diyeceğiz. Böyle yapmakta tamamen haklıyız, çünkü bu anlayışın kendisi, neye yol açacağının farkına varmamıştır.

Yeni sistem, tepki kavramını –tepkeden (refleksten) ve zihinsel olgudan farklı bir kavramı– psikolojideki üçüncü yolun temeline yerleştiriyor. Bütünsel tepki edimi, hem öznel hem de nesnel yönü kapsıyor. Ne var ki Gestalt kuramının ve Stern'in aksine yeni kuram, tepkinin her iki kısmını bir tek kavramda birleştiren yöntemsel önkabullerden kaçınıyor. Ne zihinde esas olarak fiziktekiyle aynı yapıları görmeyi, ne de inorganik doğada erek, gizilgücün gerçekleşmesi (*entelechy*) ve kişilik bulmayı, örnekse, ne Gestalt kuramının yolunu ne de Stern'in yolunu amaç ediniyor.

Yeni kuram, Plehanov'u izleyerek, ruhsal-fiziksel koşutluk öğretisini ve zihinsel fiziksele tam indirgenemezliğini kabul

ediyor. Böyle bir indirgemeyi, ham, kaba maddecilik sayıyor. Peki ama temelde nitelik açısından ayrışık olan ve birbirine indirgenemeyen iki varlık kategorisi hakkında nasıl tek bir bilim olabilir? Bunlar, bütünsel tepki ediminde nasıl birleşebilir? Bu sorulara verilmiş iki yanıtımız var. Kornilov bunlar arasında işlevsel bir ilişki görerek, her türlü *birliği* bir anda yıkıyor: Bunlar, birbiriyle işlevsel ilişki içinde bulunabilen iki *farklı* şey. Psikoloji, tepki kavramlarıyla incelenemez, çünkü tepkinin *içinde* işlevsel açıdan bağımsız, birleştirilemeyen iki unsur buluyoruz. Bu, ruhsal-fiziksel sorunu çözmek değil, her bir unsura taşımaktır. Dolayısıyla bu, tıpkı psikolojinin bütününe engellemesi gibi, her türlü araştırmayı olanaksız kılar. O zamanlar açıkça belli olmayan, bütün zihin alanının bütün fizyoloji alanıyla ilişkisiydi. Şimdi, aynı çözülemelik ayrı ayrı her tepkinin boynuna dolanıyor. Sorunun bu çözümü, *yöntembilimsel açıdan* ne sunuyor? Araştırmancının başında bunu sorunsal (varsayımsal) olarak çözmek yerine, her ayrı olguda deneysel, görgül olarak çözmeyi getiriyor. Ama buna olanak yoktur. Bilgi edinme açısından temelde farklı iki yöntem sahip tek bir bilim nasıl olabilir (araştırma yöntemleri değil: Kornilov içgözlemi, sırf teknik bir araç değil, zihni bilmenin biricik uygun yolu sayıyor)? Besbelli ki tepkinin bütünsel doğası, yöntemsel açıdan bir *pia desiderata* [yoğun dinsel özlem -çev.] olarak kalır ve aslında, böyle bir kavram, gerçekliğin iki farklı yönünü inceleyen iki yönteme sahip iki bilime yol açar.

Frankfurt [1926] farklı bir yanıt veriyor. Plehanov'u izleyerek, umarsız ve çözümsüz bir çelişki içine düşüyor. Maddi olmayan zihnin maddi doğasını kanıtlamayı ve aralarında bağ kurulamayacak iki bilim yolunu psikoloji için birbirine bağlamayı arzu ediyor. Frankfurt'un mantık çizgisi ana hatlarıyla şöyle: İdealistler maddeyi, zihnin varoluşunun başka bir biçimi olarak görür; mekanik maddeciler zihni, maddi varlığın başka bir biçimi olarak görür. Diyalektik maddeciler ise çatışmanın iki tarafını da korur. Frankfurt'a göre, zihin, (1) harekete indirgenemeyen başka birçok

özellik arasında özgül bir özelliktir; (2) hareket eden maddenin içsel bir durumudur; (3) maddi bir sürecin öznel yanısıdır. Bu formülün çelişkili ve ayrışık niteliğini, psikoloji kavramlarının sistematik açınılamasını yaparken ortaya sereceğiz. Mutlak olarak farklı bağlamlardan cımbızlanmış fikirler yan yana getirilince, anlamlarının nasıl çarpıklaştığını orada göstermeyi umuyorum. Burada sorunun yalnızca *yöntembilimsel* yönüyle ilgileniyoruz: Temelden farklı *iki* varlık türü hakkında tek bir bilim olabilir mi? Bunlar, ortak bir paydaya sahip değildir, birleştirilemezler. Ama ola ki aralarında onları birleştirmemize olanak verecek tartışmasız bir bağ bulunabilir mi? Hayır. Plehanov'un [karş. Frankfurt, 1926] açıkça söylediğine göre, Marksizm "belli türden bir olguyu, başka türden bir olgunun açıklanması ya da betimlenmesi için 'geliştirilmiş' fikirler ya da kavramlar aracılığıyla açıklama ya da betimleme olanağı"nı kabul etmez. Frankfurt [a.y.] ise "Zihin, özgül kavramlar ya da fikirler aracılığıyla betimleyebileceğimiz ya da açıklayabileceğimiz özgül bir özelliktir," diyor. Bir kez daha, aynı-farklı kavramlar. Ama bu, biri insan hareketinin eşsiz bir biçimi olarak davranış hakkında, diğeryse hareketsizlik olarak zihin hakkında olmak üzere, iki bilimin olduğu anlamına gelir. Frankfurt, dar anlamda fizyolojiden ve geniş -zihni de kapsayan- anlamda fizyolojiden de söz ediyor. Peki ama bu, fizyoloji olur mu? Bir bilimin bizim *irademiz* doğrultusunda görünmesini sağlamak için bunu istememiz yeterli midir? Farklı kavramlar aracılığıyla açıklanan ve betimlenen iki farklı türden varlığa ilişkin tek bir bilim örneğini ya da böyle bir bilimin olabilirliğini bize gösterebilirler, yeter.

Bu akıl yürütmede, böyle bir bilimin *imkânsızlığını* kesinkes gösteren iki nokta vardır.

1. Zihin, maddenin özgül bir niteliği ya da özelliğidir, ama nitelik, bir şeyin parçası değildir, özgül bir yeteneğidir. Ama maddenin birçok niteliği vardır, zihin de *bunlardan sadece biridir*. Plehanov, zihin ile hareket arasındaki ilişkiyi, ağacın büyüme ve

yanabilirlik nitelikleri arasındaki ilişkilerle, buzun sertlik ve parlaklık nitelikleri arasındaki ilişkilerle karşılaştırıyor. Peki öyleyse niçin karşıtlıkta yalnızca iki taraf var? Ne kadar nitelik varsa, o kadar taraf olmalıdır, yani, pek çok, sınırsız çoklukta olmalıdır. Açıktır ki Çernişevski ne derse desin, tüm niteliklerde ortak bir şey vardır. Maddenin tüm niteliklerini –buzun hem sertliğini hem de parlaklığını, ağacın hem kolay yanabilmesini hem de büyüme özelliğini– kendi içinde toplayabilen bir *genel kavram* vardır. Öyle olmasaydı kaç tane nitelik varsa, o sayıda bilim olurdu: Buzun parlaklığı hakkında bir bilim, sertliği hakkında başka bir bilim olurdu. Çernişevski'nin söylediği, yöntembilimsel bir ilke olarak *düpedüz saçmadır*. Ne de olsa zihnin içinde de farklı nitelikler buluruz: Parlaklık nasıl sertliğe benzerse, acı da aynı şekilde cinsel arzuya benzer –yine özgül bir nitelik.

Tüm sorun, Plehanov'un, en ayrışık pek çok niteliğin kendi içinde toplandığı zihne ilişkin genel bir kavramla işlem yapıyor olması ve tüm diğer niteliklerin kendi içinde toplandığı hareketin de böyle genel bir kavram olmasıdır. Açıktır ki ilke olarak zihnin hareketle içinde bulunduğu ilişki, niteliklerin birbiriyle ilişkisinden başka bir ilişkidir: Hem parlaklık hem sertlik, nihayet birer harekettir; hem ağır hem cinsel arzu nihayet zihinseldir. Zihinsellik birçok özellikten biri değil, iki özellikten biridir. Ama bunun anlamı, sonuçta bir ya da birçok değil iki ilkenin olduğudur. Yöntembilimsel açıdan bunun anlamı, bilimin ikiciliğinin tamamen korunmasıdır. Bu durum ikinci noktadan bakılınca özellikle açıklık kazanıyor.

2. Plehanov'a [1922] göre, zihinsel, fizikseli etkilemez. Frankfurt [1926] konuya açıklık getirerek, zihinsel in fizyoloji aracılığıyla kendi kendisini etkilediğini, etkisini özgül bir biçimde gösterdiğini söylüyor. Eğer iki dik üçgeni birleştirirsek, bunların biçimleri yeni bir biçim –bir kare– oluşturur. Biçimlerin kendisi, “maddi üçgenlerimizin birleşiminin ikincil, ‘biçimsel’ bir yönü olarak” etki yapmaz. Bunun, ünlü *Schattentheorie*'yi yani gölge-

ler kuramını aynen yineleyen bir söz olduğunu gözlemliyoruz: İki adam tokalaşınca, gölgeleri de aynısını yapar. Frankfurt'a göre gölgeler birbirini beden yoluyla "etkiler".

Ama yöntemsel sorun bu değildir. Yazar, bilimimizin doğası konusunda bir maddeci için ancak ucube gibi görünebilecek bir deyimlemeye ulaştığını anlıyor mu? Gerçekten de gölgeleriyle, biçimleriyle ve ayna yansımalarıyla ne türden bir bilimdir bu?

Yazar, ulaştığı şeyi yarı yarıya anlıyor, ama bunun nerelere vardığını görmüyor. Biçimler hakkında böyle bir doğal bilim, tümevarım yöntemini, nedensellik kavramını kullanan bir bilim gerçekten mümkün mü? Soyut biçimleri yalnızca geometride inceleriz. Son söz söylenmiştir: Psikoloji, geometri olarak mümkündür. Ama tam da bu, Husserl'in eidetik (özel) psikolojisinin en katıksız anlatımıdır. Dilthey'in tinin matematiği olarak betimleyici psikolojisi bunun gibidir, Çelpanov'un fenomenolojisi, Stout'un, Meinong'un ve Schmidt-Kovazhik'in analitik psikolojisi de böyledir. Bunların hepsini Frankfurt'la birleştiren bütünüyle temel yapıdır. Onlar da aynı benzetmeyi kullanıyor.

1. Zihin, geometrik biçimler olarak, *nedensellik dışında* incelenmelidir. İki üçgen, bir kare doğurmaz; daire, piramit hakkında hiçbir şey bilmez. Gerçek dünyadaki hiçbir ilişki, biçimlerin ve zihinsel özlerin ideal dünyasına aktarılamaz: Bunlar ancak betimlenebilir, çözümlenebilir, sınıflandırılabilir, ama açıklanamaz. Dilthey [1894], zihni oluşturan kısımların nedensellik yasasıyla birbirine bağlanmış olmamasını, zihnin ana özelliği sayıyor:

Temsiller, duygulara aktarılmak için yeterli bir zemin içermez; bir muharebenin keşmekeşi ortasında, kendi yıkımıyla ilgili bir kaygı duymayan, ilgisiz bir seyirci gibi davranacak katıksız temsili bir yaratık hayal edilebilir. Duygular, iradi süreçlere dönüştürülmek için yeterli bir zemin içermez. Aynı yaratığın, çevresinde süren çarpışmaya dair farkındalığıyla birlikte, korku ve dehşet duyguları yaşadığı, yine de bu duygulardan kaynaklanan savunma hareketleri sergilemediği hayal edilebilir.

Tam da bu kavramlar belirlenmiş, nedensel ve uzamsal olmadıkları için, tam da geometrik soyutlamalar gibi oluşturuldukları için, Pavlov bunların bilime uygunluğunu reddeder: Bunlar, beyin maddi yapılanmasıyla uyumsuzdur. Pavlov'u izleyerek biz de diyoruz ki, bunlar, tam da geometrik oldukları için, gerçek bilime uygun değildir.

Ama geometrik yöntem ile bilimsel-tümevarımlı yöntemi birleştiren bir bilim nasıl olabilir? Dilthey [a.y.], maddeciliğin ve *açıklayıcı* psikolojinin birbirini öngördüğünü mükemmel biçimde anladı. Maddecilik, "tüm ince ayrımlarıyla, *açıklayıcı* psikoloji" dir. "Fiziksel süreçler sistemine bağımlı olan ve zihinsel gerçekleri salt o sistemle birleştiren her kuram, bir maddeciliktir." Zihnin ve tüm zihin bilimlerinin bağımsızlığını savunma isteği, doğada hüküm süren nedenselliği ve gerekliliği bu dünyaya aktarma korkusu, kesinlikle *açıklayıcı* psikoloji korkusuna yol açıyor. "Hiçbir *açıklayıcı* psikoloji ... beşeri incelemelerin temeli olarak hizmet edemez" [a.y.]. Bunun anlamı, zihin bilimlerini maddeci bir yaklaşımla incelememek gerektiğidir. Ah, geometri olarak bir psikoloji istemenin gerçekten ne anlama geldiğini Frankfurt bir anlasaydı! Zihnin fiziki nedenselliği yerine özgül bir bağı -"etkenlik"-i kabul etmek, *açıklayıcı* psikolojiyi reddetmek, *lamı cimi yok, zihin alanının tümünde düzenlilik kavramını reddetmek anlamına gelir. Tartışma işte tam bu konudadır.* Rus idealistler bunu pek iyi anlıyor. Dilthey'in psikoloji hakkındaki savı, onlara göre, tarihsel sürece ilişkin mekanik anlayışa karşı çıkan bir savdır.

2. Frankfurt'un vardığı psikolojinin ikinci özelliği, uyguladığı yöntemde, bu bilime ait bilginin niteliğinde yatar. Eğer zihin, doğal süreçlerle bağlantılı kılınamıyorsa, nedensel değilse, o zaman tümevarımlı yaklaşımla, yani gerçek olgular incelenerek ve genelleme yapılarak incelenemez. Kurgu yöntemiyle, yani bu Platonik idealardaki ya da zihinsel özlerdeki doğrunun dolaysız düşünülüp yorumlanması yoluyla incelenmelidir. Geometride tümevarımın yeri yoktur; bir üçgen için kanıtlanan şey, tüm üçgenler için ka-

nıtlanmıştır. Ama gerçek üçgenler değil, ideal soyutlamalar incelenir –şeylerden soyutlanmış olan farklı özellikler uç noktasına vardırıılır ve ideal saflıktaki biçimleriyle incelenir. Husserl’in gözünde, fenomenolojinin psikolojiyle ilişkisi, matematiğin doğal bilimle ilişkisine benzer. Ama Frankfurt’a göre, geometriyi ve psikolojiyi birer doğal bilim olarak kavramak olanaksızdır. Bunların yöntemi farklıdır. Tümevarım, gerçeklerin tekrar tekrar gözlemlenmesini ve deneyime dayalı olarak genellenmesini temel alır. Analitik (fenomenolojik) yöntem ise doğrunun tek defada, dolaysız olarak düşünülüp yorumlanmasını temel alır. Bu konu üzerinde düşünülmeyi hak ediyor. Hangi bilimle tüm bağları kesmek istediğimizi kesin olarak bilmeliyiz. Tümevarım ve çözümleme hakkındaki bu kuram, açıkça ortaya sermemiz gereken temel bir yanlış anlama içeriyor.

Çözümleme, hem nedensel psikolojide hem de doğal bilimlerde tamamen sistematik olarak uygulanır. Ve burada sıklıkla, *tek bir gözlemden genel bir düzenlilik çıkarımı yaparız*. Tümevarımın ve matematiksel irdelemenin ağır basması, çözümlemenin ise az gelişmesi, Wundt’un davasına ve deneysel psikolojinin bütününe oldukça büyük zarar vermiştir.

Bir çözümleme ile diğeri arasındaki ya da yanlış bir şey söylememek için, analitik yöntem ile fenomenolojik yöntem arasındaki fark nedir? Bunu bildiğimiz zaman, iki psikolojiyi birbirinden ayıran son özelliği haritamıza ekleyebiliriz.

Doğal bilimlerde ve nedensel psikolojide çözümleme (analiz) yöntemi, *tekil* bir olgunun, bütün bir diziyi temsil eden tipik bir durumun incelenmesinden ve o olgu temel alınarak *bütün diziye ilişkin bir önerme* çıkarımı yapılmasından oluşur. Çelpanov [1917], farklı gazların özelliklerinin incelenmesini örnek vererek bu düşüncüyü açıklığa kavuşturuyor. Nitekim yalnızca bir gaz türüyle deney yaptıktan sonra tüm gazların özellikleri hakkında bir şeyler öne süreriz. Böyle bir sonuca vardığımız zaman, üstünde deney yaptığımız gazın, tüm diğer gazlarla aynı özelliklere sahip

olduğunu varsayarız. Çelpanov'a göre, böyle bir çıkarımda, tümevarımlı ve analitik yöntem aynı anda mevcuttur.

Bu hakikaten doğru mudur, yani geometrik yöntemle doğabilimsel yöntemi harmanlamak gerçekten mümkün müdür ya da burada Çelpanov'un çözümleme (*analiz*) sözcüğünü tamamen farklı iki anlamda kullanmasıyla, terimlerin basit bir karışımıyla mı karşı karşıyayız? Soru, göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Yalnızca iki psikoloji arasında ayrım yapmakla kalmamalı, yöntemleri arasında da olabildiğince derin ve olabildiğince geniş ayrım yapmalıyız ki, ortak yöntemlere *sahip olamasınlar*. Ayrım sonrasında, yöntemden betimleyici psikolojinin payına düşen kısım ile ilgilenmemiz, bunu kesin olarak bilmek istememiz dışında, bölünme sürecinde bize ait olan toprağın *en ufak bir zerresinden bile taviz vermek istemeyiz*. Aşağıda göreceğimiz gibi, analitik yöntem, sosyal psikolojinin gelişimi açısından ilke olarak öylesine önemlidir ki, güçlü bir direnç sergilemeden onu teslim etmemiz söz konusu olamaz.

Marksistlerimiz, Marksist yöntembilimde Hegelci ilkeyi açıklarken, her şeyin bir mini evren olarak, yani koskoca dünyayı bütünüyle yansıtan evrensel bir ölçü olarak incelenebileceğini haklı olarak öne sürüyorlar. Buna dayanarak, tekil bir şeyi, tek özneyi, tek olguyu *sonuna kadar*, en kapsamlı şekilde incelemenin, dünyayı bütün bağlantılarıyla bilmek anlamına geldiğini söylüyorlar. Bu anlamda bir dereceye kadar her kişinin, üyesi olduğu toplumun, daha doğrusu sınıfın bir ölçüsü olduğu, çünkü bütün olarak toplumsal ilişkilerin onda yansımaları bulunduğunu söylenebilir.

Özgülden genele uzanan yolda edinilen bilginin, tüm sosyal psikolojinin anahtarı olduğunu salt bundan bile anlıyoruz. Psikolojinin özgül olanı inceleme, bir mini evren, bir tip, toplumun bir ifadesi ya da ölçüsü olarak bireyi inceleme hakkını yeniden elde etmeliyiz. Ama ancak nedensel psikolojiyle yüz yüze olduğumuz zaman bundan söz etmeliyiz. Burada, bölünme izleğini hiçbir yönünü dışarıda bırakmadan ele almalıyız.

Çelpanov'un örneğinde su götürmez şekilde doğru olan, fizikte çözümlemenin tümevarımla çelişmediğidir, çünkü tekil bir gözlem tam da çözümleme sayesinde genel bir sonuca götürebilir. Gerçekten de tek gazla ilgili yargımızı tüm diğerlerini kapsayacak şekilde genişletmemizi haklı kılan nedir? Açıktır ki bunun tek nedeni, başlı başına gaz kavramını, önceki tümevarımlı gözlemler aracılığıyla geliştirmiş, bu kavramın kapsamını ve içeriğini saptamış olmamızdır. Dahası, verili belirli bir gazı öylesine değil, özgül bir bakış açısından incelememizdir. *Bir gazın* onda gerçekleşen *genel özelliklerini* inceleriz. Çözümlemeye borçlu olduğumuz şey tam da bu olanaktır, yani tikelde özgülün genelden ayrılabilmesini sağlayan bakış açısıdır.

Dolayısıyla çözümleme, ilke olarak tümevarımla zıtlık içinde değil, onunla ilişkilidir. Onun özüyle (yinelemeyle) çelişen en yüksek biçimdir. Tümevarıma dayanır ve ona yol gösterir. Soruyu dile getirir. *Her deneyin temelinde yatar. Her deney, ey-lemli bir çözümlemedir, her çözümlemenin bir düşünce deneyi olması gibi.* Buna deneysel yöntem demek, işte bu yüzden doğru olur. Gerçekten, deney yaparken A'yı, B'yi, C'yi ..., yani birçok somut olguyu incelerim ve sonuçları farklı gruplara –tüm insanlara, okul çağındaki çocuklara, faaliyete vb.– atfederim. Çözümleme, sonuçların ne boyutta genellenebileceğini belirler, yani A'da, B'de, C'de ..., verili bir grubun ortak olarak sahip olduğu özellikleri ayırt eder. Dahası: Deneyde her zaman bir olgunun tek bir özelliğini gözlemlerim ve bu yine çözümlemenin sonucudur.

Çözümlemeyi açıklığa kavuşturmak için, şimdi tümevarımlı yönteme bakalım. Bu yöntemin birkaç uygulamasını irdeleyelim.

Pavlov *köpeklerde tükürük bezinin* faaliyetini inceliyor. Yaptığı deneyleri, *hayvanlarda* yüksel sinirsel faaliyetin incelenmesi olarak adlandırma hakkını ona veren nedir? Bu sonuçları çıkarma hakkını kazanmak için, belki deneylerini atlar, kargalar vb. üs-

tünde, hayvanların tümü ya da hiç olmazsa çoğu üstünde doğrulamış olması gerekmez mi? Ya da belki deneylerini, “köpeklerde tükürük salgısının incelenmesi” diye adlandırması mı gerektirdi? Ama Pavlov’un incelemediği şey, tam da tek başına köpeklerde tükürük salgısıdır ve onun deneyleri, salt köpekler hakkındaki, salt tükürük salgısı hakkındaki bilgilerimizi zerre kadar bile artırmamıştır. O, köpeklerde köpeği değil, *genel olarak bir hayvanı*, tükürük salgısında ise *genel olarak bir refleks* incelemiştir, yani bu hayvanda ve bu olguda, bütün türdeş olgularla ortak olarak bulunan şeyi ayırt etmiştir. İşte bu nedenle çıkardığı sonuçlar, yalnızca tüm hayvanlarla ilgili değil, biyolojinin tamamıyla da ilgilidir. Pavlov’un köpeklerinin, kendisinin verdiği işaretler karşısında tükürük salgıladıklarını gösteren saptanmış gerçek, hemen genel bir biyolojik ilke –kalıtımla geçen deneyimin kişisel deneyime dönüşmesi ilkesi– hâline geldi. Bu mümkün oldu, çünkü Pavlov, incelediği olguyu, tikel olgunun özgül koşullarından *azami derecede soyutladı*. *Tikeldeki geneli parlak bir biçimde algıladı*.

Sonuçlarının kapsamını genişletmesi hangi temele dayanıyordu? Elbette ki şuna: Sonuçlarımızı, *aynı öğelerle ilişkili* bir şeyi kapsayacak biçimde genişletiriz ve önceden saptanmış benzerlikleri (bütün hayvanlarda kalıtsal tepkeler kategorisini, sinir sistemini vb.) temel alırız. Pavlov, *köpekleri* incelerken bir *genel biyolojik* yasa keşfetti. Ama köpekte, herhangi bir hayvanın temelini oluşturan şeyi inceledi.

Bu, her açıklayıcı ilkenin yöntembilimsel yoludur. Özünde Pavlov, sonuçlarının kapsamını genişletmedi, bu genişletmenin derecesi önceden belirlenmişti. Bu, bizatihi sorunun dile getirilişinde içkindi. Uhtomski için de aynısı geçerlidir. Uhtomski, kurbağalardan hazırladığı bazı örnekleri inceledi. Eğer çıkardığı sonuçların kapsamını tüm kurbağaları kapsayacak biçimde genellemiş olsaydı, bu tümevarım olurdu. Ama o, *Savaş ve Barış*’ın kahramanlarına uygulanabilen bir psikoloji ilkesi olarak başatlıktan söz ediyor ve bunu çözümlemeye borçludur. Sherrington, birçok

kedide ve köpekte gözlenen arka bacakla kaşıma ve gerinme tepkelerini inceledi, ama kişiliğin temelinde yatan motor yolak için mücadele ilkesini saptadı. Ama ne Uhtomski ne de Sherrington, biza-tihi kurbağaların ya da kedilerin incelenmesine bir şey katmadı.

Uygulamada genel bir ilkenin *kesin olgusal sınırlarını* bulmak ve belli bir cinsin farklı türlerine uygulanabilirlik *derecesini* saptamak elbette çok özgül bir görevdir. Koşullu tepkenin en yüksek sınırı belki de insan yavrusunun davranışında, en düşük sınırı ise omurgasızlardadır ve bu iki uç arasında mutlak olarak farklı biçimler de bulunur. Bu sınırlar içinde, tavuktan çok köpek için daha geçerlidir ve bunların her biri için geçerlilik derecesi kesin olarak saptanabilir. Ama tüm bunlar zaten tümevarımdır, özgül şekilde tikel olanın bir ilkeyle ilişkili olarak ve çözümleme temelinde incelenmesidir. Bu sürecin sonu yoktur. Bir ilkenin farklı köpek soylarına, yaşlarına, cinsiyetlerine, bir tek köpeğe, dahası, köpeğin yaşamının belirli bir gününe, saatine vb. uygulanmasını inceleyebiliriz. Başatlık ve genel motor yolak için de aynısı geçerlidir.

Böyle bir yöntemi bilinçli psikolojiye getirmeye ve bir masalı, bir kısa öyküyü, bir trajediyi temel alarak, sanat psikolojisi yasalarını çıkarsamaya çalıştım. Bunu yaparken tıpkı insan anatomisinin kuyruksuz maymun anatomisi için anahtar olması gibi, iyi gelişmiş sanat biçimlerinin, azgelişmiş olanlara anahtarlık yaptığı düşüncesiyle hareket ettim. Shakespeare'in trajedisinin ilkel sanat bilmeceleri tarafından açıklanmadığını, aksine Shakespeare'in onları açıkladığını farz ettim. Dahası, *sanatın tümünden söz ediyorum* ve sonuçlarımı, müzikte, resimde vb. doğrulamıyorum. Üstelik şu da var ki bunları, edebiyat *türlerinin tümü* ya da çoğu açısından doğrulamıyorum. *Bir tek* kısa öykü, *bir tek* trajedi alıyorum. Böyle yapmaya niçin hakkım var? Masalı, trajediyi konu olarak incelemedim, hele hele *verili* bir masalı ya da *verili* bir trajediyi hiç değil. Onlarda, tüm sanatın temelini oluşturan şeyi –estetik tepkinin doğasını ve düzeneğini– inceledim. Bütün sanatlara içkin olan genel

biçim ve malzeme unsurlarına dayandım. Çözümleme için en zorlu masalları, kısa öyküleri ve trajedileri, yani tam da genel yasaları özellikle açıkça gösterenleri seçtim. Trajediler arasında canavarları vb. seçtim. Çözümleme, özgül bir tür olarak bizatihi masalın ayırt edici özelliklerinden soyutlanmayı ve gücünü, estetik tepkinin özü üzerinde yoğunlaştırmayı gerektirir. İşte bu yüzden, başlı başına masal hakkında *hiçbir şey* söylemiyorum. “Estetik tepkinin analizi” diye koyduğum altbaşlık da gösteriyor ki, soruşturmanın ereği, sanata dair psikolojik bir kuramın enine boyuna (bütün sanat türleriyle, bütün sorunlarıyla vb.) sistematik bir açıklaması değil, hatta birtakım özgül gerçeklerin tümevarımlı araştırması bile değil, *süreçlerin özlere açısından çözülmesidir*.

Nesnel-analitik yöntem, işte bu nedenle deneye benzer. Anlamı, ele aldığı gözlem alanından genişler. Doğal olarak, sanat ilkesi de gerçekte saf biçimiyle *hiçbir zaman kendini dışa vurmayan*, her zaman “özümlenme katsayısı”yla dışa vuran bir tepkiyi ele almaktadır.

Bir ilkenin gerçeklere dayalı sınırlarını, uygulanabilirlik düzeylerini ve biçimlerini bulmak, gerçeklere dayalı bir araştırma sorunudur. *Hangi* duyguların, *hangi* alanlarda, *hangi* biçimlerle sanatta anlatıma kavuşturulduğunu tarih gösterebilir. Benim görevim, bu sürecin genelde *nasıl* olduğunu göstermektir. Çağdaş sanat kuramının ortak yöntembilimsel duruşu da budur: Bir tepkinin özünü inceler, bunu yaparken de o tepkinin hiçbir zaman kendini tam o biçimde dışa vurmayacağını bilir. Ama tip, norm ya da sınır her zaman somut tepkinin parçası olacak, onun özgül niteliğini belirleyecektir. Dolayısıyla, sanatta hiçbir zaman saf bir estetik tepki meydana gelmez. Gerçekte en karmaşık ve çeşitli ideoloji (ahlak, siyaset vb.) biçimleriyle birlikte belirir. Hatta birçoklarının kanısına göre, sanatta estetik yönler, tıpkı türlerin üremesinde cilvenin rolü gibi, temel bir nitelik taşımaz. Bu bir dış görünüştür, *Vorlust*’tur, bir yemdir ve edimin anlamı başka bir şeyde yatar (Freud ve okulu). Bazıları da tarihsel ve psikolojik olarak sanatın

ve estetiğin, birbiriyle kesişen, ortak ve ayrı bir yüzeye (*Utitz*) sahip iki çember olduğunu farz eder. Tüm bunlar doğrudur, ama bir ilkenin sahiciliğini değiştirmez, çünkü ilke tüm bunlardan *soyutlanmıştır*. *Estetik tepkinin böyle olduğunu* söyler, o kadar. Estetik tepkinin kendisinin sanat içinde sınırlarını ve anlamını bulmak ise başka bir konudur.

Soyutlama ve çözümleme tüm bunları yapar. Deneyle olan benzerlik, burada da özgül bir yasanın etkisini en saf biçimde dışa vurmasını gerektiren olguların yapay bir birleşimiyle karşılaştığımız gerçeğinde yatar. Bu, doğa için bir kapan gibidir, eylem halinde bir çözümlemedir. Çözümlemede, olguların benzer bir yapay birleşimini yaratırız, ama düşüncede soyutlama yoluyla yaparız bunu. Bu, sanat kurgularına uygulandığı zaman özellikle besbellidir. Söz konusu kurgular bilimsel değil, pratik amaçlara yöneliktir ve özgül bir psikolojik ya da fiziksel yasanın etkisine dayanır. Bir makine, bir fıkra, bir şiir, bir anı, bir askerî emir örnekler arasındadır. Burada pratik bir deneyle karşı karşıyayız. Böyle olguların çözümlenmesi, bitmiş olgularla yapılan bir deneydir. Anlamı, patolojinin –doğanın kendisince düzenlenen bu deneyin– anlamına, onun çözümlemesine yaklaşır. Tek fark şudur ki hastalık, gereksiz özelliklerin yitirilmesine ya da sınırlarının belirlenmesine neden olurken, burada gerekli özelliklerin varlığıyla, seçilmesiyle karşılaşıyoruz –ama sonuç aynıdır.

Duyguları coşturan her şiir böyle bir deneydir. Çözümlemenin görevi, doğanın deneyine temel oluşturan yasayı açığa çıkarmaktır. Ama çözümleme bir makineyle, yani pratik bir deneyle uğraşmayıp herhangi bir olguyla uğraştığı zaman da ilke olarak deneye benzer. Araç-gerecimizin araştırmamızı nasıl sonsuz derecede karmaşıklaştırdığı ve incelttiği, bizi ne ölçüde daha zeki, daha güçlü, daha berrak kıldığı kanıtlanabilir. Çözümleme, ayısını yapar.

Deney gibi, çözümleme de yapay gözlem koşulları yaratarak gerçekliği çarpıtıyor görünebilir. Deneyin gerçekçi ve doğal olma-

sı isteği bundandır. Eğer bu düşünce –aramakta olduğumuz şeyi kaçırmamak için– teknik bir uyarının ötesine geçerse, saçmalığa götürür. Çözümlemenin gücü soyutlamadan gelir, tıpkı deneyin gücünün yapaylığından gelmesi gibi. Pavlov’un deneyleri en iyi örnektir: Bu, köpekler için *doğal* bir deneydir –beslenirler vb.; bilimci için, yapaylığın doruğudur –özgül bir bölge uyarıldığı zaman tükürük salgısı meydana gelir, doğal olmayan bir birleşimdir bu. Keza bir makineyi çözümlerken onu parçalamamız, düzeneğe zihinsel ya da gerçek hasar vermemiz gerekir ve estetik biçimin [çözümlemesi]nde deformasyona (biçimi bozmaya) gereksinim duyarız.

Yukarıda dolaylı yöntemle ilgili söylenenleri anımsarsak, o zaman, çözümlemenin ve deneyin *dolaylı* inceleme gerektirdiğini gözlemlemek kolay olur. Uyaranların çözümlenmesinden tepkinin düzeneğini, komuttan askerlerin hareketini, masalın biçiminden ona karşı tepkileri çıkarsarız.

Marx, soyutlamayı bir mikroskopla ve doğal bilimlerdeki kimyasal tepkimelerle karşılaştırırken, esasen aynı şeyi söylüyor. *Das Kapital*’in tamamı bu yönetime uygun olarak yazılmıştır. Marx, burjuva toplumunun “hücre”sini –meta değer biçimini– çözümlüyor ve olgun bir bünyenin bir hücreden daha kolay incelenebildiğini gösteriyor. Bu hücrede, tüm toplumsal düzenin yapısını ve tüm iktisadi oluşumları ayırt ediyor. “Bunun çözümlenmesi, konuya yabancı olanlara saç baş yolduran ayrıntılar gibi görünebilir,” diyor. “Gerçekten de ayrıntılarla uğraşıyoruz, ama mikroskopik anatominin de uğraştığına benzer ayrıntılarla.” Psikoloji hücresinin anlamını, bir tek tepkimenin düzeneğini çözebilen kişi, tüm psikolojinin anahtarını bulmuş demektir.

Çözümleme, işte bu yüzden, yöntembilimde en güçlü araçtır. Engels, “hepten-tümevarımcılar” a seslenirken, “hiçbir tümevarım, hiçbir zaman, tümevarım *sürecini* açıklayamaz,” diyor.

“Bu, ancak söz konusu sürecin çözümlenmesiyle başarılabilir.” Tümevarımın sıklıkla karşılaşılan başka yanlışlarından da örnekler veriyor. Başka bir yerde, her iki yöntemi karşılaştırıyor ve tümevarımın, bilimsel buluşun biricik ya da en temel biçimi olduğu iddialarının sağlam bir temele dayanmadığını gösteren bir örneği termodinamikte buluyor.

Buhar makinesi, mekanik hareketler gerçekleştirmek için ısıdan yararlanılabildiğini gösteren inandırıcı kanıt sağladı. Yüz bin buhar makinesi, bu gerçeği bir tek buhar makinesinden daha inandırıcı şekilde kanıtlayamazdı ... Sadi Carnot, bunu ciddi olarak inceleyen ilk kişiydi. Ama tümevarım yoluyla değil. Buhar makinesini inceledi, çözümlemesini yaptı, ilgili sürecin bunda saf biçimde bulunmayıp bir yığın rastlantısal süreç tarafından gizlendiğini saptadı, temel süreçle ilgisiz olan bu gereksiz öğeleri ortadan kaldırdı ve ideal bir buhar makinesi tasarladı ... ki kuşkusuz bu, örneğin geometrik bir çizgi ya da düzlem kadar hayalidir, ama bu matematiksel soyutlamalarla aynı işe yarar: Süreci saf, bağımsız ve çarpıtılmamış bir biçimde temsil eder [a.y.].

Bu uygulamalı yöntembilim dalının araştırma yöntemlerinde, böyle bir çözümlemenin nasıl ve ne zaman mümkün olduğu gösterilebilirdi. Ama çözümlemenin, bir gerçeğe dair bilgiye yöntembilimin uygulanması olduğunu da, yani kullanılan yöntem ve elde edilen olgulara ilişkin bir değerlendirme olduğunu da genel olarak söyleyebiliriz. Bu anlamda, her zaman araştırmanın doğasında çözümlemenin bulunduğu, aksi hâlde tümevarımın bir kayıt işlemine dönüşeceği söylenebilir.

Bu çözümleme, Çelpanov’un çözümlemesinden nasıl farklıdır? Dört ayırt edici özellik: (1) Analitik yöntem gerçekliklere ilişkin bilgiyi hedefler ve tümevarımla aynı amaç için çaba gösterir. Fenomenolojik yöntem, bilmeye çabaladığı özün varlığını illa da gerekli görmez. Ana izleği, herhangi bir varlıktan yoksun, katıksız bir düşlem (fantazi) olabilir; (2) analitik yöntem, gerçekleri inceler ve gerçeğe ilgili güven verici bilgiye götürür.

Fenomenolojik yöntem, mutlak olarak güvenilir ve evrensel çapta geçerli, mutlak, zorunlu doğrular bulur; (3) analitik yöntem, görgül bilgi edinmenin, yani Hume'a göre gerçeğe dayalı bilginin özgül bir durumudur. Fenomenolojik yöntem *a priori*, yani önseldir, bir tür deneyim ya da gerçeğe dayalı bilgi değildir; (4) daha önce incelenmiş ve genellenmiş gerçeklere dayanan analitik yöntem, yeni özgül gerçeklerin incelenmesi yoluyla, en sonunda kapsamı belli, değişken ölçüde uygulanabilirliği olan, sınırları, hatta istisnaları olan görelî ve gerçeğe dayalı yeni genellemelere götürür. Fenomenolojik yöntem, genelin bilgisine değil, ideanın, özün bilgisine götürür. Genel, tümevarımla, öz ise sezgiyle bilinir. Öz, zaman ve gerçeklik dışında bir varlığa sahiptir, herhangi bir zamansal ya da gerçek şeyle ilgili değildir.

Gördüğümüz üzere, iki yöntem arasındaki fark, olabileceği kadar büyüktür. Bu yöntemlerden biri –buna analitik yöntem diyelim– gerçek, doğal bilimlerin yöntemi, diğeriye –fenomenolojik, *a priori* olanı– matematiksel bilimlerin ve saf zihin biliminin yöntemidir.

Çelpanov niçin buna analitik yöntem diyor ve fenomenolojik yöntemle özdeş olduğunu öne sürüyor? Birincisi bu, yazarın da birçok kez üstesinden gelmeye çalıştığı bariz bir *yanlıştır*. Nitekim yazar, analitik yöntemin psikolojide normal çözümlemeyle özdeş olmadığına işaret ediyor. Bu yöntem, tümevarımın sağladığından başka türlü bilgi sağlar –burada, hepsi de Çelpanov tarafından saptanan kesin ayrımları anımsamamız isteniyor. Dolayısıyla, adlarından başka hiçbir ortak yanı olmayan *iki tür tümevarım* vardır. Bu genel terim kafa karıştırıcıdır ve iki anlamı arasında ayrım yapmamız gerekir.

Ayrıca, “analitik” yöntemin ana özelliğinin olguları bir kez incelemesi olduğunu söyleyen kurama karşı yazarın olabilecek bir karşı sav olarak ileri sürdüğü gaz örneğindeki çözümlemenin, fenomenolojik bir çözümleme değil, doğabilimsel bir çözümleme olduğu açıktır. Yazar, burada çözümleme ile tümevarımın bir

birleşimini görmekle açıkça yanılmaktadır. Bu çözümlemedir, ama başka türdendir. Her iki yöntemi ayırt eden dört husustan biri bile şu gerçeklerle ilgili herhangi bir kuşku bırakmıyor: (1) “İdeal olanaklar”ı değil, somut gerçekleri hedefler; (2) zorunlu, mutlak değil, yalnızca gerçeklere dayalı bir geçerliliğe sahiptir; (3) *a posteriori*, yani sonsaldır (sonucuna işleminden *sonra* ulaşılır); (4) özler hakkında düşünmeye [*Wesensschau*] değil, sınırları ve geçerlik dereceleri olan genellemelere götürür. Genel olarak sezgiden değil, deneyimden, tümevarımdan doğar.

Fenomenolojik yöntem ile tümevarımlı yöntemi tek deneyde birleştirmeye kalkışan saçma girişim, bir yanlışlıkla ve terimlerin birbirine karıştırılmasıyla karşı karşıya olduğumuzu mutlak bir açıklıkla gösteriyor. Gazlar örneğinde Çelpanov’un yaptığı budur. Bu, sanki Pythagoras’ın teoremini kanıtlamaya çalışmışız, kısmen de gerçek üçgenleri inceleyerek onu tamamlamışız gibi bir şeydir. Saçmadır. Ama yanlışlığın ardında başka bir boyut vardır: Psikanalistler, yanlışlıklar karşısında duyarlı ve kuşkucu olmamızı salık vermişlerdir. Çelpanov, bağdaştırıcılara mensuptur: psikolojide ikiciliği görüyor, ama Husserl’in aksine, psikolojinin fenomenolojiden tam olarak ayrılmasını kabul etmiyor. Onun gözünde psikoloji kısmen fenomenolojidir. Psikoloji içinde fenomenolojik doğrular vardır ve bunlar bilimin temel çekirdeğidir. Ama Çelpanov, aynı zamanda, Husserl’in küçümsemeyle baktığı deneysel psikolojiye de sempati besliyor. Çelpanov, *birleştirilemeyecekleri birleştirmek* istiyor ve gazlar hakkında anlattığı öykü, fizikte gerçek gazların incelenmesinde analitik (fenomenolojik) yöntem ile tümevarımı bir araya getirdiği tek öyküdür. Ve o, genel nitelikteki “analitik” terimiyle bu karışımı gizliyor.

İkili analitik yöntemin fenomenolojik ve tümevarımlı-analitik olarak bölünmesi, bizi, iki psikoloji şeklindeki çatallanmanın dayandığı nihai noktalara –bunların bilgilimsel öncüllerine– götürür. Bu ayrıma büyük önem veriyorum, bunu tüm çözümlemenin doruğu ve merkezi olarak görüyorum ve aynı zamanda

da bu şimdi benim gözümde basit bir hesap cetveli kadar apaçıktır. Fenomenoloji (betimleyici psikoloji), fiziksel doğayla zihinsel varlık arasında köklü bir ayırmadan yola çıkar. Doğada, varlığın içerdiği olguları, yani görüngüleri ayırt ederiz. Başka bir deyişle, zihinsel âlemde olgu [*Erscheinung*] ile varlık [*Sein*] arasında ayırım yoktur ve doğa, kendini olgularda dışa vuran varoluş [*Dasein*] iken, zihinsel varlık hakkında böyle bir şey öne sürülemez [Husserl, 1910]. Burada *görüngü ve varlık çakışır*. Psikolojik idealizmin bundan daha açık bir deyimlemesini (dile getirilişini) sunmak güçtür. Psikolojik maddeciliğin biligibilimsel formülüyse şudur: “*Düşünme ve varlık arasındaki farklılık psikolojide yok edilmemiştir. Düşünme açısından bile, düşünmenin düşünülmesi ile düşünmenin kendisi birbirinden ayırt edilmelidir*” [Feuerbach]. *Tartışmanın tümü, bu iki formüldedir.*

Maddeciliğin, dış dünyaya ilişkin bilgi kuramında bize yapmayı öğrettiği gibi, biligibilimsel sorunu, *zihin için* de açıkça ortaya koyabilmeli ve varlık ile düşünme arasındaki ayrımı bulabilmeliyiz. Zihin ile fiziksel doğa arasında köklü bir farklılığın kabulü, *görüngü* ile *varlığın*, zihin ile maddenin *psikoloji* içinde özdeşleştirilmesini, çatışmanın, kısımlardan birinin –maddenin– psikolojik bilgidен çıkarılarak çözülmesini gözlerden gizler. Bu, Husserl’in su katılmamış idealizmidir. Feuerbach’ın tüm maddeciliği, psikoloji içindeki *görüngü* ile varlık ayırımında ve varlığın gerçek inceleme konusu olarak kabul edilmesinde ifadesini bulur.

Psikolojide idealizm ve maddecilik ayrışmasının özünün tam da burada yattığını, olabilecek iki dalda sorunun tutarlı bir çözümünü yalnızca Husserl’in ve Feuerbach’ın formüllerinin getirdiğini, birincisinin fenomenoloji formülü ve ikincisinin maddeci psikoloji formülü olduğunu, tüm filozoflar –hem idealistler hem de maddeciler– heyeti adına kanıtlamaya girişiyorum. Bu kıyaslamadan yola çıkarak, psikolojinin canlı dokusunu kesmeye, deyim yerindeyse yanlışlıkla bir arada büyüyen iki ayrı türden cisim gibi ayırmaya girişiyorum. Şeylerin nesnel düzenine uygun

düşen tek şey budur ve *tüm* tartışmalar, *tüm* anlaşmazlıklar, *tüm* kafa bulanıklığı sırf bilgilimsel sorunun açık seçik ve doğru olarak ortaya konmuş olmamasından ileri gelmektedir.

Bundan çıkan sonuca göre, Frankfurt, görgül psikolojiden yalnızca zihni *biçimsel* olarak kabul edişini almakla, bunun bütün bilgilimini ve tüm sonuçlarını da kabul ediyor –fenomenolojiye sığınmak zorunda kalıyor. Anlaşıyor ki zihnin incelenmesi için onun nitel doğasına denk düşen bir yöntem talep etmekle, kendisi farkına varmasa bile, fenomenolojik bir yöntem talep ediyor. Onun anlayışı, Høffding’in [1908] tamamen haklı olarak “minyatür bir ikici tinselcilik” dediği maddeciliktir. Kesinlikle “minyatür”, yani maddi olmayan zihnin gerçekliğini azaltma, nicel olarak küçültme, geriye etkisinin 0,001’ini bırakma çabası içinde. Ama temelden çözüm, hiçbir şekilde, sorunun nicel ifadesine bağlı değildir. İkisinden biri doğrudur: Tanrı ya vardır ya da yoktur; ölülerin ruhları ya kendini gösterir ya da göstermez; zihinsel (Watson’a göre, spiritist –yani ruh çağırmaya ilişkin) olgular ya maddi değildir ya da maddidir. “Tanrı vardır ama çok küçüktür” ya da “ölülerin ruhları kendini göstermez ama minicik parçaları çok nadiren spiritistleri (ruh çağırانları) ziyaret eder” yahut “zihin maddidir ama tüm diğer maddelerden farklıdır” biçimindeki yanıtlar gülünçtür. Lenin, “*bogostroiteli*” [“Tanrı inşa edenler”] hakkında yazarken, bunlar ile “*bogoiska-teli*” [“Tanrı arayanlar”] arasında pek az fark olduğunu söyler: Önemli olan, genelde şeytanlığı ya kabul ya da reddetmektir; mavi ya da sarı bir şeytanın varlığını kabul etmek, büyük bir fark yaratmaz.

Varlık ile bilinci özdeşleştirmekten duydukları korku başka her korkunun üstündeyken, sonunda psikolojide bu ikisinin Husserl’e özgü kusursuz özdeşleşmesine varıyorlar. Høffding’in [1908] harika bir dille açıkladığı gibi, özne ile nesne arasındaki ilişkiyi, zihin ile beden arasındaki ilişkiyle karıştırmamalıyız. Zihin [*Geist*] ile madde arasındaki ayrım, bilgimizin içeriğindeki

bir ayrımıdır. Ama özne ve nesne arasındaki ayrım, kendini, bilgimizin içeriğinden bağımsız olarak dışa vurur.

Hem zihin hem de beden bizim için nesneldir, ama zihinsel nesneler [*geistigen Objekte*], bilen özneyle doğaları gereği ilişkili olduğu hâlde, beden bizim için yalnızca bir nesne olarak vardır. Özne ile nesne arasındaki ilişki, bilgilimsel bir sorundur [*Erkenntnisproblem*], zihin ile madde arasındaki ilişki ise varlıkbilimsel bir sorundur [*Daseinsproblem*].

Burası, maddeci psikolojide her iki sorunun sınırlarını ve temelini kesin olarak belirleme yeri değil, ama iki çözüm olanağını, idealizm ile maddecilik arasındaki sınırı, maddeci bir formülün varlığını gösterme yeridir. Çünkü ayrım, son noktasına kadar ayrım, psikolojinin bugünkü görevidir. Ne de olsa, birçok “Marksist”, kendi psikolojik bilgi kuramı ile idealist bir psikolojik bilgi kuramı arasındaki farkı gösteremiyor, çünkü öyle bir fark yok. Spinoza’yı örnek alarak, bilimimizi, güvenilir bir ilacı arayan ölümcül hasta birine benzettik. Şimdi anlıyoruz ki durumu kurtarabilmenin tek yolu cerrahın bıçağıdır. Kanlı bir ameliyat yakındır. Birçok ders kitabını, tapınaktaki perde gibi ikiye yırtmamız gerekecek, birçok ifade, kolunu ya da bacağını kaybedecek, başka kuramların karnı yarılacak. Biz yalnızca sınırla, yırtılma çizgisiyle, gelecek bıçağının belirleyeceği çizgiyle ilgileniyoruz.

Bu çizginin, Husserl’in ve Feuerbach’ın formülleri arasında olacağını da öne sürüyoruz. Gerçek şu ki, Marksizmde psikoloji açısından bilgilim sorunu hiç dile getirilmemiştir ve Høffding’in sözünü ettiği *iki* sorun arasında ayrım yapma görevi ortaya çıkmamıştır. Öte yandan idealistler bu fikri büyük bir açıklıkla geliştirdi. Bizim “Marksistler”in bakış açısının ise *psikolojide Machçılık* olduğu kanısındayız: Varlık ile bilincin özdeşleştirilmesidir bu. Oysa ancak *ikisinden biri doğrudur*: Ya zihin, bize içgözlemde doğrudan verilmiştir ve o zaman Husserl’in safında yer alırız; ya da özne ile nesneyi, varlık ile içindeki düşünceyi ayırmamız gerekir, o zaman da Feuerbach’ın safında yer alırız.

Peki ama bunun sonucu ne olur? Bunun sonucu, sevincimin ve bu sevince ilişkin içgözlemsel kavrayışımın farklı şeyler olduğunun anlaşılması olur.

Feuerbach'tan yapılan bir alıntı vardır ki Rusya'da çok tutulmuştur: “*benim için* [ya da öznel olarak] [saf] zihinsel, gayrimaddi, duyu ötesi bir edim olan şey, *kendi içinde* [ya da nesnel olarak] maddi, duyusal bir edimdir” [Feuerbach]. Bu söz, genellikle öznel psikolojiyi doğrulamak için aktarılır. Ama *ona karşı* tanıklık eder. Neyi incelememiz gerektiği merak edilebilir: Bizatihi bu edimi mi, olduğu gibi edimi mi, yoksa bana görüldüğü gibi mi? Dünyanın nesnel varlığına ilişkin benzer soru karşısında olduğu gibi, maddeci hiç tereddüt etmeden şöyle der: *Bizatihi* nesnel edimi. İdealist ise şöyle diyecektir: Benim algımı. Ama o zaman bir ve aynı edimin, benim sarhoş ya da ayık olmama, çocuk ya da yetişkin olmama, zamanın bugün ya da yarın olmasına, edimin benimle ya da sizinle ilgili olmasına bağlı olarak farklılık gösterdiği ortaya çıkacaktır. Dahası, düşünmeyi, karşılaştırmayı içgözlemde doğrudan algılayamadığımız da ortaya çıkar –bunlar bilinçdışı edimlerdir ve bunlara dair içgözlemsel kavrayışımız işlevsel bir kavram değildir, yani nesnel deneyimden çıkarsanmamıştır. Neyi incelemeliyiz, neyi inceleyebiliriz: Bizatihi düşünmeyi mi, yoksa düşünmenin düşünülmesini mi? Ne olursa olsun, bu soruya verilecek yanıtla ilgili hiçbir kuşku duyulamaz. Ama apaçık bir yanıtla ulaşmaktan bizi alıkoyan bir zorluk vardır. Psikolojiyi bölme girişiminde bulunan tüm filozoflar bu zorlukla karşı karşıya kalmışlardır. Stumpf, zihinsel işlevler ile olgular arasında ayırım yaparak, fiziğin ve psikolojinin reddettiği olguları kimin, hangi bilimin inceleyeceğini sordu. Ne psikoloji ne fizik olan bir *özgül bilimin* gelişeceğini farz etti. Başka bir psikolog (Pfander, 1904), duyumları, psikolojinin ana konusu saymayı reddetti, gösterdiği tek neden ise fiziğin bunları kabul etmeye yanaşmamasıydı. Bunlara kalan yer neresidir? *Bu sorunun yanıtı, Husserl'in fenomenolojisidir.*

Rusya'da şu da soruluyor: Düşünmenin düşünülmesini değil de düşünmenin kendisini; benim için edimi değil de edimin kendisini; özneli değil de nesneli inceleyecekseniz, o zaman öznelin kendisini, nesnelerin öznel çarpıtılmasını kim inceleyecek? Fizikte, bir nesne olarak algıladığımız şeyden öznel etmeni arıtmaya çalışırız. Psikolojide algıyı incelerken, yine algının kendisini, yani olduğu şekliyle algıyı, bana nasıl görüldüğünden ayırmamız gerekir. Her iki durumda ortadan kaldırılan şeyi, bu *görünüştü* kim inceleyecek?

Ama görünüş sorunu görünüşte bir sorundur. Ne de olsa bilimde, görünüşün *görünür* nedenini değil, *gerçek* nedenini öğrenmek isteriz. Bunun anlamı, olguları, benden bağımsız var oldukları hâliyle almamız gerektiğidir. Görünüşün kendisi bir yanılsamadır (Titchener'in basit örneğinde: Muller-Lyer çizgileri fiziksel olarak eşittir, ama psikolojik olarak biri daha uzun görünür). Bu, fiziğin ve psikolojinin bakış açıları arasındaki farklılıktır. Farklılık *gerçekte mevcut değildir*, ama gerçekte var olan iki sürecin iki örtüşmezliğinden kaynaklanır. İki çizginin fiziksel niteliğini ve gözün nesnel yasalarını bizatihi oldukları gibi bilseydim, görünüşün, yanılsamanın bir sonuç olduğu açıklamasına ulaşırdım. Bu yanılsamaya ilişkin bilgideki öznel etmeni incelemek, mantığın ve tarihsel bilgi kuramının konusudur: Tıpkı varlık gibi, öznel de kendi başına nesnel olan iki sürecin sonucudur. Zihin her zaman bir özne değildir. İçgözlemde, nesne ve özne olarak bölünür. Soru, içgözlemde, olgu ile varlığın çakışıp çakışmadığıdır. Maddenin ne olduğunu anlamak için Lenin'in *psikolojik özne-nesne* için verdiği (bir benzerine de Plehanov'da rastlanabilen) maddeciliğin bilgibilimsel formülünü uygulamak yeterlidir:

Maddenin felsefi maddecilikle bağlantılı biricik "özelligi", nesnel bir gerçeklik olma, bilincimizin dışında var olma özelliğidir. ... Bilgibilimsel olarak madde kavramı, insan bilincinden bağımsız bir varlığa sahip olmanın ve bilincin yansıttığı nesnel gerçek-

lik olmanın ötesinde hiçbir anlam taşımaz. [Lenin, *Materiyalizm ve Ampiryokritisizm*]

Lenin, başka bir yerde, bunun esasen *gerçekçilik* ilkesi olduğunu, ama tutarsız düşünürlerin diline düştüğü için kendisinin bu sözcükten uzak durduğunu söylüyor.

Ne var ki bu formül bizim bakış açımızla çelişir *gibi görünüyor*: Bilincin bizim bilincimiz dışında var olduğu doğru olamaz. Ne var ki Plehanov'un doğru olarak saptadığı gibi, özbilinç, bilincin bilincidir. Ve bilinç, özbilinç olmadan var olabilir: Bilinçdışı ve görelî bilinçdışı buna inanmamızı sağlıyor. Gördüğümü bilmeden görebilirim. İşte bu yüzden Pavlov [1928], öznel durumlar uyarınca yaşayabildiğimizi, ama aynı anda bunları çözümleyemediğimizi söylerken haklıdır.

Dolaysız deneyim bilgiden ayrılmadıkça, *tek bir bilim bile mümkün değildir*. Hayret: Deneyim ile bilginin çakıştığını yalnızca psikolog-içözlemci düşünüyor. Eğer şeylerin özü ve görünüş biçimi doğrudan doğruya çakışsaydı, diyor Marx [1890], bilim tümüyle gereksiz olurdu. Psikolojide görünüş ve varlık aynı olsaydı, o zaman *herkes bilimci-psikolog olurdu* ve bilim, olanaksız hâle gelirdi. Yalnızca, olan biteni kayda geçirmek mümkün olurdu. Ama açıktır ki Pavlov'un dediği gibi, yaşamak, deneyimlemek başka, çözümlemek başkadır.

Bunun son derecede ilginç bir örneğini Titchener'de [1910] buluyoruz. İçgözlemin ve koşutçuluğun bu tutarlı savunucusu, zihinsel olguların açıklanamayacağı, yalnızca betimlenebileceği sonucuna varıyor. Şunu öne sürüyor:

Bununla birlikte, ortaya sırf betimleyici bir psikoloji koymaya girişseydik, bunun, zihne ilişkin hakiki bir bilim için hiç umut vermediğini görürdük. Betimleyici bir psikolojinin bilimsel psikoloji olarak konumu, bir çocuğun fiziksel deneyler yaparak kazandığı dünya görüşünün, eğitilmiş bir fizikçinin görüşü karşısındaki konumuna çok benzerdi, ... kendi içinde birlik ya da tutarlılık taşımazdı. ... Psikolojiyi bilimsel kılmak için, zihni

yalnızca betimlemekle kalmamalıyız, açıklamalıyız da. “Niçin” sorusuna yanıt vermeliyiz. Ama burada bir güçlük var. Bir zihinsel süreci başka bir zihinsel sürecin nedeni sayamayacağımız açıktır. ... Ama öte yandan, sinirsel süreçleri de zihinsel süreçlerin nedeni sayamayız. ... Biri diğerinin nedeni olamaz.

Betimleyici psikolojinin kendini içinde bulduğu gerçek durum budur. Yazar, tam bir söz *hilesi* yaparak bir çıkış yolu buluyor: Zihinsel olgular ancak bedenle ilişki içinde açıklanabilir. Titchener [a.y.] şöyle diyor:

Sinir sistemi zihne neden olmaz, ama onu açıklar. Bir ülkenin haritasının, o ülkede yolculuk ederken göz ucuyla yakaladığımız tepelerin, ırmakların ve kasabaların bölük pörçük anlık görüntülerini açıklaması gibi, zihni açıklar. ... Bedene yapılan atıf, psikoloji verilerine zerre kadar katkıda bulunmaz ... [ama] bize, psikoloji için açıklayıcı bir ilke sağlar.

Bundan uzak durursak, zihinsel yaşamın bölük pörçük doğasını alt etmek için geriye yalnızca iki yol kalıyor: Ya saf betimleyici yol, açıklamanın reddi ya da bilinçdışının varlığını kabul etmek.

Her iki yol da denenmiştir. Ama birinci yolu tutarsak, asla bir psikoloji bilimine varamayız; ikinci yolu tutarsak, kurgu alanı uğruna gerçek alanını gönüllü olarak terk etmiş oluruz. Bilimsel seçenekler bunlardır [a.y.].

Bu, gün gibi açıktır. Ama yazarın seçmiş olduğu açıklayıcı ilkenin peşinden giden bir bilim mümkün müdür? Titchener'in örneğinde zihinle karşılaştırılan, göz ucuyla yakalanan tepelerin, ırmakların ve kasabaların bölük pörçük anlık görüntüleri hakkında bir bilim olabilir mi? Üstelik harita bu görüntüleri nasıl, niçin açıklar, bir ülkenin haritası, o ülkenin parçalarının açıklanmasına nasıl yardımcı olur? Harita bir ülkenin kopyasıdır, üzerine yansıtılan şekliyle ülkeyi açıklar, yani benzer şeyler birbirini açıklar. Böyle bir ilkeye dayanan bir bilim olamaz. Gerçekte yazar, her şeyi *nedensel açıklamaya* indirgiyor, çünkü ona göre hem

nedensel hem de koşutlukçu açıklama, “betimlenen olguyu sarmalayan verili yakın durumun ya da koşulların” [a.y., s. 41] göstergesi olarak tanımlanıyor. Ama sonuç olarak bu yol da bilime götürmeyecektir. Uygun “yakın koşullar”, jeolojide buzul çağıdır, fizikte atomun parçalanmasıdır, astronomide gezegenlerin oluşumudur, biyolojide evrimdir. Ne de olsa, fizikte “yakın koşullar”ı başka “yakın koşullar” izler ve nedensel zincir *ilke olarak sonsuzdur*, ama koşutlukçu açıklamalarda konu, umarsızca, salt *yakın* nedenlerle sınırlanır. Yazarın [a.y.], açıklamasını bir tek fizikte çiy olayının açıklamasıyla karşılaştırıp başka örnek vermemesi nedensiz değildir. Yakın koşullara ve benzer açıklamalara işaret etmekten ileri gitmeyen bir fizik nasıl bir fizik olurdu! Düpedüz bilim olmaktan çıkardı.

Bu nedenle, bir bilgi alanı olarak psikoloji için iki seçeneğin olduğunu görüyoruz: Ya bilim yolu, ki o durumda açıklama yapabilmelidir ya da bölük pörçük görünümünün bilgisi, ki o durumda bilim olması mümkün değildir. Geometrik benzetme yapılması bizi yanıltır. Geometrik bir psikoloji kesinlikle olanaksızdır, çünkü temel ayırıcı özellikten yoksundur: ideal bir soyutlama olmakla birlikte, yine de gerçek nesnelere göndermede bulunur. Bu bakımdan, ilk aklımıza gelen örnek, Spinoza’nın insani kötülükleri, insani ahmaklıkları geometrik yöntemi kullanarak araştırmaya ve insan eylemlerini, insan dürtülerini sanki bunlar kesinkes birer çizgiymiş, birer yüzeymiş, birer cisimmiş gibi incelemeye girişmesidir. Bu yöntem, betimleyici psikolojiye uygundur, ama başka herhangi bir yaklaşıma uygun değildir. Çünkü geometriden yalnızca söz üslubunu ve kanıtlarının çürütülemez sanılan dış görünümlerini alır, –ve özü dahil– geriye kalan tüm yapısını bilimsel olmayan bir düşünme tarzı üzerine kurar.

Husserl, fenomenoloji ile matematik arasındaki farkı açık açık belirtiyor: Matematik kesin bir bilim, fenomenoloji betimleyici bir bilimdir. Ne fazlası ne de azı: Fenomenoloji, kesinlik gibi önemsiz bir şeyden yoksun diye, apodeiktik (mutlak, zorunlu

önermeli) sayılamaz! Kesin olmayan bir matematik hayal etmeyi deneyin, geometrik psikolojiyi bulursunuz.

En sonunda sorun, daha önce söylendiği gibi, varlıkbilimsel ve bilgibilimsel sorun farklılaşmasına indirgenebilir. Bilgibilimde, *görünüş* mevcuttur ve bunun varlık olduğunu öne sürmek yanlış-
tır. Varlıkbilimde *görünüş* hiç mevcut değildir. Ya zihinsel olgu-
lar mevcuttur, ki o zaman bunlar maddi ve nesneldir ya da mev-
cut değildir, ki o zaman da olmadıkları için bunlar incelenemez.
Hiçbir bilim öznel, *görünüşle*, hayallerle, mevcut olmayanla
sınırlanamaz. Mevcut olmayan, *hiçbir biçimde mevcut değildir* ve
yarı namevcut, yarı mevcut olamaz. Bunu anlamak gerekir. Şöyle
diyemeyiz: Dünyada gerçek şeyler ve gerçek olmayan şeyler mev-
cuttur –gerçek olmayan şeyler mevcut değildir. Gerçek olmayan,
iki gerçek şeyin çakışmaması olarak, genelde iki gerçek şeyin iliş-
kisi olarak; öznel olan ise, iki nesnel sürecin sonucu olarak açık-
lanmalıdır. Öznel, görünürdedir ve bu nedenle mevcut *değildir*.

Feuerbach, psikolojide öznel ve nesnel [etmen] arasındaki ay-
rım üzerine yorum yapar: “Benzer bir şekilde, başlı başına ya da
başkaları için ağır bir beden olmasına karşın, benim için bedenim,
tartılıp ölçülemeyenler kategorisine girer, bir ağırlığı yoktur.”

Feuerbach’ın öznele ne tür bir gerçeklik atfettiği bundan açık-
ça anlaşılıyor. Açık açık şöyle diyor: “Psikoloji, beklenmeyen ni-
metlerle doludur; bilincimizde ve duygumuzda öncüller değil,
yalnızca vargılar bulunur, organizmanın süreçleri değil, yalnızca
sonuçlar vardır.” Peki ama gerçekte öncüller olmaksızın, sonuçlar
hakkında bir bilim olabilir mi?

Stern [1924], Fechner’i izleyerek, zihinsel ve fizikselin içbü-
key ve dışbükey olduğunu söylediği zaman bunu iyi ifade etmiştir.
Bir tek çizgi kâh bunu, kâh şunu temsil edebilir. Ama başlı başına
ne içbükey ne de dışbükeydir, yuvarlaktır ve nasıl görüldüğün-
den bağımsız olarak, onu tam da öyle bilmek isteriz.

Høffding bunu, aynı içeriğin ortak bir kaynak dile indirge-
meyi başaramadığımız iki dilde ifade edilmesiyle karşılaştırıyor.

Ama içeriği bilmek isteriz, bunun ifade edildiği *dili* değil. Fizikte içeriği incelemek için kendimizi dilden özgürleştirmiş bulunuyoruz. Aynısını psikolojide de yapmalıyız.

Bilinci, sıklıkla yapıldığı gibi, ayna görüntüsüyle karşılaştıralım. Nesne *A*'nın aynadaki yansımasına *a* diyelim. Doğal olarak, kendi başına *a*'nın *A* kadar gerçek olduğunu söylemek yanlıştır. O yansıma, *başka bir şekilde* gerçektir. Bir masa ve aynadaki yansıması, eşit şekilde gerçek değil, ama farklı bir şekilde gerçektir. Yansıma olarak, masanın bir görüntüsü olarak, aynadaki ikinci bir masa olarak yansıma gerçek değildir, bir hayaldir. Ama masanın aynada, ışık ışınlarının ayna yüzeyinde kırılması olarak yansıması –işte bu, masayla aynı derecede maddi ve gerçek bir şey değil midir? Böyle olmasaydı bu bir mucize olurdu. Şöyle diyebilirdik: Şeyler (bir masa) ve bunların hayalleri (yansıma) vardır. Ama yalnızca şeyler –(masa) ve yüzey üzerindeki ışık yansıması– mevcuttur. Hayaller, şeyler arasındaki sadece *görünüştaki* ilişkilerdir. Ayna hayalleri üzerine bir bilim, işte bu yüzden mümkün değildir. Ama bu, yansımayı, hayali hiçbir zaman açıklayamayacağımız anlamına gelmez. *Şeyi ve ışığın yansıma yasalarını* bildiğimiz zaman, hayali her zaman açıklayabilir, kestirebilir, meydana çıkarabilir ve değiştirebiliriz. İnsanların aynalarla yaptığı da budur. Ayna yansımalarını değil, ışık ışınlarının hareketlerini incelerler ve yansımayı açıklarlar. Ayna hayalleri üzerine bir bilim mümkün değildir, ama ışık kuramı ve ışığı yüzeye düşürüp yansıtan şeyler, bu “hayaller”i tümüyle açıklar.

Psikolojide de durum aynıdır: Hayal olarak öznelin kendisi, *iki* nesnel sürecin bir sonucu, bir akıbeti, beklenmedik bir bağıışı gibi anlaşılmalıdır. Aynanın bilmecesi gibi, zihnin bilmecesi de hayaller incelenerek çözülmez, *bir şeyin başka bir şeydeki* görünür yansıması olarak hayallerin ortaya çıkmasına birlikte yol açan nesnel süreçlerin iki dizisi incelenerek çözülür. Görünüş başlı başına bir varlığa sahip değildir.

Aynaya geri dönelim: *A* ile *a*'yı, masa ile aynadaki yansımasını özdeşleştirmek, idealizm olur: *a*, maddi değildir, maddi olan yalnızca *A*'dır ve maddi doğası, *a*'dan bağımsız varoluşuyla eşanlamlıdır. Ama *a*'yı *X*'le –aynada meydana gelen süreçlerle– özdeşleştirmek de tamamen aynı idealizme götürür. Şöyle demek yanlış olur: Varlık ve düşünme, aynanın *dışında*, doğada çakışmaz (orada *A*, *a* değildir, orada *A* bir şeydir, *a* ise bir hayaldir); bununla birlikte varlık ve düşünme, aynanın *içinde* çakışır (burada *a*, *X*'tir, *a* bir hayaldir ve *X* de bir hayaldir). Şöyle diyemeyiz: bir masanın *yansıması* bir masadır. Ama şöyle de diyemeyiz: Bir masanın *yansıması* ışık ışınlarının kırılmasıdır ve *a*, ne *A*'dır ne de *X*'tir. Hem *A* hem de *X* gerçek süreçlerdir ve *a*, bunların görünüşteki, yani gerçek olmayan *sonucudur*. Yansıma mevcut değildir, ama hem masa hem de ışık mevcuttur. Bir masanın yansıması, ne ışığın aynadaki gerçek süreçleriyle, ne de masanın kendisiyle özdeşir.

Aksi hâlde dünyada hem şeylerin hem de hayallerin varlığını kabul etmek zorunda kalacağımız da işin cabası. Ne de olsa aynanın kendisinin, *aynanın dışındaki şeyle aynı doğanın parçası* ve onun tüm yasalarına tabi olduğunu hatırlayalım. Değil midir ki bilincin ve beynin, doğanın bir ürünü, bir parçası olduğu, doğanın geri kalanını yansıttığı önermesi, maddeciliğin köşe taşlarından biridir. Bu nedenle, *X*'in ve *A*'nın *a*'dan bağımsız nesnel varlığı, maddeci psikolojinin bir dogmasıdır.

Uzayıp giden akıl yürütümümüzü burada noktalayabiliriz. Gestalt (bütünsel kavrayış) psikolojisinin ve kişilikçiliğin önerdiği üçüncü yolun, her iki halde de esas olarak, zaten bilinen iki yoldan biri olduğunu görüyoruz. Üçüncü yolun, “Marksist psikoloji” denen yolun, bu iki yolu birleştirme girişimi olduğunu şimdi anlıyoruz. Bu girişim, bunların, bir ve aynı bilimsel sistem içindeki ayrılığının yenilenmesine yol açar: Bunları birleştiren Münsterberg gibi biri, iki farklı rota izler.

Efsanede anlatıldığı üzere, tepelerinden bağlanan iki ağacın antik şövalyeyi ayırıp parçalaması gibi, herhangi bir bilimsel

sistem de kendini iki farklı gövdeye bağlarsa ayrılıp parçalanır. Marksist psikoloji ancak doğal bir bilim olabilir. Frankfurt'un yolu fenomenolojiye çıkar. Bilindiği gibi, psikolojinin doğal bir bilim olabileceğini kendisi bir yerde bilinçli olarak reddediyor [Frankfurt, 1926]. Ama birincisi, doğal bilimlerle biyolojik bilimleri birbirine karıştırıyor, ki bu doğru değildir. Psikoloji, biyolojik bir bilim olmaksızın doğal bir bilim olabilir. İkincisi, “doğal” kavramını, temel yöntembilimsel anlamıyla değil, yüzeysel anlamıyla, olgusal anlamıyla, organik ve organik olmayan doğa hakkındaki bilimlere bir atıf olarak yorumluyor.

Bu terimin Batı biliminde çok uzun zamandan beri kabul gören bu tür kullanımını, Rus yazınına İvanovski [1923] sokmuştur. İvanovski'nin dediğine göre, matematik ve uygulamalı matematik, şeylerle, “gerçek” nesnelerle ve süreçlerle, “gerçekten” var ya da *mevcut* olanla ilgilenen bilimlerden kesin olarak ayırt edilmelidir. Bu bilimler, işte bu nedenle *gerçek* ya da (sözcüğün geniş anlamında) *doğal* adıyla anılabilir. Rusya'da “doğal bilimler” terimi, genellikle, organik olmayan ve organik doğayı inceleyen dalları belirtmek üzere görece dar bir anlamda kullanılır. Sözcük böyle kullanılınca, sıklıkla, “doğa karşıtı” değilse bile “doğa dışı” ya da “doğaüstü” bir şey olarak “doğa”dan farklı gibi görünen toplumsal ve bilinçli doğayı kapsamaz. Kanımca, “doğal” teriminin gerçekten var olan her şeyi kapsayacak şekilde genişletilmesi akla tamamen yatkındır.

Psikolojinin bir bilim olarak mümkün olup olmadığı, her şeyden önce yöntembilimsel bir sorundur. Psikolojideki güçlükler, çözülmez anlaşmazlıklar ve bağdaşmaz şeylerden oluşan bileşimler, başka hiçbir bilimde yoktur. Psikolojinin ana izleği, dünyadaki tüm şeylerin en karışığı ve araştırmaya en az elverişli olanıdır. Psikolojinin yöntemleri, kendinden beklenenleri verebilmek için, özgül düzeneklerle ve önlemlerle dolu olmalıdır.

Her zaman tam da bu son husus –gerçek [olan] ile ilgili bir bilimin ilkesi– hakkında konuşuyorum. Bu anlamda Marx [1890],

iktisadi oluşumların gelişim sürecini, kendi sözcükleriyle, bir *doğal-tarihsel süreç* olarak incelemiştir.

Bizimki gibi böylesine çeşitli ve çok sayıda yöntemsel sorun, böylesine sıkı atılmış düğüm, böylesine çözümsüz çelişki içeren başka bir bilim yoktur. İşte bu yüzden, hazırlık niteliğinde binlerce hesap kitap yapmadan, bir sürü çekince koymadan bir adım bile atamıyoruz.

Böylece krizin bir yöntembilim yaratılmasına eğilim gösterdiği, mücadelenin bir genel psikoloji için mücadele olduğu yine de teslim ediliyor. Her kim ki bu sorunu atlamaya, hemencecik özgül bir psikoloji bilimi kurmak için yöntembilimi es geçmeye kalkışır, atına binmeye çalışırken üstünden aşması kaçınılmaz olur. Gestalt kuramının ve Stern'in başına gelen budur. Fizikte ve psikolojide eşit uygulanabilirliğe sahip ama yöntembilimde somutlaştırılmamış olan ilkelerle yola çıkarsak, belirli bir psikolojik araştırmaya doğru ilerleyemeyiz. Böyle yapan psikologlar, işte bu yüzden, sadece tek bir özellik bilmekle ve bunun tüm dünya için eşit ölçüde geçerli olduğunu düşünmekle suçlanıyorlar. Biz, insanlar arasındaki psikolojik farklılıkları, Stern'in yaptığı gibi, hem güneş sistemini, hem ağacı, hem de insanı kapsayan bir kavramla inceleyemeyiz. Bunu yapmak için başka bir ölçeğe, başka bir ölçüye gereksinim duyarız. Bir yanda genel ve özgül bilimin, öte yandaysa yöntembilimin ve felsefenin bütün sorunu bir ölçek sorunudur. İnsanların boyunu kilometreyle ölçemeyiz, bunun için bir şerit metreye gereksinim duyarız. Özgül bilimlerin, ortak bir ölçü, daha geniş bir ölçek yönünde mücadele ederken kendi sınırlarını aşma eğilimi sergilediğini görmüş olmamıza karşın, felsefe, bunun tam tersi bir eğilim sergiliyor: Bilime yaklaşmak için daralmak, ölçeğini küçültmek, savlarını daha somutlaştırmak zorunda kalıyor.

Her iki eğilim –hem felsefenin hem de özgül bilimin eğilimi– eşit şekilde yöntembilime, genel bilime götürüyor. Ama bu ölçek fikri, bir genel bilim fikri, şimdiye kadar “Marksist psikoloji”ye yabancı kalmıştır ve bu onun yumuşak karnıdır. Psikolojik öge-

ler –tepki– için evrensel ilkelerde dolaysız bir ölçü bulmaya uğraşıyor: Niceliğin niteliğe dönüşmesi yasası, Lehmann’ın deyişiyle “akla kara arasındaki renk alanının ince ayrımlarının görmezden gelinmesi” ve tutumluluktan cimriliğe geçiş; Hegel’in üçlütasını ve Freud’un psikanalizi. Burada bir ölçünün, bir ölçeğin, ikisi arasında bir ara bağın eksikliği kendini açıkça hissettiriyor. Bu yüzden, diyalektik yöntem, tümüyle kaçınılmaz olarak, deneyle, karşılaştırmalı yöntemle, testler ve veri tarama yöntemiyle aynı kategoriye düşecektir. Sıradüzen duygusundan, bir teknik araştırma yöntemi ile “tarihin ve düşünmenin doğası”nı bilmeye yarayan bir yöntem arasındaki farktan eser yoktur. Belirli olgusal doğruların evrensel ilkelerle dosdoğru kafa kafaya çarpışması; içgüdüyle ilgili olarak Vagner ile Pavlov arasında çıkan olgusal tartışmayı, nicelik-nitelik göndermeleriyle karara bağlama girişimi; diyalektikten veri taramasına atlama; ışınlamanın, bilimsel bakış açısından eleştirisi; şerit metre gereken yerde kilometre kullanılması; Behterev ile Pavlov hakkında Hegelci doruklardan hüküm vermeler; sineği balyozla ezmeye benzeyen bu girişimler, bir üçüncü yol düşüncesindeki yanlışa yol açmıştır.

Binswanger [1922], mantık sanatının, ileriye doğru *tek* adım attığı zaman bilimde bin adım ilerlemenin olmasını sağlayan hayret verici özelliği hakkında Brentano’nun söylediklerini bize anımsatıyor. Mantığın bu gücünü Rusya’da bilmek istemiyorlar. Yerinde bir ifadeye göre, yöntembilim, felsefenin bilime kılavuzluk etmesine aracı olan kilit taşıdır. Yöntembilim olmadan böyle bir kılavuzluğu gerçekleştirmeye kalkışmak,–Hegel’den Meumann’a uzanan– böyle bir kilit taşı olmaksızın doğrudan uygulama noktasına kuvvet uygulamak, bilimi olanaksız kılar.

Benim öne sürdüğüm sava göre, krize ilişkin çözümleme ve psikolojinin yapısı, hiçbir felsefi sistemin, doğrudan doğruya, yöntembilimden yardım almadan, yani bir genel bilim yaratmadan psikolojiyi sahiplenemeyeceği gerçeğine tartışmasız bir kesinlikle tanıklık ediyor. Marksizmi psikolojiye uygulamanın

biricik doğru şekli, bir genel psikoloji yaratmak olacaktır –kavramları genel diyalektiğe doğrudan bağımlı olarak oluşturuluyor, çünkü bu, psikolojinin diyalektiğidir. Marksizmi başka yollarla ya da bu alan dışındaki noktalarda psikolojiye uygulayan herhangi bir girişim, kaçınılmaz olarak skolastik, sözü boş yapılara, diyalektiğin veri taramaları ve testler içinde eritilmesine, şeyler hakkında dışsal, arızı, ikincil özelliklerine göre yargı verilmesine, her türlü nesnel ölçütün tamamen yitirilmesine ve psikolojinin gelişimindeki tüm tarihsel eğilimlerin inkâr edilmesine, terimsel bir devrime, özetle, hem Marksizmin hem de psikolojinin vahim ölçüde çarpıtılmasına yol açacaktır. Bu, Çelpanov’un yoludur.

Engels’in formülü –diyalektik ilkeleri doğaya yükleme-yip bunları doğanın içinde bulmak– burada tam zıddına çevriliyor. Diyalektiğin ilkeleri, psikolojiye dışarıdan sokuluyor. Marksistlerin tarzı farklı olmalıdır. *Diyalektik maddecilik* kuramının tarihe ve toplum bilimine doğrudan uygulanması nasıl mümkün değilse, doğabilim sorunlarına ve özellikle biyolojik bilimler grubuna ya da psikolojiye doğrudan uygulanması da öyle mümkün değildir. Rusya’da, “psikoloji ve Marksizm” sorununun, Marksizme uygun bir psikoloji yaratmaya indirgenebileceği düşünülüyor, ama gerçekte bu sorun çok daha karmaşıktır. Tarih gibi, toplum bilimi de soyut diyalektik maddecilik yasalarının verili olgular kümesi açısından somut anlamını açıklayan, aracı nitelikteki tarihsel maddecilik özgül kuramına gereksinim duyar. Bu tıpkı bizim, soyut diyalektik maddecilik savlarının verili olgular alanına somut uygulanışını açıklayan, henüz gelişmemiş ama kaçınılmaz olan, aracı nitelikteki bir biyolojik maddecilik ve psikolojik maddecilik kuramına gereksinim duymamıza benzer.

Diyalektik, doğayı, düşünmeyi, tarihi kapsar –en genel, azami ölçüde evrensel bilimdir. Psikolojik maddecilik ya da psikolojinin diyalektik kuramı ise, genel psikoloji dediğim şeydir.

Böyle aracı nitelikte kuramlar –yöntembilimler, genel bilim-ler– yaratmak için, verili olgular alanının özünü, bunların de-ği-

şim yasalarını, nitel ve nicel ayırt edici özelliklerini, nedenselliklerini ortaya çıkarmalıyız, buna uygun kategoriler ve kavramlar yaratmalıyız, kısacası, *kendi Das Kapital*'imizi yazmalıyız. *Das Kapital* devre dışı bırakılarak herhangi bir Marksist bilimin yaratılabileceği düşüncesinin baştan aşağı ne büyük bir saçmalık olduğunu anlamak için, Marx'ın –değer, sınıf, meta, sermaye, faiz, üretici güçler, temel, üstyapı vb. gibi soyut ve tarihsel kategoriler olmaksızın– nitelik/nicelik, üçlü tasım, evrensel bağlantı, [çelişkiler] düğümü, sıçrama vb. gibi diyalektiğin genel ilkeleriyle ve kategorileriyle yetinerek ne gibi çalışmalar yapabileceğini zihnimizde canlandırmak yeterli olur. Psikoloji, içinde nesnesini ifade edebileceği, betimleyebileceği ve inceleyebileceği kendi *Das Kapital*'ine –kendine özgü sınıf, temel, değer vb. kavramlarına– gereksinim duyuyor. Lehmann'ın, akla kara arasında yer alan renk ayrımlarının unutulmasına ilişkin olarak sunduğu istatistiksel verilerde, sıçramalar yasasını doğrulayan bir yan keşfetmek de diyalektiği ya da psikolojiyi bir adım bile ilerletmemek anlamına gelir. Çeşitli özgül gerçeklerin Marksizmin ışığında incelenebilmesine olanak sağlayan aracı nitelikte bir kuramın gerekli olduğu yönündeki bu fikir uzun zaman önce kavranmıştır ve bana kalan tek şey, psikoloji çözümlememizden çıkan sonuçların bu fikre denk düştüğünü belirtmekten ibarettir.

Vişnevski, Stepanov'la girdiği tartışmada aynı fikri geliştiriyor (tarihsel maddeciliğin, diyalektik maddecilik olmayıp bunun tarihe uygulanması olduğunu herkes açıkça biliyor. Bu nedenle, doğru konuşmak gerekirse, yalnızca genel temeli maddecilik tarihinde yatan toplumsal bilimler Marksist olarak nitelenebilir; başka bir Marksist bilim henüz mevcut değildir). “Nasıl ki tarihsel maddecilik diyalektik maddecilikle özdeş değilse, diyalektik maddecilik de gerçekte hâlâ doğum sürecinde bulunan özgül doğabilim kuramıyla özdeş değildir” [Vişnevski, 1925]. Ama Stepanov [1924], diyalektik maddeci doğa anlayışı ile mekanik doğa anlayışını özdeşleştiriyor ve bunun, doğal bilimlere ilişkin

mekanik doğa anlayışında verili olduğunu, zaten orada bulunabildiğini öne sürüyor. Yazar, psikolojide içgözlem sorunuyla ilgili tartışmayı örnek veriyor.

Diyalektik maddecilik son derecede soyut bir bilimdir. Bugünlerde yaygın olduğu gibi, diyalektik maddeciliğin biyolojik bilimlere ve psikolojiye doğrudan uygulanması, belirli olguların, biçimsel mantıksal, skolastik, boş sözlü bir yaklaşımla, içsel anlamı ve ilişkisi bilinmeden, genel, soyut, *tümel* kategoriler altında toplanmasından öteye geçmez. Bu *olsa olsa*, örneklerin ve somut verilerin biriktirilmesine yol açar. Ama daha ileriye gitmez. Subuhar-buz ve doğal ekonomi-feodalizm-kapitalizm, *diyalektik maddecilik* bakış açısından bir ve aynı şeydir, bir ve aynı süreçtir. Ama tarihsel maddecilik, böyle bir genellemede, çok büyük bir nitel zenginlik kaybına uğrardı!

Marx, *Das Kapital*'ini, siyasal iktisadın bir eleştirisi olarak tanımladı. Bugün psikolojinin böyle bir eleştirisi atlanmak isteniyor. "Diyalektik maddecilik bakış açısıyla hazırlanmış bir psikoloji *ders kitabı*" ifadesi, esasen kulağıımıza, "biçimsel mantık bakış açısıyla hazırlanmış bir mineraloji ders kitabı" gibi gelmelidir. Ne de olsa bunu söylemeye bile gerek yoktur –mantıksal usavurma, belirtilen ders kitabının ya da bütün olarak mineralojinin bir özelliği değildir. Diyalektik, mantık da değildir, daha geniştir; ya da: "tarihsel" yerine, "diyalektik maddecilik bakış açısıyla sosyoloji ders kitabı". Bir psikolojik maddecilik kuramı geliştirmeliyiz. Henüz diyalektik psikoloji ders kitapları hazırlayabilecek aşamada değiliz.

Bunu görmedikçe, eleştirel yargıya ilişkin ana ölçütümüzü de yitiririz. Yayın denetim dairesinde yapıldığı gibi, verili bir kuramın Marksizmle uyumlu olup olmadığını belirlemede bugün tutulan yol, bir "mantıksal üst üste bindirme" yöntemi olarak anlaşılabilir, yani biçimlerin, mantıksal özelliklerin çakışıp çakışmadığı kontrol edilir (tekçilik vb.). Marksizmde neyin aranabileceği ve aranması gerektiği bilinmelidir. Şabat günü insan ya-

rarına belirlendi, insan Şabat günü yararına değil [İncil, Markos 2:27 –çev.]. Zihni tanımamıza yardım edecek bir kuram bulmalıyız, hiçbir şekilde zihin sorununun çözümünü değil, nihai bilimsel doğruyu verecek bir formülü değil. Bunu Plehanov’dan yapılan alıntılarda bulamayız, nedeni basit, orada yoktur. Böyle bir doğruya ne Marx ne Engels ne de Plehanov sahipti. Birçok deyimlemenin bölük pörçük niteliği, kısalığı, işlenmemişliği, sıkı sıkıya bağlamla sınırlı anlamı bundan dolayıdır. İlke olarak böyle bir formül önceden, zihnin bilimsel incelemesinden önce verilemez, yüzyıllar süren bilimsel çalışmaların sonucu olarak gelişir. Marksizm öğretmenlerinde önceden aranabilecek şey, sorunun bir çözümü değil, hatta geçici bir varsayım bile değil (çünkü bunlar, verili bilimin temelinde geliştirilir), bunu [varsayımı] geliştirme yöntemidir. Zihni oluşturan şeyi, bedavadan, bir iki alıntı cımbızlayarak öğrenmek istemiyorum, Marx’ın tüm yönteminden bir bilimin nasıl inşa edileceğini, zihnin araştırılmasına nasıl yaklaşılabileceğini öğrenmek istiyorum.

Bu yüzden Marksizm yanlış yere (bir genel psikolojiye değil de ders kitaplarına) uygulanıyor, üstelik ondan yanlış şeyler alınıyor. Bize, tesadüfen söylenmiş sözler değil, bir yöntem gerekiyor; diyalektik maddecilik değil, tarihsel maddecilik gerekiyor. *Das Kapital*’in bize öğreteceği pek çok şey vardır –hem sahici bir sosyal psikoloji *Das Kapital*’den sonra başladığı için, hem de bugünkü psikoloji, *Das Kapital* öncesi bir psikoloji olduğu için. Struminski, tez “görgülcülük” ile antitez “refleksoloji”nin bir sentezi olarak bir Marksist psikoloji fikrini bizatihi skolastik bir kurgu olarak nitelerken tamamen haklıdır. Gerçek bir yolak bulunduktan sonra, açık seçiklik adına bu üç noktaya işaret edilebilir, ama bu şemayı kullanarak gerçek yolaklar aramak, kurgusal birleştirme yolunu tutmaktan ve gerçeklerin ya da varlığın diyalektiğiyle uğraşmak yerine, fikirlerin diyalektiğiyle uğraşmaktan başka bir anlam taşımaz. Psikolojinin bağımsız gelişme yolakları yoktur; bunların ardında yatan, bunları koşullandıran gerçek

tarihsel süreçleri bulmalıyız. Ancak Struminski, psikolojinin yolaklarını çağdaş akımlar temelinde Marksist bir anlayışla seçmenin ilke olarak imkânsızlığını [Struminski, 1926] öne sürerken kesinlikle yanılıyor.

Geliştirdiği fikir doğrudur, ama bilimde gelişimin yalnızca tarihsel çözümlemesiyle ilgilidir, yöntembilimsel çözümlemesiyle değil. Yöntembilimci, yarın psikolojinin gelişme sürecinde *gerçekten* nelerin meydana geleceğine ilgi duymadığı için, psikoloji dışındaki etmenleri de göz ardı eder. Ama psikolojinin mustarip olduğu hastalık türüne, bir bilim hâline gelmek için neyinin eksik olduğuna vb. ilgi duyar. Ne de olsa dış etmenler de psikolojiyi gelişim yolu boyunca itekler ve ne yüzyıllardan beri süren çalışmaları hükümsüz kılabilir, ne de bir yüzyılın atlanmasını sağlayabilir. Bilginin mantıksal yapısı organik olarak büyüyüp gelişir.

Struminski, yeni psikolojinin, neredeyse eski öznel psikolojinin konumunu açık sözlülükle kabul edecek noktaya geldiğini belirtirken de haklıdır. Ama sıkıntı, yazarın ele almaya giriştiği bilimin gelişiminde dışsal, gerçek etmenleri göz önünde tutmaması değildir; sıkıntı, krizin yöntembilimsel niteliğini dikkate almamasıdır. Her bilimin gelişimi *kendi* katı ardışık seyrini izler. Dış etmenler bu seyri hızlandırabilir ya da yavaşlatabilir, yoldan çıkarabilir ve nihayet, her bir gelişme aşamasının nitel özelliğini belirleyebilir, ama bu aşamaların dizilişini değiştirmek olanaksızdır. Dış etmenleri kullanarak, aşamanın idealist veya maddeci, dinsel veya pozitif, bireyci veya toplumsal, kötümser veya iyimser oluşunu açıklayabiliriz, ama kendini hammadde toplama aşamasında bulan bir bilimin dosdoğru ilerleyip teknik, uygulamalı disiplinler kurmaya geçebilmesini ya da iyi gelişmiş kuramlara ve varsayımlara sahip, iyi gelişmiş tekniklere ve deneylere sahip bir bilimin birincil malzemeleri toplayıp betimleme işine başlamasını hiçbir dış etmen sağlayamaz.

Kriz sayesinde, bir yöntembilim yaratılarak iki psikoloji hâlinde bölünme gündeme gelip oturmuştur. Sonucun ne olacağı

dış etmenlere bağlıdır. Titchener ve Watson Amerikalılara özgü ve toplumsal açıdan farklı bir tarzda, Koffka ve Stern Almanlara özgü ve yine toplumsal açıdan farklı bir tarzda, Behterev ve Kornilov Ruslara özgü ve yine toplumsal açıdan farklı bir tarzda –hepsi de *bir sorunu çözüyor*. Bu yöntembilimin ne olacağını ve ne kadar hızlı gerçekleşeceğini bilmiyoruz, ama ilgili yöntembilim yaratılmadığı sürece psikolojinin artık ilerleyemediğine, yöntembilimin ilk ileri adım olacağına hiç kuşku yoktur.

Temel taşları ilke olarak doğru döşenmiştir. Onyıllar alacak olan genel yol da doğru gösterilmiştir. Erek de doğrudur, genel plan da öyle. Hatta çağdaş akımlardaki pratik yönelim bile, eksik olmasına karşın doğrudur. Ama bir sonraki yolak, sonraki adımlar, eylem planı, eksikliklerden mustarıptır: Krize ilişkin bir çözümlemeden ve yöntembilim konusunda doğru yönelimden yoksundur. Kornilov'un çalışmaları bu yöntembilimin başlangıcıdır; psikoloji ve Marksizm fikrini ileriye taşımak isteyen herkes, onu yinelemek ve onun yolunu sürdürmek zorunda kalacaktır. Bir yol olarak bu fikir, Avrupa psikolojisinde bir eşi daha olmayan güce sahiptir. Eğer kendini eleştiri ve atışma içinde yitirmezse, bir kâğıt savaşına [broşür savaşına] dönüşmeyip bir yöntembilim düzeyine yükselirse, kolaycı yanıtlar aramazsa ve çağdaş psikolojinin görevlerini iyi anlarsa, o zaman bir psikolojik maddecilik kuramının kurulmasına yol açacaktır.

SONUÇ

Araştırmamızı bitirmiş bulunuyoruz. Aradığımız her şeyi bulduk mu? Herhalde oldukça yaklaştık. Psikoloji alanında araştırma için zemini hazırladık; şimdi savımızı haklı çıkarmak için, sonuçlarımızı sınamamız ve bir genel psikoloji modeli inşa etmemiz gerekiyor. Ama bundan önce, kabul edelim ki temel önem taşımaktan çok üslupla ilgili olan bir yön üzerinde durmak isteriz. Bir fikrin üslup açısından tamamlanması, eksiksiz olarak dile getirilmesiyle tümünden ilgisiz değildir.

Bilimimizin görevlerini ve yöntemini, araştırma alanını ve ilkesini birbirinden ayırdık. Geriye ismini ayırt etmek kalıyor. Krizde kendini açıkça gösteren bölünme süreçleri, bilimimizin adının yazgısını da etkiledi. Çeşitli sistemler, eski adla yarı yarıya bağını kopardı ve bütün bir araştırma alanını belirtmek için kendi adını kullanıyor. Böylelikle, bazen birileri davranış bilimi olarak davranışçılıktan söz ederken, bunu psikolojideki akımlardan biri saymayıp psikolojiyle eşanlamlı tutuyor. Psikanalizden ve tepkibilimden (reaktolojiden) de sıklıkla bu şekilde söz ediliyor. Başka sistemler, eski adda mitolojik bir kökenin izlerini gördükleri için, o addan bütünüyle koptular. Tepkebilim (refleksoloji) bunun bir örneğidir. Bu sonuncu akım, geleneği reddettiğini ve boş bir alanda yeni bir yapı kurduğunu vurguluyor. Böyle bir görüşte bir miktar doğruluk payı olduğu su götürmez, ama yine de devrim döneminde bile sürekliliğin ve geleneğin rolünü hiç anlamamak için insanın bilime çok mekanik ve tarih dışı bir gözle bakıyor olması gerekir. Ne var ki Watson, eski psikolojiden

köklü bir kopuş istemekte, yıldız falına (astrolojiye), simyaya ve muğlak bir psikoloji tehlikesine işaret etmekte kısmen haklıdır.

Başka birtakım sistemler şimdiye kadar adsız kalmıştır –Pavlov’unki buna örnektir. Pavlov faaliyet alanını bazen fizyoloji olarak adlandırıyor, ama çalışmalarını davranış ve yüksek sinirsel etkinlik incelemesi olarak tanımlamakla, ad sorununu ortada bırakmıştır. Behterev erken dönem çalışmalarında, kendini açıkça fizyolojiden ayrı tuttu; refleksoloji, Behterev’e göre fizyoloji değildir. Pavlov’un öğrencileri onun kuramını, “davranış bilimi” adıyla sunmuşlardır. Aslında böylesine farklı olan iki bilim iki farklı adla anılmalıdır. Münsterberg [1922, s. 13] bu fikri uzun zaman önce dile getirmiştir:

İçsel yaşamı kavrama amacı uğruna çabalamaya psikoloji adını vermenin gerçekten gerekip gerekmediği, elbette hâlâ tartışılabilen bir sorudur. Aslında, zihinsel deneyimlere ve içsel ilişkilere dair kavrayışın bilimi dışarıda bırakılarak, *betimleyici* ve *açıklayıcı* bilim için psikoloji adının korunması lehine söylenecek çok şey vardır [Vigotski tarafından vurgulanmıştır].

Ama –zihinsel deneyimlere ve içsel ilişkilere dair– bu bilgi, yine de psikoloji adı altında yer alıyor; “Seyrek olarak, saf ve tutarlı biçimde görüldüğü doğrudur. Çoğunlukla biraz yüzeysel olarak, nedensel psikoloji unsurlarıyla ilişkilendirilir” [a.y., s. 13]. Ama yazarın, psikolojideki tüm bulanıklığın bu karıştırmadan ileri geldiği kanısında olduğunu bildiğimiz için, varılacak tek sonuç, amaçsal psikoloji için başka bir adın seçilmesidir. Gidiş kısmen bu yöndedir. Fenomenoloji, “belirli mantıksal amaçlar için gerekli” [a.y., s. 13] olan bir psikolojiyi gözlerimizin hemen önünde üretiyor ve iki bilime bölmeyi, muazzam kafa karışıklığına neden olan sıfatlar aracılığıyla yapmak yerine, çeşitli isimler sunmaya başlıyor. Çelpanov’un gözlemine göre, “analitik” ve “fenomenolojik” terimleri bir ve aynı yöntemin isimleridir, fenomenoloji kısmen analitik psikolojiyle çakışır, psikoloji fenomenolojisinin var olup olmadığına ilişkin tartışma, terimsel bir sorundur.

Yazara göre bu yöntemin ve bu psikoloji çeşidinin temel nitelik taşıdığını sözlerimize eklersek, analitik psikolojiyi fenomenoloji olarak adlandırmak mantıklı olacaktır. Bizzat Husserl, biliminin saflığını korumak için kendini bir sıfatla sınırlı tutmayı yeğliyor ve “eidetik psikoloji”den söz ediyor. Ama Binswanger [1922, s. 135], açıkça, “saf fenomenoloji ile ... görgül fenomenoloji (=betimleyici psikoloji)” arasında ayrım yapmamız gerektiğini yazıyor ve bunu, bizzat Husserl’in sunduğu “saf” sıfatına dayandırıyor. Eşitlik işareti, büyük ölçüde matematiksel bir tarzda yazılmış. Lotze’nin psikolojiye uygulamalı matematik dediğini; Bergson’un yaptığı tanımda görgül metafizik ile psikolojiyi neredeyse özdeş saydığını; Husserl’in saf fenomenolojiyi, özlere ilişkin metafizik bir kuram olarak görmek istediğini [Binswanger, 1922] anımsarsak, o zaman bizatihi idealist psikolojinin hem bir geleneğe sahip olduğunu, hem de köhnemiş ve kötüye çıkmış adını terk etmeye eğilimli olduğunu anlarız. Dilthey ise geçmiş açısından, açıklayıcı psikolojinin Wolff’un akılcı psikolojisine ve betimleyici psikolojinin görgül psikolojiye uzandığını belirtiyor.

Doğabilimsel psikolojiye bu adın verilmesine bazı idealistlerin karşı çıktığı doğrudur. Nitekim Frank [1917/1964, s. 15-16], iki farklı bilimin bir tek ad altında yaşadığına işaret etmek için sert sözcükler sarf ederek şöyle yazıyor:

Bu hiç de bir tek bilime ait iki ayrı yöntemin daha çok ya da daha az bilimsel nitelik taşımasıyla ilgili bir konu değil, bir bilimin, kendisiyle bazı zayıf akrabalık izlerini korumasına karşın esasta tümüyle farklı bir konusu olan tamamen farklı başka bir bilim tarafından düpedüz alaşağı edilmesi sorunudur. ... Günümüzde psikoloji, doğal bir bilim olduğunu ilan ediyor. ... Bunun anlamı, çağdaş sözde psikolojinin hiç de psikoloji olmayıp fizyoloji olduğudur. ... Mükemmel bir terim olan “psikoloji” –ruhun kuramı– düpedüz yasadışı olarak çalınmış ve tamamen farklı bir bilimsel alanın adı olarak kullanılmıştır. Öylesine kökten çalınmıştır ki, şimdi ruhun doğası hakkında düşündüğünüzde ... adsız kalmaya

mahkûm olan ya da yeni bir terim icat edilerek adlandırılması gereken bir şey yapıyorsunuz.

Ama güncel çarpıtılmış hâliyle “psikoloji” adı bile özünün dörtte üçüne denk düşmüyor –bu, psikofizik ve psikofizyolojidir. Frank, “‘psikoloji’ teriminin gerçek anlamını diriltmek ve daha önce değinilen hırsızlıktan sonra, doğrudan telafi edilemese bile, meşru sahibine geri vermek” [a.y., s. 36] için, yeni bilime felsefi psikoloji adını vermek istiyor.

“Simya”yla bağıni koparmaya uğraşan refleksolojinin ve sözcüğün eski, asıl ve kesin anlamıyla psikolojinin haklarının geri verilmesine katkı yapmak isteyen felsefenin, hem yeni bir terim aradığı hem de adsız kaldığı gerçeğini, bu dikkate değer gerçeği görüyoruz. Daha da dikkate değer olan şey, bunların güdülerinin özdeş olmasıdır. Bazıları bu adın maddeci kökeninin izlerinden korkuyor, başkaları da eski, asıl ve kesin anlamını yitirmiş olmasından korkuyor. Çağdaş psikolojinin ikiciliğinin –üslup açısından– daha iyi bir dışavurumunu bulabilir miyiz? Ne var ki Frank, doğabilimsel psikolojinin bu adı telafi edilemez şekilde ve kökten çaldığını da kabul ediyor. Biz ise, kendine psikoloji adını vermesi gereken dalın maddeci dal olduğunu öne sürüyoruz. Buna destek veren ve refleksologların köktencilliğini reddeden iki önemli düşünce var. Birincisi, bilimimizin tarihinde temsil edilen tüm sahici bilimsel eğilimlerin, dönemlerin, akımların ve yazarların doruk noktası kesinlikle maddeci daldır, yani bu, gerçekten de ta özü gereği psikolojidir. İkincisi, yeni psikoloji bu adı kabul etmekle bunu hiç de “çalmış” olmuyor, anlamını çarpıtmıyor, bu çatı altında korunmuş bulunan mitolojik izlere de kendini kaptırmıyor, aksine, kendi içinde ta ilk başlangıç noktasından itibaren tüm gelişiminin canlı tarihsel bir anımsatıcısını barındırıyor.

İkinci düşünceyle başlayalım:

Frank’ın kastettiği anlamda, sözcüğün kesin ve eski anlamında ruhun bilimi olarak psikoloji yoktur. Frank’ın kendisi, bu tür bir yazının neredeyse hiç mevcut olmadığına hayretle ve nere-

deyse kederle emin olduktan sonra, bunu belirtmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, eksiksiz bir bilim olarak görgül psikoloji de hiçbir biçimde yoktur. Şimdi olan biten ise esasen bilimde bir devrim değil, hatta bir reform bile değil ve yabancı bir reformun bireşim yoluyla tamamlanması da değil, psikolojinin gerçekleşmesi ve bilimde büyüme yeteneği olanın, böyle bir yeteneği olmayandan özgürleşmesidir. Görgül psikolojinin kendisi (yeri gelmişken söyleyelim, her okul kendi sıfatını eklediği için, bu bilimin adının hiç kullanılmaz olmasının üstünden çok yakında 50 yıl geçmiş olacak), keleşbeğın bıraktığı koza kadar, anaç kuşun terk ettiğı yumurta kadar ölüdür. James şöyle diyor:

Öyleyse, “doğal bir bilim olarak psikoloji”den söz ettiğimiz zaman, bunun nihayet ayaklarını sağlam zemine basan bir tür psikoloji anlamına geldiğini sanmamalıyız. Bunun anlamı tam tersidir; özellikle kırılğan ve her ekleminde içeriye metafizik eleştiri sularının sızdığı bir psikoloji anlamına gelir, tüm temel önkabullerinin ve verilerinin daha geniş bağlantılarda yeniden ele alınması ve bizim terimlerimize çevrilmesi gereken bir psikoloji anlamına gelir. Kısacası bu, bir kendini beğenmişlik değil, kendine güvensizlik ifadesidir; ve sözcüğün kapsadığı gerçek öğelere ve gerçek kuvvetlere ilişkin açık bir sezginin ilk belirtisi bile yokken, insanların “Yeni Psikoloji”den söz ettiğini işitmek, “Psikoloji Tarihleri” yazdıklarını görmek gerçekten de tuhaf. Bir dizi ham veri; kanılar hakkında azıcık dedikodu ve hırgür; sırf betimleyici düzeyde pek az sınıflandırma ve genelleme; ruh hallerimiz diye bir şeyin var olduğu ve beynimizin bunları koşullandırdığı konusunda güçlü bir önyargı: Ama fiziğin bize yasaları gösterdiği anlamda bir tek yasa yok, kendisinden nedensel olarak herhangi bir sonucun çıkarılabileceğı bir tek önerme yok. Bunlara sahip olmamız durumunda, temel yasaların hangi terimlerle dile getirilebileceğini bile bilmiyoruz. Bu bilim değil, olsa olsa bir bilim umududur [bkz. Burkhardt 1984, s. 400-401].

James, psikolojiden bize miras kalanların parlak bir dökümü-nü, sahip olduklarının ve servetinin bir listesini veriyor. Bize bir dizi ham veri ve bilim umudu sunduğunu söylüyor.

Bu ad aracılığıyla mitolojiyle nasıl bir bağlantımız vardır? Psikoloji, tıpkı Galileo'dan önceki fizik ya da Lavoisier'den önceki kimya gibi, henüz gelecekteki bilimi bir şekilde etkileyebilecek bir bilim değildir. Peki James'in bunları yazmasından beri koşullar kökten değişmiş olabilir mi? Spearman, 1923'te düzenlenen 8. Deneysel Psikoloji Kongresi'nde, James'in yaptığı tanımlamayı tekrarlardı ve psikolojinin hâlâ bir bilim değil, bir bilim umudu olduğunu söyledi. Meseleyi Çelpanov'un resmettiği gibi resmetmek için, insanın hatırı sayılır ölçüde kültürsüz olması gerekir. Sanki herkesçe kabul edilen, yüzyıllar içinde doğrulanmış olan ve kimilerinin hiç nedeni yokken imha etmek istediği sarsılmaz doğrular varmış gibi.

Birinci düşünce –psikolojideki bilimselliğin maddeci dala ait olduğu görüşü– daha da önemlidir. Son çözümlemede, psikolojinin iki değil, yalnızca bir mirasçısının olduğunu ve bunun adı üzerinde ciddi bir tartışmanın olamayacağını açık açık söylemeliyiz. İkinci psikoloji, bir bilim olarak mümkün değildir. Pavlov'a katılarak demeliyiz ki, bilimsel açıdan bakılınca bu psikolojinin durumu umutsuzdur. Gerçek bir bilimci olarak Pavlov [1928/1963, s. 77], zihinsel bir yanın var olup olmadığını sormuyor, ama bunu nasıl inceleyebileceğimizi soruyor. Şöyle diyor:

Fizyolog bu ruhsal olguları nasıl ele almalıdır? Bunları savsaklamak olanaksızdır, çünkü bunlar, katıksız fizyolojik olgularla yakından bağlantılıdır ve tüm organın çalışmasını belirler. Fizyolog bunları incelemeye karar verirse, "Nasıl?" sorusuna yanıt vermelidir.

Böylece bu bölünmede tek bir olguyu diğer tarafa bırakmıyoruz. Yolumuzun üzerinde var olan her şeyi inceliyoruz ve [yalnızca var gibi] görünen her şeyi açıklıyoruz.

İnsanoğlu kaç bin yıldan beri fiziksel olguları en ince ayrıntısına kadar incelemektedir. ... İnsanın iç dünyasını betimlemek için milyonlarca sayfa yazı yazılmıştır, peki ne sonuç alınmıştır?

İnsanın ruhsal yaşamıyla ilgili bir yasaya şimdiye kadar kavuşmuş [a.y., s. 114] değiliz.

Bölünmeden sonra ne kalırsa, sanat alanına gidecektir. Frank [1917/1964, s. 16] daha şimdiden roman yazarlarını psikoloji öğretmenleri olarak niteliyor. Dilthey'e [1894/1977, s. 36] göre, psikolojinin görevi, Kral Lear'de, Hamlet'te ve Macbeth'te gizli olanı, betimlemelerinin ağıyla yakalamaktır, çünkü Dilthey, bunlarda, "tüm psikoloji kitaplarının toplamından daha çok psikoloji" görüyor. Stern'in, romanlardan devşirilen böyle bir psikolojiye hıznırca güldüğü ve resimdeki bir inekten süt sağlamayacağını söylediği doğrudur. Ama onun fikrinin aksine ve Dilthey'in fikrine uygun olarak, betimleyici psikoloji gerçekten de kurgusallığa doğru yol alıyor. Kendini bu ikinci psikoloji olarak gören bireysel psikoloji konulu ilk kongrede, Oppenheim, Shakespeare'in imgelerde ifade ettiklerini kendi kavramlarının ağında yakalayan –böylece tam da Dilthey'in istediğini yapan– bir bildiri sundu. İkinci psikoloji, her ne adla anılırsa anılsın, metafizik haline geliyor. Bizim seçimimizi belirleyen, tam da bu tür bilginin bilim olarak imkânsızlığıdır.

Dolayısıyla, bilimimizin adının yalnızca tek varisi vardır. Ama belki mirası reddetmesi mi gerekir? Hiç de değil. Biz diyaletikçiyiz. Bilimin gelişim yolağının düz bir çizgi izlediğini asla düşünmeyiz ve bu yolda dolambaçlar, dönüşler, kıvrımlar varsa, bunların tarihsel önemini anlarız, zincirimizin zorunlu halkaları, yolumuzun kaçınılmaz aşamaları olduklarını düşünürüz, tıpkı kapitalizmin, sosyalizme giden yolda kaçınılmaz bir aşama olması gibi. Bilimimizin doğruyu bulma yönünde attığı her adıma önem veririz. Bilimimizin bizimle başladığını düşünmeyiz. Aristoteles'in çağrışım fikrini de, duyumların öznel yanılsamalarına ilişkin onun ve kuşkucuların ortaya attıkları kuramı da, J.S. Mill'in nedensellik fikrini de, J.S. Mill'in psikolojik kimya fikrini de, Dilthey'in [1924, s. 45] "emin bir temel değil, bir tehlike" saydığı Spencer'ın "inceltilmiş maddecilik"ini de kimselere teslim

etmeyeceğiz. Tek sözcükle, psikolojideki bütün bu maddecilik çizgisini, yani idealistlerin kılı kırk yaran bir özenle silmeye çalıştığı çizgiyi kimselere teslim etmeyeceğiz. Bir tek hususta haklı olduklarını biliyoruz: “[Spencer’cı] açıklayıcı psikolojinin gizli maddeciliği, iktisadi ve siyasal bilimlerle ceza hukukunda yıkıcı bir rol oynamıştır” [a.y., s. 45].

Herbart’ın dinamik ve matematiksel psikoloji fikri, Fechner ile Helmholtz’un eserleri, Tame’in zihninin devimsel (motor) doğasına ilişkin fikri yanında Binet’nin zihinsel duruş ya da içsel taklit kuramı, Ribot’nun devimsel kuramı, James-Lange’nin heyecanlara dair çevresel kuramı, hatta Würzburg okulunun düşünmeyi ve dikkati faaliyet sayan kuramı –tek sözcükle bilimimizde doğruyu bulma yönünde atılan her adım bize aittir. Ne de olsa, iki yoldan birini, hoşumuza gittiği için değil, doğru yol olduğunu düşündüğümüz için seçtik.

Sonuç olarak bu yol, psikolojide bilimsel olan her şeyi kesinlikle kapsıyor. Mitolojiyle ne denli karartılmış ve felç edilmiş olursa olsun, zihni bilimsel olarak inceleme girişiminin kendisi, özgür düşüncenin zihne hâkim olma çabası, yani ruhu bilimsel olarak anlama fikrinin ta kendisi, psikolojinin gelecekteki tüm yolağını içeriyor. Çünkü bilim, yanılma yoluyla olsa bile, doğruya giden yoldur. Bilimimizin yolu işte kesinlikle budur: Çok eskiden kalma önyargılarla insanüstü bir kavgada, inanılmaz zorlukları aşarak savaşım veriyor ve yanlışlıkları alt ediyoruz. Geçmişimizi inkâr etmek istemiyoruz. Tarihin bizimle başladığını düşünerek büyümek hastalığına kapılmıyoruz. Tarihten yepyeni ve anlamsız bir ad istemiyoruz. Yüzyılların tozuyla kaplanmış bir ad istiyoruz. Bunu, tarihsel hakkımız sayıyoruz, tarihsel rolümüzün, psikolojiyi bilim olarak gerçekleştirme iddiamızın bir göstergesi sayıyoruz. Kendimizi, geçmişle bağlantılı ve ilişkili olarak görmeliyiz. Geçmişinkâr ederken bile ona dayanırız.

Sözlük anlamıyla bu adın, her dönemde anlamını değiştirdiği için, şimdi bilimimize uygulanabilir olmadığı söylenebilir. Ama

dürüst olun ve anlamını değiştirmemiş bir tek sözcük gösterin. Mavi mürekkepten ya da pilotluk sanatından söz ettiğimizde, – bunların içeriği değiştiğine göre– bir mantık hatası mı yapmış oluyoruz? Ne var ki öte yandan başka bir mantığa –dilini mantığına– bağlı kalıyoruz. Eğer geometrici, bugün bile kendi bilimi için, “yeryüzünü ölçmek” anlamına gelen bir adı kullanıyorsa, psikolog da kendi bilimini, bir zamanlar “ruh kuramı” anlamına gelen bir adla anabilir. Yeryüzünü ölçme kavramı bugün geometriye aşırı dar gelmesine karşın, bir zamanlar ileri doğru atılmış kararlı bir adımdı ve tüm geometri bilimi varlığını ona borçludur. Ruh fikri şimdi gerici olmasına karşın, bir zamanlar eski insanın ilk bilimsel varsayımıydı, şimdi bilimimizin varlığını borçlu olduğumuz muazzam bir düşünce başarısıydı. Hayvanlarda ruh fikri büyük olasılıkla bulunmaz, psikoloji de yoktur. Psikolojinin tarihsel olarak ruh fikriyle başlamış olması gerektiğini anlıyoruz. Köleliği kötü huy sahibi olmanın sonucu gibi gören anlayışa ne kadar uzaksak, ruh fikrini sırf cehalet ve hata gibi gören anlayışa da o kadar uzagız. Bilimin, doğruyu bulma yolunda ilerlerken, kaçınılmaz olarak aldatıcı hayallere ve önyargılara kapılacağını, yanılgılara düşeceğini biliyoruz. Bilim için asıl önemli olan, bunların varlığı değildir, birer hata olarak yine de doğruya götürmeleri, alt edilmeleridir. İşte bu yüzden, çok eskilere uzanan tüm yanılgılarıyla bilimimizin adını, bu hatalara karşı zaferimizin, kavga yaralarından kalma izlerin canlı anımsatıcısı, yanlışlığa karşı verilen inanılmaz ölçüde karmaşık mücadelede gelişen doğruluğun canlı tanığı olarak kabul ediyoruz.

Tüm bilimler esas olarak bu yoldan ilerler. Geleceği kuranlar gerçekten sıfırdan mı başlar, insan deneyiminde sahici olan ne varsa hepsini tamamlayan ve izleyenler onlar değil midir? Gerçekten onların geçmişte bağlaşıkları ve ataları yok mudur? Sözlük anlamında kullanılan tek bir sözcük, tek bir bilimsel ad gösterebilir bize. Yoksa matematik, felsefe, diyalektik ve metafizik, bir zamanlar ifade ettikleri şeyleri mi ifade ediyor? Bir tek

konuya dair iki bilgi kolunun mutlaka aynı adı taşıması gerektiği söylenmesin. Mantık ve düşünce psikolojisi anımsansın. Bilimler, inceledikleri konuya göre değil, incelemenin ilkelerine ve amaçlarına göre sınıflandırılır ve adlandırılır. Marksizm gerçekten de felsefedeki atalarını bilmek istemez mi? Yalnızca tarihten kopuk ve yaratıcı olmayan zihinler, yeni adlar ve bilimler icat etmekte hünerlidir. Bu tür fikirler Marksizm oluşturmaz. Çelpanov, Fransız Devrimi sırasında “psikoloji” teriminin yerini “ideoloji” teriminin aldığı, çünkü o çağda psikolojinin ruhla ilgili bilim olduğu bilgisiyle çıkageliyor. Ama ideoloji, zoolojinin bir parçasını oluşturarak, fizyolojik ve akılcı ideoloji olarak ikiye bölündü. Bu doğrudur, ama bir sözcüğün böyle tarih dışı kullanımının ne hesaplanamaz zararlar doğurduğu, bu terimin ne büyük muğlaklık içerdiği, Marx’ın metinlerinde ideolojiyle ilgili farklı kullanımları açıklığa kavuşturmada şimdi yaşadığımız güçlükten anlaşılabilir. Bu kullanım, Çelpanov gibi “araştırmacılar”ın, Marx’a göre ideolojinin psikolojiyi temsil ettiği iddiasını öne sürmelerine fırsat veriyor. Bu terimbilimsel reform, bilimimizin tarihinde eski psikolojinin rolüne ve anlamına gereken değerin verilmemesi gerçeğinden kısmen sorumludur. Son olarak da bu, gerçek evlatlarından açık bir kopuşa yol açıyor, canlı birlik çizgisini kesiyor. Psikolojinin fizyolojiyle hiçbir ortak yanının olmadığını ilan eden Çelpanov [1924, s. 27], şimdi kendini Büyük Devrime adanmış görünüyor. Psikoloji her zaman fizyolojik olmuştur ve “çağdaş bilimsel psikoloji, Fransız Devrimi psikolojisinin çocuğudur”. Böyle ifadeler, ancak aşırı cehalet sonucunda ya da başkalarının bu kadar cahil olacağı beklentisiyle söylenmiş olabilir. Kimin çağdaş psikolojisi? J.S. Mill’in mi, Spencer’in mi ya da Bain’in mi, Ribot’nun mu? Doğru. Yoksa Dilthey ve Husserl’in, Bergson ve James’in, Münsterberg ve Stout’un, Meinong ve Lipps’in, Frank ve Çelpanov’un mu? Daha büyük bir uydurma olabilir mi? Ne de olsa yeni psikolojinin bu kurucularının hepsi, bilimin temeli olarak, başka bir sistemi, J.S. Mill’e ve Spencer’a, Bain’e ve Ribot’ya hasım

olan bir sistemi ortaya attılar. Çelpanov'un şimdi arkasına sığındığı aynı adı, "ölü bir it gibi" hor gördüler. Ama Çelpanov, kendisine yabancı ve hasım olan adların arkasına sığınıyor ve "çağdaş psikoloji" teriminin ikircikli anlamı üzerine yorum yapıyor. Evet, çağdaş psikolojide, kendini devrimci psikolojinin çocuğu sayabilecek bir dal vardır. Ama Çelpanov tüm yaşamı boyunca (ve bugün), bu dalı bilimin karanlık bir köşesine sürmeye, psikolojiden ayırmaya uğraşmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Ama bir kez daha: Ortak bir ad ne kadar da tehlikelidir ve buna ihanet eden Fransa'nın psikologları, nasıl da tarih dışı bir davranış sergilediler!

Bu ad ilk olarak 1590'da, Marburg'da profesör olan Goclenius tarafından bilim âlemine tanıtıldı ve 1594'te öğrencisi Casmann tarafından kabul edildi. Genellikle yanlış olarak sanıldığı gibi, 18. yüzyılın ortalarında Christian Wolff tarafından tanıtılmadı ve bu ada ilk kez Melanchthon'da rastlanmadı. İvanovski, antropolojinin (insanbilimin) somatolojiyle (canlı bedenin fiziksel bilimiyle) birlikte tek bir bilim oluşturan bölümünü belirtmek için, bir ad olarak bundan söz etmiştir. Bu terimin Melanchthon'a atfedilmesi, onun yazılarının 13. cildine yayıncının yazdığı ve onu yanlış olarak psikolojinin kurucusu olarak gösterdiği önsöze dayanır. Ruhsuz psikolojinin kurucusu Lange, bu adı haklı olarak korudu. Ama psikolojiye ruhun kuramı denmiyor mu? sorusunu sordu. İncelemek için bir ana izleğinin olup olmadığından kuşku duyan bir bilim tasavvur edebilir miyiz? Bununla birlikte, bilimin ana izleği değiştikten sonra geleneksel adı kaldırıp atmayı, uygun olmayan, bilgiçlik taslayan bir tavır saydı ve ruhsuz bir psikolojinin tereddütsüz kabul edilmesi çağrısında bulundu.

Psikolojinin adı hakkındaki sonu gelmez gevezelik kesinlikle Lange'nin reformuyla başladı. Tek başına alınınca bu isim herhangi bir anlam taşımaz oldu. Her seferinde şöyle eklemeler gerekiyordu: "ruhu olmayan," "metafiziği olmayan," "deneyime dayanan," "görgül bakış açısından" vb. Psikolojinin başlı başına

varlığı sona erdi. Lange'nin yanlışı burada yatıyordu. Eski adı benimsemekle birlikte, onu tamamen, eksiksiz olarak kucaklamadı, ayrı olarak öne çıkarmadı, gelenekten ayırmadı. Psikoloji bir kez ruhsuz kalınca, ondan sonra yeniden bir ruh edinirse artık psikoloji olmaz, başka bir şey olur. Ama elbette burada, iyi niyet yoksunluğundan çok, güç yoksunluğu söz konusudur. Bir bölünme için henüz zaman olgunlaşmamıştı.

İki bilime bölünme izleğine ait olan bu terimbilimsel sorunla bizim de şimdi yüzleşmemiz gerekir.

Doğabilimsel psikolojiyi nasıl adlandıracağız? Şimdi sıklıkla nesnel, yeni, Marksist, bilimsel, davranış bilimi olarak adlandırılıyor. Psikoloji adını elbette bunun için koruyacağız. Ama ne tür bir psikoloji? Bunu, aynı adı kullanan diğer bilgi sistemlerinden nasıl ayırt ederiz? Bu bölünmelerin temelinde hiçbir mantıksal birliğin bulunmadığını görmek için, şimdi psikolojiye getirilen tanımlamaların küçük bir kısmını özetlememiz yeterli olur. Kullanılan etiket bazen davranışçılık okulunu; bazen Gestalt (bütünsel kavrayış) psikolojisini; bazen deneysel psikoloji, psikanaliz yöntemini; bazen inşa ilkesini (eidetik –özel–, analitik –çözümleyici–, betimleyici, görgül); bazen bilimin ana konusunu (işlevsel, yapısal, somut, amaçsal); bazen araştırma alanını (*Individualpsychologie*); bazen dünya görüşünü (kişilikçilik, Marksizm, tinselcilik, maddecilik); bazen birçok şeyi (özel-nesnel, inşacı-yeniden inşacı, fizyolojik, biyolojik, çağrışımsal, diyalektik vb. vb.) belirtiyor. Bu yetmezmiş gibi, tarihsel ve kavrayışlı, açıklayıcı ve sezgisel, bilimsel (Blonski) ve “bilimsel” (doğabilimsel anlamında idealistlerce kullanılır) psikolojiden söz ediliyor.

Bütün bunların ardından “psikoloji” sözcüğü ne ifade ediyor? Stout [1909, s. ix] şöyle diyor: “Genel olarak Psikoloji üzerine bir kitap yazmayı, tıpkı genel olarak Matematik üzerine bir kitap yazmak gibi, artık hiç kimsenin düşünmeyeceği zamanlar hızla yaklaşıyor.” Bütün terimler istikrarsız, mantıksal olarak birbirini dışlamıyor, iyi tanımlanmış değil, belirsiz ve karanlık, muğlak, arızı

ve ikincil özelliklere işaret ediyor, bu da anlamayı kolaylaştırmak bir yana, engelliyor. Wundt, kendi psikolojisini “fizyolojik” diye adlandırdı, ama sonra pişmanlık duyarak bunu bir hata saydı ve aynı çalışmanın “deneysel” olarak adlandırılması gerektiğini öne sürdü. Bundan, tüm bu terimlerin ne kadar az anlam içerdiği en açık şekilde anlaşılıyor. Bazılarına göre, “deneysel” terimi “bilimsel” ile eşanlamlıdır, başkalarına göreyse bir yöntemin adlandırılmasından ibarettir. Biz, psikolojide en yaygın kullanılan etiketleri Marksizmin ışığı altında ele alıp belirtmekte yetineceğiz.

Psikolojiyi “nesnel” olarak adlandırmanın yersiz olduğunu düşünüyorum. Çelpanov bu terimin yabancı ülkelerdeki psikolojide çok farklı anlamlarda kullanıldığına haklı olarak işaret etmiştir. Bu terim, Rusya’da da birçok belirsizlik doğurmuş, zihne ve maddeye dair bilgilimsel ve yöntembilimsel sorunla ilgili kafa karışıklığını artırmıştır. Teknik bir işlem ve bir bilgi yöntemi olarak yöntem konusunda yaşanan belirsizliği şiddetlendirmiştir. Bunun sonucu olarak, veri tarama (*survey*) yöntemiyle diyalektik yöntem eşit derecede nesnel sayılmış ve doğal bilimlerin, öznel göstergeleri, öznel kavramları (oluşumları içinde) ve öznel bölümlemeleri kullanmayı bütünüyle bir yana bıraktıkları kanısı doğmuştur. (Bu sözcüklerin yaygın kullanımının etkisiyle) “nesnel” terimi çoğu zaman sulandırılır ve “doğru” terimiyle eşitlenir, “öznel” terimi ise “yanlış” terimiyle eşitlenir. Ayrıca, nesnel sözcüğünün kullanılması, hiçbir şekilde, sorunun can alıcı noktasını yansıtmaz. Reformun özünü, yalnızca koşullu bir anlamda ve bir yön açısından dile getirir. Son olarak, öznel hakkında da bir kuram olmak isteyen veya izlediği yollarda özneli de açıklamak isteyen bir psikoloji, yanlışla düşüp kendisini “nesnel” diye adlandırmamalıdır.

Bilimimize “davranış psikolojisi” adını vermek de yanlış olur. Önceki etiket gibi bu yeni etiketin de bizi çok sayıda akımdan ayırt etmediği ve bu nedenle amacına ulaşmadığı gerçeği bir yana; yeni psikoloji zihni de bilmek istediği için, bunun yanlış olduğu gerçeği bir yana; bu terim cahilcedir, gündeliktir, işte bu yüz-

den Amerikalılara çekici gelmiştir. Watson, “davranış biliminde ve sağduyuda kişilik kavramı”nı [1926, s. 355] eşitlediği zaman, “davranış bilimini benimseyen sıradan insan”ın, “bir yöntem değişikliğini veya konuda küçük bir değişikliği hissetmeyeceği” [a.y., s. ix] bir bilim, ele aldığı sorunlar arasında “George Smith karısını niçin terk etti” [a.y., s. 5] sorusunun da bulunduğu bir bilim; gündelik yöntemlerin anlatılmasıyla işe başlayan, bunlar ile bilimsel yöntemler arasındaki farkı dile getiremeyen ve tüm farkı, gündelik yaşamla hiç ilgili olmayan, sağduyuyu ilgilendirmeyen olguların incelenmesinde gören bir bilim yaratmayı kendine görev edindiği zaman –işte o zaman “davranış” terimi en uygun terimdir. Ama aşağıda gösterileceği gibi, bunun mantiken savunulamaz olduğuna ve bağırsaktaki salınım hareketinin, işemenin, iltihaplanmanın bilimden niçin dışlanması gerektiğine karar verebilmemiz için bir ölçüt sağlamadığına; muğlak ve tanımsız olduğuna, Blonski ve Pavlov, Watson ve Koffka için çok farklı şeyleri ifade ettiğine ikna olursak, o zaman bunu kaldırıp atmakta tereddüt etmeyiz.

Ayrıca, psikolojiyi “Marksist” olarak tanımlamanın da doğru olmadığı kanısındayım. Diyalektik maddecilik bakış açısıyla ders kitapları yazmanın [Struminski, 1923; Kornilov, 1925] kabul edilemez olduğunu zaten söyledim; Jameson’ın kitapçığını çeviren Rejsner’in attığı “Marksist Psikolojinin Ana Hatları” başlığını da uygunsuz sözcük kullanımı olarak görüyorum. Fizyoloji içindeki farklı somut akımlar ele alınırken, “refleksoloji ve Marksizm” gibi sözcük birleşimlerinin bile yanlış ve sakıncalı olduğunu düşünüyorum. Böyle bir değerlendirmenin yapılabileceğinden kuşku duyduğum için değil, birbiriyle kıyaslanamaz nicelikler alındığı için, böyle bir değerlendirmeyi ancak olanaklı kılacak orta terimler bulunmadığı için. Ölçek kayıp ve çarpıktır. Ne de olsa, yazar, bütün olarak Marksizmin bakış açısıyla değil, farklı Marksist-psikolog gruplarının farklı beyanlarını temel alarak, refleksolojinin bütünü üzerinde yargıya varıyor. Söz gelişi, Marksizm kuramının bölge

sovyeti sorununa ışık tutmak için sahip olduğu kaynaklar reflek-solojiye ışık tutmak için sahip olduğu kaynaklardan hiç kuşkusuz daha az olmamasına karşın ve bölge sovyeti, doğrudan doğruya bütünle mantıksal olarak bağlantılı Marksist bir fikir olmasına karşın, bölge sovyeti ve Marksizm sorununu ortaya atmak yanlış olurdu. Bununla birlikte, başka ölçeklerden yararlanırsınız, daha somut ve daha az evrensel ara kavramlardan yararlanırsınız. Sovyet iktidarından ve bölge sovyetinden, proletarya diktatörlüğü ve bölge sovyetinden, sınıf mücadelesi ve bölge sovyetinden söz ederiz. Marksizmle bağlantılı her şeye Marksist dememek gerekir. Bunu söylemeye çoğu zaman gerek bile yoktur. Marksizmde psikologların çoğu kez başvurduğu şeyin diyalektik maddecilik olduğunu, yani onun en tümel ve genelleşmiş kısmı olduğunu eklediğimizde, ölçeklerin bağdaşmazlığı daha bir açıklık kazanıyor.

Son olarak, Marksizmin yeni alanlara uygulanmasında özgül bir güçlük vardır. Bu kuramın şimdiki somut durumu, bu terimi kullanmanın getirdiği muazzam sorumluluk, bununla ilgili siyasal ve ideolojik akıl yürütmeler –şimdi tüm bunlar, “Marksist psikoloji” demeyi elverişli kılmıyor. Başkalarının bizim psikolojimize Marksist demesi, bizim ona Marksist dememizden yeğdir. Biz bunu hayata geçiririz ve terim için biraz bekleriz. Son çözümlemede, Marksist psikoloji henüz yoktur. Bu, zaten verili bir şey olarak değil, tarihsel bir amaç olarak anlaşılmalıdır. Çağdaş duruma bakılınca, bu adın ciddiyetsiz ve sorumsuz bir tarzda kullanıldığı izleniminden kurtulmak da zordur.

Birden fazla okulun psikoloji ile Marksizm arasında bir bireşim gerçekleştiriyor olması ve bu adın, Avrupa’da kolayca kafa karışıklığına yol açabilmesi gerçeği de bunun kullanımı aleyhine bir gerektir. Adler’in bireysel psikolojisinin, kendisini Marksizmle ilişkilendirdiğini bilenlerin sayısı çok değildir. Bunun ne tür bir psikoloji olduğunu anlamak için, yöntembilimsel temellerini hatırlamamız gerekir. Bilim olma hakkının bulunduğu iddia ederken, doğabilimcinin ve tarihçinin kullandığı “psikoloji”

sözcüğünün iki farklı anlam taşıdığını söyleyen, bu nedenle de doğabilimsel psikoloji ve tarihsel psikoloji ayrımı yapan Rickert'e atıfta bulunuyor. Eğer bu yapılmayacak olursa, tarihçinin ve şairin psikolojisine, psikolojiyle hiçbir ortak yanı olmadığı için psikoloji denemezdi. Ve yeni okulun kuramcıları, Rickert'in tarihsel psikolojisi ile bireysel psikolojiyi bir ve aynı şey saydılar [karş. Binswanger, 1922, s. 333].

Psikoloji iki parçaya bölünmüştür ve tartışma yalnızca yeni bağımsız dalın adı ve kuramsal olabilirliği hakkındadır. Psikolojinin doğal bir bilim olması imkânsızdır, bireysel etmen herhangi bir yasaya bağlanamaz; psikoloji açıklamak değil, anlamak ister [a.y.]. Psikolojiye bu bölünmeyi Jaspers getirdi, ama anlamaya dayalı psikoloji derken, Husserl'in fenomenolojisini kastediyordu. Her türlü psikolojinin temeli olarak bu çok önemlidir, hatta yerine başka bir şey konulamaz, ama bunun kendisi bireysel psikoloji değildir ve olmak da istemez. Anlamaya dayalı psikoloji, ancak erekbilimden (teleolojiden) yola çıkabilir. Stern böyle bir psikoloji kurdu; kişilikçilik, anlamaya dayalı psikolojinin başka bir adıdır sadece. Ama Stern, kişiliği, diferansiyel psikolojide, deneysel psikoloji araçlarıyla, doğal bilimlerin araçlarıyla incelemeyi deniyor: Hem açıklama hem de anlama aynı derecede yetersiz kalıyor. Hedefe, söylemsel-nedensel düşünme değil, ancak sezgi götürebilir. "Benlik felsefesi" unvanını, onur verici sayıyor. Bu hiçbir şekilde psikoloji değildir, felsefedir ve öyle olmasını istiyor. Niteliğinden hiç kuşku duyulamayacak olan *böyle* bir psikoloji ise, kendi kurgularında, örneğin kitle psikolojisi kuramında, doğal temeli olarak Marksizme, altyapı ve üstyapı kuramına göndermede bulunuyor. *Sosyal* psikolojide bu, Marksizm ile bireysel psikolojinin, sınıf mücadelesi kuramında bireşimi için, şimdiye kadarki en iyi ve en ilgi çekici projeyi üretmiştir: Marksizm ile bireysel psikoloji birbirini genişletmeli ve döllemelidir. Hegelci üçlü tasım, hem zihinsel yaşam hem de iktisat için geçerlidir (tıpkı Rusya'da olduğu gibi). Bu proje, bu fikrin savunulmasında sağ-

lam, eleştirel ve –birçok sorunda– bütünüyle Marksist bir yaklaşımın ortaya konduğu ilginç bir tartışma yarattı. Marx bize, sınıf mücadelesinin iktisadi temellerini kavramayı öğretirken, Adler aynı şeyi, bu mücadelenin psikolojik temelleri konusunda yaptı.

Bu, en beklenmedik ve şaşırtıcı birleşimlerin mümkün olduğu psikolojideki güncel durumun tüm karmaşıklığını açıkça göstermekle kalmıyor, bu etiketin tehlikesini de ortaya seriyor (bu arada, yadırgatıcı durumlardan söz açılmışken: tam da bu psikoloji, Rus refleksolojisinin bir görelilik kuramına hakkını reddediyor). Jameson’ın seçmeci ve ilkesiz, yüzeysel ve yarı bilimsel kuramına Marksist psikoloji adı verilince, etkili Gestalt psikologlarının çoğu da bilimsel çalışmalarında kendilerini Marksist sayınca, o zaman bu ad, “Marksizm” hakkını henüz kazanmamış olan başlangıç evresindeki psikoloji okulları bakımından kesin anlamını yitiriyor. Resmiyetten uzak bir söyleşi sırasında bunu kavradığımda ne kadar büyük bir şaşkınlık yaşadığımı hatırlıyorum. En eğitilmiş psikologlardan biriyle şöyle konuşmuştuk:

Rusya’da ne tür bir psikolojiniz var? Marksist olmanız, ne tür bir psikolog olduğunuzu yine de göstermez. Freud’un Rusya’da tanınıp sevildiğini bildiğim için, ilk başta Adlercileri düşündüm. Sonuçta onlar da Marksist. Ama sizin bütünüyle farklı bir psikolojiniz var. Bizler de sosyal demokrat ve Marksistiz, ama aynı zamanda da Darvinciyiz ve Kopernik’in izleyicileriyiz.

Benim için belirleyici nitelik taşıyan bir düşünceden dolayı, muhababımın haklı olduğu kanısına vardım. Ne de olsa, biyolojimize, gerçekten de “Darvinci” demezdik. Bu, bilim kavramının kendisinde vardır. Tüm büyük kavrayışların kabul edildiğini varsayar. Marksist bir tarihçi, asla “Rusya’nın Marksist Tarihi” başlığını kullanmazdı. Bunu kendiliğinden apaçık sayardı. “Marksist”, onun gözünde “doğru” ve “bilimsel” olanla eşanlamlıdır. Marksist olandan başka bir tarih kabul etmez. Bizim için de aynen böyle olmalıdır. Bilimimiz, doğruluk ve bilimsellik kazandığı ölçüde Marksist olacaktır. Biz de kesinlikle onu doğru kılmak ve Marx’ın

kuramıyla bağdaşır kılmak için çalışacağız. Sözcüğün tam anlamına ve konunun özüne baktığımızda, “Marksist psikoloji” deyimini, çağrışımsal, deneysel, görgül ya da eidetik (özel) psikoloji deyimlerini kullandığımız gibi kullanamayız. Marksist psikoloji, okullardan bir okul değildir, bilim olarak tek gerçek psikolojidir. Bundan başka bir psikoloji var olamaz. Başka türlü söylersek: Geçmişte ve günümüzde, gerçekten bilimsel olan her şey, Marksist psikolojiye aittir. Bu kavram, okul kavramından, hatta akım kavramından daha geniştir. Nerede ve kim tarafından geliştirilmiş olursa olsun, bilimsel kavramının kendisiyle örtüşür.

Blonski [1921] “bilimsel psikoloji” terimini bu anlamda kullanıyor. Tamamen haklıdır da. Yapmak istediğimiz şey, reformumuzun anlamı, görgülcülerden bizi ayıran can alıcı nokta, bilimimizin temel özelliği, amacımız ve görevimizin boyutu, içeriği ve gerçekleştirme yöntemi –bunların tümü, bu unvanda anlatımını buluyor. Ama aslında, buna hiç gerek olmasaydı, bu beni tam olarak hoşnut ederdi. En doğru biçimiyle ifade edilince, nitelediği sözcüğün içeriğinde zaten bulunandan fazlasını ifade edemeyeceğini açıkça ortaya koyuyor. Ne de olsa “psikoloji”, bir tiyatro eserinin ya da filmin adı değil, bir bilimin adıdır. Bilimsel olmaktan başka bir şey olamaz. Hiç kimse, bir romanda gökyüzünün betimlenmesine “astronomi” demezdi. Raskolnikov’un düşüncelerinin ya da Leydi Macbeth’in abuklamalarının betimlenmesine de “psikoloji” adı, işte o kadar az uygun düşer. Zihni bilimsel olmayan bir tarzda betimleyen her ne olursa olsun psikoloji değildir, başka bir şeydir –dilediğiniz adı koyun: Reklam, inceleme, döküm, kurgu, lirik şiir, felsefe, cehalet, dedikodu ve binlerce başka şey. Sonuçta “bilimsel” etiketi, yalnızca Blonski’nin taslağına değil, Müller’in bellek araştırmalarına, Köhler’in kuyruksuz maymunlarla yaptığı deneylere, Weber-Fechner’in eşiklerle ilgili kuramına, Groos’un oyun kuramına, Thorndike’in alıştırma kuramına, Aristoteles’in çağrışım kuramına, yani tarihte ve yaşanan çağda bilime ait olan her şeye uygulanabilir. Doğru olmadığı anlaşılan, yanlışlığı kanıtlanan ya

da kuşkulu olan kuramların bilimsel olabileceğini, çünkü bilimsel olmanın geçerli olmakla aynı anlama gelmediğini savunmaya hazırım. Bir tiyatro bileti tamamen geçerli olabilir, ama tamamen bilim dışı bir şeydir. Duyguların fikirler arası ilişkiler olduğunu öne süren Herbart'ın kuramı kesinlikle yanlıştır, ama aynı ölçüde de kesin olarak bilimseldir. Bir kuramın bilimsel olup olmadığını, amaç ve araçları belirler, başka hiçbir etmen değil. Bu nedenle, "bilimsel psikoloji" demek, hiçbir şey dememeye ya da daha doğrusu, yalnızca "psikoloji" demeye eşittir.

Bize bu adı kabul etmek kalıyor. Ne istediğimizi –görevimizin boyutunu ve içeriğini– kusursuz şekilde iyi vurguluyor. Başka okulların yanında bir okul kurmuyor; benzer okullar, kısımlar vb. ile birlikte psikolojinin bir kısmını, bir yönünü, bir sorununu ya da bir yorum yöntemini kapsamıyor. Tüm yeteneğiyle psikolojinin tümünden; başka bir psikolojiye yer bırakmayan tek psikolojiden söz ediyoruz. Psikolojinin bir bilim olarak gerçekleşmesinden söz ediyoruz.

Bu nedenle basitçe şöyle diyoruz: Psikoloji. Başka akımları ve okulları yaftalarla açıklamamız, içerdikleri bilimsel yanları bilim dışı yanlardan ayırmamız, psikolojiyi görgülcülükten, teolojiden, eidostan ve okyanusaşırı gemilerin yanlarına yapışan şeyler gibi, yüzlerce yıllık varlığı süresince ona yapışmış olan her şeyden ayırmamız iyi olur. Yaftalara başka şeyler için gerek duyarız: psikoloji içindeki dalların sistematik, tutarlı, mantıksal yöntembilimsel bölümlenmesi için. Nitekim genel psikolojiden ve çocuk psikolojisinden, hayvan psikolojisinden (zoopsikolojiden) ve hastalık psikolojisinden (patopsikolojiden), farklar psikolojisinden (diferansiyel psikolojiden) ve karşılaştırmalı psikolojiden söz edeceğiz. Psikoloji bütün bir bilimler ailesinin ortak adı olacak.

Ne de olsa görevimiz, hiç de çalışmalarımızı geçmişteki genel psikolojik çalışmalardan tecrit etmek değil, psikolojinin tüm bilimsel kazanımlarıyla kendi çalışmamızı tek bir bütün hâlinde ve yeni bir temelde birleştirmektir. Okulumuzu bilimden ayırt etmeyi

değil, bilimi bilim olmayandan, psikolojiyi psikoloji olmayandan ayırt etmek istiyoruz. Sözünü ettiğimiz psikoloji henüz mevcut değil. Hâlâ kurulmayı bekliyor –hem de birden çok okul tarafından. James’in [bkz. Burkhardt 1984, s. 401] dediği gibi, psikologlar birçok kuşak boyunca hâlâ bunun üstünde çalışıyor olacaklar. Psikolojinin kendi dâhileri ve sıradan araştırmacıları olacaktır. Ama kuşakların, dâhilerin ve hünerli basit bilim emekçilerinin ortak çalışmalarından doğacak eser, psikoloji olacaktır. Bilimimiz, eşiğinde şekillenmeye başladığı yeni topluma bu adla girecektir. Bilimimiz, eski toplumda gelişemezdi ve gelişemez. İnsan soyu, toplum hakkındaki gerçeğe ve toplumun kendisine hâkim olmadığı sürece, kişilik hakkındaki gerçeğe ve kişiliğin kendisine hâkim olamayız. Buna karşılık yeni toplumda bilimimiz, yaşamın merkezinde yer alacaktır. “Gereklilik âleminde özgürlük âlemine sıçrama” kaçınılmaz olarak kendi varlığımızın efendisi olma sorununu, varlığın benliğe tabi kılınması sorununu gündeme getirir. Bu anlamda Pavlov, bilimimizi insanlığın kendisine dair son bilim olarak adlandırmakta haklıdır. İnsan soyunun tarihsel ya da tarihöncesi döneminde gerçekten de son bilim bu olacaktır. Yeni toplum yeni insanı yaratacaktır. Yeni insan soyunun tartışma götürmez bir özelliği olarak insanın yoğrulup yeni bir şekle sokulmasından ve yeni bir biyolojik tipin yapay yolla yaratılmasından söz edilince, bu, biyolojide kendi kendini yaratan tek ve ilk tür olacaktır...

Psikoloji, geleceğin toplumunda gerçekten de yeni insanın bilimi olacaktır. Bu olmadan Marksizmin bakış açısı ve bilim tarihi eksik kalır. Ama yeni insanın bu bilimi, yine de psikoloji olacaktır. Şimdi bunun ipini elimizde tutuyoruz. Nasıl ki –Spinoza’nın [1677/1955, s. 61] deyişiyle– Köpek takımı yıldızının bir köpeğe, havlayan bir hayvana benzemesine gerek yoksa, bu psikolojinin de şimdikiyle en az ölçüde dahi benzeşmesine gerek yoktur.

KAYNAKÇA

- Bekhterev, V.M. (1921). *Kollektivnaja releksologija*. Petersburg.
- Bekhterev, V.M. (1932). *General principles of human reflexology*. New York: International Publishers.
- Binswanger, L (1922). *Einführung in die Probleme der allgemeinen Psychologie*. Berlin: Springer.
- Blonsky, P.P. (1921). *Oчерк nauchnoj psikhologii*. Moscow: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.
- Blonsky, P.P. (1925a). *Psikhologija kak nauka o povedenii*. In K. N. Kornilov (Ed.), *Psikhologija i marksizm* (pp. 225-229). Leningrad: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.
- Blonsky, P.P. (1925b). *Pedologija*. Moscow: Rabotnik Prosveshchenija.
- Burkhardt, F.H. (Ed.) (1984). *The works of William James. Psychology: Briefer Course*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Chelpanov, G.I. (1917). *Ob analiticheskom metode v psikhologii. Psikhologicheskoe Obozrenie, I*.
- Chelpanov, G.I. (1924). *Psikhologija i marksizm*. Moscow: A V. Dumnov and Co.
- Chelpanov, G.I. (1925). *Ob'ektivnaja psikhologija v Rossii i Amerike*. Moscow.
- Dessoir, M. (1911). *Abriss einer Geschichte der Psychologie*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung (Russian translation 1912).
- Dilthey, W. (1894/1977). *Descriptive psychology and historical understanding* (pp. 21-120). The Hague: Martinus Nijhoff (Russian translation 1924).
- Dumas, G. (1924). Conclusion. In G. Dumas (Ed.), *Traite de psychologie. Vol. II* (pp. 1121-1158). Paris: Alcan.
- Ebbinghaus, G. (1902). *Grundzuge der Psychologie*. Leipzig: Verlag von Veit & Comp (Russian translation 1912).
- Engels, F. (1925/1978). *Dialektik der Natur*. Berlin: Dietz Verlag.
- Frank, S. L. (1917/1964). *Dusha cheloveka*. Paris: YMCA Press.
- Frankfurt, Ju. V. (1926). *Plekhanov o psikhofiziologicheskoy probleme. Pod Znamenem Marksizma, 6*.
- Freud, S. (1920/1973). Beyond the pleasure principle. In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. XVIII. Beyond the Pleasure Principle, Group Psychology, and Other Works*. London: The Hogarth Press (Russian translation 1925).

- Fridman, B.D. (1925). Osnovnye psikhologicheskie vozrenija Frejda i teorija istoricheskogo materializma. In K. N. Kornilov (Ed.), *Psikhologija i marksizm* (pp. 113-159). Leningrad: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.
- Groos, K. (1899). *Die Spiele der Menschen*. Jena: Fischer.
- Groos, K. (1904/1921). *Das Seelenleben des Kindes*. Berlin: Verlag von Reuther & Reichard (Russian translation 1906).
- Høffding, H. (1908). *Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung*. Leipzig: O. R. Reisland (4th German edition after the 5th Danish edition; Russian translation 1908).
- Husserl, E. (1911/1965). *Philosophie als strenge Wissenschaft*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann (Russian translation 1911).
- Ivanovsky, V.N. (1923). *Metodologicheskoe vvedenie v nauku i filosofiju*. Minsk.
- Jameson, L. (1925). *Outline of a Marxist psychology* (Russian translation 1925).
- Koffka, K. (1924). Introspection and the method of psychology. *British Journal of Psychology*, 15, 149-161 (Russian translation 1926).
- Koffka, K. (1925a). *Die Grundlagen der psychischen Entwicklung*. Osterwieck am Harz: A W. Zickfeldt (Russian translation 1934).
- Koffka, K. (1925b). Psychologie. In M. Dessoir (Ed.), *Lehrbuch der Philosophie. Band 11 Die Philosophie in ihren Einzelgebieten* (pp. 495-603). Berlin: Ullstein.
- Kohler, W. (1917). *Intelligenzprüfungen an Anthropoiden*. Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften.
- Kohler, W. (1920). *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand: Eine naturphilosophische Untersuchung*. Erlangen: Verlag der Philosophischen Akademie.
- Kornilov, K.N. (1922). *Uchenie o reakcijakh cheloveka s psikhologicheskoy tochkizrenija ("reaktologija")*. Moscow: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.
- Kornilov, K.N. (1925). Psikhologija i marksizm. In K. N. Kornilov (Ed.), *Psikhologija i marksizm* (pp. 231-242). Moscow-Leningrad: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.
- Kravkov, S.V. (1922). *Samonabljudenie*. Moscow.
- Lalande, A. (1923). Introduction. La psychologie, ses divers objets et ses methodes. In Dumas, G. (1923). *Traite de psychologie. Vol. I* (pp. 1-56). Paris: Alcan.
- Lange, N.N. (1914). Psikhologija. *Itogi Nauki*, 8.
- Lenin, V.I. (1909/1984). *Materializm i empiriokriticizm*. Moscow: Izdatel'stvo Politicheskoy Literatury.
- Lenz, A.G. (1922). Ob osnovakh fiziologicheskoy teorii chelovecheskogo povedeniya. *Priroda*, 617.
- Lipps, Th. (1897). Der Begriff des Unbewussten in der Psychologie. In *Bericht des III Internationalen Psychologie Kongresses* (pp. 146-164). Munich: Verlag von J. F. Lehmann.

- Luria, A.R. (1925). Psikhoanaliz, kak sistema monisticheskoy psikhologii. In K. N. Kornilov (Ed.), *Psikhologiya i marksizm* (pp. 47-80). Leningrad: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.
- Marx, K. (1890/1981a). Das Kapital. Bd. 1. In *Marx, K./ Engels, F. Werke. Bd. 23*. Berlin: Dietz Verlag.
- Marx, K. (1890/1981b). Das Kapital. Bd. 3. In *Marx, K./ Engels, F. Werke. Bd. 25*. Berlin: Dietz Verlag.
- Münsterberg, H. (1900). *Grundzüge der Psychologie. Band I. Der Prinzipien der Psychologie*. Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth (Russian translation 1922).
- Münsterberg, H. (1920). *Grundzüge der Psychotechnik*. Leipzig: Barth.
- Natorp, P. (1904). *Logik*. Marburg: Elwert'sche Verlagbuchhandlung. (Russian translation 1909).
- Pavlov, I.P. (1928/1963). *Lectures on conditioned reflexes*. New York: International Publishers.
- Pfander, A. (1904). *Einführung in die Psychologie*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth. (Russian translation 1909)
- Plekhanov, G.V. (1922a). *Ocherki po istorii materializma* (3d edition).
- Plekhanov, G. V. (1922b). *Iskusstvo*. Moscow.
- Plekhanov, G.V. (1922c). *Osnovnye voprosy marksizma*. Moscow.
- Pillsbury, W.B. (1917). *The fundamentals of psychology*. New York: The Macmillan Company.
- Portugalov, Ju. V. (1925). Kak issledovat' psikhiku. In *Detskaya psikhologiya i antropologiya. Vypusk I*. Samara.
- Potebnya, A.A. (1913/1993). *Mysl' i yazyk*. Kiev: SINTO.
- Ribot, Th. (1923). Preface. In G. Dumas (Ed.), *Traite de psychologie. Vol. I* (pp. v-xiv). Paris: Alcan.
- Rubakin, N. A (1929). *Psikhologiya chitatelja iknigi*. Moscow.
- Shchelovanov, N.M. (1929). Metodika geneticheskoy refleksologii. In *Novoe v refleksologii i fiziologii*. Moscow-Leningrad.
- Shcherbina, A.M. (1908). Vozrnozhna li psikhologiya bez samonabljudeniya? *Voprosy Filosofii i Psikhologii*, 4 (94).
- Spinoza, B. de (1677/1955). *On the improvement of the understanding. The ethics. Correspondence*. New York: Dover.
- Stepanov, I. I. (1924). *Istoricheskij materializm i sovremennoe estestvoznanie*. Moscow.
- Stern, W. (1919). *Die menschliche Persönlichkeit*. Leipzig: Verlag van Johann Ambrosius Barth.

- Stern, W. (1924). *Person und Sache. Bd. III Wertphilosophie*. Leipzig: Verlag van Johan Ambrosius Barth.
- Stern, W. (1927). *Psychologie der frühen Kindheit*. Leipzig: Verlag van Quelle & Meyer. (Russian translation 1922)
- Stout, G. F. (1909). *Analytic psychology. Vol. I*. London: Swan Sonnenschein & Co. (Russian translation 1923)
- Struminsky, V. Ja. (1923). *Psikhologija*. Orenburg.
- Struminsky, V. Ja. (1926). Marksizm v sovremennoj psikhologii. *Pod Znamenem Marksizma*, 3/4/5.
- Thorndike, E.L. (1925). *Principy obuchenija, osnovannye na psikhologii*. Moscow: Rabotnik Prosveshchenija.
- Thorndike, E. L. (1906). *The Principles of Teaching Based on Psychology*. New York: A G. Seiler. (Russian translation 1925)
- Titchener, E. (1910/1980). *A textbook of psychology*. Delmar, NY: Scholars' Facsimiles & Reprints. (Russian translation 1914)
- Vagner, V.A. (1923). *Biopsikhologija ismezhnye nauki*. Petrograd: Obrazovanie.
- Van der Veer, R. (1994). The concept of development and the development of concepts. *European Journal of Psychology of Education*, 9, 293-300.
- Van der Veer, R., Van Ijzendoorn, M. H., & Valsiner, J. (1994). *Reconstructing the Mind. Replicability in the Social Sciences*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
- Van der Veer, R., & Valsiner, J. (1994). *The Vigotsky Reader*. Oxford: Blackwell.
- Vishnevsky, V.A. (1925). V zashchitu materialisticheskoy dialektiki. *Pod Znamenem Marksizma*, 8/9.
- Vygotsky, L.S. (1925a). Predislovie. In A F. Lazursky, *Psikhologija obshchaja i eksperimental'naja* (pp. 5-26). Leningrad: Izdatel'stvo M. K. Kostina. (3d edition)
- Watson, J.B. (1926). *Psikhologija kak nauka opovedanii*. Moscow: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo.
- Wertheimer, M. (1912). Experimentelle Studien über das Sehen van Bewegungen. *Zeitschrift zur experimentelle Psychologie*, 61, 161-265.
- Wertheimer, M. (1925). *Drei Abhandlungen zur Gestaltheorie*. Erlangen: Verlag der philosophischen Akademie.
- Zelyenyj, G.P. (1923). O ritmicheskikh myshechnykh dvizhenijakh [About rhythmic muscle movements]. *Russkij Fiziologicheskij Zhurnal*, 6, 1-3.

İsim Dizini

- Ach 110, 181
Adler 30, 44, 80, 84, 241, 243
Avenarius 140

Bain 142, 151, 236
Baldwin 127
Beer 127
Behterev 14, 40, 52, 53, 54, 77, 80,
81, 82, 83, 84, 85, 97, 98,
104, 107, 116, 128, 134, 139,
148, 220, 226, 228
Bergson 155, 162, 163, 229, 236
Bethe 127, 128
Binet 127, 140, 175, 234
Binswanger 38, 39, 56, 57, 58, 59,
68, 70, 72, 74, 93, 141, 154,
167, 174, 220, 229, 242, 247
Bleuler 168
Blonski 83, 121, 122, 131, 132, 133,
136, 238, 240, 244
Brentano 98, 153, 154, 220
Burkhardt 162, 231, 246, 247
Bühler 104

Casmann 237
Comte 86, 92, 162
Cuvier 150

Çelpanov 108, 127, 128, 129, 133,
136, 137, 138, 143, 147, 160,
161, 169, 170, 194, 196, 197,
198, 204, 205, 206, 221, 228,
232, 236, 237, 239

Dale 98, 99, 100
Darwin 58, 86, 150, 156
Deichler 110
Descartes 142
Dessoir 171, 247, 248
Dewey 123
Dilthey 152, 166, 167, 168, 169,
175, 194, 195, 229, 233, 236,
247
Dostoyevski 52, 89
Duhem 140
Dumas 127, 162, 163, 247, 248, 249

Ebbinghaus 140, 153, 247
Einstein 82, 83, 86, 87, 88, 92, 103
Engels 11, 15, 26, 49, 60, 62, 63, 73,
74, 94, 106, 108, 111, 118,
141, 144, 181, 203, 221, 224,
247, 249

Fechner 102, 215, 234, 244
Feuerbach 207, 209, 210, 215

- Fichte 165
 Frank 144, 147, 229, 230, 233, 236, 247
 Frankfurt 142, 150, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 208, 218, 247, 248
 Freud 30, 41, 54, 80, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 140, 201, 220, 243, 247
 Fridman 80, 87, 248
 Goclenius 237
 Goethe 62
 Groos 104, 120, 121, 122, 244, 248
 Haeckel 102, 104
 Hall 102, 104, 120, 121, 122
 Hegel 60, 74, 94, 95, 112, 220
 Helmholtz 234
 Herbart 102, 151, 166, 234, 245
 Høffding 37, 113, 114, 140, 142, 143, 159, 208, 209, 215, 248
 Hume 205
 Husserl 128, 147, 152, 168, 169, 170, 175, 194, 196, 206, 207, 208, 209, 210, 214, 229, 236, 242, 248
 İvanovski 91, 105, 218, 237
 James 127, 140, 148, 152, 162, 169, 231, 232, 234, 236, 246, 247
 Jameson 133, 240, 243, 248
 Jaspers 168, 242
 Jerusalem 99
 Jung 44, 80, 83, 84
 Kant 57, 72, 145, 152, 157
 Kepler 155
 Koffka 40, 53, 104, 117, 119, 123, 129, 130, 185, 226, 240, 248
 Kohler 129, 248
 Kolnay 89
 Kornilov 110, 116, 118, 128, 132, 133, 134, 143, 150, 164, 191, 226, 240, 247, 248, 249
 Kravkov 108, 248
 Kretschmer 30
 Kulpe 110, 140
 Lalande 126, 248
 Lamarck 56, 58, 155, 156, 157
 Lange 114, 140, 141, 142, 147, 151, 152, 153, 157, 159, 161, 168, 169, 234, 237, 238, 248
 Lavoisier 232
 Lazurski 125
 Lehmann 220, 222, 249
 Lenin 11, 160, 208, 211, 212, 248
 Lenz 93, 100, 248
 Leonardo da Vinci 52
 Leontev 20
 Lichtenberg 139
 Lipps 79, 89, 127, 236, 248
 Locke 145
 Lotze 148, 229
 Luria 17, 26, 80, 86, 87, 92, 100, 249
 Marx 11, 13, 14, 16, 21, 26, 32, 33, 85, 86, 88, 92, 128, 132, 156, 157, 203, 212, 218, 222, 223, 224, 236, 243, 249
 Meinong 140, 169, 194, 236

- Melanchthon 237
 Mill 151, 233, 236
 Muller 102, 140, 211
 Münsterberg 37, 62, 79, 80, 98, 103,
 134, 164, 165, 166, 168, 169,
 171, 174, 176, 177, 178, 179,
 180, 181, 187, 217, 228, 236,
 249
 Natorp 153, 168, 249
 Newton 155
 Oppenheim 233, 249
 Paulsen 142
 Pavlov 14, 31, 33, 34, 40, 41, 66, 77,
 82, 84, 86, 87, 88, 90, 92, 96,
 97, 116, 128, 132, 134, 136,
 137, 138, 139, 144, 161, 162,
 163, 195, 198, 199, 203, 212,
 220, 228, 232, 240, 246, 249
 Petzoldt 102
 Pfander 168, 210, 249
 Pillsbury 130, 249
 Planck 12, 105, 108, 109
 Plehanov 50, 142, 189, 190, 191,
 192, 193, 211, 212, 224
 Portugalov 108, 149, 249
 Potebnya 62, 249
 Preyer 102
 Pythagoras 206
 Rejsner 240
 Ribot 152, 161, 162, 234, 236, 249
 Rickert 70, 141, 168, 242
 Riemann 150
 Sadi Carnot 204
 Sarabyanov 142
 Saunderson 109
 Şerbina 109
 Schmidt 194
 Schopenhauer 85, 86, 89, 95
 Sherrington 199, 200
 Sigwart 167
 Spearman 232
 Spencer 142, 147, 151, 152, 233,
 234, 236
 Spengler 123
 Spielrein 175
 Spinoza 55, 69, 124, 128, 142, 189,
 209, 214, 246, 249
 Stepanov 222, 249
 Stern 41, 54, 80, 99, 104, 106, 121,
 122, 176, 180, 187, 190, 215,
 219, 226, 233, 242, 250
 Stout 167, 169, 194, 236, 238, 250
 Struminski 224, 225, 240
 Stumpf 70, 109, 140, 210
 Şcelovanov 102, 103, 104, 133
 Thorndike 104, 117, 120, 121, 123,
 129, 130, 137, 244, 250
 Treviranus 156
 Utitz 202
 Vaguer 155, 156, 157, 161
 Valsiner 95, 250
 Vigotski 3, 4, 9, 11, 12, 13, 14, 16,
 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26,
 55, 228

Vişnevski 222

**Vygotsky 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 24, 25, 27, 250**

Waitz 166

**Watson 116, 117, 128, 129, 134,
135, 148, 208, 226, 227, 240,
250**

Weber-Fechner 244

Wertheimer 53, 54, 185, 250

Windelband 154, 168

Wolff 142, 166, 229, 237

**Wundt 102, 110, 114, 118, 140, 142,
147, 148, 168, 196, 239**

Zalkind 80, 83, 88

Zelenyj 110

Gelişim psikolojisi, çocukların ve ergenlerin psikolojik gelişimi, dil gelişimi, bilişsel gelişim gibi alanlarda yaptığı çalışmalarla tanınan Sovyet psikolog Lev Vigotski'nin temel yapıtlarından birini okurlarla buluşturuyoruz.

Vigotski'nin bu kitabı, diğer eserlerinden bir miktar ayrılıp yöntem tartışmalarına odaklandığı, denebilirse diğer çalışmalarının altyapısını inşa etmeye çalıştığı, bunları yaparken de psikoloji dünyasında 20. yüzyıl başında yaşanan krizi ele aldığı öncü bir yapıt.

Ekim Devrimi'nden dokuz yıl sonra 1926'da kaleme alınan bu çalışma, Marksizm ile psikoloji arasındaki bağları geliştirme, idealizm ile materyalizm arasındaki ayrımları belirleme girişimi olarak da okunabilir.

Kendi çağında psikoloji disiplininin krize girdiğini savlayan Vigotski, ele alınan nesnelerle kavramlaştırmaların birbirinden ayrışmasına, genel bir kuramsal çerçevenin eksikliğine, çözümlememiş kuramsal ve yöntemsel sorunların tekrar tekrar ortaya çıkmasına işaret ediyor. Vigotski'ye göre sadece krize işaret etmek değil, onu aşmak için çözüm yollarını göstermek de önemli.

Psikolojinin Freud, Adler, Pavlov gibi büyük isimleriyle, Gestalt okuluyla, Rusya'daki Machçılıkla vb. kriz ve yöntembilim bağlamında yürütülen tartışmalar kitabın tarihî önemini daha da artırırken, günümüzde psikoloji biliminde yöntem birliği eksikliğinden kaynaklı tartışmaların doğru sonuca ulaştırılmasına da katkı sağlayabilecek nitelikte.

"Aracı nitelikte kuramlar –yöntembilimler, genel bilimler– yaratmak için, verili olgular alanının özünü, bunların değişim yasalarını, nitel ve nicel ayırt edici özelliklerini, nedenselliklerini ortaya çıkarmalıyız, buna uygun kategoriler ve kavramlar yaratmalıyız, kısacası kendi Das Kapital'imizi yazmalıyız."

Yordam Kitap

YordamKitap YordamKitap YordamKitap

28 TL. KDV'den muaf

